

EGAN

JON KORTAZAR

**Pastorala:
estilo azterketa batetarako**

MARI JOSE OLAZIREGI

**Literatur irakurketaren gaurkotasuna:
Gazteen zaletasun eta jokabideak**

PATZIKU PERURENA

**Nik aditzea dudanez,
Leitzan mutill fiñik ez**

Kritikak eta erreseinak

1996-2

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

JON KORTAZAR. Pastoral: estilo azterketa batetarako.....	5
MARI JOSE OLAZIREGI. Literatur irakurketa- ren gaurkotasuna: Gazteen zaletasun eta jokabideak	35
JUAN SAN MARTIN. Euskararen berri onak eta berri txarrak.....	49
P. SUDUPE. Literatur euskarari buruzko go- goetak bere testuinguruan.....	65
PATZIKU PERURENA. Nik aditzea dudanez, Leitzan mutill fiñik ez.	119

SORKUNTZA

POESIA	
ANA ISABEL ITURBE.	143

ANTZERKIA

DANIEL LANDART. Ama... ..	157

ITZULPENAK

TERE IRASTORZA. Manentena, itzultzailearen eginkizun eternala.....	201

ADABAKIAK

José Ignacio de Arana, S. J. (1838-1896) ..	233
Koldobika Jauregi "Jautarkol"	236
Jose Ariztimuño. Aitzol	239
Carlos Irugarrena, Vizcayco jaun dala... ..	241
Santiago bidea Hondarribitik	243
Euskararen lehen idatziak Akitaniako ira- garkietan	246
A.E.K. mugimenduaren sorreraz.....	247
Jesus Mari Leizaola kulturgizona	248
Andra Mariko Eleizpetik norantz.....	250

EGAN

Mari, Salvador Cerrera fideles

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euzko Batasunaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
992 Postakutxatila — DONOSTIA

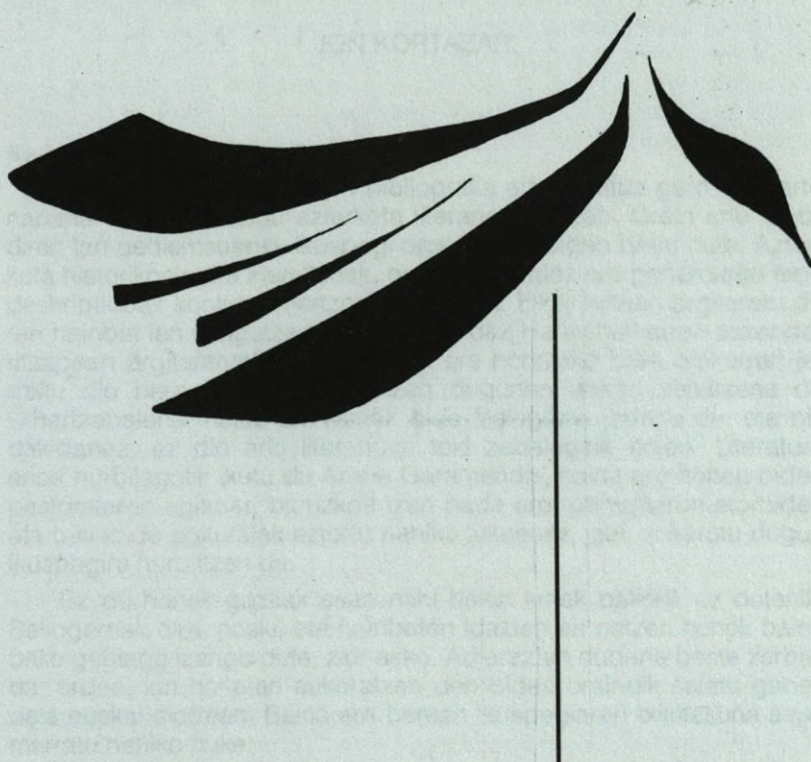
***Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria***

*Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.*

ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaria:	Luis Mari Mujika
Zuzendariordea:	Iñaki Zumalde
Idazkaria:	Gillermo Etxeberria
Administrataria:	Jose Antonio Zabala
Bokalak:	Jose M ^a Urkia Juan Garmendia Larrañaga Abel Muniategi

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimategia: BIZKER - Lasarte-Oria

AZTERKETA LITERARIOAK

Pastorala: estilo azterketa batetarako

JON KORTAZAR

Sarrera

Pastoralari buruz dagoen bibliografia errepasatuz gero* hutsarte nabaria azalduko zaigu azterketa literarioen arloan. Orain arte idatzi diren lan gehientsuenek ikuspegi orokorraren bidea hartu dute: Azterketa historikoak dira Herellenak, orokorrak, batez ere generoaren alde deskriptiboak kontutan hartzen dituztenak. Elkar lanean argitaratu diren hainbat lan ezagutzen ditugu, adibidez Harischelharren zuzendaritzapean argitaratuak. Patri Urkizuk ere honelako bide orokorrari jarraitu dio bere lanetan. Ezagutzen dugunen artean zehatzena da Oihartzabalena, halaz ere honek bide filologikoa jarraitu du, eta nik dakidanez, ez dio arlo literarioari toki zabalegirik eman. Literatura arloa hurbilagozik ikutu du Arene Garamendik, halaz ere honen bidea pastoralaren egiturari buruzkoa izan bada ere, generoaren etorbidea eta baliabide egituralak aztertu nahiko lukeenez, guk aukeratu dugun ikuspegira hurbiltzen da.

Ez du honek guztiak esan nahi haien lanek baliorik ez dutenik. Baliogarriak dira, noski, eta hainbaten idazten ari naizen honek baino balio gehiago izango dute, ziur asko. Adierazten dudana beste zerbait da, ordea, lan honetan aukeratzen den bidea oraindik saiatu gabea dela euskal alorrean. Baina era berean ikuspegiaren txikitasuna azpimarratu nahiko nuke.

Halaxe da, ez da pastoralen estiloari buruzko lanik, eta lan honen betebeharra baten baino gehiagotan azpimarratu izan da:

El enfoque estilístico no debe ser descartado. Es cierto que en las literaturas populares se tiende a obviar los estudios de estilo y a

privilegiar los planteamientos totalizadores o colectivos... La *estilística* permitiría resolver problemas de atribución de obras anónimas o de filiación insegura. Pero cabría ampliar incluso, el concepto de *estilo* hasta abarcar en él una determinada escuela o una tradición familiar (la de los Heguiaphal, por ejemplo). El análisis de las frecuencias lexicales, de preferencias por determinadas construcciones frásicas —facilitadas hoy por los medios informáticos— podría ser asimismo de gran utilidad para estas tareas de identificación (Garamendi, A., 1989,541-2).

Asko da egitekoa eta gutxi egina arlo honetan. Aipamenak hala ere, garbi uzten ditu zeintzuk lirategen eginbeharrak. Ez gara gu eginbehar guztiak agortzen ibiliko, gure helburua ez baita hori. Askoz ere apalagoa eta umilagoa da gurea. Badu zerikusirik, aipamenean bertan esaten den "idazkera azterketa"rekin, eta ez dio helduko Garamendik aipatzen dituen beste litezkeenezko zereginiei: lexikoen porzentaia, e.a.

Ez da Garamendi anderea eginbeharraz eta egitekoaz daukagunari buruz mintzatu izan den bakarra. Beste batzuk ere aritu izan dira gai honen faltaz:

Teatro moeta hori zokoratua bezala egon baldin bada luzaz mende honetako euskal literatura estudioetan, badirudi azken urte hauetan gauzak aldatu direla. Folklore ikertzaileez gainera, literatura aztertzaileak ere prest daude orain, obra horien kontuan hartzeko (Oihartzabal, B., 1985, 49).

Bestalde, esan behar da, Beñat Oihartzabal bera izan dela era zuzen eta labor batez, Pastoralen estiloaren berri orokorra eman duena:

Nola itxura daiteke estilo hori? Zenbait ezaugarri eman daitezke: artifiziala, idorra, hantua, monotonoa (funtsean ongi begiraturik, teatroari berari ongi dagozkion adjetiboak).

Ezin uka bizkitartean estilo horrek grazia berezia duela gaur guzretzat. Exotismo hori ez du hainbat euskalkiaren berezitasunak sortzen, baina gehiago erabili mintzairan agertzen den nahakestak: herrikoitasuna eta handi nahikeria, inozentzia eta harrokeria, ezaxolakeria eta pretentziona" (Oihartzabal, 1985, 83).

Hemen kokatuko ginatke, hemendik joango lirategen gure asmoak. Pastoralen gertatzen den estilo orokor baten berri eman nahi genuke, lan zehatzen azterketaren ondoren atara dezakegun aurpegi

orokorraren berri eman nahi genuke, Oihartzabalek sugerentzia mailan utzitakoa, borobildu eta zehaztu nahi genuke, adibideen hezur-mamiz gorpuztu eta haragitu.

Beste kontu bat da zertarako izango den hau. Egia da ez digula lan honek egileak aitzemaiteko balio izango: "Egia erran, harrigarria da nola pastoreak beren berezko estiloa sortu duten, guztiz berezia. Estiloa diot, zeren textuak beti anonimoak izateaz gain, den-denak molde berean eginak baitira. Oso zaila da pastoralak irakurtzean autore baten aurkitzea: iduriko luke denak idazle berak eginak dituela" (Oihartzabal, 1985, 86); egia da ez ditugula beteko A. Garamendik jartzen zituen helburu zabalak. Baina, "egizak zirt edo zart" zoro bat ere ez da gurea. Egia bada "eginez ahal duzuna, eginbide beharrena" dela, hurrengo orrialdeetan etorriko den azterketaren ondoren, pastoralak hobeki ezagutuko dugulako ustea dut. Azken batean, Eginetik beti zerbait, eta ez eginetik deus ez.

Gure helburuak

Lan hau, egitismo zabalago baten menpe aurkezten da. Jakina denez, Euskal Filologia Sailak Ikerketarako duen egitarauaren barnean, bada bat Pastoralari zuzendua. Ikerketa Sail horretan Pastoralaren inguruko hainbat lan egiten dira. Eginbehar batzuk infraegitura alorrekoak dira: Pastoralak bilatu, aurkitu, mikrofilmatu, katalogatu, ahalik eta baldintza onenetan gorde... Beste kasu batzutan, mikrofilmak transkribatu eta gordetzen ditugun pastoralen edizio kritikoak egiten saiatzen gara. Pastoralen edizio kritikoak prestatzeko egitismo bat eratu genuen orain urte batzuk. Ekintza horren fruitu izan dira *Edipa* (Martin Bohoteguy, 1793), *Clovis* (Ezezaguna, 1799), *Sant Alexis* (Heguiaphal, 1850) eta *Berterretx* (Etxahun Iruri, Patri Urkizuren arabera, 1956. urtean eszeneratua). Ikusten denez hiru pastoral klasikoak dira, eta laugarrena modernoa. Aukeraketa ez da bat-batekoa izan, baditu arazoak barnean. Batetik, lau gai desberdineko pastoralak dira: klasikoa, antzinekotasun profanoa, hagiografikoa, eta euskal historiakoa. Bestetik, hiru klasikoak dira, eta bat modernoa. Aro biren artean diren desberdintasunak ikusi nahian jo dugu bide horretatik.

Hauen azterketa estilistikoa egin dugu, gure lan hau testuen argitarapen kritikoaren eraskin gisa agertzen delako, egitismo zabalaren pean. Azterketa estilistikoa egin ondoren, pastoralaren idazkeraren irudi orokor bat ematen saiatu gara. A. Garamendik esaten zuenez,

estiloaren azterketaren ondoren eskola eta garai baten idazkeraren irudia emateko.

Hau izan da gure lehenengo xedea. Lanon azterketa egin eta ematen zituzten berdintasun eta zehaztasunen berri eman, baina ez da helburu bakarra izan.

"Generoak eratzen al du estiloa?" zen azpian genuen galdera. Pastoralak estilo orokor bat ote zuen zen lehendabizi erantzun nahi genuen itauna. Baiezkotan banago ere, edo hobe esan, aztertu ditugun lau pastoralen artean berdintasun orokor —oso orokor— bat nabaritzen dela baieztatu badezaket ere, beste galdera bat etorri zait haren orpotik; eta egon al da aldaketarik urteen buruan? Bigarren galdera honi erantzuna emateko, Junes Casenave eta Etxahun Iruri pastorailegien lanak aztertu nituen. Eta erantzuna baiezkoa da honetan ere. Jakina denez, aldiotan eztabaida sutsua sortu da pastoralaren ikertzaileen artean. Batzuentzat, pastorala XVIII. mendean sortzen da:

Más claramente: coincidimos con Etienne Decrept y Beñat Oihartzabal en señalar el siglo XVIII como término *a quo* del teatro suletino. No dudamos en afirmar que éste es el resultado de un compromiso entre las formas de representación del teatro rural religioso de los misterios y milagros, y contenidos dramáticos de la literatura de cordel o *colportage* francesa, especialmente de la famosa *Bibliothèque Bleu* de Troyes. Dicho de otro modo: el teatro suletino es la modalidad de transmisión que adopta en el ámbito vasco la literatura de *colportage*. En un medio campesino, vascófono en su totalidad y con un altísimo índice de analfabetismo, el libro de cordel —*livre bleu*— tuvo que ceder ante el teatro, un vehículo mucho más adecuado a las circunstancias. Las formas escénicas surgidas del teatro religioso se adaptaron a la nueva temática. Algo que los sedicentes "renovadores" del teatro suletino no han sabido entender: al rechazar el antiguo repertorio se destruía irremediablemente el género mismo (Garamendi, A.: 1989, 531-2).

Era berean mintzatu da Jon Juaristi:

El mayor problema del teatro suletino no es, sin embargo, su politización ni el consiguiente empobrecimiento de su repertorio. La demanda turística de espectáculos pintorescos y la adhesión de un público nacionalista podrán garantizar su supervivencia durante algunos años. Pero será una supervivencia artificial. El viejo

teatro campesino ha muerto, porque no cumple ya función alguna en el seno de una comunidad orgánica (Juaristi, 1987, 30)

Badira, era berean, aldakuntzak izan direla baieztatu ondoren, erizpide hau onartzen ez dutenak. "La pastorale du xxe siècle vit avec son siècle et c'est là, n'en doutons pas, un des facteurs de sa réussite et de sa perpétuation... Cette période [xx. mendea] est celle de la création: onze pastorales en moins de trente ans; il y a-t-il eu d'autres périodes aussi fécondes? Pas le xixe siècle assurément" (Haritschelhar, 1987, 41, 45).

C'est pour cela que forcément la pastorale évolue. L'auteur qui vit à une époque et en un lieu bien déterminés en est influencé et il ne peut pas faire abstraction de son environnement... Cependant des règles que la tradition nous a léguées existent; il faut les suivre. Elles sont propices à la pastorale, qui ne peut les renier sans se détruire elle-même (J. Casenave, 1987, 165-6).

Aldakuntzarik nabari zitekeenez ikusi nahi nuen. Egia esan aldrebes jokatu nuen. Hasiera baten, eskola orduak agindurik eta nahiz eta lan honetan agertu ez, Casenaveren lana aztertuz hasi nintzen. Ene eskoletan pastorala aztertzeko garaian, hizkuntza arazoak direla-eta, eta argitarazio arazoak ere bai, Casenave da testu azterketa orduan erabiltzen dudana pastoralegilea. Baina gure *corpusean Berterretx* nuenez, oraingoz Casenaveren lana ez ikututzea deliberatu nuen, gorago aipatu dudanez, lan hau beste lan baten menpe aurkitzen delako eta iruditzen zitzaidalako *Berterretx* eta pastoralaren gune eta bihotz arora atxikita diren beste hiru pastoralen arteko gonbarazioaz nahiko eta sobera nuela. Ezustea hartu dut, zeren, espero ez nuena gertatu baita: orokorrean, baliabide berdinak izan arren, pastoral klasiakoak gaurkoak baino aberatsagoak dira, estiloari begiraturaz gero, eta lan honen orrialdeetan zehar agertuko da zertan bai eta zertan ez.

Hirugarren arazo batek ere kezkatu nau. Ahozko literatura dira pastoralak, eta berez ezin genezake eurekin literatura kultua aztertzeko erabiltzen diren metodori erabili. Eta estilistika, batez ere, goi mailako literatura hori aztertzeko erabili ohi izan da. Halaz ere, gaur egun badira bien arteko —erdi-ahozkotasunaren estiloa deituko luke Juan Mari Lekuonak (1989)— diren generoak aztertzeko metodori. Ahozkotasun eta literaturaren arteko loturei buruz oso esanguratsuak

dira Ong (1988) eta Alice Warner-en (1977) lanak. Lotura horiei ere bere tokia eskaini nahi izan diet lantxo honetan.

Hiru helburu beraz: Pastoralen idazkeraren ezaugarri nagusien aipamenak, gaur eguneko eta XVIII eta XIX. mendeko pastoralen arteko azterketa konparatiboak, eta ahozketasun eta literaturaren artean sortzen diren loturei buruzko azterketek osatuko dituzte lan honen eginbehar eta xedeak.

Bibliografia

ELKAR LANEAN: *La Pastorale. Theatre populaire basque en Soule*. Lauburu. Bayonne, 1987. 195-198.

OIHARTZABAL, Beñat: *Zuberoako herri teatroa*. Haranburu. Donostia, 1985. 91-92.

Lehenengo atala:

Aho literatura eta idatzizko kultura

Datu jakina da Pastoralen atzean testu idatzi bat dagoela. Irakurri ditugu Arene Garamendiren iritzi zentzudunak, eta ikasi baita ere zein garrantzizkoak zen *Bibliothèque bleu* deituriko saila pastoral klasikoa-ren garapenerako. Testuaren aintzindaritasuna behin eta berriro azpimarratzen da, pastoralari buruzko ikerketetan:

Pastoralgile zaharrek erraten dute usu aintzin pherediketan, "istoria" bat errepresentatuko dutela. "Istoria" hori ez da sekula haiek berek asmatua, baina beti zenbait liburu herrikoitarik moldatua (erderazkotarik bistan dena). Orintsu arte hola izan da beti (Beñat Ohiartzabal, 1985, 75).

D'autre part, il apparaît que les auteurs de pastorale n'ont rien changé à la manière de concevoir et d'écrire leurs pièces. Hérelle a bien montré que les pastoraux méritaient en dialogues un texte de prose, une histoire dont ils suivaient la trame à la lettre. Quelques exemples récents nous prouveront que l'auteur du xxe. siècle a agi de même (Jean Haritschelhar, 1987,41).

Beraz, nahiko garbi planteiatzen du Juan Mari Lekuonak zuhurki erdi-mailako aho-literaturaren eremuetan sartzan ari garela. Esan nahi da, aho-literaturaren mugak garbi ez dituen genero baten ingurutan ari garela. Pastoral egile bat ez da analfabetoa, idazkeraren legeak ezagutzen ditu, baina idazkera jakitea ez da jakintza neutrala. Walter J. Ong-ek erakutsi duen bezala, idazkeraren teknologia ezagutzeak subjektuaren pentsamendu munduaren aldaketa dakar bere aldetik.

Sin escritura, el pensamiento escolarizado no pensaría ni podría pensar como lo hace, no sólo cuando está ocupado en escribir, sino incluso normalmente cuando articula sus pensamientos de manera oral. Más que cualquier otra invención particular, la escritura ha transformado la condición humana (Walter J. Ong, 1987, 81).

Irakurtzen eta idazten dakitenek egiten dituzte pastoralak, beraz, neurri batean, aho-literatura eta literatura kultuaren artean dagoen zerbaitetan mugitzen dira. Jon Juaristik (d.g.), adibidez, literatura ez-tradizionaltzat jotzen du, edo garbiago inor urduritu gabe, tradizionalizaziorik ezagutzen ez duen generotzat. Esan nahi da, komunitate batean badirela pastoralak, pasterala komunitate horren tradizio da. Baina, pastorelegileek, nolabait esan, kasta berezi bat, eta erdi profesionala osatzen dute komunitate horretan. Beraz ez da *danona* pastoral bat egiteko ahalmena, eta gainera, pastoralak ez dira osorik memorizatzen. Letraren beharra daukate, hitz batetan esateko.

Begi luzez adierazi dute gaur egunean pastoralen inguruko ikerketa bultzatu duten ikerlari gazte biek, Arene Garamendik eta Beñat Oihartzabalek, erdi-mailako testu batekin ari ginela lan egiten:

Oker geundeke pastoralak, partikularzki pastoral zaharrak, teatro klasikoaren arabera sailkatu nahi bagenitu.

Tragedia-komedia oposaketak ez du balio pastoralen kasuan, nahiz beharbada gaurko pastoraletan bi gauzak ez diren lehen bezain nahastekatuak agertzen" (Beñat Oihartzabal, 1985, 73-4).

La literatura suletina pertenece en su mayor parte a lo que se ha dado en llamar subliteratura o paraliteratura o, menos peyorativamente, literaturas marginadas o marginalizadas. Ni los criterios valorativos ni los métodos aplicables a su estudio pueden ser los mismos que los usados con la literatura "cultura". Pero no por ello deben echarse en olvido (Arene Garamendi, 1989, 541)

Horregatik, lan honen beste atal batzuetan beste bide arruntago batzuk jarraituko baditugu ere, hasteko beharrezkoa zaigu ahozkotatzen eta idazkeraren arteko mugetan zer gertatzen den ongi ikustea.

1. Walter Ong-en ahozkotasuna eta idazkera

Ikertzaile ospetsu honen esanetan, pentsatzeko era desberdinak sortzen dituzte teknologia biok: ahozkotasunaren teknologia, eta

idazketaren teknologiak, eta beraz, espresa-mundu desberdinak dituzte. Idazketa zer den ez dakitenek molde jakin batzuetan, eta molde horiek desberdinak dira idazten dakitenentzat, hitz egiten dute, organizatzen dute bere pentsakera. Ahozkotasanak bere espresaera propioa du. Edo Walter J. Ongek esaten duen moduan, ahazkotasanak bere psikodinamika berezia du, psikearen higidura berea. Mnemotekniak adibidez, garrantzia hartzen du, eta gogoratzeke erabiltzen diren formulak toki zentrala dute edozein letragabekoaren (eta ez har mesedez, hitz hau zentzu oker batean, bakarrik adierazi nahi baita, egoera bat, letrarik gabeko egoera, hain zuzen) bizitzan. Zeren, Ong-ek adierazten duenez, gogoratzea, kontestu honetan, jakitea da, edo beste era batez, gogoratzen ez dena galduta dago betiko, ez da esistitzen, ez da. Oroimena da izaeraren mundua.

Gogoratze-prozesuan toki berezia hartzen dute erritmodun esaldiak, eta luze arituko gara honetaz ahapaldiaren azterketa egiten dugunean, baina ahazkotasanak baditu ezaugarri garbi eta argi batzuk. Eta atal honetan egingo duguna, Ong-ek deskribituriko ezaugarri horiek Pastoraletan agertzen diren ala ez aztertzea izango da.

2. Ahozkotasanaren gogo-higiduraren ezaugarriak

Ahozkotasanaren gogo-higidurak hitzaren jantzia hartu behar duenean, espresabideen posibilitate kontaezinetik batzuk aukeratzeko dituzte, batzuk eta oso jakinak... gogoratze-prozesuak erretzen dituztenak, hain zuzen. Banan banan ikusten joango gara, alde aurretik jakinda, ahazkotasanak ez dituela formulazio konplexuegiak maite.

En una cultura oral, el análisis de algo en términos no mnemotécnicos, no normativos ni formulativos, aunque fuera posible, sería una pérdida de tiempo, pues tal pensamiento, una vez formulado, nunca podría recuperarse con eficacia alguna; pero sí sería posible hacerlo con ayuda de la escritura (Walter J. Ong, 1987, 42).

Hau ez da zuzen-zuzenean eta estu-estu, behin eta berriro gogoratzen dugunez, pastoralaren kasua, zeren honek idazkera ezagutzen baitu, eta beraz, formulazio konplexuak egiteko gai delako. Baina neurri baten, ahazkotasanaren menpe den neurrian, konplexutasunetik urrun ibiltzeko araua gordeko du. Azken batean, teatrogintzako araua baita gogoratzearena. Eta arrazoi honegatik ere, gogo-higidura gogoratzeke formulatan gorputzu behar du Pastoralak.

Zeintzuk dira ba, gogo higidura haragitzeko erabilpenak, eta espresabideak?

1. *Menperatuak baino gogokoago ditu koordinatuak*

Joskeraren kontu bat da, azken batean, baina semantikoa ere bai. Har dezagun edozein pastoraletako edozein pasarte. Bat-batean konturatuko gara "eta" juntagailuak ikaragarritzko presentzia duela, dudarik gabe, gehien agertzen den juntagailua dugu ("eta" juntagailuaren supresioarekin batera).

Cuq creatu naiçu Jauna
merechi gabbe ezdeusetaric
eta kuruchen gaignen arra errossi
merechi gabetaric (Saint Alexis).

Honelako formulak ugariak dira Pastoraletan. Jakina denez, eta gure garaiko literaturan Bernardo Atxaga bezalako idazle batek asko erabiltzen du kopulatiboaren errepikazioa, horrek bizitasuna ematen diolako narrazioari, bizitasuna eta ahozkoaren antz handia. Zeren ahozkotasunean honi buruz gertatzen dena, arras erraz esplika baitaiteke. "Eta" juntagailuak, esan ohi da, ekintzen pilaketa hutsak, ekintzen jarraipen kronologikoak, hizkuntza "idatzian" menperatuek hartzen dituzten balioak erabiltzen ditu. "Eta" juntagailuak zabaltasun semantiko nahikoa hartzen du, konkrezio falta, eta kronologiaren jarraipenarekin batera, beste esanahia batzuk biltzen ditu, hala nola, kausalitatea:

Bijitaz jin niz egun
zirekin mintzatzer
Bai eta gaiure arteko
afere chuchentzera (Berterretx).

Aurreko esaldi hori, era matizatu batez eman dezakegu kausalak edo helburuzko esaldi bat erabiliz gero. Ez dugu adierazi nahi, noski, gaizki dagoenik, baizik eta garbi jarri behar dugun Pastoralan testu bat dela, baina bere testu izatean gordetzen ditu ahozkotasunaren ezaugarriak, eta "eta" juntagailuak hartzen duen semantika esparru zabala baita.

Zalantzarik ez dago, estilo marka hau erabiliz, pastoraletan zahartzaroaren eta exotismoaren kutsua ematen dutela.

2. *Hitzen ugariketaren aldeko*

Ahozko estilo batek erredundantziak maite ditu, esaldiak hitzen orde, nahiago du diskurtsu zabal eta lasaia, hizkera analitiko eta meharra baino:

Los elementos del pensamiento y de la expresión oral no tienden tanto a ser entidades simples, sino grupos de entidades, tales como términos, locuciones, u oraciones antitéticas, o epítetos. La tradición popular oral prefiere, no al soldado, sino al valiente soldado, no a la princesa, sino a la hermosa princesa; no al roble, sino al fuerte roble. De esta manera, la expresión oral lleva una carga de epítetos y otro bagage formulario que la alta escritura rechaza por pesada y tediosamente redundante, debido a su peso acumulativo (Walter J. Ong, 1987, 45)

Pastoraletan nabaritzen da jendearen tratamendurako egindako ahalegin berezi bat. Ez dago pertsonaiarik deitzeko aposizioa erabili gabe utziko duenik. Behin eta berriro agertzen zaizkigu "Sirak", edo "erregueak", eta hoiengandik inguruan erabilitako "kortesia" zentzu zuhur bat:

Prince noble houra... (Clovis).

Ene gaicho Margaitari (Berterretx).

Hounen begitarte ezta (Edipa).

Nour ote da mintçaçale
arrogant handy hory (Edipa).

Kortesiaren zentzuak formulazio zabalagoa du, eta lotuta dago "barkeske", "agurra", eta "baimen-eskatze" arlo semantikoekin, halaz ere hauek ez dute horrenbeste zerikusirik ahozko literaturarekin:

Jar zite arren ichtambat
Ez othoï egin faïzourik (Berterretx).

Othoy hel çakhizdate (Edipa).

Othoy çuq plazer baduçu
çoure cerbutchary eguiçu (Edipa).

Madama, eran eçadaçu
othoy plazer baduçu (Edipa).

Sira isseyaturen nuçu
çoury plazer eguitera (Clovis).

Eta agian, adibiderik garbiena, ez soilik kortesiarena, baizik eta hitz oparotasunarena *Saint Alexis* Pastoralean aurkitzen dugu:

Jauna cer berri eneganik
jakin nahi duçu
baldin plazer baduçu
galtha içadaçu (Saint Alexis).

Kortesi-formula konplexua badirudi ere, azken batean paralelismoaren jokoan oinarrituriko formula labur luzatua baino ez da. Ahozkoatasunak oparotasunerako agertzen duen zaletasunerako adibiderik argienetarikoa. Egia da hemendik sorturiko sentimendua Walter J. Ongek aipatzen duena izan daitekela:

La alabanza ampulosa en la antigua tradición retórica de regustos orales da una impresión de falsa, pomposa y cómicamente presuntuosa (Walter J. Ong, 1987, 51).

Beste alde batetik, oparotasunerako joera horrek pastoralaren diskurtsu osoa mugatzen du, oso aurrerapenik gabeko diskurtsua eratuz: Diskurtsu mota honi sail berezi bat eskainiko diogu lan honen laugarren atalean.

3. *Borrokaren toki aparta*

Ahozko kultura batek oso agerian uzten ditu gizakien alde agonistikoak, gizakiek ditugun borrokarako lehia. Era berean jokatzen du Pastoralak. Eta ez soilik edozein pastorek azken batean mundu biren arteko borroka agertzen duelako: onak gaiztoen aurka, kristauak türken aurka, eta ezta ere mundu biren arteko lotura bakarreko konfliktua delako, pastoralaren hizkuntza berak ere aurrez aurre dauden mundu biren arteko diskurtsua gogorra eta bortitza egiten duelako baino, edo horregatik baita ere, anaien arteko borroka (*Edipa*), etsaien arteko gatazka (*Berterretx*) gauzatzen da pastoralaren mamia. Gainera hemen erabiltzen den anaiarteko hizkuntza kortesiaz beterikoa den arren, askotan erabiltzen da hizkera bortitza pasarte irragarrietan ere, Satanez eta parte hartzen dutenean:

O thurmentu ieigarria
secula phaussariq gabia
abantçu ditaq aleracy
bougre hareq centia
Bere erresuma ororequy

behar diat galeracy
khorhitcian indar dudano
behar nitcicq jarraqy (Clovis).

zein pertsonaia arruntek hitz egiten dutenean:

Crima orotaco esclavouena
maleciousquy cometitu
eta neire bi anayaq
malerousquy traditu
Oguen gabe gal eracy
tradicionez hil eracy
bay eta hayen haurraq
houren behera egitxy
harri handi bedera
lepouetariq estecaturiq
ukhen ahal elecen
jalquiteco moyenic (Clovis).

“Odol zaletasun” hori nabaria da beste aho literaturen beste genero batzuetan ere. Nabarmen agertzen da baladetan, baina horrelakorik aurki genezake bai bertsogintzan (binakako saioak pelika bat dira), eta baita ere erromantze erlijiosoetan (Jesukristoren gurutzetzaeren ingurukoetan).

Agian, giroa, jokera estilistiko hau, pastoraileek eta haien ikusleek bizi dituzten baldintza historiko gogor eta mingarrien (txirotasuna, gaixoa...) isladapena litzateke.

4. *Enpatia*

Ez dago dudarik aho-literaturaren barnean lotura bereziak sortzen direla idazle, ikusle, eta aktoreen artean. Publikoak identifikazio prozesuak izan behar ditu, eta horixe da hain zuzen ere Pastoralak lortu nahi duena, ikusleek kristautasunaren ontasunean sines dezaten nahi du. Eta hori identifikazio-prozesuaz lortzen da. Egia da, eta hemen berriro nabaritzen da idazkeraren indarra, banatua agertzen direla pastoraleari *peredikak* eta pastoraleari ekintza bera, eta identifikazioarekin batera agertzen direla pastoraleari doktrina eta pastoraleari historia. Baina aurkako arrazoirik ere badago. Zeren mezuaren eragile ez baita izaten soilik *peredikaren* kantatzailea, aktoreek eurek ere askotan bidaltzen dute-eta mezu nagusia.

Bena borogaturen ducie
eia nour niçan ny,

theatre hountan çounbait
nahy nukhe ikhoussi (Edipa, 188).

Ahapaldi honetan fikziozko diskurtsua, diskurtsu erreferentziala bihurtu da, ez da aipatu fikziozko tokia (Tebas), baizik eta aktoreak bizi duen unea eta tokia (theatre). Ez da dudarik egilearen hitzetan, gogoan, fikzioa eta errealtatea nahastatu egin direla, enpatia bat lortu dela, fikziozko munduaren eta erreferentziazko munduen artean, ez da dudarik, publikoari, parte har dezan eginiko dei bat dela.

Bada beste argibideren bat *Edipa* pastoralean. Pheredika egilea ari zaigu mintzatzen eta, pastoralaren gaia azaltzen ari delarik, honela zuzentzen zaio ikuslegoari:

Hirour andere hayen pena
eniro asky representa
bena particularky ereguigna
ikhousiren ducie aflightia.

Ahapaldi hau esanguratsua da, lehenengo pertsonaren agerpena egin ondoren, ikuslegoaren aurrean jartzen delako erreginaren sufrikarioa. Hemen garbi baino garbiago nahastu dira errepresentazioaren maila eta errealtatearena.

Junes Casenave egileak, testu eta publikoaren artean diren lotu-
rei buruz mintzatzerakoan hurrengo hau adierazi zuen:

La pastorala est prés de la vie des gens de Soule, elle est, en même temps, la expression de leurs interrogations et des réponses qu'ils attendent... L'auteur qui vit à une époque et un lieu bien déterminés en est influencé et il ne peut pas faire abstraction de son environnement... Toute pastorale, en effet, est faite pour le public, pour l'émouvoir, le fair réagir. Il n'est pas possible à l'auteur d'oublier cette finalité (Junes Casenave, 1987, 165-6).

Esanak esan, pentsa dezakegu enpatia handiagoa gertatzen zela pastoral klasikoan gaurkoan baino, azken batean, hau gizon ilustratu-
tuen eskuetan dagoelako.

5. *Testua eta gaurkotasunaren arteko oreka*

Honela definitzen du Walter J. Ongek ezaugarri hau.

A diferencia de las sociedades con grafía, las orales pueden caracterizarse como homeostáticas, es decir, las sociedades orales

viven intensamente en un presente que guarda el equilibrio u homeóstasis desprendiéndose de los recuerdos que ya no tienen pertenencia actual (Walter J. Ong, 1987, 52).

Jakina denez, ahozko testuak (adierazpen-kontrajarpena erabiltea zilegi bazait) bizirik daude, aldakorrak dira, edo gehiago esanez, aldakortasunean dute bizitza. Ahozko testuak egitura zabalduak dira, errepikatzen direnean, edozein balada kantatzen denean, edozein txiste kontatzen denean zerbait gorde egiten da eta beste zerbait aldatu egiten da. Hitz teknikoekin esateko, makroegitura gordetzen den artean, mikroegitura aldatu egiten da. Narrazioaren bizkar hezura berdina izaten den artean, hitzak, formulak, aldakorrak gertatzen dira. Eta aldakorrak dira, testua eta bizitzaren artean lotura estua delako. Eman dezagun, balada batetan, "Brodutzen ari nintzen"en *ezpata* hitza erabili dela, baina suposa dezagun giro arruntagoetan zabaltzen dela balada, hau da *ezpatarik* erabiltzen ez duten gizarteetan, eta orduan aldatu egiten da hitza, eta "neska gazte galantak" bere burua hiltzeko *tijeratuak* erabiliko ditu, eta ez *ezpata*. Giroak bultzatua, zentzurik ez zuen hitza desagertzen da eta eguneroko bizitzan, balada hori gordetzen dutenen eguneroko bizitzan agertzen den tresna aipatzen da baladan. Tresnaren *funtzioa* ez da aldatu, baina tresna bera bai.

Hauxe dugu bada, oreka. Baina nola gerta liteke hori definizioan diogunean homeostasia letrarik gabeko gizarteetan gertatzen dela eta pastorala idatzita ematen denean? Nola defendatu pastorelean oreka dagoela idazten dakitenen, eta gaia irakurriz hartu dutenen artean genero denean?

Pastoralaren kasuan, oreka hori ez da gordetzen pastoral baten testuari lotzen bagatzaizkio. Esan da gainera, delako pastoral baten testuak oso tradizionalizazio eskasa izan duela. Honek esan nahi du *Edipa* ez zuela publikoak buruz ikasi eta bere etxeetan kantatu, ez zuela berea egin, ez zela aldakuntzen bizitza horretan sartu, idatziz mantendu zela, hibernatua, bere bizitza. Baina hala ere, pastoral jakin bat kontutan hartu beharrean, pastoral baten gaia hartuz gero, gure azterketako *Clovis* hartuz gero, konturatuko gara pastoral honen *gaiak*, pastoral honek, ezagutu zituela aldakiak, pastorelegileen artean bizitza bat ezagutu zuela ikusiko dugu, pastoralaren *gaia* aldaketetan bizi zela jakingo dugu.

*Clovis*en kasuan, oreka bat gertatu zela uler dezakegu *Clovis*en lehendabiziko aldakia XVI. mendekoa dugu, bigarrena, 1770. urtean

antzeztu zen, hirugarren bertsio bat ezagutu zen 1799. urtean eta 1858. urtean ezagutzen da azken aldakia. Garbi dago bost bertsioen artean aldakuntzak gertatu direla, *Clovis* pastorala aldian aldikoen begietarako taiutzen zela, aldakirik aldaki, bihotza gordez, jantzia aldatzen joan zela. Argi dago, pastorelek, tradizionalizaziorik izan ez arren, bere zirkuluen barnean homeostasi prozesua, garai bakoitzean garaikoen bizitzarekin oreka gordetzen zutela.

6. *Egoeraren, eta ez abstrakzioaren, garrantzia*

Ahozko komunikabidean hezi eta bizi den gizakiak ez du ongi ulertzen abstrakzioaren bidea, ez daki zer den abstrakzioa. Ahozko komunikabidean bizi denak hitza eta errealitatea lotuta ikusten ditu. Horregatik bere literatura, bere estiloa egoerak duen indarrarekin sortua agertuko zaigu. Ideien inguruan baino gehiago, bizi denaren inguruan jaulkiko ditu bere zeresan literarioak. Horrela, baladetan adibidez, metonimiaren tokia esanguratsu eta garrantzitsua da, bizi izandako esperientziak ematen diolako hitzari bere garrantzia. Baladetan beti agertzen da hitz zehatza ideia baten ordez. Adibidez, *Prantzie kortekoan*, semeak Juanitari sartzen dion *puñala* ez da puñal soil bat, biolentzia eta gogorkeriaren sinbolo handia baino. Azala eta eguneroko tresnen bidez ematen zaio gorputza abstrakzioari.

Pastoraletan egia esan, falta ez badira ere, ez da maizegi erabiltzen metonimia, eta metonimiaren indar sujerentea. Pastoraletan beste era batez agertzen da esperientziaren indarra, hain zuzen ere, ekintzen deskripzioaren bidez, berbalitatea aktoreak egin behar duen ekintzetan agertzen da. Maizegi azaldu behar ez dena azaltzen dute, eta gehienetan haien hizkuntza zehatzari atxikiegia dela esan genezake. Izenaren metonimia baino gehiago, ekintzaren azalpen zehatza behin eta berriro eman beharra dagoela esan genezake:

Sira consola cite othoy
eta har eçaçu courage,
tristecia horiq oro
utcy behar dirade (*Edipa*).

Badirudi egilea bildur dela barnesentipenak ongi ez deskribitzen eta hortarako pilaketaren bidez ematen duela nahi duen sentzazio hori. Hitz batek nahikoa eskainiko ez balu bezala inguru-minguruan dabilkigu, zehaztu nahiean. Hala *Edipa* pastoraletan Layan trajediaren bihotza izango den ametsa kontatu nahiean dagoela, Socrasta eta Layaren arteko elkarrizketan, honen ezinegona adierazteko, "tris-

teçia", "malur", "dolore", "embaraçu", "Loxa(tu)", "arralaqueric" hitzak erabiltzen dira, Layak duen hori defini ezina balitz bezala.

Bestalde ez dira zail aurkitzen abstrakzio bidean diren esaldiak. Aho-komunikabidean bizi denak ezin omen ditu silogismoak ulertu. *Clovis* pastoralean, ordea, aurkituko ditugu silogismoaren antza duten esaldiak:

By escu escuing balutu ere
bata baquetceco behar luquiala
bena bat baiciq eztiacoç
batailletaceco behar diala (*Clovis*).

Gehienetan, hala ere, badirudi pastoralegileek abstrakzio mundu bat baino gehiago, beste hizkuntza erregistro batetatik harturiko irudimen-mundua eta irudiak erabiltzen dituztela. Adibidez erlijio-munduko irudikera.

Oh Jesus achouri eztia
othoy permety eçacu
justo bada ene galthoua
othoy ençun neçaçu (*Clovis*).

7. *Heroien papera*

Heroien behar izana nabaria da aho-kultura batetan. Eta honetan pastoralek, hagiografian oinarritzen direlarik, aho-kulturarako oinarri den bidea jarraitu baino ez dute egiten.

La memoria oral funciona eficazmente con los grandes personajes cuyas proezas sean gloriosas, memorables, y por lo común públicas. Así la estructura intelectual de su naturaleza engendra figuras de dimensiones extraordinarias, es decir, figuras heroicas; y no por razones románticas o reflexivamente didácticas, sino por motivos mucho más elementales: para organizar la experiencia en una especie de forma memorable permanentemente (Walter J. Ong, 1987, 73-4).

Agian, protagonista nagusia aukeratu, eta haren inguruan istorio osoa eratu duten hainbat pastoralek hemen dute bere azalpena. Heroikotasunaren inguruko irudia eratzen ari ziren, oroimenaren izaera finkatzen. Zeren ez baita ahaztu behar, egileak letratuak ziren artean, entzuleak ez zirela horrelakorik, eta hauen memoria da hazten eta

hezten zena pastoralen bidez. Hauen oroimena indartzea bilatzen zen eredugarriak ziren bizitza eta istorioen bidez.

3. Ondorioak

Ikusi ditugu zeintzuk diren ahozkotasanaren estiloaren ezaugarriak. Ez nuke orain errepikapen hutsa egin nahi, baizik eta arreta beste nunbaitetara bialdu. Beñat Oihartzabal izan zen pastoralaren estiloan tentsio bat zegoela ikusi zuen lehenengoetarikoa, eta tentsio horri atxiki dio pastoralaren estiloaren berezitasuna. Bere ustetan tentsio hori diskurtso mailan gertatzen den erregistro herrikoi eta handi-mandiaren artekoa zen.

Ezin uka bizkitartean estilo horrek grazia berezia duela gaur guretzat. Exotismo hori ez du hainbat euskalkiaren berezitasunak sortzen, baina gehiago erabili mintzairan agertzen den nahasketak: herrikoitasuna eta handi nahikeria, inozentzia eta harrokeria, eza-xolkeria eta pretentzioea.

Laborari xume horiek erregen ezpainetan eman behar zituzten hitzak ez zitezkeen egunerokoak izan, ez egiazko errege batenak ere: Gorte euskaldunik izan baldin bada sekula, haren oroitzapena aspaldi ahantzia zatekeen. Distantzia horretarik sortzen da parte handi batez hizkuntza bitxi, ber-denboran herrikoi eta arrotz hura (Beñat Oihartzabal, 1987, 86-7).

Konforme nengoke hipotesiaren zati batekin, pastoralen hizkuntzaren ñabartasuna tentsio batetik sortzen dela baieztatzen duen neurrian. Baina, tentsioaren aldeak, nik uste, beste hauek dira: ahozkotasanaren baldintza eta idazketaren baldintzen artean sortzen den tentsio-tik sortua ikusiko nuke pastoralen berezitasuna eta ez soilik, hizkuntzaren erregistro desberdinen erabilerak lor zezakeen bitxikeritik.

Bigarren atala: Pastoralaren poetika eta estetika

Aho literaturak eskeintzen dituen baliabide eta idaztizko literaturak eskeintzen dituen baliabideen artean moldatzen ikusten dugun pastoralaren estiloaren beste atal berri bati jarraitzeko unea dugu. Hirugarren atal honetan bestelako da helburua. Lehenago, aho gogohigidurak aztertu baditugu, orain itzuli mitzuli borobila egin nahi genuke. Hasi, literatura kultuen baliabideak aztertuz eta aipatuz hasiko gara. Hurrengo atalean, pasterala antzerki bezala tratatuko dugu, eta ez dugu ahaztuko berezko dituela antzerkigintzaren errekurtsu

batzuetan ibili beharra. Horiek ere tratatuko ditugu, espazio zein denbora, zein diskurtsoaren erabilpena.

Baina borobila osatzeko ez genituzke kale gorrian utzi nahi pastoralaren *satankeriak*. Drama aldetik garrantzi handiko errekurtoa izanik, hemen tratatzeko gaia dela esango genuke, baina, beste alde, eta frogatuko dugunez, aho literaturaren tradizioan bat batean sartzen direnak dira, eta gainera, tratamendu berezia eskatzen dutenak. Horregatik egingo dugu borobila lana, espresabide kultoetan hasiz eta aho espresabideetan bukatuz.

1. Idatzizko literaturaren baliabideak

Egia da, formalki ere, pastoralak ez dituela baliabide kulto handiak erabiltzen. Handiegirik ez ugariegirik. Idatzizko literaturaren apaingarri eta edergarriak ez dira askotan agertuko pastoral baten diskurtsoan.

Ez xerka haietan [pastoraletan] asonantzia arraro aberatsik, ez xerka metafora edo imaia berezirik, ez xerka sendimenduak adieraz litzakeen deus orijinalik (Ohiartzabal, 1987, 87).

Esaten zigun arrazoi osoz Beñat Ohiartzabalek, eta Arene Garamendik gogoratzen zigun ezin zitekeela Pastoral literatura kultoaren moldeetan neurtu.

Ni los criterios valorativos ni los métodos aplicables a su estudio pueden ser los mismos que los usados con la literatura "cultura" (Garamendi, 1989, 541).

Eta hala da. Baina honek ez du esan nahi ez direnik bitxi urre preziatuak aurkitzen testuetan zehar. Oraingoan bitxietaz hitz egin nahi genuke. Hitz jario luze baten barnean aurkitzen diren irudi, imajina eta metaforez, diskurtso luzearen barne aurkitzen diren lore xortaz, eta arrosa usaindunez.

Ikuspegi hau aukeratu badugu, ez da izan ahaztu egin dugulako zein den pastoralaren kontestu orokorra. Gorago pastoral berriak irakurri ondoren heldu ginela pastoral klasikora. Eta pastoral berri, zein zaharretan aho literaturari dagokion ezaugarri bat aurkitzen genuen behin eta berriro, hitzaren oparoarena, aurrera egiten ez zuen diskurtsoa, *diskurtso ezprogresiboa*. Hainbat ahapaldi eta hainbat ahapalditan mezu berdina ematen zen ahapaldiaren lehendabiziko

hemistikioan, eta bigarreanean. Mezua behin eta berriro errepikatzen zen. Lehenago ikusi dugu aho literaturaren ezaugarri nagusia dela oparotasunarena. Errepikazioak ere zerikusi handia du aho kultura batekin. Hitz ugariketa deitu diogu honi lehenago batean. Hitzzen elipsi falta, azken batean. Mezua geldi egon eta diskurtsoa aurrera doanean deitzen zaio hitz jario bati ezprogresibo, aurrerapenik bakoa. Eta usu, holaxe da Pastoralaren estiloa. Egia esan, gaurko pastoralak motelagoak ikusten ditut klasikoak baino, ezprogresibotasunari atxikitua-goak... Aho literaturaren kontestuan bizi den espresabidea da, eta zenbaiten sermoi generoaren hurbilean bizi dena.

Ez da, ordea, bere funtzioa ulerkaitza, Beñat Oihartzabalek uste duenez:

Errepikatzeak eta erredondantziak oroz gainetik, ez beti ustega-bekoak, baina ardura nahitara ezarriak itxura denaz, ulergaitz bazuigu ere (Oihartzabal, 1987, 88).

Walter J, Ongek erakutsi digunez, aho kultura batean gogoratzen ez dena ez da, ez du izaerarik, eta gogoratzeko —gizarteak gogoratzeko, aktoreak gogora ekartzeko— beharrezkoak ditugu errepikazioak.

No sólo los poetas, sino todo el mundo intelectual oral o el mundo del pensamiento dependía de la constitución formularia del pensamiento. En una cultura oral, el conocimiento, una vez adquirido, tenía que repetirse constantemente, o se perdía: los patrones de pensamiento formularios y fijos eran esenciales para la sabiduría (Ong, 1987, 31-2).

Kontestu honetan hasiko ginatke hitz egiten, zeren, aipatu beharrezko ditugun lehendabiziko espresabideak aho literaturan zein idatzian aurkitu litezkeenak ditugu, erredundantziaren legea jarraitzen dutenak: paralelismoak eta errepikazioak. Aho kulturatik idatzira igarotzeko eurak ditugu ate eta sinplegade. Tartean dira, erresuma batek besterako bidearen margenetan.

1. Paralelismoak

Aipaturiko arrazoiarengatik pastoralaren estiloan sustraizkoa den espresabide baten aurrean gaudela esan dezakegu. Ez da orrialderik pastoraletan paralelismorik gabe, ugaritasuna harrigarria da. Behin eta berriro aurkitzen den espresabidea dugu. Era eta maila guztietan agertzen den espresabidea da. Lerro baten barnean ager daiteke,

zein ahapaldi oso batean, zein hiru lau ahapaldiren soka sortuz eta kiribilduz.

Adibideak eurrez aurki ditzakegu. Aipagarri batzuk baino ez ditugu hona ekarriko. Lehendabizi ahapaldiaren barne agertzen direnak.

Eztiçu mundian guiçonag
hain berthute aderriq
Ez personaq eztiçu
hain calitate charmantiq (Clovis).

Jinkouak deyziela egun houn
koumpagna agradabilia
Eta eman dezaziela
bere grazia santia (Berterretx).

Angles edo Beaumontes
ez naizie dudazten
ziren mehatxu horiek
ez naye ikharatzen (Berterretx).

Jaoun kountia hatchirik niz
ni ikhara batek hartzen
Hor eguin dugun kolpiaz
Hachirik nuzu dolutzen (Berterretx).

Nitaric hurrunt eçaçu
çoure justicia
nitan eçar eçaçu
çoure misericordia (Saint Alexis).

Eta ondoren ahapaldien soka osatzen dutenak.

Sira consala cite othoy
eta har eçaçu corage,
tristecia horiq oro
utcy behar dirade.

Corage cite sira othoy,
eztuçu behar loxatu,
balinaba horiq oro
arraiteriaq dutugu. (Edipa, 25 eta 28).

Bekhatuty livra gaitçaçu
Jauna, cuc plazer baduçu

Othoy çuq placer baduçu
coure cerbutchary eguiçu. (Edipa, 139 eta 141 eta 143).

Paralelismotik hurbil diren espresamoldeak dira errepikamenak eta hauek ere ugari xamar aurki ditzakegu pastoralaren orrietan zehar. Ez dugu hauetaz hitz luzerik egingo, azken batean, paralelismoa eta errepikamena ahaideak izanik, funtzioak ere berdin antzekoak dituzte eta.

2. Metafora

Ez dira ugariak, ezta ere orijinalitate handikoak. Gehienak muduaren ikuspegiarekin lotuak daude. M. Elena Barandiaran, Maite Erauskin eta Jose M. Urrestazuk, Euskal Filologiako ikasleek adierazten dutenez, *Clovis* pastoralaren barnean, metaforak sinbologia zehatza azpimarratzen du:

Sinbologia baten barruan hiru puntu azpimarratu beharko dira: a) *usoa*: Ezpirituairen irudia da. Jesusen bataioan agertu zen bezala, orain Clovisenean ere ikusiko da... b) *Lilia*: hiru lore direla esaten da, berriro Trinitatearen sinboloa... c) "*urka eracy/ hirour egounen burian*"... Jesusen heriotza eta berpiztearekin lotuta egongo da irudi hau (Barandiaran eta alii, 1989, XV).

Metafora xume hori ez da gehienetan soilik agertzen. Badu launtzailerik, adibidez konparaketa, metafora baino errazago aurkitzen eta erabiltzen, eta hiperbolea, exajerazioa.

Metafora batzuk XVIII. mendeko lirika gogoratzen dute, emakumearen aurpegia eguzkia edo izarrekin lotzen dutenean:

ene beguietaco arguia (Sain Alexis).

O frutu malerosa (Edipa, 19).

Konparaketetan agertzen da irudi mundu berdina, emakumearen edertasunarena, alegia

Eijer izaren pareko (Berterretx)

Aithor dicie princessa haren

Edertaçun pare gabia

Ekhia beçain eder dela

Haren beguithartia (Clovis).

Baina ez dira falta, *Saint Alexis* pastorealean exotismoaren adibiderik ere.

ene furia handiago da
ecies tigre arraviatiarena
ene bessoua borthixago
ecies eta samsourena (Saint Alexis).

Cien erretceco nis eguiten
tigrebat bano crudelago
ene bihotca guertatcenda
harria beno gogorrigo (Saint Alexis).

Metafora-konparaketa espresabidearen ezaugarriak aipagarriena herri generoekin duen atxikimendua liteke. Lirika hain hurbil izaki, honen baliapideak erabiltzen ditu lirikotasuna bilatu behar duenean.

3. Aposizioa

Hitz ugariketa dela-eta, aposizioa ugaria izaten da pastoraletan. Espresabide honen agerpenaren arrazoiak aho literaturan aurkitu behar badira ere, ezin uka erabilpenak giro kultoa ematen diola pastoralari. Aho literaturan egiten den erabilpenari buruz, berriro joko dugu Walter J. Ong-en azalpenetara:

En los poemas homéricos el poeta contaba con epítetos y verbos para Odiseo, Héctor, Atenea, Apolo y los otros personajes, que se ajustaban exactamente en el metro cuando por ejemplo, había que presentar a cualquiera de ellos diciendo algo... Odiseo es *polymetis* (astuto) no sólo por ser este tipo de personaje, sino también porque sin el epíteto *polymetis* no sería posible integrarlo fácilmente en el metro (Ong, 1987,63).

Halaz ere, literatura kultoan, batez ere klasikoan, ziur asko ahozotasuna hurbil zutelako oraindik asko erabiltzen den espresamoldea dugu. Pastoralek ere aposizioaren erabilpen handia egiten dute, pertsoaniak itzal berezi batez jantzi nahi balitu bezala.

Aguer ady Sigebert
Guiçon corage gabia (Clovis).
Bake eta victoria,
Thebasseko hiria,
çu ere bai, Laya
oreren gobernaçalia (Edipa, 1).

Jainkoaren irudia handitzeko ere erabiltzen den modua dugu hau:

Oh salvaçale justoua,
mundiaren creaçalia,
becatiaq pharcaturiq
emadatçu celia (Edipa, 404).

4. Hiperbolea

Duda gabe, gehien erabiltzen den espresabidea pastoralaren poetikan. Ziur asko entzuleen irudimena zauritzeko balio duen figura da hiperbolearena. Mugak, sorpresa eta bildurra, handituz, jendea harritzeko erabiltzen dena. Hiperboleak entzulegoaren irudimena pizten du, eta beste alde, zuzentasun garbia agertzen du. Ximplea da, ulerkorra, ez du oztoporik jartzen ulertzeko. Lehenago ere ikusi ditugu batzuk, konparaketaz aritu izan garenean, oraingoan adibide gehiago eskeiniko ditugu.

Ikusiko dugunez, adibiderik gehienek badute zerikusirik aho estetikaren batekin, XVIII. mendeko lirikaren ohiartzuna diruditela. Hor nola, idatzizko testuetan lerratzen den hala edo hola, aho literatura. Juan Mari Lekuonak erakusten duenez:

Estilo bat markatzen da, kontsumoko idazkietan oinarritua, baina, aldi berean, tradiziozko legeetara lerratu ezezik, usariozko literatur bitxi preziatuenak tartekatzen duena (Lekuona, 1989, 32).

Horrela aurkituko ditugu:

Ez du parerik ejerez (Berterretx).

Etchalte bat Chiberoun
segur pare gabia (Berterretx).

Badeya haren xangrien pare? (Edipa, 48).

Çoumbat ere çoure phenac
beitira incomparable (Edipa, 78).

Hiperbole eta metafora (edo konparaketa) herrikoiairen arteko nahasketak ere badira gure pastoraletan.

Aithor dicie princessa haren
Edertarçun pare gabia
Ekhia beçain eder dela
Haren beguitartia (Clovis).

Egoundano eziti ikhoussy
hain princessa ederriq

ezpirituz aldiz eztiçu
mundian bere pareriq (Clovis).
Franciari bouquet ederragoriq
ecin eratchequiten çunuque (Clovis).

Baina badira XVIII. mendeko lirikatik hartzen den beste topikorik ere, beti hiperboleari begira gaudela, "Hiltzearen" topikoa ere nahiko usu erabiliz:

Adio ene bihoceco objet
gracia hounes bethia
coureganic parthicia
uduricen citadacu hilcia (Saint Alexis).

Inoiz hiperbolea, beste usadiozko espresaera batekin nahasten da, "X, X eta Y" izenaz ezagutzen den formularekin.

ezta guien devruriq
es eta kiristiriq
ene furiari buru
emanen dian guiçouniq (Saint Alexis).

Elkarkidetza honek hiperbolearen jatorri herrikoia eta tradizionala frogatuko luke. Beste batzuk, ordea, eta silogismoaren kutsua hartzen badute ere, ezin dute ezkutatu bere iturri tradizionala:

Jauna enikeçu nik aski
mila Mihi banu ere
çoure hountarçun handiaren
erremestiatceco hebe (Sain Alexis).

Lan egiteko modu honek beste bide batzuk, hain zuzen idazketa munduaren bideak, zabaltzen dizkigu.

5. *Silojismoak, hitz jokueak*

Silojismoek, eta hitz jokuek, abstrakzio munduari hurbilketa suposatzen dute. Jakina da, eta erakutsi dugu "zehatza eta ez abstraktua" deituriko ahozko gogo-higidura sailean, ahozkotasan hutsean bizi denak ez duela silogismoa ulertzen, ez duela silogismoaren lege sistema onartzen, ez dela gai zehaztasunetik abstrakzio mundu formulatu batera igarotzeko. Honela frogatu zuten, behintzat, Walter J. Ongen eta Goodyren lanek.

Adibide xelebreak eskeintzen ditu Walter J. Ong-ek arazo hau dela-eta. Ahozkotasunean hitza eta esperientzia hain lotuta doazenez, hitzunari ez zaio posible hitza objetibizatzerik, eta nolabait esateko, diskurtsotik kanpo ateratzea. Ez zaio posible hitza eta hitzak sortzen duen mundua, esperientzia mundua zein hitz-jarioaren jardunaren batasuna, bereiztea. Hitza ez da jolas abstrakto bihurtzen. Eta honetan, ez du balio aliterazioaren adibidea aipatzea, beste zerbait da aliterazioa, abstrakzio munduarekin baino gehiago sentsazio munduarekin, musikarekin lotuta agertzen delako. Eta horrela, aliterazioaren funtzioa ez da hutsala, ez da hitzen arteko jokoa, beste zerbaitetan dago bere funtzioa, oroimenaren lagungarri izatean, hain zuzen. Ez da hutsala, badu baliorik.

Pastoraletan, ordea, posible zaigu silogismo eta hitz jokoren bat aipatzea. Ez dira ugariak, baina nahikoa dira idatzizko munduaren barnean aurkitzen garela ziurtatzeko. Irakur ditzagun bertsook:

Baduçu anitz persona
 Khorpitcer eder direniq
 Bena entretenimentia
 Ecinago char dieniq
 Baduçu entretenimentia ederriq
 Eta charmantiq ecinago
 Bena erho eta arhin beitira
 Eta conduta gaisto
 Bena Aurelian Clotilda
 eztuçu ez halaco (Clovis).

Kontrajarpen bikoitz horrek, silogismoaren formulazio hutsean eginda ez badago ere, nahiko garbi adierazten du ahozkotasunetik urruntzen hasiak garela, idatzizko pentsamoldeek arazo abstraktoetarako erakusten duten bitxikeria hasia dugula testu hauetan.

Hitz jokoetatik hurbilago, baina hala ere, maila abstraktu batean mogitzen da hurrengo adibidea:

Oray ala guero hil
 oro bat duq deusero
 eta hor egoitez eztuq
 profetaturiq batere (Clovis).

6. Izenlagunen agerpena

Pastoralen poetikotasunaren azken aipamen bat egitearren, izenlagunen sistemaz hitz egin nahi genuke. Izenlagunaren erabileraren

kontuetan hiru arlo nagusi bereiz ditzakegu. Batetik badira herri literaturatik harturiko izenlagunak, "Eder" edo "maitagarri" edo "Beguitarte ezia" bezalakoak, entzulegoaren ohiturekin lotura lortzeko erabiltzen direnak, zeren izenlagun hauek hiztunaren lehendabiziko urteetan azaldu eta erregistrorik arruntenetan agertzen baitira. Bestetik, gorago ikusi dugunez, entzuleek pertsonaiaren identifikazioa errazago lor dezaten sartzten dena:

Nour othe da mintçaçalle
arrogant handy hory (Edipa, 266).

Hirugarrenez, eta batez ere "corpus" honetako lanik klasikoenean eta, nolabait deitzeko, kanpo eragin handiena duenean, *Edipan*, badi-ra adjetibizazio deskriptibo zein konnotatibo nahiko aberatsak. Hona hemen adibide batzuk:

Ala hiri brillantia
eta tronu admiragarria (Edipa, 7)
Oh estremitate orriblia
eta gaiça lotxagarria (Edipa, 222).

Inoiz, nahiz eta izenlagunak arruntak izan, eurekin joko paralelistiko estimagarriak egiten ditu egileak. Gorago aipatu ditugun bi distribuzio honetan aurkezten ditu:

çoun dofy beitate
eder eta maitagarri
bena haren azcioniaq dirate
icy eta loxagarri (Edipa, 37)

Egile honen maisutasuna beste toki askotan aurki dezakegu, hala ere hainbat hitz erakarrik (orriblia) ez ote du salatzen egileak begien aurrean zuela orijinala?

7. *Zenbait pasarte aipagarri*

Errepassu honekin bukatzeko, pastoral aztertzaileen artean izan den eztabaidaren aipuarekin bukatu nahi nuke. Jakina da aztertzaileen artean iritzi kontrajarri bi izan direla beti. Batzuk, gehienak, pastoralaren balio literarioa urri eta eskasa zela defendatzen zutenak, Urkixo eta Inchauspe tartean direlarik, eta besteak, Aresti eta Lafitte, pastoralaren defentsa egiten zutenak.

Beñat Ohiartzabal, adibidez, bien artean kokatzen da. Onartzen du "literatura denaz bezainbatean, ez da pastoral zaharretan obra balios handirik" (Oihartzabal, 1987, 54), nahiz eta iritzi hau matizazioz beterik den pasarte batean ematen duen. Ni ere ez nintzateke berak agerturiko pentsamolde horretatik urrunegi. Halaz ere, lau testu haue-
tan bada pasarte aipagarririk, eta noizbait literatura eder baten ager-
penik. Bakarrizketa moldean eraturiko bi pasarte aipatu nahi nituzke,
Edipa pastoraletik hartuak.

Pasarteotara hurbiltzeko modu bakarra, saio honen kontestuan eta saioa doan eran, inpresionismoa da. Azalpen xumea testuaren kontestuari buruz.

Lehendabizikoa, Jocastari dagokio. Gauaz amets egin du, eta amets guztiek duten sorginkerian sinesturik, Layari zuzentzen zaio, azalpen eske. Ediporen istorioa azaltzen digu, labur eta jakingai. Ametsaren ezondo, ezuste, aire misteriosu guztiak azaltzen dira diskurtso ia autonomo batean. Ametsaren izaera kontatuz hasten da:

Madama, igaran gayan
amex bat eguin dut

Eta bat-batean agertzen da amets horren izaera gogorra:

ez peitu significatcen
gouretaco deus ere hounic.

Hurrengo dator Ediporen istorioa. Metaforaz eta hiperbolez osatu-
riko testu bat da. Baina, gainera, zer esanik dagoenez, progresio
xume bezain indartsua lortzen du egileak pasartean. Paralelismoetan
oinarrituz dramaren bihotza kontatzen digu:

Desiratcen guiticie
egun malur handiec
ceren eta ezpeitie
pareric goure crimec

Ginco eguiazcoua segurky
egun goure countre duçu
ceren ene bekhatiec
beitie hanitz causatu.

Punicione handi batez
gazitigatu guirate
ceren goure merechiac
hartaco beitirade (*Edipa*, 16-18).

Paralelismo eta progresioaren arteko jokuak, sinonimia orekatuak eta esan moduaren meharrik ematen diote testuari bere indarra.

Esamolde estua, lirismo etsipenduari biltzeko dugu Edipak egin duen krimenaren aurrean bere burua hiltzeko erabakia hartzen duenean. Pasarte honetan, lirikotasuna lortzeko, gizaizaeraren barne samina adierazteko, antzeko espresabideak gehi kontrastea erabiltzen dira. Bere izaera publiko, gizonak egin duen pekatua, eta bere izaera pribatuaren arteko, berak sentitzen duenaren arteko kontraste ongi moldatu bat. Edipak bere burua egin duenaren aurrean jartzen du, aita hil du, amarekin ezkondu da:

Munduco eskandalen
buruçaguia naiz ny,
eztut merechy jagoity
Celia deçadan ikhous nic.

Nitan gaigna eror bite
bortu guciac oro
eztut oray erregue
nic içan behar haboro (Edipa, 369-370).

Ia maila kosmogonikoan jarri du bere burua. Orduan erabakitzen du bere burua hiltzea:

Abisec ceitaden
sententcia phaussatu
bortu horren gaignian
behar niala urkhatu (Edipa, 372).

Erabakia hartu ondoren, berriro itzultzen da ikuspegi subjektibo batetara. Paralelismoan oinarrituriko hiru adio bialtzen dizkie maitatu gauzei:

Adio egun charmanta
bai etaere arguia,
eztut haboro secula
ikhoussiren nic ekhia.

Ene begui ederrac
oray jaouan dirate,
jaureguy eta rampartac
adio oray cier ere.

Oray jouan dirateke
ene coumpaigna guciac,

adio othian ene ama,
ene emazte maitia (Edipa, 374-376).

Duda gabe, lirikarekin moldaturiko dramatismoak ematen dio parteari duen indarra eta duen gozamen sustraia. Agian, espresabide jokoan gainetik, testu hauetan dagoena mezuaren indarra da. Badago zerbait esateko, zerbait dramatiko eta zerbait tragiko. Baina, guzti horri pertsonaiaren mami eta hezurra eskeintzen zaio. Ez dira orain pertsonaiak hango "kartoizko pertsonaiak", badute arima, badute sentipena, eta guztiaren gainetik, badute konfliktua, badute kinka.

Literatur irakurketaren gaurkotasuna: Gazteen zaletasun eta jokabideak

MARI JOSE OLAZIREGI

Jarraian datozen lerroak, Galtzagorri elkarteak 1995eko abenduaren 11tik 15era, Hernanin antolatu zuen "Haur eta Gazte liburuen astea"n eman ziren hitzaldietarako prestaturiko gogoetak dira. Ihardu-naldi hauen helburu behinena egun Haur eta Gazte Literatura deitzen zaionaren inguruko hausnarketa egitea zelarik, niri egokitu zitzaidan egungo euskal gazteen irakurketa ohitura eta gustuez hitz egitea.

Komunikabideen gailentasuna nagusi den mende amaiera hau ez da, askorentzat, irakurketaz hitz egiteko unerik aproposena, eta, zentzu honetan, kultura tipografikoak (liburuarenak, alegia) telepolisaren ingurune honetan duen pisu eskasaren berri ematen diguten baieztapenak aski ezagunak ditugu aspalditik.

Ildo beretik, gazteen irakurketaz ihardutea, anakronismo hutsa gerta daiteke espainiarren ia erdiak inoiz libururik ez duela irakurri jakin ondoren (edo %20ak ez duela liburu bakar bat etxean). Savaterek *La infancia recobrada* liburuan aipatzen zituen "gaztetako irakurketek sortutako griña eta desio izugarriak" gogoratzeak, seguraski, irribarre bat baino gehiago sortarazten du, gure gazteek irakurketa-rekin dituzten harremanak ez baitirudite oso "pasiozkoak".

Halere, ez dezala inork pentsa irakurketaren onuren aldeko diskurtsuak kontu zaharrak direnik, iharduera honen inguruko eztabaidarik sutsuenak mende honetakoak baitira. A.M. Chartier-en ustetan, 1950ra arte ez zen eman irakurketak egun gizarte mailan duen pisua-ren inguruko eztabaidarik, ez eta irakurketa-ekak sortzen dituen kale-teen ingurukoa. (Chartier, A.M. & Hébrard, J., 1994).

Irakurketa ohituraz

Irakurketa kontuak aipatzen direnean gogoratzen diren datu kuantitatibo horietako batzuk aipatu nahiko genituzke, lehenengo eta behin.

Espainiako Kultura Ministeritzaren 1990eko datuak erabiliz (*Equipamientos, prácticas y consumos culturales de los españoles*), esan dezagun, Espainia dela Europako Elkarte Ekonomikoan irakurketa indizea txarrenetakoa duena, guztien artean azkenaurrekoa izanik (baina bigarrena liburuak erosten: Estatuan dauden 700 argitaletxeek 50.000 titulu berri argitaratzen dute urtean). Badirudi, espainiarrek 5 liburu irakurtzen dituztela bataz-beste urtean. Gazteak direla gehien irakurtzen dutenak, eta gazteen artean, emakumezkoak.¹ Gazte hauei dagokienean, halere, aipagarriak dira zenbait datu. Gazte batek 121 minutu pasatzen ditu egunean telebista ikusten, 75 minutu lagunekin hitz egiten eta 14 minutu bakarrik liburu bat irakurtzen.

Euskal Herriko gazteei dagozkien datuak soilik kontuan hartuko bagenitu (ikus *Jóvenes vascos 1990* liburua), honako emaitza hauek lortu ditugu 15-24 urte bitarteko gazteen aisialdiako ihardueraz (astean behin gutxienez burutzen direnak):

EKINTZA	1986 URTEA	1990 URTEA
tabernetara/kafetegiet. joan	76	85
pub, diskotekak	34	45
liburuak irakurri	51	44
etxean musika entzun	81	86
zinemara joan	22	19
pasiatu, eserlekuetan eseri	52	44
txangoak, pasioak	14	12
emankizunetara joan	7	5

(1) Honako hau genuke, aipatutako Ministeritzaren ikerketa horren arabera, adinaren arabera irakurketa-maiztasuna:

adina	irakurtzen dute (%)	egunero irakurtzen dute(%)
18-19	82,6	21,8
20-24	76,8	27,1
45-64	47,1	12,7
65 edo gehiago	33,8	9,0

44 urtetik aurrera irakurketa indizea nabarmen jeisten dela dakusagu bertan.

Dakusagunez, gurean ere, gorago aipatzen genuen joera da nagusi: nahiz eta gazteak izan irakurzaleenak, irakurketa-maiztasuna eta ohitura nabarmen jeitsiz doa azken urteotan.

Gazteen literaturaren gorakadaz

Ezagunak dira eta ez gaurkoak, Gazte Literatura Haur Literaturaz bereizten saiatu diren teorizazio eta azterketak (ad.: Cervera, J.: "La literatura juvenil a debate", *CLIJ*, 75 zb, 1995ko iraila, 12-16). Zentzu honetan, inork gutxik jartzen du egun dudatan Literatura mota honen pisu eta hedakuntzaren garrantzia.²

Haur/gazteei "bideratutako" literatura lehenengo eta behin, literatura dela baieztatzen da, azken batean, Borges-en baieztapenak geure eginez, testuak ez baitira hainbeste aldatzen, aldatzen dena "irakurketa moduak" baitira. ("Nota sobre (hacia) Bernard Shaw", *Otras Inquisiciones*, 1951).

Kontestu honetan, azken urteotan (80eko hamarkadan bereziki) Haur eta Gazte literaturak ezagutu duen gorakada, produkzio editorialean izan duen pisuan islatzen da. Espainiako eta gure arteko datuak erkatuz:

ESPAINIAKO HAUR-GAZTE LITERATURA PRODUKZIOA (Ministerio de Cultura: *Panorámica de la edición española de libros 1994*)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Haur /gazte literatura	4986	5324	4962	4656	4568	4230
% produkzio guztiaren barruan	12,88	12,61	11,30	9,19	9,26	8,28

ESPAINIAKO HAUR-GAZTE LITERATURAREN PRODUKZIOAREN GORAKADA/JEITSIERA 1989tik 1994ra:

urtea	89-90	90-91	91-92	92-93	93-94
jaitsiera/ igoera	+6,8	-6,8	-6,2	-1,9	-7,4

(2) Garrantzi honen lekuko ditugu azken garaiotan nahiz Espainian nahiz Euskadin antolatu diren Ihardunaldi eta Simposioak. Gertuenak soilik aipatzekotan gogora ditzagun 1994an Salamancan antolaturiko "III Simposio Nacional sobre Literatura Infantil y Juvenil", 1994an ere Sevillan buruturiko XXIV Congreso del IBBY edo eta gertuagokoak gogoratzeko 1995eko azaro eta abenduan Gasteiz, Miarritze eta Hernanin Gazte Literaturaz antolaturiko ihardunaldiak.

EUSKADIKO HAUR-GAZTE LITERATURA PRODUKZIOA (J.M. Torrealdai *Jakin* aldizkariaren 90.zenbakian emandako datuen arabera)

	1990	1991	1992	1993	1994
Haur /ga.li.	277	350	250	220	303
% produkzio totalaren barruan	33,5	36	25,5	18,5	27,3

HAUR ETA GAZTE LITERATURAREN PRODUKZIOAREN HAZKUNDEAREN BILAKAERA (%)

89-90	90-91	91-92	92-93	93-94
-2,5	+24,8	-23,6	-17,2	-40,2

Euskarazko Haur eta Gazte-Literaturak azken urteotan ezagutu duen beherakada (125 liburu gutxiago 1993 eta 1994 urteetan) saturazio-puntuaren egotearen adierazle ote den egiten du galde Torrealdai.

Bestalde, literatura-mota honek gure produkzioan duen pisua Estatuko beste hizkuntzatan duena baino askoz garrantzitsuagoa dela nabarmendu beharrea gaude. 1994ko zenbakiei begiratu, literatura-mota honek gure artean produkzioaren %27,3a betetzen badu, katalanen liburugintzan %17,1a eta galegoenean %11,4a. (Gaztelera-zko produkzioan, lehen esan bezala, produkzio totalaren %8,28a bakarrik da liburu mota honi dagokiona).

Horrekin batera, aipagarria da, Torrealdairen artikuluan azpimarratzen denez, gure artean argitalpen gehien ezagutu dituzten liburuen ranking-a egingo bagenu, lehenengo lekuan haur-gazte literaturako bi azalduko litzaizkigukeela: *Pernando Amézketarra* (J.A.Ormazabal) eta *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* (Bernardo Atxaga) biak hamabi argitalpenekin.

80ko hamarkadan ezagutu zuen "boom" a literatura-mota honek. Arrakasta honen atzean honako arrazoi hauek dakuski Angel Basantak:³

- Eskolaritatearen luzapena (derrigorrezko hezkuntza 14 urtetik 16 urteraino hedatu da).
- Liburutegien hedapen eta sendotzea.

(3) *Amigos del Libro*, 27, 1995ko urtarrila-maiatza, 61

- Argitaletxeen ugalketa eta ardura.
- Ikerlarien azterketa eta teorizazioak.

HAUR/GAZTEEN LITERATURA MINTZAGAI: AZTERKETA ETA IHARDUNALDIEN OPAROTASUNA GUREAN

Literatur-produkzioaren gorakada horren ondorioz, gai honen inguruko azterketak ugaritu eta sendotuz joan dira bai hemen bai kanpoan.

Azterketa horietako batzuk aipatzekotan, gure artean, besteak beste, Seve Callejaren *Haur Literatura Euskaraz. Lehenengo irakur-gaietatik 1986ra arte* (1994) liburu mardul eta interesgarria; egile berak lankidetzan argitaratutako *Haur literatura* (1993); UEUn 1993an antolatutako ikastaro baten ondorioz sortutako *Haur literaturaren inguruan*; Gasteizen 1993ko urrian egindako Ihardunaldietan esandakoak biltzen dituen *Haur Literaturaz Hegats* aldizkariaren ale monografikoa; *Lumaki: Euskadiko haur eta gazteen literatura* (Haur eta gazte liburuen lehen Aretoriari buruzko argitalpen berezia 1990ean),... etab. luze bat. Ildo beretik doaz, jenero honen ezagutza oparoa adieraziz *CLIJ* aldizkarian euskal produkzioaz Xabier Etxaniz-ek egindako artikulua (azkena 1995ko urrian, 76. zenbakian).

Ikerlanekin batera, literatura-mota honen inguruan dauden argitalpenak aztertzeko dokumentazio gune garrantzitsuak sortu dira azken urteotan gure artean. Aipagarrienak *Donostiako Udal Liburutegiko Haur Liburuaren Dokumentaziogunea* (oraintxe argitaratu dute beraien *Erreferentzi Obren Katalogoa*) eta Eskoriatzako Irakasle Eskolako "Haur Literatura Mintegia" zeinak, beste ekitaldi askoren artean 1992az geroztik *Kukumira* izeneko aldizkaria argitaratzen duen, aldizkako publikazioen hustuketa eta Irakurgaien-gida interesgarriarekin batera. Informazio eta hedapen helburu bera dauka, gure artean Haur eta Gazte literaturako obren egile ezagunek (Xabier Etxaniz, Manu Lopez Gaseni, Gerardo Markuleta eta Patxi Zubizarreta) argitaratu berri duten gida: *Debekatuak. Gazte-literatura irakurketa gida* (1995).

Informazioa eta gertuagoko ezagutza lortu asmoz, 1990az geroztik Euskal Idazleen Elkarteak "Idazleak eskoletan" deitu zuen egitasmoa darama aurrera. Gure artean egile/irakurle eskolatu arteko harreman hau positibotzat jo bada ere, Espainiako hainbat lekutan sortu da zerresanik. Eztabaida hauetan duela 15 urtez Estatuko zenbait herrialdetan, Katalunian kasu, egiten den ekimen honen inguruan dauden interes komertzialak salatzen dira. (Ikus ekitaldi hauen egokitasunaz *CLIJ* 75.zenbakian dauden artikulua). Antzeko ekintzak era-

man dituzte aurrera argialetxeek, Gipuzkoako Editoreen Elkarteak Gipuzkoako Foru Aldundiak babestuta, eta Gasteizko Udalak Araban.

Gazteen irakurketaz. 1990eko eta 1994ko gure inkestak

Kontestu honetan kokatu nahi izan dugu 1990ean hasiera eman genion gure ikerlana. Ikerlan honen emaitzak oraindik behin-behinekoak direla onartuz ere, (Bergarako Udalaren "Justo Garate Arriola" Bekari esker burutzen ari garen Doktorego Tesiaren zati bat baita), euskal gazteek zer irakurtzen zuten argitzea genuen helburu.

Horretarako, 50ko hamarkadaz geroztik sendotuz joan den Irakurketaren-soziologiaren emariak geure eginez, irakaskuntzan dihardugunoi maizegi sortzen zaizkigun arazoak argitzeko hasi ginen lanean. Helburua edozeinen buruan dabiltzan galderei erantzuna ematea zen: egokiak al dira ikasleei irakurtzeko agintzen dizkiegun liburuak?. Zenbat irakurtzen dute gure ikasleek? Zeintzuk dira irakurketa horren nolakotasuna eta arrazoiak? Galdera arrunt baina erantzun zailekoak, izan ere, egile-obra-irakurleak osatzen duten trinoioan azkena baita, dudarik gabe, ezezagunena (eta salmenta datuak ez dira beti fidagarriak, saldutako liburu baten atzean ez baitago beti irakurketa bat: Espainian erosten diren haur-literaturako liburuetatik %78a bakarrik irakurtzen omen da edo %67a Alemanian.)⁴

Gure kezkek horiek izanik, 1990ean Hego Euskal Herrian eredu euskaldunetan ziharduten ertainetako 58 ikastetxetan 3.000 inkesta inguru egitea erabaki genuen. Eskoletara igorri genien "*Irakurketa-ohiturei buruzko Inkesta*" hartan irakurketa maiztasuna eta gustuak aztertzen genituen.⁵

Bigarren saio batean, 1994ko maiatzean, beste inkesta bat egitea erabaki genuen. Kontuan izan behar da, bigarren galdaketa hau 18-20 urte arteko gazteei bideratua dagoela. Helburua honako hau zen: eskolatik irten eta gero gazte hauen irakurketa-gustuen nola aldatzen den aztertzea.

Bigarren inkesta honetarako 200 kasutako lagin bat nahikoa izango zela pentsatu genuen. Kasu horiek lortzeko, aurreko inkestako 710

---

(4) Gabriel Zaid idazle mexikarra haruntzago doa. Honen iritziz, erosten diren 100 liburutatik 5 bakarrik irakurtzen dira.

(5) Ikus emaitzak honako artikulutan: Olaziregi, M.J.: "Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak", *ASJU*, XXVII-3, 1993,821-875 edo eta "ertainetako gazteen irakurketa gustu-disgustuak", *Hegats*, 9 zb, 1994ko urtarrila, 21-47.

elkarrizketatu aukeratu genituen. Guztira 183 lagunek erantzun zigten. Azken erantzun-tasa 1/3,7koa izan zelarik.

Esan gabe doa, bigarren lagin honek ez duela lehenengoak zuen kalitate eta balioa. Kontuan hartzekoa da, lagin honetan azaltzen direnek irakurzaletasun handiagoa ezezik euskara-maila hobea ere badutela, eta ondorioz, erantzunak oso baldintzatuak leudekeela. Guziarekin ere, desberdintasunak desberdintasun, inkesta hau joera nagusien azterketarako baliagarri suertatuko zaigulakoan gaude.

1994ko inkesta honetan, galdesorta 6 multzotan banatu genuen, jarraian datozen puntuotara bideratu genituelarik gure galderak:

- Irakurketa-ohiturak.
- Liburuen eskuraketa.
- Zaletasun eta lehentasunak.
- Irakurketaren ondorioak.
- Aisialdia eta kultur kontsumoa.
- Gizarte-jarrerak.
- Saillkapen datuak.

1994ko inkestaren zenbait ondorio

a) Irakurketa maiztasuna: (Lehenengo galdera: *Zein maiztasunekin irakurtzen dituzu NOBELAK eta IPUINAK euskaraz eta gazteleraz?: egunero; astean zenbait aldiz hilean zenbait aldiz edo gutxiagotan; inoiz ez*)

Adinak gora egin ahala, irakurketa-ohitura gutxitu egiten da. Ikasleen erantzunak kontuan hartuz, gutxiago irakurtzen dute guztiek gaur egun duela lau urte baino. Honekin batera, guztiz adierazgarria da jeitsiera hau euskarazko irakurketetan ematen dela batipat: erdarazkoari dagokionean, desberdintasunak ez dira hain handiak. Beraz, urteak aurrera joan ahala (eta ertainetatik irten eta gero), gero eta gutxiago irakurtzen dute gure ikasleek euskaraz. Adin horietan (18-20) erdarazko irakurketen nagusigoa dudaezinezkoa da.

Aipa ditzagun maiztasun horretan esanguratsuak diren zenbait alderdi. Sexuaren arabera desberdintasunik baldin badago (neskek maiztasun handiagoz irakurtzen dute), adinaren arabera desberdintasunak ez dira nabarmenak. Amaren ikasketa-ezak maiztasun handiagoko irakurketa du ondorioztat, eta honekin batera bada esangu-

ratsua suertatzen den alderdi bat: ama euskaldunzaharra izateak euskarazko irakurketa bultzatzen du nabarmen.

- b) Udan, eskolatik kanpo irakurritako liburuak: (Hirugarren galdera: *Joan den udan eskola edo unibertsitateko programatik kanpo irakurri zenituen liburuak aipa itzazu (osorik irakurritako liburuak bakarrik):*

1994ko udan irakurritako liburuak	1990eko udan irakurritako liburuak
1-Behi euskaldun baten memoriak (B.Atxaga)	Saturno(A.Urretabizkaia)
2-Obabakoak(Atxaga)	Sugeak txoriari begiratzen dionean(Atxaga)
3-Babilonia(J.M.Irigoien)	Ehun metro(Saizarbitoria)
4-El clan del oso cavernario(J.Auel)	Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian
5-Narrazioak(Sarrionaindia)	Izurri berria(G.Garate)
6-El médico(N.Gordon)	It(S.King)
7-Cuentos de Eva Luna(I.Allende)	Obabakoak(B.Atxaga)
8-Los Pilares de la Tierra (K.Follet)	Hamasei egun Urgainen (J.A.Loidi)
9-Viven(P.Read)	Bi anai (Atxaga)
10-No sin mi hija (Madhmoody)	Goizuetako ezkongaiak (G.Garate)

1990eko udan irakurritako autoreak	1994ko udan irakurritako autoreak
B.Atxaga	1-B.Atxaga(1)
S.King	2-A.Vázquez Figueroa*
G.Garate	3-I.Allende(14)
A.Christie	4-S.King(2)
A.Urretabizkaia	5-J.Auel(26)
R.Saizarbitoria +	6-J.M.Irigoien(17)
W.C.Andrews	7-J.Sarrionaindia(18)
J.Verne +	8-N.Gordon *
A.Lertxundi	9-A.Christie (4)
Kirikiño+	10-G.García Márquez*

* 1994an bakarrik agertzen diren autoreak

+ 1990ean bakarrik agertzen diren autoreak

( ) 1990eko ranking-ean zuen postua

Zerrenda hauek begiratzuz, honako hau esan genezake:

- b.1) 1994ko zerrendan 10 liburutatik 6 gazteleraz daude, 1990ekoan hamarretik bat. Beraz, gaztelerazko irakurketen gorakada nabarmena da.
- b.2) 1994ko zerrendan berriak diren autore guztiak "erdaldunak" dira, edo hobeto esanda, gazteleraz argitaratzen dute: Vazquez Figueroa, N.Gordon eta García Márquez. Horrezaz gainera, badira zerrendetatik desagertu diren zenbait autore eta 1990ean bakarrik agertzen direnak: R.Saizarbitoria, J.Verne, A.Hitchcock, Kirikiño, Gosciny, E.Blyton, I.Zabaleta, M.Ende, Txillardegí, Gereño, M.Gripe eta M.Zarate.
- Desagerketa hauetan eta nobedade hauetan, fantasiatik errealmoranzko bira ikus daiteke, eta zentzu honetan, misteriozko nobelek behera (Hitchcock, Blyton,..) egiten duten bitartean, gai soziala eta existentziala duten nobelek gorantz egiten dute. Bestalde, desagertu diren autore horien artean, batzuk bereziki gazteenentzat edo 11-13 urte artekoentzat egokiak direnak ditugu (Blyton, Gosciny) eta beste batzuen kasuan, euskaldunenean batipat, eskolarekin lotutako irakurketa soma daiteke).
- b.3) Atxagaren nagusigoa nabarmena da bi kasuetan. 90eko zerrendan 10 liburutatik 4 Atxagarenak badira, 1994koan 10etik 2. *Obabakoak*-en gorakada azpimarratzekoa da 1994ko zerrendan.
- b.4) Zaletasunen artean badira desberdintasun handiak sexuaren arabera. Nesken gogokoak dira nabarmen: Atxaga, Allende, Irigoien, Gordon, Christie eta García Márquez. Mutilen gogokoak: S.King eta Auel. Horretaz gainera, autore beraren kasuan, Atxagarenean adibidez, badira sexuek desberdintzen dituzten zaletasunak: *Behi euskaldun baten memoriak*-en zaletuak %16,7a neskak diren bitartean %1,4a mutilek osatzen dute. *Obabakoak*-en kasua guztiz kontrakoa da: zaletuen %8,1a mutilak dira eta %4,6a neskak.
- c) Etxean duten liburu-kopuruari dagokionean, guztiek dituzte liburuak etxean. %2,2ak bakarrik ez du. Batz bestekoa 39 liburutakoa da eta azken urtean 5 liburu erosi zituzten batz beste. Hala ere, inkestaren %84,4ak liburuak lagunek uzten dizkiotela onartzen du eta %15,6ak ezetz. Azken urtean lagunek utzitako liburuen batz bestekoa 3,4 liburutakoa da.

Liburutegietara joateko ohiturarik ez dago. %64,3ak ez dela joaten onartzen zuen eta %35,7ak bakarrik baietz. Maileguan hartutako liburuen batz bestekoa 5 liburutakoa da.

- d) Bederatzigarren galderak, liburuak aukeratzekoan zein alderdi hartzen duten kontuan neurtu nahi du. Kontuan har zitzaketen alderdien artean honako aukera hauek ematen genizkien: jendearen iritzia, titulua, autorea, kritika, euskaraz egotea, itxura, irakaslearen iritzia.

Emaitzei begiratu, argi dago liburu bat aukeratzekoan "*jendearen iritzia*" dela aukeraketan pisu handiena duena (datu hau 90eko inkestan ere ematen zen). Jarraian titulua eta autorea datoz. Liburuaren itxura da, adinak gora egin ahala, eragin gutxien duena.

- e) Hamabigarren galderak nobeletatik/ipu liburutatik lortu nahi dena zuen galdekizun. Aukeren artean, erantzun ludikoenetik (entretanimendua lortu) erantzun funtzionalenera (kultura hobetu, hizkuntza hobetu, jokabideak eta arriskuak ulertu) eskeintzen genizkien. Emaitzak guztiz esanguratsuak izan dira: kuriozosa suertatzen da, irakurketa estetiko beharko lukeen honetan, berez itxura "*funtzionala*" edo daukaten etekin eta onurak lortzea. Entretanimenduaren ondotik kultura eta hizkuntza hobetzea datozelarik, badirudi irakurlearen gehiengo bere prestakuntza hobetu asmoz hurbiltzen dela liburuetara.

Azken hitza: hutsune eta iradokizunak

Gure azterketa soziologikoen emaitzak ikusi ondoren, ondoko bederatz puntuetan laburbilduko genituzke hauetatik ondoriozta daitezkeen iradokizunak:

- 1) Euskarazko irakurketa ohitura jeitsi egiten da nabarmen eskolatik irten eta gero. Zentzu honetan, erdarazkoa berdintsu mantentzeak euskal literaturarekiko zaletasun eta interes gutxi adierazten ditu. Eskolako zirkuitotik oso euskal idazle gutxi aterako litzateke (Atxaga litzateke, seguruenik, salbuespen bakarra).

Diruedienez, eskoletan ez dugu euskarazko irakurketarako joerarik sortzen ikasleengan. Nobedade gutxi ezagutzen du ikasleak bai interes faltagatik, bai ezagutza hori eman dadin bideak ez direlako egokitu. Azken batean, badirudi, euskarazko irakurketa sendo dadin, bide eta kanal berriak saiatu behar dituela Euskal Literaturak irakurlearengana heldu nahi badu behintzat. Eskolatik at dagoen irakurleago potentzial honengana hurbiltzea genuke, beraz, erronkarik nagusiena.

Ezinbestekoa da eskolako zirkuitotik irtetea, baldin eta helburu literarioz burutzen den irakurketa-zaletasuna sendotu nahi bada. Askotan esandakoa da (besteak beste R. Escarpit-ek *La faim de lire*

liburuan) eskola (bakarrik) ez dela irakurzaletasuna ziurtatzeko lekua. Are gehiago: eskolan bakarrik ohinarritutako irakurzaletasunak ez du irauten. Familia eta gizartean errotutako iharduera behar du izan honek, baldin eta benetako giza-praxi bihurtu nahi badu.

2) Neskak dira gehien irakurtzen dutenak, nahiz eta, adinak gora egin ahala, zaletasun hau jeitsi. Honekin batera, zer pentsatu asko ematen du irakurketa maskulino /femenino dikotomia egoteak: gizarteko sexu-rol desberdintasuna dakusa bertan aditu askok.

Emakumezkoen nagusitasun hau mendebaldeko hizkuntza gehienetan ematen da. Halere, Berstellman Fundazioa⁶ 1994an Europako hainbat estatutan burututako ikerketa batean esaten denez, Espainian gertatzen dena bestelakoa da. Dirudenez, Espainian irakurlegoaren gehiengoa gizonezkoek osatzen dute (ohiki irakurtzen dutenen artean %54a gizonezkoa da eta %46a emakumezkoa). Heziketa eta rol matxisten isladak, dudarik gabe.

1994ko galdaketaren arabera, eskolaz kanpo irakurri dituzten autoreen artean ez dago egile euskaldunik, eta erdaldunen artean euskarara itzuligabeak dira nagusi. Interes falta honi dagokionean, lehenengo puntuak esandakoak gogoratu nahiko genituzke: euskal literatura eskola zirkuituan mugitzen da bereziki. Eskolaz at, dirudenez, zirkuitoa ahula da eta indartu beharrekoa. Zeregin handia liburu-produkzioaren munduan dabiltzanek daukatena: argitaletxe, banatzaile, kritikari, agente,...

3) 1994ko zerrendan best-sellerrak dira nagusi, hauen artean, Isabel Allende eta Noah Gordonen kasuak azpimarra ditzakegularik. Datu hau egun dauden joera nagusienekin bat dator. Azken batean, milioika ale saltzen duten autore hauen atzean marketing eta banakuntza egokiak baitaude.

Hainbestetan aipatu izan den irakurketa-literarioaren demokratizazioak, literatura/sub-literatura arteko desberdintasunak apurtuz, irakurketa masiboak, "errazagoak" bultzatu ditu. Medien oihartzun handiak dituzten liburu mota hauek (erritmo arinekoak, linealak gehienetan,...) irakurlea engantxatu egiten dute.

4) "Gehiegizko errazkeria" dakusagu gazteei zuzendutako liburuak gomendatzerakoan. Gazteari "gustoko, irakurgarri eta baliaga-

(6) Aztertutako estatuak Alemania, Erresuma Batua, Frantzia, Italia, Holanda eta Hungria dira. Ikerketa hau argitaragabe dago.

riak" suertatuko zaizkion liburuak proposatzerakoan, maizegi ahazten gara Literaturan klasiko bihurtu diren titulu askoz. Kasu gehienetan, irakurketa errezen aitzakian kalitate eskaseko tituluak gomendatzen dira, Literatura Unibertsalaren hondarean klasiko bihurtu diren irakurketa kilikagarriak baztertzuz. Gazteen gustoko suerta daitezkeen titulu ezagun batzuk aipatzekotan, besteak beste, hortxe genituzke: Joyceren *Artistaren gaztetako portreta*; Musil-en: *Törless gaztearen gogoetak*; Kafkaren *Aitari gutuna*; Ana Frank-en: *Egunkaria*, Salingerren: *Zekale artean harrapaka*; Vargas Llosa-ren: *La ciudad y los perros*, *Cachorros*, Turgeniev: *Lehenengo maitasuna*, Nabokov-en: *Lolita*, Hesse,...

- 5) Irakurketa ohitura ez da eskolan bakarrik finkatzen: familia eta ingurunearen eragina dudaezinezkoak dira. Zentzu honetan irakaskuntzan burutu beharreko ahaleginetan gurasoen eta liburu-zainen lankidetzak egokia litzateke. Azken batean, Fraisse eta hainbat adituk Frantzia frogatu dutenez, gurasoen maila akademiko/ekonomikoak adinako eragina du guraso horiek benetan duten irakurzaletasun eta ohitura. Irakasleok ezezik, aipatutako talde guztion (guraso, bibliotekari, editore,...) ahalegin bateratua da benetakoa irakurketa-ohiturak sendotzeko bide bakarra.
- 6) *El mundo de Sofía* bezalako obrek adin guztietako (gazte/heldu) irakurleen artean duten arrakastak, testu on eta erakargarriak duten ezaugarri nagusienetakoa erakusten digute: adin sailkapenak gaindituz guztientzat suerta daitezkeela interesgarri. Historian zehar haurrentzako idatzitako obrek helduengan izan duten harrera literarioak (eta alderantzizkoak ere bai) testuaren anizkotasun eta emankortasunaz hitz egiten digu.
- 7) Gazte-literatura deitzen zaionaren ezaugarri nabarmenenak eman beharko bagenitu, besteren artean, honako hauek aipatu beharko genituzke: protagonistaren nortasunaren garapenarekiko ardua, irakurlea inplikatzeko teknikak, misterioa/intriga, irakurlearen adinarekiko errespetua, argitasuna,... Hauekin batera, gogoragarria da testu onek betidanik izan duten ikutu subertsiboa: (Mark Twain, L.Carroll, Dahl, Nöstlinger,... bezelakoek jasotako zentsurak gogora ditzakegu). Azken urteotan liburuen kalitatea zaintzeko egiten ari den ahalegin editorialak (CLIJ, 76) aurrera jarraitu behar duelakoan gaude.
- 8) Gazteen irakurketa gaitasuna ez da gutxietsi behar. Irakurketa zerrenda zabalak eskaini behar dira eskoletan, norberaren erritmoa errespetatuz, ahal delarik didaktismoak baztertzuz. Horretara-

- ko, irakasleak birziklatu behar dira (serioski eta ez montaje akademiko gisara). Honekin batera, frogatua dago medioak liburuetsai baino gehiago lagungarri bilaka daitezkeela. Prejuizio zaharrak baztertuz, medioez baliatu behar gara irakurzaletasuna sendotzeko.
- 9) Irakurtzeko obligaziorik ez dago (cf. Pennac). Ezin dugu inol atsekabetu eta baztertu, *Zelig*-eko protagonistaren antzera, *Moby Dick* irakurri ez duelako. Ezinbesteko gauza gutxi dago, eta irakurketari dagokionean, defendaezinak dira gaur egun *derrigorrez* irakurri beharreko liburu-zerrendak.

Bibliografia

- ALONSO, S.: "Los cinco sentidos de la lectura", *LEER*, 79.zb, 1995eko udazkena, 24-28
- CALLEJA, S. et al.: *Haur literatura*, Bilbo, Labayru, 1993
- : *Haur Literatura Euskaraz: Lehenengo irakurgaietatik 1986ra arte*, Bilbo: Labayru Ikastegia, 1994
- CENDÁN PAZOS, F.: *Medio siglo de libros infantiles y juveniles en España (1935-1985)*, Madrid: Ed.Pirámide, 1986
- CERVERA, J.: *Teoría de la literatura infantil*, Bilbo, Mensajero, 1991
- : "La literatura juvenil a debate", *CLIJ*, 75.zb, 1995eko iraila
- CHARTIER, A..M. & HÉBRARD, J.: *Discursos sobre la lectura (1880-1980)*, Barcelona, Gedisa, 1994
- ELKAR LANEAN: *Lumaki. Haur eta gazte liburu en Euskadiko lehen Aretoari buruz argitalpen berezia*, Gasteiz, Eusko Jaurlaritz, 1991
- : *Haur Literaturaren inguruan*, Iruñea: UEU, 1993
- : *Haur literaturaz, Hegats* (ale monografikoa), 1994
- ELZO et al: *Jóvenes españoles 1989*, Madril: SM, 1989
- : *Jóvenes vascos 1990*, Eusko Jaurlaritz, 1992
- : *Jóvenes españoles 1994*, Madril: SM, 1994
- ETXANIZ, X.: "País Vasco. Consolidación literaria (1994)", *CLIJ*, 76.zb, 1995eko urria
- et al: *Debekatuak. Gazte-literatura irakurketa gida (1995)*, Gasteiz: Gasteizko Udala, 1995
- EUSTAT: *1994ko laburpena*, Gasteiz, 1994
- FERNÁNDEZ, V.: "1994. Correcta contención", *CLIJ*, 76.zb, 1995eko urria
- GARCÍA NOVELL, FCO.: "Las nuevas tecnologías al servicio del libro y la lectura", ELKAR LANEAN, *Y Congreso Nacional del Libro infantil y juvenil*. Avila,

- 1993", Madril: Asociación Española de Amigos del Libro Infantil y Juvenil. 111-121
- LEER aldizkaria: "La novela juvenil reaparece con fuerza", *Leer*, 79.zb, 1995eko udazkena, 70-71
- MAÑA, T.: "Señas de identidad en las colecciones juveniles", *CLIJ*, 72.zb, 1995eko maiatza
- MARTÍN, A.: ¿Por qué literatura juvenil?, *CLIJ*, 72.zb, 1995eko maiatza
- MAS ESTEVE, A.: "La difusión y el marketing del libro", *ELKAR-LANEAN*, op. cit, 37-57
- MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES: *Población menor de 18 años en España y su entorno familiar*, Madril, 1991
- MINISTERIO DE CULTURA: *Panorámica de la edición española de libros 1994*, Madril, 1995
- NOBILE, A.: *Literatura infantil y juvenil. La infancia y los niños en la civilización tecnológica*, Madrid: Morata, 1992
- PETRINI, D.: *Estudio crítico de la literatura juvenil*, Madril, Rialph, (1958),1981
- POSTMANN, N.: *Divertirse hasta morir. El discurso públi en la era del "Show-busines"*, Bartzelona: La Tempestad, 1991
- RICO, L.: *Castillos de arena. Ensayo sobre literatura infantil*, Madril: Alhambra, 1986
- RODRÍGUEZ ALMODÓVAR, A.: "La educación literaria en la pubertad", *CLIJ*, 72.zb, 1995eko maiatza
- TEIXEDOR, E.: "Literatura juvenil y las reglas del juego", *CLIJ*, 72.zb, 1995eko maiatza
- VIÑAO FRAGO, A.: "Cultura tipográfica y cultura televisiva", *ELKAR LANEAN*, op. cit. 123-145

Euskararen berri onak eta berri txarrak

JUAN SAN MARTIN

"Diversos són els homes i diverses les parles,
i han convingut molts noms a un sol amor"
*(Orotarik dira gizakiak eta orotarik mintzairak,
baina maitasun soilean izen asko bildu dira)*

S. Espriu

Antzinatik Erdi Arora, agiriak lekuko

Erromar inperioa erortzean anitz herri agertu ziren kulturaz noraezean, gizartearentzat arau zuzenak, jakintza oparoa eta tekniken berrizketen abantailak zekarzten aurrerapena etetzeko arriskoaan jarritz. Ilundaldi luze batean murgildu ziren Europa mendebaldeko herriak Erdi Aro garaira arte.

Hala ere, etenaren ondotiko lehen mendeak inertziatzko jarraipena ezagutu zuten, poliki-poliki itzaltzen joango zena.

Egia esan, Erromako inperioak gehiago iraun balu, latinaren eraginez hainbeste hizkuntza suntsitu ziren bezala euskarak

ere galtzeko bidea zeraman. Baina badirudi inperioaren erortzeaz, ahuldua ez ezik hil zorira kondenaturik zegoena berriz zuzpertz eta indar berritu zela herriak berreskuratuz.

Latinak eman zion ahozko hizkuntza idatziz jartzeko aukera. III. mende bukaera ingurutik VI.era arte, erromar erako ohitura jarraitu zuten oroitarriak iragarkiz latinez jarritz, eta euskaldunen izen eta jainkokiak hor agertu ziren lehen aldiz latinaren grafiaz idatziak, bereziki Akitaniaren erresumetan, Novempopulania zeritzan Gaskoinan. Hauen eragina Aragoci eta Nafarroaraino iristen zen.

Gure artean, iragarki horien berri zehatzak laburki bederen eman zizkigun Koldo Mitxelena zenak *Textos arcáicos vascos* (1964) liburuaren 14-20. orrialdeetan. Ondotik, Salamancan bere ikasle izan zen Joakin Gorrotxategik zabalago landu zuen gai hori *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania* (1984) deritzan liburuan, lehenago ere aditzera emana dudanez.

Geroago, mende ilunen ondotik, XI.etik nabariago agertzen zaizkigu San Millán de la Cogollako esku izkribuetan.

Bestalde, Pirineo mendien bi alderdietako toponimian euskara mintzatuaren lekukoak ditugu. Hontaz bilketa oparoa eskaini zizun Joan Corominasek.

Erdi Aroan ordea, agiri zehatzen lekukoak aurki ditzazkegu eta horien artean, José Bta. Merino Urrutiak agertu zuena bereziki, "De una fazanya de Don Morial Merino Mayor, et del Alcañlle de Oia-Castro" idazkia lekuko, non agertzen den XIII. mendearen lehen partean Burgostik Oxa-Kastroa epaiketa batean parte hartzera joan zen merioari hango alkateak nola debekua jarri zion, Oxa-Kastro haran hartako foruaren arabera nahitaezkoa zenez euskaraz ere jakin beharra. Merioak, hala ere, erregeren izenean epai-mahia osatu nahi zuen eta alkateak, tira-bira batzuen ondorean, preso sartu zueneko.

Ikus J.B. Merino Urrutiaren lana *El vascuence en el Valle de Ojacañstro* (Rioja Alta), Sociedad Geográfica Nacional erakundeak 1936an argitaratua. Gertakari hori 6-7. orrialdeetan dator.

J.B. Merino Urrutia zenak geroko urteetan ere hango euskararen ikerketak jarraitu zituen, batez ere lekuizenen bilketaz eta hirugarren argitalpen bat ere bada *La lengua vasca en la Rioja y Burgos* deritzana, 1978an Logroñoeko Diputazioak argitaratua. Bertan, aipatu dudan gertakaria 18-19. orrialdeetan irakur daiteke.

Hori bai zela euskaren berri ona. Baina, orain ikus dezagun beste erresuma bateko berri txarra, mende bat geroago.

XIV. mendean Oskan (Huesca), J.M. Lakarrak aurkitu eta *Rev. de Archivos y Bibliotecas* aldizkariaren XXIX (1913) 433. orrialdean aditzera eman zenez, hiriko ordenantzen arabera bazen lege bat, 1349koa, merkatuan arabiera, hebraiera eta euskara mintzatzea debekatzen zuena, idazkiaren parte honek argi jartzen digun bezala:

"Item nuyll corredor non sia usado que faga mercaderia ninguna que compre nin venda entre ningunas personas, faulando en algaravia ni en abraych nin en basquenc: et qui lo fara pague por coto xxx sol".

Gaia, zenbait oharrez, berriz ikutu zuen A. Apat-Echebarnek (Aingeru Irigaray) euskaltzainak *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra* (1974) deritzan liburuaren 115-118. orrialdeetan. Oraintsu Joakin Gorrotxategik "The Basque language and Its Neighbors in Antiquity" deritzan lanean berriz aipatzen du, *Current issues in linguistic theory* saileko 131. zenbakiak eskaintzen duen *Towards a History of the Basque Language* (Amsterdam - Philadelphia, 1995) lan monografikoaren 32. orrialdean irakur daitekenez.

Nafarroako erregetzan, "Lingua Navarrorum" aipatua gora-behera, erabileraz, latina eta nafar-erromantzea ziren administratitzako hizkuntza ofizialak. Florenzio Idoatek, bi funtsionarik 1415. urtean elkarri euskaraz egin zioten gutun bat azaltzean erakusten duenez. Ikus "Una carta del siglo XV en vasconce", *Fontes Lingvae Vasconvm stvdia et documenta*, 2. zenbakia (1969), 287-290. orrialdeak.

Egile berak agertzen digunez, XV. mende azkenaldera agertzen dira notari protokoloen bat edo epaiketa agirietan lekukoak hitzak euskaraz idatziak: aldiz, herri askotan batzarreak euskaraz zein nafar-erromantzez egiten omen ziren, baina agiriak idatziz jasotzea bigarren hotenan egiten zen. Hala dakar *Esfuerzo*

bélico de Navarra en el siglo XVI (1981) liburuaren 218-228. orr.

Trentoko Kotsilioaren eragina

Euskaraz inprimaturik agertu zen lehen liburua *Lingvae Vasconum Primitiae* latin tituluz Etxeparek idatzia, Trentoko Kotsilioaren aurreko urtean argitaratu zen Bordelen, hau da, 1545ean. Liburuan datozen azken bertsoak, sailak, Kontrapas eta Sautrela, euskararen gorapenezkoak ditu.

Baina, Etxepare apez katolikoa izan eta Kotsilio haren arau berriak aurrez zekartzanarren, bertako zenbait parte gordina-goegatik edo, badirudi liburuok baztertuak izan zirela. Salbatu zen ale bakarra (besterik ez bai dugu ezagutzen) Biblioteque Royale-koa izan zen, orain Parisko Biblioteka Nazionalean gordetzen dena.

Gero ikusiko dugunez, elizaren jarrera ez zen izan berdina Irunean eta Kalahorran. Zeren Fernando Katolikoak 1512an Nafarroa hartu zuenetik, Albret erregea destronaturik, bere alde hain leialak zituen agramondarren alde maizago jaikitzen omen ziren nafar euskaldunak eta horregatik, Karlos V. Enperadorearen denboran, ahalegintzen omen ziren ipistiku gaztelarrak jartzen. Ikus berriz ere F. Idoateren *Esfuerzo bélico de Navarra en el*

siglo XVI liburu beraren 219. orrialdea.

Errege Felipe II.a bere poderioaren indarrez eta azpikeri guziekin baliatu zen Pio V.aren "Breve" hura lortzeko eta haren bidez Baionako Apezpikutegiko ziren herriak, Oarsotik Baztanerainokoak, Iruñera pasatzeko 1566-1567. urteetan, Iruñean Diego Ramírez ipiskua beharturik, Migel de Iterorekin baliatuz.

Itero hau Trentoko Kontsilioetan egona zen nonbait eta, bere ekintzak erakusten dutenez, gizon ausarta zen. Urte horietan hiru apez atxilotu zituen hugonotzat begiz joak eta horietako bat Logroñon Inkisizioak erre zuen. Ofizio Santu hartan agertzen diren Iteroren paperak salakuntzaz, honako hau zioten:

"porque en mi tiempo a hombres que venian por vino a Aoiz, se le tomaron cartillas luteranas en vascuence y no eran castigados por no romper la paz y porque no sabían leer ni sabían lo que contenían" (J. Goñi Gaztambide, Historia de los Obispos de Plapona, 1885, t. IV, 222. or.).

Garai hartan euskaraz eza-gutzen zen doktrina bakarra Sancier de Elsok Iruñean 1561ean argitara eman zuen *Doctrina Christiana*, gazteleraz eta euskaraz egina zen.

Luterorenik ez zen ezagutu eta Calvinisten lehena, Leizarragak euskaratua, *ABC edo Christianoen instructionea* 1571ean argitaratua zen, *Testamentu Berria* eta *Kalendreraren* urte berean. Beraz, arazoa ilun badago ere maltzurkeria dirudi.

Baina, Trentoko arauen eraginez herriaren hizkuntzan doktrinak jartzea gomendatzen zen. Iruñeko Apezpikutegiak, Pastoral bisitetatik ikus ditzakenez, gaztelaniarik ulertzen ez zuten herrietan euskaraz egitea gomendatzen zuten, adibidez, Zumaian bertan 1576. urtean: "*la doctrina cristiana de manera que se entienda en bascuence los días de fiesta*" (Goñi Gaztambide, aipatutako obraren 390. or.).

Trentoko aginduen arabera bideratu zen auzia, baina ez zenbait eragozpen sortu gabe. Nafarroan 1584ko Pastoral bisitak erakusten duenez, Allingo Eulz herrizkakoek euskararik ez zekien abata zela eta (ikus Goñi Gaztambideren aipaturiko obra, 479-480. or.). 1590. urtean idatzi ziren *Constituciones sinodales*-etan finkatu ziren ordea, Pedro de la Fuente ipistikuaren denboran, doktrina irakasteko arau zehatzak.

Kalahorrako Pedro de Manso ipistikuaren aginduz egin zuen Ostolazak elebidun *Doctrina Christiana*, Bilbon 1596, ur-

tean argitaratua, herritarrei ulertzen zutenean erakasteko.

Oraindik aruntzago joan zen, 1698. urtean, Kalahorrako ipistiku zen Pedro de Lepe 1600.eko *Constituciones sinodales*-etan, doktrina ez ezik, euskaldun herrietan predikatzailak ahal delarik Euskal Herriko izatea eta euskaraz jakitea eskatzean:

"siendo el Predicador, según San Pablo, deudor a todos, debe predicar de modo que a todos aproveche; y por esta razón en todo el Vasquense los predicadores naturales de la tierra, deben ser antepuestos a los que no lo son" (Pedro de Lepe, *Constituciones synodales*, Madrid, 1700, 126-128. orr.).

Lepe ipistiku jaunak ongi ulertu zuen herriagana zuzen iristeko modua eta ongi zetorkion euskaldunon esaera zahar hura: Bakoitzari berea, Jainkoaren legea. Ez dakit "Lepek baino gehiago daki" esakuntza Kalahorrako ipistiku haregatin den, zeren bere jokaera zuzenagatik ongi merezia bai zuen. Garai haietan, Elizak, erakunde gisa, euskarari eman zion bere babesa, baina gainerako erakundeek zer?

Administraritzaren jarrera

Antonio Nebrijak jarri zituen gaztelera idatziaren arauak, errege katolikoek aginduz. Bere sa-

rerakoan ikus dezakegunez, Nebrijak ez zuen itxaropen askorik gaztel-erromantzea garatuko zenik latin kultoaren aurretik jartzera arte, ez bai zion gaztelerrari hortarako ahalmenik ikusten. Hala ere, ekinaren buruan erabilerak ofiziala gainditzen bai da. Latinak ere horrela egin zuen bere bidea European unibertsalki izatera arte.

Aipatu ditugu San Millan de la Cogollako izkribuak, XI. mendean erromantze idatziaren erabilera azkeneko agiriak hain nabarmen uzten dituztenak. Haietatik ageri da latinetikako hizkuntzan idaztea errazago zitzaiela Berzeo bezalako elebidunei, arau berdintsuak zituztelako, eta ez ahozko euskarari. *Lingua Navarrorum* aipatu bai, baina idazteko zenik ez.

Adinean euskara ikasi zuen Arturo Campionek oso samindurik zioenez, Nafarroako erresuman bertan XV. mendeko hasiak omen ziren oraindik han zen latina utzi eta garai hartan hain guti mintzatzen zirenen artean agiri ofizialak gaztelerraz erabiltzen. Horren ondorioz, euskaldunak heuren hizkuntzaz gutietsirik, herriko zena baztertu eta beheruntza bultzatu, batez ere Nafarroako Korteetan zein Batzar nagusietan gaztelera zabaltzeko bai zuten. Ikus A. Campion, *Nabarra en su vida histórica*, 1925ean idatzia eta handik lau

urtera Irueñean "Euskariana" saillean argitaratuaren 126, 177-179. orrialdeak. Beraz, XVI. mendea zehar gure herri bertatik indartu zen administraritzan gaztelarren gorakuntza eta euskararen gainbehera. Okerrena da, erabileraren denborarekin berez jurisprudentzia bihurtzen dela eta geroztik abiadura berak ofizialtasuna eman zion.

Horren arabera ez zen beste aukerarik, arazoa bideratua zen. Estatu guzian gaztelarak ofizialtasuna de *facto* hartu zuen.

Gero, Espainiako administraritzak zuzen jarraitu du Errege Carlos III.aren *Real Cédula de 23 de junio de 1768* delakoarekin jarri zuen bidea, lehen eta bigarren mailako eskola guzietan irakas-kintza gaztelera hutsean egiteko "*únicamente en lengua castellana*". Hor erori ziren gure foruzale borrokatuak ere. Ulerkaitza baina egia.

Gaztelaririk ez zekiten eskola haurrak errukarri. Giza-gaixoeak, euskaldun familian jaiotzearen pekatuz zigorra leporatua bai zuten. Kardaberaz, Mogel, Pascual Iturriaga, Astigarra-ga eta beste guti batzuk oroigarriak ezik eskertu beharrezkoak ditugu gaur egungo haur belau-naldi berriaren aurrean. Eta gurasoek iragana kontutan har dezaten, laburki bederen jaun horiei buruzko zertzelada batzuk adieraziko ditut.

Gipuzkoako Batzar Nagusiak 1830. urteko ekainean Mondragoen (Arrasaten) bildu zirenean, A. Pascual Iturriagak txosten bat aurkeztu zuen industria, merkataritza eta euskara bultzatzeko Diputazioan batzorde berezi bat sor zezaten. Bost urte lehenago esku-liburu bat publikatua zuen eskoletan euskara-gaztelera behar bezala irakasteko. Bere proposamenak Batzarrenaren onezpena jaso zuen eta ekintza bidean jartzekotan zen, baina lehen karlisten gerrateak plangintza bertan-behera uztea behartu zuen. Aldi berean, Bizkaiko Batzarretan J. Paulo Ulibarri ahalegindu zen euskara bultzatzeaz, bere *Gutunliburua* delakoan ikus daitekebez, baina ez zuen ezer lortu. Luis Astigarragak bere aldetik, A. Pascual Iturriagarekin harremanean, eskoletarako esku-hiztegitxo gramatika erregelaz argitaratu zuen 1825ean; joan zen mendean hogeiren bat argitalpen izango zituen. Batagatik edo besteagatik, ahalegin guziok ez ziren aski izan gure foruzale haien Batzarrak gogo-indarrez berenganatzeko.

Mogelek argi utzi zuen, "*Urkatuko litukee askok euren buruak, foruen legerik txikiena galdu ez dedin. Barriz antxinagoti yatorkun euskera, galdu dedilla ordu onean*".

Tamalez, hori zen garai haietako giroa. Hortik ikus ditz-

kegu, gure politikariak garai guzietan euskara baztertu dutela, batzutan gaitzerdi gerorako utzi izan dutenean. Baina geroko geroa, beti arriskutsua.

Aldi berean, haurrak eskolaz hezi nahian, euskaldun gurasoek ere, lehenago Kardaberazek ongi zioen bezala, beren hizkuntza jatorra baztertzen zuten.

XIX. mendean, erromantiko mugimendua ideia berriekin etorri zen, herri hizkuntzei ere babesa eman nahi zioten eta poliki-poliki gauzak aldatuz joan ziren. Inoiz ez da berandu.

Eskoletan haurrak eraztunez zigortzearena

Lehenago eskoletan nolako jokaera zenaren kekuko batzuk eskainiko dituk, inork pentsa ez dezan gorago aipatu ditudan zigorketak nere ustezkoak ote diren. Hara hemen ondoko gertakari lotsagarriok.

Euskal idazleontzat liburu oso ezaguna da Kardaberazek *Eusqueraren berri onac* (1761) deritzana. Bere lehen kapituluan, "euskarak burua jasotzea Jainkoak nai du" esaldi aipatua dakarrena. Bigarren kapituluan ordea, ideia jakingarriak eskaintzen zituen euskararen hizkereri buruz; baina hirugarrena izan zait beti hunkigarriena, zeren zoritxarrez han aipatzen bai da, nik dakidanez, lehen aldiz eskoletan euskaraz mintzatzen ziren hau-

rrak eraztunez zigortzearen usarioa.

Justo Garate zenak saio ederrik eskaini zigun "El anillo escolar en la proscripción del euskera" izenburuz *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* aldizkariaren 1969-1972. urteetako zenbakietan. Azken oharretan, Arabako Dulantzín (Alegria) gertatzen zenaren berri eman zuen, 1829an Paulo Mendibil arabarrak *No me olvidez-en* (Londres, 1829) idatzi zuena lekuko. Ikus aipaturiko Bol. de la R.S.V.A.P., xxviii, 1972, 174. orrialdean. Hara zer zioen P. Mendibilek eta praktika hori zer zen, hara hemen hitzez hitz:

"Que mi lengua es la bascongada, y para obligarme a que la olvide como si fuera incompatible con aprender i saber la castellana, me condenan a recibir el maldito anillo si se me escapa una sola palabra de las que mamá con la leche, aunque diga *Ama* en lugar de *Madre*, o pronuncie *Jaungoicoa* en lugar de *Dios*, queriendo invocar su santo nombre. El anillo de mis pecados acierta a hallarse en mi poder. ¡Crímen peor que de lesa autoridad majisterial!. ¡Sotana solemnísimal!

"¿I si no parece el anillo?. ¿Si para evitar eše paso, se oculta, o de una vez se me hace pedazos i nadie lo saca?. En tal caso, ¡ai del último que lo tuvo!. El es el respomsable. ¿I si na-

die lo tuvo, i lo dió el señor Maestro?. Todos seran azotados. ¡Cómo todos!. ¿I quién los toma a cuestras? Los señalados. ¿Qué funcionarios son esos? Cuatro o seis discípulos, escojidos entre los más robustos i mal intencionados, que son tenidos por intanjibles, sólo porque hazen ofizio de verdugos, para arrojarle como perros de presa sobre el infelz condenado a azotaina, sujetarle, desembragarle, i llevarle delante de la poltrona del señor maestro, poniéndolo descubier-to i bien a tiro, para que no yerre el golpe de la crujiente disciplina".

Izugarria benetan Mendibilek kontatzen zuena. Hori ote da pedagogia? Eta pentsa praktika horrek urteak zehar iraun duela eta Franco-ren diktadurapean oraindik ere erabili zela, bereziki Nafarroa, Gipuzkoa eta Bizkaiko zenbait eskolatan.

Horrezaz gainera, kontsigna gisa edo, garai horietako maisu askok gurasoak gomendatzean, euskara estudiatzeko kaltegarri zela edo hurrei bi hizkuntza bateratsu irakasteak mintzatzeko toteltasuna sortzen ziotela eta abar. Denborak aldatu dira eta orain on da elebitasuna, baina batzutan, inglesa gomendagarrigoa omen. Kontutan eduki gabe guk lehenen geure gizartegi-roaren elkartasunezko oreka lortu beharra dugula. Eta kontu-

tan hartu gabe, bertan jatorrizkoa eta arbasoengandik historiak ekarri diguna dela aurreneko, gehienok opa dugun elkartasunaren onerako.

Antza denez, Kardaberazek *Eusqueraren berri onac* deritzan liburuaren hirugarren kapituluaren 16-19. orrialdeetan jartzen zuena ere Araban zen eta gogor salatzen zuen praktika txar hori, bai berak eta baita kontatu zion Erregeren goardiako kapitain harek ere. Hau zen Kardaberazen iritzia. Baina ikus dezagun zer zioen:

"Emen guraso ta maisuac falta andi bat erremediatu bear dute, ta gure Eusquerari orañdaño baño mesede gueiago eguiñ. Genteen artean beste Lenguageric Eusquera baño dicha gabeagoric ezta icusi, ta gure jatorrizco, edo jaiotzaco Izquera ezbaliz bezala ta Euscaraz itzeguitea, pecaturic aundiena baliz bezala, guiza artetic quendu, ta lurpean ondatu nai dute, ta Escoletan sortija edo siñaleaquin, azote ta castiguaquin eragotci nai dute. Cer eraqueria itsuagoric au baño? Euscaldun prestuac, ez arren orrelaco ofensaric zuen lenengo ta beti bear dezuten Eusquerari eguin. Zuen juicioa non da? Euscalerrietan nola gauza onic izango da?

"Arabian nembillen batean, angu adisquide, ta Erregeren Guardiaco Capitan baliante battec beñ esan cidan: Aita, nola Euscalerrietan, umeen aciera

ona, ta bear dan Dotrinaric izango da, baldin Eusquera ondatceco aleguiñ guciac eguiten badira, ta gure mutilcho, edo aurrai bildur ta azoteaquin Eusquera itzeguitea eragozten bazaie? Oiec berac gero edo Eleizaguizon, edo Echajaunac izan bear dute. Eta guraso edo Curac diranean, nola ongui premia dan bezala, beren Etxe edo Ergoienetan (Erri chiquiai onela Araban deitzen diete) Dotrina eracatsi, ta confesatuco dute? Nola beren familietaco artu emanac, ta beste bear diran gauzac ondo aditu, ta zucenduco dituzte? Ikusten deguna da: gazteac Latin gramatica icasten dutenean, naiz Gaztelaniaz, naiz Francesez, naiz Eusqueraz itz eguiten dute, ta ori eragozten ez diete. Gramaticaco Maisu famatu bat gure egunean zan. Latin gauzac ere Eusqueraz erakusten cituena: ta Frances Euscaldunai Gramaticaco Erreglac Euscaraz adiraci, ta eracusten diezcate. Ala ez Escolan, ta ez Gramatican Euscarra beñere utci bear ezta.

Soldadu Jaun onec arrazoi andia ceucan. Aldatequean disparateric bidegabeena da, Eusquera gazteai debecatu, ta madaricatu balego bezala castigatu ta eragozte. Escolan bertan eracatsi ordu onean, ta Erdaraz jardun dezatela; baña guero libre, naiz Eusqueraz, naiz Gaztelaniaz: orrequin biertara eguingo dira. Bestela Gaztelara gazteac badijuaz: an burla, ta lotsa andien costuan badere, Erderaz icasten dute:

ta nola Eusquera quendu cieten, ta jarduten ez duten, beren Erri, edo Echeetara biurtcean, alde gucietara barregarriac oi dira: ta eguiac esan oi da: Gaztelania ez icasi ta Eusquera bai aztu. Guero emen lotsa andiaz dacuscuna: ez itz egiteco ta ez elcar aditzeco, Erderazco ta Euscarazco naspilla moldacaiz eta nazcagarri bat enzun oi da.

“Bedeica nic daquidan Maestra estimagarri errespeto andico bat, bere gracia onarequin, ta castigu gabe ume inocente sei urtecoai ere, Eusqueraz, Erderaz ta Latinez berdin, txit trebetasun andiaz ta ederqui lotsaric gabe eracasten diena. Ojala ori bera Maisu guciac eguiten balute: mutil mutu, lotu motel guchiago Errietan izango litzaque...”

Ulertu nahi duenarentzat, adibide ederra; baina hizkuntza bakarrekoek nekez uler ditzakena. Hori nolabait ulertzeko, gogoratu Espainian arabeen kontrako gerra eta aldi beran juduak bortxaz herbesteratzearen Kruzadak ekarri zuela garai haietatik gure egunokarte iraun duen esaldi lotsagabea, bestelako hizkuntzetan mintzatzen ziren guziei, gaztelera besterik ez zekitenek, mesprezuki hainbeste erabili izan dutena: “Hable usted en cristiano”.

Ombudsmanen ikuspegitik

Naturala den hizkuntzari eskubide naturala zor zaio, nioen

1977ko urtarrilean *Donostiako Hoja del Lunes* astekarian argitaratu nuen artikulu hartan. Bildu dator Bidez (1981) liburuaren 301-304 orrialdeetan. Non azalzen nituen garai haretan gure hizkuntzak zituen arazoak.

Bi hizkuntza egiten diren herrietan, elebidunak ez du prole-marik sortzen elebakardunak baizik. Elkarrekiko harremanetan era egokiak lortzeko, denak elebitasunera eramatea litzauguke egokiena. Europak berez du hizkuntz gutituen kopuru handia, aldi berean bertako direnak eta elebitasunean bizitza iraunareztea erraz lor dezaketenak. Ez bai da gaur egungo gizartean legezko gure Otaño bertsolariak hain minduraz esan zuena: "Ez degu arrazoirik gutxi garelako", behingoz kriterio horrek ez du izango baliorik aurrean dugun Europa horretan.

Ararteko kargua leporatzeaz, lehenengo urte berean bisitatu nituen Espainian ziren herri defendatzaile guziak banan bana, bakoitzak bere lege barne-tik nola jokatzeko zuten ezagutu nahirik eta aldi berean kontseiluak jasoz, praktikak irakatsi zientetik. Katalunian bereziki, Sindic de Greuges-ek elebitasuna nola eramaten zuten jakin nahi nuen. Eta, hark esan zidan, bakoitzari berea errespetatu behar zitzaio-la, nahiz eta bere kasoan gehienek katalanez egin, gaztelera

zuten berenean erantzuten ziola. Baina, berak administratzeri idazki guziak katalanez bakarrik egiten zizkiela eta denek onartzen zutela. Agertu nion Euskal Herriaren egoeran ezinezko nuela jokaera berdina hartu, baizik hiritar bakoitzari berean eta hoien jarraipena ere hiritar bakoitzarenean. Oso ondo iruditu zitzaion. Artean ez zen Galizian Valedor do Pobo-rik, baina honen legean bertan itsatsirik zuten zientapenerako bi hizkuntzak jakin beharra, jarraipenak eta txostenak galegoz egin zezakeanaren.

Gaztaroan, Greko-Erromar kulturaren oinarritzen ginela ohartu nintzenetik, inoiz ez nion aterik itxi Europaren mendebaldeko kulturari. Gogoko nuen Telesforo Aranzadiren esaldi hura: "Euskal Herria ez da enbor bitxi bat Europako mendebaldean". Eta Ararteko karguaz jabetzean, berehala sartu nintzen Europar Ombudsman Institutoan, baita urteroko batzarretara joan ere. Izan nuen zer ikasirik eta zer irakatsirik. Hala uste dut, zeren antolakuntzaz agertu nizkien ideegatik egin ninduten 1993an erakundearen buruorde eta handik urte betera buru.

Besteak beste, 1992ko otsailean Europako Kontseiluak herrialdeetako hizkuntz gutituei buruz prestatu zuten proiektorekin gutuna Strasburgotik igorri zigu-

nean, hura aztertzeke batzarretan partaide izan nintzen. Giro ona aurkitu nuen, uste baino hobea. Ombudsmanen aldetik, hein batean, denak kezkatuak bai ziren hizkuntza gutituak zaintzearen alde, batez ere Gutunaren 7. artikulua zekarrena betetzeaz, hezkuntzaren maila guzietara eramanaz indartzeko, zeren Europa guziaren ondare zirenez. Baina ez bakarrik hizkuntza soila, baizik bere literatura eta ingurukotzat zuen kultura bera, 8. kapituluak zekarrenaren arabera. 9.ean ordea, gauza bera eskatzen zen Justiziari dagokionean, bakoitzak bere burua bere hizkuntzan defendatzeko ahalmena izan zezan. 10.ean, agintari eta zerbitzu publikoek nola bideratu behar zituzten herri bakoitzeko arazoetan. Ondoko artikuluetan zetozten komunikabide, ekintza kulturalak, sozio-ekonomikoak, mugarteko edo mugazgaindiko harremanak eta abar. Hogeita hiru artikuluk osatzen zuten proiektua, hogeita amabost orrialdetan. Asmo ederrez osatua eta ohar guti gaineratu genizkion; hori bai, lehenbait-lehen praktikan jartzea gomendatu.

Han orokorki agertu zenaren araberrazko aurkezpena egin nion 1992. urteko Txostenari.

Baina batzar harek ondotik eskatzen zuen tokian-tokiko ombudsman bakoitzaren ahalmena zertan zen holako legearen eska-

riak bideratzeko. Ombudsman guzien legeak ez bai ziren berdinak. Bakoitzak zer egin genezakean ikusteko, beste batzar bat antolatu zen. Hizkuntza bat baino gehiago egiten ziren herrialdeetako bakoitzari eman zitzaigun mintzatzeko aukera, zer nolako arauetan oinarritzen ginen hizkuntzari buruzkoan eta nola bideratzen genituenaren berri emako.

Neri zegokidanean, azaldu nuen gure Autonomi herkidegoan bi hizkuntza zirela ofizial onartuak: euskara eta gaztelera. Horren harabera, hiritarrak askatasun osoz hauta zezakeela bietariko bat administratzaileen aurrean. Nik ordea, hiritarren kexak, bakoitzarengandik zetorrenean jarraitzen nituela, inongo eragospenik gabe. Arartekoa, 3/1985 Legeak arautzen zuela. Ararteko erakundea, ombudsman guziena bezala, buru egiten duen pertsona bakarraren eratzunpekoa zela, eta lege horren 15. atal dioenez, isilpekotasuna gorde behar duela, eta erakundearen arduradun soil soilik titulularra zenezkero, nahitaezkoa zela bi hizkuntzak jakitea. Zeren hiritarrak aurkeztu behar duen kexa, bere ustez larria bazen eta honek bitartekorik nahi ez, buru eta arduradun bakarrarekin hitz egiteko eskubide osoa zuela, isilpekotasunak hori eskatzen duenezkero.

Elkarrizketetan, gertakari bartzuren adierazpena exenplo gisa

agertzea eskatu zidatenean, Galdakaoko baserritar batena agertu nien, gazteleraz oso gaizki idatzitako gutun bat igorri zidala kexa pertsonalki hitzez aurkezteko eskariaz. Bulegora joan zenean, lehen hitzak: "Nik Bizkaiko euskerea eiten dot eta ez dakit ondo entendituko deustazun, ze nik ezin nei idatziz ondo agertu esan bearrekoa eta orretxegatik nai izan dot zeuri aoz agertzea". Ihardetsi nion: "Bai jauna, neuk be gurasoengandik bizkaiera ikasi neban eta oindiñok be etxian bizkaieraz egiten dot". Hark hartu zuen lasaitasuna ikustekoa zen. Kexa zehatz mehatz aurkeztu zidan eta zekarren arazoa konpondu zitzaionean, esker-rak eman zizkidan gutunez, Bizkaiko euskeran gaztelerazko ortografiarekin. Erderaz hain motel zebilen harek inoiz ez zuen euskarazko eskolarik zapaldu.

Beste batzutan, adineko pertsonak, telefonoz eskatu izan zidaten bisitarako eguna eta ordua jar nezaien. Hoietariko asko izaten ziren gazteleraz adierazteko eragozpenak zituztenak eta beste batzuk elebidunak izanarren, erreztasunagatik edo beren borondatearen arabera euskaraz nahiago zutelako. Baita ere, bazen bat administraritzako ustelkeria salatu nahirik non bilduko ginen tokia telefonoz jarri zidana, salatu beharrezkoak berez zekarren arriskuagatik. Hara

heldu nintzenean, bera aurreratu zen esanaz: "Zu euskalduna zera eta nik ere euskaraz hobeto adieraziko nizuke eta, ongi baderitzazu, gure hizkuntzan mintzatu togera".

Batzar horietan, esperientziak elkarri erakutsiz aritzen ginenek, herrialdeko Ombudsmannaren garrantzia zertan zen agertzearen gaia hautatu zuen Europäisches Ombudsmann Institut erakundeak, Arartekoarekin Gasteizen 1993an antolatzeko. Era askotako gaiak ziren, baina hizkuntzari buruzko hitzaldia, Italiako Hego-Tiroleko Werner Palla ombudsmanak agertu zuen "Ombudsmana eta gutxiengoak" zertan hitzaldia, non azaltzen zuen hango hiru hizkuntzez aurkitzen zituen arazoak (ikus *Ombudsmannaren Hirugarren Hitzaldi Europarra. Herrialdeko Ombudsmannaren Garrantzia*. Gasteiz, 1993, 142-165. orr.). Palla jaunaren arabera, ez bakarrik berari zegokion herrialdeko hiru hizkuntzak jakitea komenigarri, baizik ombudsmanak, bereziki gutiengoari zuzenean laguntza gehiago ematen ere jakin behar du eskuartean duen arazoa bi aldeetara berdintsua denean. Hala ere, gutiengoak, bere egoera horregatik, beti agertuko bai da galzoriaren arriskuan. Oraindik ikastekorik asko dugu.

Hizkuntzaz ez nuen arazorik sortu Legebiltzarrean. Garai ha-

retan gehiengoak behartu zuen elebiduna izendatzea. Eta, arazo honetan, bost urteren buruan egiten nuenak jurisprudenzia lortuko zuela uste nuen. Gainera, diputatu askok galdetzen zidaten hizkuntzari buruzkoa eta jakitun ziren, burutzaren ardurak bakarrik zuten erakundeak, kexak isilpean eraman beharrezkoak baziren, nahitaezkoa zela bi hizkuntzak menderatzea. Baina politikariek ezaguturik, badakit tratua araberaren direla gauzak; lortu nahi dena, gehienetan beste zerbaiten trukean. Eta, trukea, jokia da.

Gaur egungo egoera

1978ko Espainiako Konstituzio berriak ez du jarraitu Suizakoaren bide eredugarriarik ez eta ONUk 1948an giza eskubideez agertu zuen agiria 2. artikulua adierazten duena bere orokortasunean. Geroago Unesco arduratu zen lan sakon bat gertatzen, soziologo, hizkuntzalari eta pedagogoak bilduz eta elkarren artean hizkuntzen arazoa aztertuz. Horren ondorioz argitaratu eman zuen 1953an *L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement* zeritzan lana.

Baina Espainiako Konstituzio berriaren sarrerako titulua 3. artikuluko lehen puntutik hiru-garregora dioena ikus dezagun, hau da, *Titulo preliminar* dela-koak zer dioen:

1. El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla.
2. Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos.
3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección.

Euskaltzaindia izan zen asmo horren aurka irten zen erakunde bakarra, Konstituzioa onartu baino hilabe lehenago publikoki salatuz. Gure politikoez ez ziren ohartu edo ez zuten ohartzerik nahi izan. Euskaltzaindiak ordea, bere aldetik, 573/1976ko otsailaren 26ko Erret Dekretu haren sarreran Errege berak eman zion mezua betearazi besterik ez zuen egin. Ikus, *Euskera* agerkariaren, XXIV. alea, 1979. urtekoan, 131-132. orrialdeak. Jakin nahi duenak, irakur beza.

Oinatin 1918. urtean Eusko Ikaskuntzaren lehen bilera hartan erakunde honen eta Euskaltzaindiaren sorrera izan zen, lau Diputazioen babespean (Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa), eta 573/1976ko Erret Dekretu haren sarreran Erregeak bere aitona Oinatin egin zituen hitzak oroitu zituen:

“Consagraos al estudio y fomento de todo cuanto pueda contribuir al adelanto y progreso del País, cultivad vuestra lengua, el milenario y venerable euskera, joya preciadísima del tesoro de la humanidad, que habéis recibido de vuestros padres y debéis legar incólume a vuestros hijos”.

Uste dut nahiko argi dagoe-la Euskaltzaindiak hizkuntzari buruzkoan Espainiako Constituzio honegatik bere jarrera agertu beharra. Zenbait gai ez bai dira politikoen esku uztekoak, bereziki jatorriz herri baten ondare naturalak direnean.

Euskal Herriko Autonomia Estatutua 1979ko abenduan onartu zen, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaia osatzen duten herrialdeetarako, gaztelera eta euskara, bi hizkuntzak ofizialki jarri. Eta Legebiltzarrak onartu zuen azaroaren 24ko 10/1982 Legea, euskararen erabileraren arauen oinarritzkoa dena.

Aldiz, Nafarroak ez zuen hartu bide bera. Hemen, herrialdeak zatitu ziren hizkuntzen arabera, kasta desberdinekoak baidira bezala *apartheid* lotsagarrien erara jokatu: euskalduna, elebiduna eta gazteleraduna. Kontutan eduki gabe, adibidez, herri euskaldunetan badi-rela euskararik ez dakitenak eta, industrializatzearen eraginez, baita ere Tallan zein Tudelan euskaldunak;

hala denean, gizon bakoitzak zuzenean, berakin edonora darama foru pertsonala herkidego edo komunitate baten barnean, ONU-ren agiri harek dioena ongi uler eta zuzenbidez joka badezakegu.

Baina Frantzia aldeko euskaldunek zer? Alde hartako Euskal Herrian, demokrazia zaharragoaren jabe izanagatik, harrizkeoa bada ere, Estatuaren aldetik ez du izan inolazko begiramenik. Familiek ahal bezala zerbait egin dute ikastolak sortuz edo eskola libreen bidez. Beraz, hango egoera larriagoa da.

Gezurra dirudi, Europaren batasunerantz goazen heinean arazo horiek hobeto ez begiratzea. Dena dela, aurrera joan dezakegu, zeren Europari begira arazoia ez baidago gehiengoan edo gutiengoan, herkidego edo giza talde bakoitzaren gogoan eta jarreran baizik. Hortarako lagungarria zaigiu Santiago Petschen Verdaguer-en *Las minorías lingüísticas de Europa occidental: Documentos (1492-1989)*, 1990. urtean Eusko Legebiltzarrak argitaratua. Bi liburukiok begiratzen baditugu, hor bada hautagai eredugarririk. Ez dugu gauza berriak asmatu beharrik.

Hala ere, Autonomi herkidegoan, Jaurlaritzako Hezkuntza Sailari esker, azken urteotan, haurren eskoletatik Unibertsitate-raino bideak urratu dira euskarari leku eginaz. Baina, esan beharra

dago, lehenago ikastolak indartu ez bagenitu abantaila horiek nekezagoak izango zirela.

Gauza jakina da haurrak jolas gisa ikasten dituztela hizkuntzak eta bi dakizkienak hiru-garrena errazago ikasten duela. Irakaskintzaren diziplina barnean jarraitzen den artean errazago baita heziketa eta Unibertsitate-rako bidea egokiago lortzea. Baina adineko funtzionariak hizkuntz politika hertsira behartzea edo makurtaraztea beste gauza bat da. Hortan, pertsona bakoitzaren egoera, bete beharra eta ahalmena kontutan hartu beharrezkoak dira. Arazo hortan haur-errentzako pedagogia ez delako adinekoentzat baliagarri, begien bistan dago ondo ez bideratzen sortu direla tira-birak eta gorrotoak. Mogel idazleak aspaldi esan zuen:

“Aurchoac, edo gente gazteac chit erraz ta ederqui icasten dituzte itzquerac. Lau edo bost urteco mutilcho bat badator Gaztelatic Euscalerrira, laster icasico du eusquera, ta ebaquico ditu itzac guc becela, ta aztuco zaio erdera baserri baten acitzen bada. Baña badator berrogei urteco bat, bearco du dempora lucea, ta icasten duena ere, ez ondo”. (J.A. Moguel, *Confesio ta comunioco Sacramentuén gañean eracasteac*, 1800, 81. orr.)

Adinekoen alfabetatzeaz, Rikardo Arregi zenaren ideia hura, 1966an Euskaltzaindiak onartzean hasi zen Euskalduntze Alfabetatze Kanpaina (ikus Euskera, XIII, 1968, 313. or. eta bere arauak XVII, 1972, 218-219. orr.). Alfabetatzeari buruzko zenbait ekintzaren kontu emateaz ere, ikus XXVI, 1981, 159-169. orr.). Euskal Irakasle Tituluaren arauak ordea, 1972an jarri zituen (ikus Euskera, XVII, 1972, 220-223. orr.). Euskaltzaindia, erakunde bezala, lehenagoko ezinak gartu zituen urte horietan eta zuzenean ari zen bere sorreratiko arautegiaren egitekoa beteaz. Baina Autonomi herkidegoan Jaurlaritzaren esku utzi zituen eginkizun horiek. Honek, orduan sortu situen HABE eta EGA ekintza haiek aurrera eramateko. Geroztik, ezin uka, Hizkuntz politikarako erakunde eta IVAP baliatu direla hortaz eta lan egokia burutu dutela barnetegietan funtsionariari zein bestelako gizakumeei irakasten. Ez zen gutiagorako.

Politikoek lan ona egin digute hizkuntzarentzat legeak eskuratzean. Baina bestalde, jatorriz herriaren ondarea dena eta euskaldunok nortasunez bereizten gaituena, zoritxarrez, gehiegi politizaturik gelditu zaigu, batzuk alde eta beste batzuk aurka. Hori ez da ona. Zeren hizkuntzak guztion ulermena eta errespetua behar bai du. Eta hori lortzeko, bi

bide baizik ez daude, errespetuzko heziera eta legezko elebitasunaren onezpena.

Arartekotzan nengoelarik, behar bada euskaltzaina nintzelako edo, talde desberdinetako anitz politikok keskatu rik galdezen ninduten ea hizkuntzen arazoa nola ikusten nuen edo arazo hortan bakebide egoki bat aurkitzeko moduz. Lehendabizi, guziei adierazten nien nere jokabidea, hartzen nituen keak, naiz idatziz edo naiz ahoz, kexadun bakoitzari berak aurkezten zidan hizkuntzan jarraitzen nioela. Gero, A. Luis Villasanteren *Euskararen auziaz* (1988) liburua gomendatzen nioen, persona zintzo eta neutral baten iritzia jakin zezaten. Baina liburu hori euskaraz idatzia dagoenez, jadanik zergatik ez zuten beraiek gaztelerara itzulia administraritzak bertatik publikatzen, guziak eza-gutu zezaten, arazo hauetan edonorrentzat lagungarri delako. Batzuk agindu ere bai hortaz arduratzea, baina huts.

Legebiltzarretik politikoez legez indarrean jarri duten elebitasuna eta euskararen normal-kuntza, gehienek euskararik jakin gabe, neurri handi batean esker-garria da. Legearen asmoa bera ona bai da. Baina euskararen alde sutsuen agertzen diren politiko abertzaleetan legoke hutsik nabarmena, zeren autoritate morala gordeko badute, lege horien

guraso direnek, lehenik beraiek bete beharrezkoa bai da. Urteak aurrera alperrik doaz legeak indarrean jarri zirenetik eta legislatazailerik gehienek beraien buruak ez dituzte behartu, agiri denez, behartzeko asmorik ere ez. Hitzak paperean eta legean jartzea ez dira aski, egin-tzekin betetzen ez badira. Hori horrela delarik, non da aberriaren guraso direnen exenplua?

Holakoetan izaten ditut nik gogoan euskal literaturak dakartzan gomendiozko zirtoak. Adibidez, Agirre Asteasukoak kontatzen duena, txangurroari bere umeakin gertatua. Honela zioen:

"Changurrua da arrai chiqui itsusi bat, cearca baicic ez dabilena. Asi zan beñ umeai eracusten, nola ibilli bear zuen, eta esaten cien: nere umechoac, zabiltzate, ez cearca, baicic zuten. Erantzun cien umeac: zoaz bada, ama, aurretic, eta jarraituco dizugu". (J.B. Agirre, *Eracusaldiac*, Tolosa, 1850, bigarren liburua, 77-78. orr.).

Izan ere, zilegi ote norberak betetzen ez duena besteei be-tearaztea? Hori horrela izanik, autoritate morala deuseztua legoke.

Zintzo jokatzea nahi baldin bada, abertzaleen talde politikoez beren barnean ere hizkuntz politika bideratu beharra dute. Bestela gureak egin du.

Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan

P. SUDUPE

Sarrera

Nemesio Etxanizen idatziak ikusmiratzen ari, behin eta berriz literatur euskarari buruzko iritziez egiten nuen topo. Lehenbizi idatzi zituen artikuluetan beretan (1933an hasi zen *El Día* Donostiako egunkariko *Euskal Orrian* idazten) nabarmenak dira artean, Sabino Aranak ezarritako garbizaletasun eskolaren zantzuak, zantzuak baino ez, ezen ez baitzen eskola horretako jarraitzaile egundaino izan. Sabino Aranaren eskola garbizalearen zantzuak oso axalekoak dituen bezala sakonagoa du Azkueren jarraitzaileen aldeko isuria, batez ere Lizardi eta Orixegana erakusten duena —Azkueren jarraitzaile izatea zer den ñabartu beharrekoa litzateke noski, baina horretaz zenbait ohar aurreago—.

1934an, Sebero Altuberen *La vida del euskerak* egiten dion erasana agerriz eta espresuki adierazia digu, guztien gainetik hitzen jatorriaz arduratzetik joskeraren jatorriasunaz arduratzera igarotzeko urratsa. Aldaketa honekin garaikide Aitzolek 1933 eta 1934an euskal literaturaren egoeraz egin balantzeek sortzen duten giroa, literatura goitiarra utzi alde batera eta herri literatura, jende askorengana iritsiko den herri literatura suspertu beharraren kontzientzia hedatzearena. Ildo honetatik ahaztu ezinekoa den Ibar (Justo Mokoroa) *La vida de la lengua* liburuaren egilea; hala berean Don Manuel Lekuonaren eragina, ahozko euskal literaturari Espainiako Ilgarren Errepublikara garaian emandako jaikiarekin.

Espainiako senide arteko gerraren ondorenera etorritz, zein arrazoi bitarteko sortzen da 1968an etena, Arantzazuko Batzarran lehertu zen euskaltzaileen arteko haustura, batuaren eta herri-euskararen al-

dekoen arteko arrakala. Zer dela eta hainbeste istilu *h*-ren inguruan? Nolatan Nemesio Etxaniz hain euskaltzale suharra erabat bihurrituta gatazka horretan?

Nekeza ulertzea. Ulertu nahi honexek bultzatu nau nahiko ezezagunak eta eskuragaitzak diren aldizkariak miaztera. Hauetatik gehientsuenak erbestean argitaratzen zirenak halanola *Euzko-Gogoa*, *Euzko-Deyak*, Pariskoa bata Mexikokoa bestea, gehienetan erlijiosoen esku dauden liburutegi eta hemeroteketan aurki daitezkeenak.

Miaketa horrexen ondorio duzu ondokoa irakurle. Esan behar ere dizut ondoko emaitza abiapuntuak baldintzatzen duela. Literatur euskararen ur txikiak Nemesio Etxanizen eskutik hasten naiz mugitzen oro har, hark harria egotzi eta harriaren indarrez sortzen diren uhinak jarraitu nik, batzutan urrunago helduz, bestetan aldiz harri-jaurti-tzai-leagandik hurbilago baratuz.

1. Belaunaldi berekoen arteko irizpide ezberdinak gehien landu beharreko literatur motaz

Espainiako II Errepublika garaiko iharduna hitz bitan laburtzera etorritz, esan behar lehenbizi, 1933 inguruan euskal ereduaren bila zebilela Nemesio Etxaniz, Lizardik hil zenean utzi zuen hutsunea betetzeko aukerakoena Orixe izan ote zitekeen, hots, gisa horretako gauzetan enplegatua. 1934ean aurreko urteko euskal ereduaren bilaketak alde bat utzirik, euskaldunen artean zinetako euskararen aldeko mugimendu herritarra izekiarazteari eman zitzaion. Delako bilakaera hau, orduko zenbait euskaltzalek euskararen egoera soziologikoari buruz zuen balioztatze ezezkorrean txertaturik zegoen.

Batetik, gerraurreko azken hiru urteetan, guztiz ere 1933tik 36ra, euskararen egoera soziologikoa, hots, herri eta kaleetatik desagertzen ari zelako kontzientzia garbia zen, eta bestetik, Aitzolen gidaritzapean sustaturiko literatur mugimendu maila goitiarrenekoak —euskal literaturaren kondairaz alderaturik goitiarra—, batez ere olerkigintzaren balio suspertzailean etsi-etsirik zegoenak, euskaltzaleek amestu ondorioz ez zekarrela garbiro ikusten zen, alegia, abertzaletasunaren aurrerabideari ez ziola ez eta hurrik ere euskaltzaletasunaren emendioak jarraitzen nahiz literatur aldetik lorpen onuragarriak erdietsiak ziren.

Hari beretik, Sebero Altuberen *La vida del euskera* lanak sakonki eragin zion. Handik harat, euskaltzale talde batentzat joskera jatorrerekiko begiruneak hartuko zukeen orduratsu arte lexikoaren garbizale-

tasunak hartua zuen lekua. Ardaztat lexikoa hartzetik sintaxia hartze-
ra igarotzea gisa honetan agertu zuen Don Manuel Lekuonak:

Gure gazte-denboran, Lexikoaren garbitasunari —itz bakoitzaren garbitasunari— garrantzi handia aitortzen zitzaion. Aita Larramendi'rengandik gauzak ola zetozen. Eta batzuren batzuek, gai ontan, Lexikoaren garbitasunari bakarrik begiratzen zioten; Sintaxis'en garbitasunari —izkuntzaren joskera jatorrari— ez ainbeste. Beste batzuek, Sintaxisa "izkuntzaren anima" dala esaten genduan: Lexikoa, gorputza; Sintaxisa, "anima"; eta Sintaxis'ari Lexikoari baño askoz geiago begiratu bear diogula. Tolosa'ko Artxipreste famatu Orkaiztegi'ren slogan ederra da esaera ori. (A.Larramendi andoaindarra eta Orkaiztegi, andoaindarra). Euskaltzaleen artean gauza oso jakina da, izkuntzaren Sintaxis-kontu ori asko astindu eta argitu zuana, gure Altube handia izan zala. Berak idatzi bait zuan "Erderismos" deritzan, gure Sintaxisari buruz inoiz inork idatzi duan idaztirik sakonena eta argiena.¹

Eraginei garraizkiela, aipatu literatur euskararen aurrerabide horretan gure iduriko Sebero Altuberekin batean Ibar aipatu beharra da bere *Genio y lengua* liburuaz.² Oso garai txarrean eman zuen argitara delako liburu hori, gerratea hastear zegoela, haatik gerraondoko jokatibideak eta irizpide-gatazkak aditzeko noraezekotzat daukagu honen irizpideei ohartzea. Segurik honen ikusmoldeek izan zuten zer-ikusirik 1934az geroztik Nemesio Etxanizi ohartzen genion herriarentzako literaturako isuria areagotzearen aldetik.

Lehenbizi, Ibarek adierazten dituenetarik punturik nagusienak jasoko ditut, ondotik Ibar eta Nemesio Etxanizek Guatemalan zeuden Andima eta Orixerekin izandako tirabiren berri emateko.

Aiputan dugun liburu honek, Aitzolek 1935aren hasieran *Euzkadi* kazetan idatzitako artikuluetan du oinarri. Aitzolek 1934ko euskal literaturaren balantzea egitean, hau hitz batean antzutzat jotzen zuen. Ibarrek ere onartzen zuen diagnostikoa baina kausak ikertzerakoan, Aitzolen usteetatik erabat aldentzen zen. Gorago aipatu ditugunak baieztatzearekin ekitan dio liburuari: *Usa cada vez más restringido del euskera hablado. Actividad literaria en menguante*.³ Bi gertaera hauek

(1) LEKUONA Manuel: "Garbizaletasuna" in *Idazlan guztiak 8. liburukia*, Tolosa 1978, 385 or.

(2) IBAR (MOCOROA Justo): *Genio y lengua*. Librería Mocoróa Her. Tolosa. 1936.

(3) IBAR aip.lib. 10. or.

Hegoaldeari dihoazkiola adierazten du eta ez Iparraldeari, hango literaturak ez baitu Ibarren ustetan, hemengoak jaso duen astinaldirik pairatu. Aurreraxeago, euskal arazoaren honako bereizketa egiten du:

De los dos aspectos del problema euskerista: —vindicación de un derecho de la nacionalidad, defensa de un modelado espiritual bello y excelente— nosotros prescindimos deliberadamente del primero, político, que no nos incumbe; y abordamos derechamente y con pasión el otro, el patriótico-moral, el que nos ha inquietado siempre y sigue atormentando con la fuerza de una obsesión (...) Nos lleva el ansia de salvar, siquiera por su precio y ejemplaridad, los modos seculares del alma vasca que en el euskera tomaron cuerpo, e impedir a toda costa que aquellos modos acaben de ser suplantados por otros importados que nos de-forman, de-gradando. Eso es hoy, para nosotros, el euskera, aparte (y en el orden práctico, por encima) de cualquier otra interpretación, por auténtica que ella sea: vehículo e instrumento agente de una "civilización" excelsa; cúspide de genuinos valores; signo de elevación.⁴

Hizkuntzaren balioari buruz honakoa aditzera eman ondotik: *Rasgos étnicos y sentimiento nacional aparte, TANTO TENEMOS DE VASCOS CUANTO TENEMOS DE EUSKALDUNES*,⁵ euskararen iraupena bermatzeko euskal literaturgintzak arrakasta izatea, ezinbestean lortu beharrezkotzat jotzen du.

Alabaina, zein motatako literatura? Zer aditzen da literaturaz eta zein funtzio berezten zaio honi? Guk berariaz formulatu ditugun galderoi ematen dien ihardespenak du gure iritzirako axola berebizikoa, aurrerago aipatuko ditugun beste zenbait eragilerekin batean, gerraondoko Nemesio Etxaniz eta kidekoen jokabidea aditu ahal izateko:

Generalmente, cuando se habla de literatura, se alude a su aspecto estético, a sus relaciones con el arte y la belleza. Nuestro punto de vista, en cambio, es francamente utilitario, pragmático: =hemos descubierto que el cultivo literario es, al presente, factor decisivo en la vida de nuestro idioma; y nos interesa averiguar en qué condiciones se deba practicar aquel cultivo, para que resulte eficaz. =Como se ve, supuesto el fin que nosotros perseguimos, no es la perfección-artística, sino la utilidad, la eficacia, lo que primordialmente apreciaremos en la actividad literaria (...) Nos absten-

---

(4) IBAR aip.lib. 16. or.

(5) IBAR aip.lib. 26 or.

dremos, por lo tanto, de divagar por las regiones teóricas (muy reales y estimables) de la belleza y del arte. Y nos limitaremos a considerar nuestra literatura como: "una actividad o ejercicio ordenado patrióticamente a arraigar en los espíritus y en el público el hábito del euskera; y, mediante el desarrollo del idioma, a robustecer el genio vasco". Asignado este papel tutelar a la literatura vasca, nos parece evidente que ésta tiene que lograr su objeto con una eficacia proporcional al interés que despierte en el público euskaldún. Y que, por consiguiente, (...) la medida de este interés deberá ser para el crítico-patriota la medida de su valoración.⁶

Nemesio Etxanizek Deban gerraondoan —gerraondoan diogunean, 1936-1939 Espainiako gerra zibilaren ondoan diogu—, aurrena antzerki talde bat osatzeari ekin zion, eta aldi berean euskal kanta berriak ontzeari. Bestalde, uste izatekoa da, gogoan izanik euskararen orduko egoera eta gerraondoko euskaltzaleen arteko eztabaidak, Ibarrek argi eta zehatz finkatu zuela aipatu lerrootan, garai hartako euskaltzale askoren iritzia literaturaren funtzioaz.

Delako askoren iritzi hori erlatiboki hartu beharrekoa da segurki, alabaina kopuruak baino axola gehiago du eskierki zein irizpide ezberdin zeuden adieraztea. Ildo honetarik, kontrakotasunez *Euzko-Gogoa* tarren ikuspuntua datorkigu gogora, bereziki Orixek, gerraondoan adierazten zuena. Jakinkizunetako euskara lantzearen aldera makurtzeko premia aldarrikatzen zuen herri-literaturaren ahala euskararen galbideari gogor egiteko oso ere auzitan jarriaz.

Dena den Orixeri leku eman aurretik Nemesio Etxanizen lekukotasunari egingo diogu tartea. 1954ean Lazkaoko beneditarren komentuan udaldia igarotzen ari, gutuna egiten dio Guatemalan zegoen *Andimari*:

Zuen lenengo banakoa jaso nizun. Naikoa lan izango duzute zuen aldizkingi ori pixkortzen eta emengo arpidedunak batzen. Euskaltzaleok ere gure iritxietan banatuak bai-gaude. Lengoan Ibar'ek egiten zidan, euskera gogorregia darabilzula, ta erriari eztiola ezertan lagunduko. Orixe ere gogortzen ari zala lendik. Eta Ibar'ek ez du borondate txarrik: baña iritzien burruka onek ere, gogo-illun jartzen gaitu. Euskal susperketak urte txarrak ditu. Laburdi aldeko Euskalkaskuntza batzarrean ere, ez dira erabaki jaxoak artu. Gure jokoanekeza degu, izan ere. (Nemesio 1954-IX-11).

(6) IBAR aip.lib. 39-40 orr.

Salaketa badirudi hizkuntz ereduari dihoakiola, hizkuntza gogorra, adigaitza erabiltzea ezesten dela. Ohar, Euzko-Gogoak %57a literatura sailari eskaintzen ziola, hauetarik %15 zirela literatur kritika-erantzat bereziak, eta beste %14 hizkuntzari berari buruzkoak hartzen zuela.⁷

Salaketa zuzen zeren kontra doan ez da oso argi aditzen, gorago aipatu bezala hizkuntzari berari doakiola iduri luke, alabaina Andimak ematen dion zentzuaren arabera ene iritziz norentzakoa dago jokoan; herri ezikasiarentzat idatzi ala herri ikasiagoarentzat:

Zu ere, Ibar'ek erasi dizkitzunak dirala-ta, guri arrika asteko gertu zaudela dirudi. Aitortu bear dizut aipatu *marmariok* sutan iarri nindutela, bai ni baita Zaitegi ere. Ibar'en aurka artikulu gogor bat idaztekotan nengon, bañan lenago "Orixe"ren iritxia iakin nai nun, eta zure esanak aldatuz, galdezka idatzi nion. Orra zer erantzuten didan: "Itxi egiozu bakean "Ibar"eri euskera erreza dalako ortan. Aspaldiko buru-ioera edo *mania* dau beraren aita zanaren ta "Larreko" zanarena. Goazan geure bidetik. Nire artikulua ondu nebanean, Altube ta Ibar euki nebazan gogoan. Nik beti au erantzungo deutset: "Erri erriak ez dauz irakurriko ez "Ibar", ez "Altube", bañan *erriak* bai Olabide". Etxaniz'ek ere txoraldi antzeko batzuk izaten ditu gauza orretan. Idatzi dagiela euren euskeran. (...) Nun da ordea Ibar'ek aipatzen dun *erri* ori? "Ez diogula erriari ezertan lagunduko?" Laguntzen ote dio Ibar'ek? Laguntzen ote die gu erderaz maziatur ari diran beste guztiek? Obe lukete erderaz ain gora aldarrikatzen duten erri euskera ortan idatzi, aldenduta gabiltzanok bidea arkitu dezagun... (...) Gu euskera aintzat artzen dutenentzat irakurten eta idazten ari gera; eta gure erriak ez du euskerarik oraindik aintzat artu, ez daki euskeraz ez irakurtzen ez idazten. Zer obari aterako genuke irakurtzen ez dakien batentzat ipui errex eta izkirimiri irritsuenak iardungo bagenuke ere? (...) Zure ur-baldakada ori, gogorra izan zaigu Nemesi, bañan ez gera gure bidetik arrabete ere saiestuko (Andimak Nemesiori 54-10-3)

Andimari eginiko ihardespenean Orixek aiputan hartzen duen artikulu hori *Gernika* aldizkarian⁸ agertu zena izan daiteke edo bestela

(7) INTXAUSTI Joseba: "Euzko-Gogoia. Hamar urteko lana" in *Jakin* 13. alea, 1980, 107 or.

(8) *Gernika* 14. alean (1951); eta bestea "Erria, erria" in *Euzko-Gogoia* 1951 II-beltza-Otsailla.

Euzko-Gogoan urte berean idatzi zuena. *Gernika*-kotik orainago agindu bezala zenbait pasarte aldatuko ditut:

Tres tendencias y actitudes positivas se deben distinguir en el intento de hacer literatura vasca: la de aquéllos que buscan lo sólo popular; la de aquéllos que intentan lo literario elegante y científico; la de aquéllos que anhelan ambas cosas.

La cuarta tendencia es absolutamente negativa, cobarde y traidora: la de los que nunca escriben en vasco y zahieren a los que escriben. (...) "Lo popular, lo popular" me está zumbando en los oídos. ¿Y qué es lo popular? ¿Quién es el pueblo? (...) El que lee vasco en nuestro País peninsular es Sacerdote, religioso, seglar de alguna ilustración; pero todos ellos forman un tanto por ciento muy escaso de nuestra población. El resto no lee nada. (...) El que escribe cuentos y coplas sin salir de lo popular, hace muy bien; el que se sale de ahí para roturar nuevos terrenos y expresar con palabras populares, en cuanto se pueda, cosas más levantadas, hace mucho mejor; el que hace ambas cosas será invulnerable por la crítica de mañana, al menos en su tendencia, y quizá en sus resultados. Como camino, éste tercero es el mejor y el único.

Orixek, 1955ean argitara zen *Zaitegiren Bidalien Egiñak* liburuari egin hitzaurrean, azken 70 urteetako euskal literaturaren balantze gisakoa egitean gisa honetan zioen auzi beraz:

Gu ba-goaz aurrera nola edo ala, geron erriarekin, 350'txo oiekin. Oso zoro ez gerala ikusten asi diranak ere ba-dira. Ongi ari gerala ere ba-diot. Beste oiek, erritar oiek, ekarri bezate erri erria berekin. Ez diegu eragotziko. Ta erri-euskera orrekin iakinkizunetan gu baino aurrerago ioaten ba'dira, ainbat obe. Txalo ioko diegu. Nork autsiko nor? Oiek gu? Oraiñarte baiño lana latzago egin bearko dute.

Polemika honetan Zeleta-k (Juan Garmendia-k) ere parte hartu zuen: hain zuzen Nemesio Etxanizek, adierazi zuena adierazteko zinezko arrazoiak zituela jakinarazi nahian. Honek ere orduko euskararen egoera deitoragarria hartzen zuen aiputan eta euskaltzaleen arteko liskarrak eragoztearren honako hauen esanahiari kasu eman beharra salatzen zuen:

"NAI" izatea'rena. "USTE" izatea'rena. "IZANA"-rena, eta OGEI-URTE abetan Euskalerrian gertatu-dana'rena (...) Zuek, ortik, guk ez

bezela ikusi eta neurtzen dituzute gauzak. Gu, emen gaude ordea, EUSKERA'k indarra, egizko indarra ta bizitza bear luken tokian.

Orrengatik, gure esanak eta iritziak zuenak baño egi-antz duna-goak nai ta nai ez bear dute izan. NAI izatearen eta USTE izatearen gaindik daudelako: IKUSIAK eta GERTATUAK.⁹

Euskal liburuen erosleak 500 bat zirela zioen eta artikuluaren hon-darrean honako iritziak agertzen zituen:

Baña danen artean, euskera errezean idatzitako liburuen egarria nabaitzen degu, askoz geiago, euskera-garbian edo euskera-goit-tian idatzitakoena baño. Ni, beti garbi-zalea izandu naiz, eta naiz; baña geienen iritzi-bidez jokatu bearrak, sarritan beartzen nau bes-te era bat artzera. Elburua, nola edo ala, EUSKERA erabiltzea bai-ta. ¿Ez al da egia? (ibid).

Eztabaida honen harian eta bereziki Zeletak zegitzan adieraz-penatarik garbi sumatzen da zernolako axola zuen euskararen kinka gaitzaren kontzientziak: hogeï urteon buruan euskarak jasan eta jasa-ten ari zen Estatuaren eta Elizaren aldetiko zanpaketak, are abertzale zirenen aldetiko askoren ezaxola eta zabarkeriak berak ere, zein lite-ratur mota landu beharra zen ebazterakoan.

Deserriratuak harako Lizardi zenaren euskara zernaitarako egite hura jarraitzearen aldeko agertzen ziren bitartean Frankopean zeude-nak literatura errazaren aldeko agertzen ziren, Nemesio Etxanizek esan ohi zuenez gure erriari euskaltzaletasuna pizteko. Don Manuel Lekuonak ere antzeko iritziak adierazten zituen Bizkaiko *Anaitasuna* ka-zetaren aldeko agertzen zenean, ez honen euskarari eredugarri irizten ziolako baizik ere egoera zen bezalakoxea zelako premiazkotzat jotzen zituelako euskal aldizkari guztiak, nola ere nahikoak zirela.

Bizkai'ko *Anaitasuna* ez det uste nik, Euskera jasotzeko danik; ezta Euskeraz inori erakusteko ere; Euskerari eusteko baizik, galtzear dagon lekuan eusteko, oxta-oxta Euskeraz irakurrerazteko.

Jasotzeko balitz, "Anaitasunaren" egilleak garbi-garbira joko lute-ke. Ba'dakite orrenbeste. Bañan baita berak dakite gaur gure lzkuntza maitea norañoiko galtzeko arraixkuan dagon ere zenbait lekutan, erderaz nun-naitik inguratirik.¹⁰

---

(9) GARMENDIA Juan: "Gutun lakingarri bat" in *Euzko-Gogoa* 1955 (3-4) 53 or.

(10) LEKUONA Manuel: "Anaitasuna" in *Egan* 1956, 147-151 orr.

Nemesio Etxanizek auzi honetaz zuen iritzira itzuliz, gogora ekarri beharra dago 1951an Euzko Gogoan aditzera eman zuena.¹¹

Ikasientzako gaiak ere erabil ditzagun tarteka, baña erriari errez ta gozo zaizkionak askoz geiago sortu bear genituzke... Txikientzat Aur-gaiak, ipui ta abar: ta azientzat, maitasun-gaiak, nobelak.

Irizpide eta bere ahal-prestasunen arabera, lehenbizi olerkiak ondu zituen, geroxeago testu narratibo laburrei lotu zitzairen, irratirako gidoiei, testu dramatiko laburrei, azkenik ipuin eta eleberrri laburrei ekiteko besteak beste.

Aldera bedi literatur ibilbide hau bere adiskide min Jokin Zaitegi-*renaz: Bidalien eginak* itzuli ondoan Platon filosofoaren lanak euskaratzeari emanik ahaleginean. Ez da miresteko ikamikarik egotea, kontuan izanik Nemesio Etxanizek nork bere buruaren aginduei jarraitzea ez baina Euskal Herriari komenigarrien zizaionari jarraitzea hobetsi ezezik horretara jartzea aldarri egiten zuela. Aurrerago eman-go dugu horietako baten berri.

Horretaraz gero, garbiro ageri da, gorago aipatu ditugunak: erbestean ziren Orixe, Andima Ibiñagabeitia, Jokin Zaitegi batetik, Euskal herrian ziren Justo Mokoroa Ibar, Ion Garmendia Zeleta, Don Manuel Lekuona, Nemesio Etxaniz bestetik; guztiak belaunaldi batekoak, gehienak jesulagunetan heziak, euskaltzale porrokatuak oro inor izan bada, alabaina adiurre eta sentikortasun diferentetakoak, bizitokiz ere bananduak batzuek deserrian bezala besteak Frankopeko Euskal Herrian, eta euskara suspertzeko nondik jo deliberatzean bereizirik ibilki.

Iritziok eta bere jokalegeak hartaturik, Nemesio Etxanizek bestelako eruedetara erakusten du onespina eta atxikimendua gerraondoan, gerraurrean Orixe eta Lizardigana erakutsi zuen ber neurrian. *Zeruko Argian* urte batzutara gisa honetan idatzi zuen:

Baiña Xalbatore Aita, etzan bertsotan bakarrik erakusle, itz lauz ere bereala jaiki zitzaigun gaillen, esale jator, berezko bere nagusitasun eta zaldun aidearekin. AMA SEMEAK izan genduan urrengo bere e-maitz zoragarria. Neretzat prosistarik ederrena izan degu urte auetan [50eko hamarkadan alegia].¹²

(11) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaleon batasuna" in *Euzko-Gogoa* 1951, 5-6 zb., 46-48 orr.

(12) ETXANIZ Nemesio: "Aita Xalbatore Mitxelena" in *Zeruko Argia* 1966-I-2.

Lehenera etorri, direlako belaunaldi berekoen arteko auzi-mauzi hauek islarik izan zuten 1956an Parisen ospatu zen Lehen Euskal Mundu Biltzarrean. Kontu honi zegokiola, Hernandorena eta Zaitegi izan ziren protagonista. Hura, herri-euskara sendotzearen alde:

Neretzat erriko euskera ez galtzia izan bear litzake gure lenengo kezka: orretzaz ari izango naiz. Eta benetan, jakina, ortan arau bakar bat, bide bakar bat dago erriaren euskera galdu ez dedin. Ta ori, arau ori, errexa da, erriari bere izkeran egitia.¹³

Jokin Zaitegik aldiz, Euskal Ikastetxe Nagusia ikusten zuen no-raezeko euskararen biziraupenerako:

Euskal-Ikastetxe Nagusia, gizon ikasiak euskeraren alde ez izan bitartean, euskera beti izango degu il zorian.¹⁴

Nemesio Etxanizek, Pariseko Euskal Batzar horretan izan zenez gero, gisa honetan ematen zion eztabaida horren berri Andimari:

Ernandorena ta Zaitegi'k betiko ezpaia berritu ziguten. Arek euskera errexa bear genduala; tonek (sic) danetik bear dugula (Nemesio 56-X-22).

Hau irakurririk bazirudien behingoz iraungia zela herriarentzat ala ikasientzat batez ere, idatzi behar ote zeneko auzi honek sorturiko sua, alabaina ez zen horrela inondik inora, txingarrak pizturik zirauten eta 1962an bizialdi bat izan zuten Zaitegiren *Platon'eneko Atarian* liburuaren argitalpenak bide emanik:

Zaitegi: poz det lanean diarduzulako. Gure izkuntza onek ba-du norbaiten premia. Mitxelena ta Arrue'k zure azken-idaztia argiagoo esten dutelako poz dezu. Ala obe. Azkenengo Arantzazu aldizkarian ere, laudorioak jasotzen ditu zure aur orrek. On asko egin dezala. Beste euskal-lanbideaz biok degun iritzi ez-berdina, artan gelditzen da. Nik euskeraren itomena ikusten det, eta erria beti atzeraka. Il-zorian degu ta liburu jantziak eta apainak egiten ari geran bitartean, erriak bere izkuntza baztertuko ote-duan bildur naiz oso. Orregatik, bakoitzak gogoko duan gaietan, ez; euskera errian bizirik geldi dedin zer komeni dan ikusi, ta artan gogo gabe

---

(13) *I Euskal Mundu Batzarra* 1956. Jaurlaritzak argitaratua 379 or.

(14) ZAITEGI Jokin. Aip.lib. 396 or.

ere, aritu bear degulakoan naiz. Ontan geldi gaitezen, naikoa esa-na dago gai ori lenago ere-ta (Nemesio 1962-X-1).

Sobera ez luzatzearren, K. Mitxelenak honetaz zioenera mugatuz:

Zaitegi zalantzan edo, kezkatu, aurkitzen dut liburu honetan, ohi ez bezala, honek edo hark dioena dela eta. Bere hitzez esateko "Buru-rik ez ta txapela nai, ari omen naiz urliaren iritzian, eta bururik eztuenak txapel bearrik ez omen". Horrexegatik lasaitu nahi nuke, neure burua zuritzeko gogoz bidenabar, ez baitakit neroni ere ez ote naizen arteko, urlia, sandia nahiz berendiaren itxurapean. Nork uka diezaioke bai Zaitegiri bai beste edozein euskaltzaleri barrenak agintzen dion bidetik ibiltzeko eskua? Besterik da, oso besterik gainera, idazlea kritikapean egotea, baina, kritikak errurik egotzi nahi badio: gaia, saila edo arloa idazleak berak hautatzen du eta egin gogo eta uste zuenaren arabera hartu behar zaizkio neurriak haren lanari.¹⁵

Eztabaida honen muinari behatuz, badirudi bi gauza nahasten direla: bata, zerk laguntzen dion gehiago euskarari, orotariko jendea-
rentzako literatura errazak ala ikasientzako literatura zailagoak eta kalitate gehiagokoak kondairatzen ari garen kultur egoera jakin horre-
tan; bestea, berriz, zenbateraino izan daitekeen eraginkorra eta are
etiko ere berezko egokitasun eta zaletasunik ez duen nornahi sail bat
lantzera behartzea hizkuntzaren mesedetan.

Gerraurreko belaunaldiko —zentzu hertsian hartzekotan ñabartu
beharrean nintzateke baina mementuon dihoakidanerako baliagarri
zait deizio hori— euskal idazleen arteko ezberdintasunak agertarazte
honetan, belaunaldi berrikoei sarrera eman baino lehen bi izen aipu-
tan hartu beharrekoak ditugu, hain zuzen: Federiko Krutwig eta Aita
Villasante.

Federiko Krutwig, K. Mitxelenak adierazi bezala, gerraondoan le-
henbizikoa izan zen —gerraurrean orainago adierazi bezala izan bait-
ziren literatur euskararen eredia ikertu zutenak, nagusienak baino ez
aipatzearren Sebero Altube eta Ibar— aurreko euskalgintza auzitan
jartzen eta literatur euskarako lapurtera klasikoa hobesten Azkuek,
bereziki, 1934ean proposatu *Gipuzkera osotuā* aintzakotzat hartu
gabe.

(15) MITXELENA Koldo: *Euskal Idazlan Guztiak III Liburuak II*, 76 or.

Egia da, orohar eta oraindik nik dakidanez eginkizun dauden azterketa zehatzek kontrakorik ez badiote, Azkuek eman arauak ez zutela jarraitzaile ugariarik bildu puntu zehatzei behaturik —esaterako, Azkuek *ukan* aditz laguntzailearen adizkiak nafar-era erabiltzea gomendatzen bazuen, hots, *dut, duk/dun, du, dugu...*, Nemesio Etxanizek berak bere burua Azkueren jarraitzaile eginik ere, beti gipuzkoerara erabiltzen zituen: *det, dek/den, du...*) alabaina Azkuek egin lanak eta bere pertsona osoak zuen itzala badirudi indartua atera zela kontrakar gisa Krutwigek lapurtera klasikoa proposatu zuenean.

Bakar eta nabarmenen batzu baino ez aipatzearren: Orixe, Andima Ibiñagabeitia eta Andoni Labayen, Azkueren gipuzkera osotuaren aldeko, edo behinik-behin gerraurreko Euskaltzaindiaren aldeko agertu ziren Krutwigen proposamena ezetsiz. Alabaina ez da ahaztu behar, Aita Villasante aldeko agertu zitzaiola eta orobat Ion Mirande.

Denok dakigu lapurtera klasikoaren aldeko isuri honek ez zuela atarramentu onik izan, baina ez da ahanzi behar proposamen honek bazuela beste osagai bat ere, hain zuzen, euskara kultur hizkuntza bihurtzearen aldeko dei ozena. Kontzeptua euskal munduan berria ez bazen ere, gutxienean Lizardik hain era poetikoan gauzatu zuenetikoa bai baitzen, haatik, Krutwig-ek gogoematen zuen kultura eta honen ildotik Aita Villasantek *En torno al problema del vascuence* liburuan aditzera ematen zuena banago ez zirela Orixe eta honen ingurukoek gogoematen zutena.

Villasantek orainago aipatu liburuska horretan ezinbesteko jotzen zuen gizarteko klase goitiak beretu beharra euskarak, horretarako:

Pero para poder lograr este fin, o sea, que las clases superiores de nuestra sociedad acepten el vascuence como su lengua real, es preciso mostrar prácticamente a éstas que el euskera es efectivamente apto para expresar todo ese mundo de la cultura y del progreso, lo mismo que el castellano o cualquier otra lengua.¹⁶

Aurreraxeago gisa honetan darraio:

Creer que podremos asegurar la vida del euskera dedicándonos a conservar a la masa popular euskaldún en el uso de su lengua y escribiendo para ella una literatura de tipo ínfimo y vulgar, no deja

(16) VILLASANTE: *En torno al problema del vascuence*. Santuario de Aranzazu 1951.

de ser una ingenuidad; ciertamente todo eso está muy bien y es muy necesario, pero ello sólo es insuficiente (ibid).

Egitasmo hau burutan ateratzeko, kultur hitzen premi larria sumatzen zuen Villasantek eta hauek sortzeko mailegu grekolatinoen beharra noraezeko ohartzen.

Halatan egoki zeritzen Krutwig-ek huts hori betetzeko agerturiko araei. Ikusmolde honek buruz buru egiten zuen herriarentzako literaturaren ahalean etsi-etsirik zeudenekin batetik, Nemesio Etxaniz barne noski, eta bestetik nik esango nuke Orixe-ren kultura eta zibilizazio hitzekiko eta kontzeptuekiko aiherkundeaz oso borroka zegoela, nahiz bat zetorren Orixeren herriarentzako literaturaren balioaren erdeinuaz.

Aipatu Villasante-ren liburuska honek laster bildu zuen ihardespelik, hain zuzen, Arantzazuko bereko frantziskotar batengandik, Aita Omaetxebarriagandik. Honek, orohar hautatu ikuspuntua onesten zuela zioen baina ñabardura franko egin beharra zekusan. Halatan ez zegoen —inola ere ados Villasanteren proposamen zehatzekin. Hizkuntzari beste izate mota bat sumatzen zion:

Pero el lenguaje no es sólo ni principalmente expresión impersonal y algebraica de ideas y fórmulas lógicamente bien delimitadas, sino que es sobre todo estilo, color, metáfora, manifestación multiformemente matizada de una personalidad nacional hecha de determinadas preferencias estéticas, folklóricas y, en sentido más amplio, culturales. Además de esa "cultura" general moderna a cuyas exigencias se trata de adaptar el vascuence, cada pueblo tiene su cultura propia, su personalidad psicológica, que exige y justifica la existencia de una lengua propia.¹⁷

Ondotik literatura ederraren aldeko iritzia agertzen zuen Villasanteren kultur orokorraren alderako ustearekin buruz buru zegoena:

La vida del euskera depende, por lo mismo, más de la bella literatura que de la admisión incontrolada de términos extraños (ibid).

Omaetxebarria ez zegoen erabat kontra: *Para que tenga vida el euskera es preciso que responda a las necesidades prácticas del*

(17) OMAETXEBARRIA: "¿Esperanto o vascuence?" in *Cantabria Franciscana* año IX, 9 z. 1951.

hombre moderno (ibid), alabaina Villasanteren terminoak itzulikatzen zituen: *No basta eso, según hemos observado, pero también eso es necesario* (ibid). Orainago adierazi bezala, proposamen zehatzak gogor arbuiatzen zituen, banan banan eragozpenak salatuz.

Bestalde, eta hau aski adierazgarri da euskaltzaleen arteko ondoko eztabaida eta bidegurutzeetan oso present egon zelako, arau tinkoak hartzearen aurka agertzen zuen bere burua, literaturgile eta hizlari trebeak hobesten zituela termino arrotzen egokitzaille profesionalen aldean:

Concluimos que son los literatos y los buenos hablitas, los que mejor saben sumergirse en la atmósfera castiza de las exigencias lingüísticas de cada momento, quienes tienen la palabra en la materia más que los adaptadores profesionales de vocablos prefabricados. Pueden darse algunas orientaciones generales sobre la manera de adaptar al vascuence los términos de cultura de idiomas extraños, pero me parece erróneo imponer normas fijas (ibid).

Hori dekretu bidez egitekotan, euskara esperanto bihurtzerainoko perilean ohartzen zuen. Adierazpen hauek egin zireneko garaian, dudarik gabe Omaetxebarriaren usteek sineste handiagoa zuten Villasanterenak baino, haatik, zer esanik ez, Bizkai aldeko *Anaitasunaren* sorreran eta belaunaldien arteko teinkan ideia hauek izango zuten erne eta hozitzeko egokierarik baldintza soziologikoak aldátuz zihozten eran. Nago *Jakinek* 1959az geroztik hartu zuen jarreraren iturburuak bildu ditugun ideia hauexetan zeudela, bestetakoak beste direla.

2. Belaunaldi berriekiko iritzi-ezberdintasunak literatur euskarari buruz

Abiatzera goazen honen aurrekoan Jokin Zaitegik Aitzolen belaunaldikotzat etsitakoen arteko iritzi bereziak hartu baditugu ardatz, gagozkion honetan belaunaldi gazteagoekin izandako tirandura eta iritzi-diferentziak izango ditugu aztergai.

Haien artean zeuden ezberdintasunak gehiago ziren landu behar zen literatur motari zihoazkionak hizkuntzaren ereduari zegozkionak baino, hots, jakinkizun-euskararako denek aitortzen zuten erabat harturik behinik-behin, euskara garbiaren aldeko jarrera —Ibarek esaterako euskal fraseolajiari emango zion hobespena, euskarak bere— berezko dituen itzulika eta esamoldeei, horien baitan sumaturik euskal Volksgeista, aski da ohartzea zertan aritu zen buru-belarri, eta Don

Manuel Lekuonak seguraski joskerari emango zion aurrea lexiko-jator-tasunari baino areago geroagoko adierazpenen arabera- guztiek aita-goitzat zuten Orixeren eitekoaren aldekoa hor nonbait; irakurle ikasientzat euskara garbia Orixek ziokeenez garbi amorratura jo gabe; alabaina berezi zebiltzan zein literatur alor zen lehentasunez landu beharra ebazterakoan.

Euskal literaturaren harat-honatei begia edukitzen diegula, literatura zentzurik zabalenean harturik eduki ere, euskaltzaleen arteko testuinguruari beha, nabarmen agertzen dira izenburuan aipatu desberdintasunak Alfontso Irigoienek Donostiako Diputazioan 1956an emandako hitzaldian agertu zituenei erreparatuz, eta handik hilabete-rra honi egindako ihardespen gisara Nemesio Etxanizek toki berean, Diputazio berean agertuei begiratuz gero.

Lehenbizi, Alfontso Irigoienek lekukotasunaren muina bilduko dut —arras trinkotua eta zalantzarik gabe merezi lukeen hedaturarik eskaini gabe, lan honen helburuen amorekatik— ondotik, Nemesio Etxanizena biltzeko.

Alfontso Irigoienek funtsean diosku: purismoaren gehiegikeriak suntsitzeko hartu zuela hitza Donostian, Arestik gonbidaturik etorri zela:

Gaur egunean barne-muinetaraino sarturik dago errian konzeptu bat, izkuntzaren ezjakite negargarriaren frutua, noizbait populuan sartua, euskaltzaleen okerbidea kausa izanik. Benetako euskerak ezin eduki omen ditzake arrotz-itzak, garbiak baizik. Badituela euskerak naiko sustrai edozein gairi buruz mintzatzeko. Auei zerbait galdetu nai diet. Ia zer den garbitasuna izkuntzan? Nik beintzat eztiot zentzunik artzen. Niretzat eztago itz garbirik edo zikinik sustrai egindakoak edo ez egindakoak baizik, illak edo biziak, illagoak edo biziagoak.¹⁸

Bata eta bestearen muina bildu nahiz, Alfontso Irigoienenetik bezala Nemesio Etxanizen argitaragabeko hitzalditik, funtsezkoena deritzadana aldatuko dut ondotik:

Aranari buruz esan dezagun lenbizi, lendik zetorrela garbi-azua. Larramendi, Mogel eta abar garbizale genituan. Nolanahi

(18) IRIGOIEN Alfontso: *Sorterriaren alde*, L. Haranburu, 1976.

- a) Mesede aundia egin zigun, arek egin ezpalu, guk geroago berdin egingo baikenduan. (...) Euskaldun zarrak zabarregiak ziralak, euskal lanean asten ziranak, lengo zabarkeri-nazkaz garbiegira ta estuegira jotzeko irrika izan ziguten. (...)
  - b) Izkuntza garbitu-naia alde guzietako intxaurra degu. (...)
  - c) Garbi-itza alde guzietan erabiltzen da "Pureza de lenguaje" edo beste esaera baten bidez. (...)
  - d) Garbitasun osorik iñun ezta; ez izkuntzan, ez arrazetan, ez demokrazian. (...) Lur ontakoak, bere dantxoan, bere tamaña baten artu bear dira. Gureztat, aspalditik etxeko egiña dagon itza, garbia ta jatorra da; etxeko egiña eztagon itza, zikiña, arrotza, jatorreza da. Onela jokutzen ba-degu ez degu lena etengo guregandik. AZKUE'REN ESKOLA, erdi-bidera etortzen saiatu da.
- a) Urteak bear zituan lan ontan, eta asko egin du bide-erdi orretara gu ekartzen.
  - b) Orixe, bere eskolako da bakarrik; ezta lagunik, ez kiderik. Zaitegi Olabide'ren urratsetan dabilkigu. Andima'k beste tanto batzuek ba-ditu... Lizardi, Orixe ta beste idazle goietsiak, emendik iritxi dute beren izena: euskara goi-mallara ta kultur-mallara jasotzen asmatu dutelako. Krutwig'ek ez du txalorik jaso, euskera oso aldrebasa eman digulako. Praktikan, eginean asmatu duana gelditu da nausi; teori utsari kaso gutxi egingo dio erriak.
  - c) Erdi-bidera etorriak gera aspalditik lanean ari geranok. Erriari egoki idazten zitzaion Argia'n eta beste zenbait paperetan.¹⁹

Jarraian Alfontso Irigoien eta *Anaitasuna* aldizkarian zenbaitek erabiltzen duenari zabarregira isuria irizten dio etsenpluak aditzera emanez bere iritziak agerrarazten dituela:

Azkenengo Bizkai'ko ANAITASUNA'k ere, ba-ditu zoritxarrez, auen antzeko esaerak eta itzak: "Norma bi daukoguz, zorlonaren problema ebazteko alde batetik, materialismoa; gure jokerak, gure instintu guztiak ontzat artzen ditua (...) Gure bizitzan, iru alditan batez-bere egoten gara norma bat edo bestea artzeko bidekurutzean. Lenengo pubertadean (amalau-amabost urtegez sexuaren indarra agertzen jakunean... "Pubertadea ta abar, itz sustraituak ote-ditugu? Itz arrotz sustraigabeak erabiltzekotan, askoz obe degu itz jator sustraigabeak erabiltzea. (...) Erderaz gure ikasketak egin ditugunok, uste oker bat oi-degu sarri: erri xeak, alegia, guk dakizkigun

---

(19) ETXANIZ Nemesio: "Atzekoz-aurrera ala buruz-bera?" Donostiako Diputazioan hitzaldia emateko prestatua eta nik dakidanez argitaragabea.

erdel-itzak ba-dakizkiala; eta erri ezjakiñak erderatiko itz oiek tutik ere ez jakin (ibid).

Aurreraxeago labur biltzen digu Irigoienen hitzaldia, honi buruz duen aburua agertuz, eta halaber praxiak eztabaida teoriko antzuen aldean duen gehientasuna azpimarratuz ematen dio buru hitzaldiari:

Itz batean, au da, Irigoien'en itzaldiari buruz, nere iritzia. Beti, ta euskera indartu bitartean batezere, gure iritzietan eztegu estuegiak izan bear. Bai itz eta bai joskeran zeatzegiak izateak ere, geiegi lotuko liguke, il-zorian degun euskera koittau au. Baña MARKATIK PUERA jotzea ere, etzaigu komeni. (...) Jatorren idazten duanak, irabaziko du erria; ez euskeraz nola egin bear genduken esanaz, baztarrak aspertzen dituanak (ibid).

Ondorioak hitz bitan bilduz, lehenik: Sabino Arana eta aurreko garbizaleez zituzten balioztatze diferenteak gorabehera, hauek hizkuntzaren alorrekoak baino gehiago sentikortasun politikoari edo, legozkiokenak baitirudite, ohar bedi Nemesio Etxanizenak Sebero Altubek *La vida del euskeran* emandako hiru hautabiderek²⁰ zernolako kideasuna duen: Idazle zaharrak zabarregi, garbizaleak beste er-tzean garbiegi eta bien erdian sintesi eran Azkueren jarraitzaileak bera barne.

Bigarrenik, nabarmen geratzen da Nemesio Etxanizek arrazoiketaren harian kultur hitzak eta herri-hitzak ez dituela oso garbi be-reizten, alegia, bi motetako hitzen jatortasuna ebazteko herri xume ezikasian izan duten itsaspena hartzen duela juzgatzeko irizpidetzat, uste horren arabera egozten dizkiola Alfontso Irigoienek zuzentzen zuen *Anaitasuna* aldizkariari akatsetarik sail bat, joskeratikoak salbu uzten ditugula:

Itz auek (erdal mailegu edo hitzez ari da. Alde bat uzten dugu erdaratiko ala erdal hitz diren) ugaritxo ta sustrai-gabeak ditugu. Joskera, berriz, bietan euskera atzekoz-aurrera, erdera-gisan, emana; eta lengo idazle zarren kontra-arikoa (ibid).

Hirugarrenik: ohargarria da eta halaber aski nahasgarria lehen irakurraldian bederen Azkueren eskolako zein jotzen dituen edo ho-

(20) ALTUBE Sebero: "La vida del euskera" in *Euskera* 1933, IV zb, Iralla-LOTazilla, 308-310 orr.

beki esan zein ez dituen jotzen baitaratzea. Orixek bere burua Azkue-
ren gizaldikotzat zeukan *Yakinen* adierazten zuenaren arabera:

Neri Arantzazu'tik geienik gustatzen zaidan irizpidea Aita Omae-
txeberria'rena da, ta jardunbidea Aita Karmel Iturria'rena, bat baka-
rra aipatzeko. Auek gure gizaldiko (Azkue'ren gizaldi deituko nioke)
gizonak dira.²¹

Nemesio Etxanizek, aldiz, Orixe soil-soilik bere eskolako dela
diosku. Zaitegi Olabideren jarraitzaile dakusa, hemen ez da ezer
ohargarririk alabaina Andima Ibiñagabeitiari berari ere Azkueren esko-
la horretatik aldenduxe dagoela edo irizten dio beste tanto batzuek
ba-ditu hori oker aditzen ez badugu.

Aiputan ditugun auzion muina ez baina gainaxala —muinak
idazten ari naizen 1995eko honetan ere jarraitzen baitu— euskara
baturantz emandako lehen urratsen kondairara igaro direnean gutxiz
gehienak Zaitegi, Andima eta Orixe bera ere hein batean Azkueren
eskolako jo dituzte.

Esaterako, Aita Villasantek purismo-eskola baten sortzailatzat
dauka Azkue, hain zuzen, bere hiztegi handira bildu ahal izateko, hitz
sustraitu eta etxekotuak izatearen baldintza betetzeaz gainera, euskal
ordain jatorrik ez aurkitzearena ezarri zuelako ezinbesteko baldintza
gisa —Koldo Mitxelenak ere Euskal Hitzei buruzko agiria Euskaltzain-
diak 1959an onetsi aurretik hauen antzeko adierazpenak eginak zi-
tuen—.

Hemendik, irizpide oker hau aplikatzetik etorri da Villasanteren
ustetan purismo mota berri baten sorrera eta Olabide, Zaitegi, Andi-
ma, Orixe eta beste askorengan joera bera nabari daitekeela diosku.²²

Nemesio Etxanizentzat horietarik inor ez da Azkueren eskolako
edo behin eta berriz aipaturiko erdibide horretako. Eskola honetakoak
lirateke, lehenbizi, gerraurrean *Argia* aldizkarian idazten zutenak; izan
ere, hauek erdibide horretara etorriak esten baititu, eta horien jarraitun
lirateke baieztatzen duenagatik baino gehiago aditzera ematen due-
nagatik ertzetara jotzen ez dutenak, markatik fuera ibili gabe tentuz
ibiltzen direnak hitzen auzian bezala joskerarenean. Nemesio Etxa-

---

(21) ORIXE "Yakin-erako" in *Jakin*, 1957, 5. zb.

(22) VILLASANTE Luis: *Euskararen auziaz*, Luis Eleizalde saila 9.a, 71-73 orr.

nizen ustebide hauen iturburua gorago aipatu dugun herri xehearengana lerratze horretan dagoela deritzagu.

Orixek oso besterik adierazi ohi zuen: besteak beste, herri-herriak Biblia baino irakurtzen ez zuela eta herri ikasia, *Euzko-Gogoatik* berak gogoan zuen herria 350 inguruk osatzen zuela zioen: Apaiz, fraile eta euskaldun ikasiek.

Behin eta berriz aiputan dugun erdi-bide honi gagozkiola, irakurri besterik ez dago sasoi hartako zenbait aldizkari, kasu, *Alderdi* eta

Paris zein Mexikoko *Euzko-Deyak*, ohartzeko askotxo zirela zorioneko bezain zehazgabeko erdibide honen aldekoak.

Bistan dago gerraurreko garbizaletasuna erabat behera etorria zela, alabaina delako kazeta horietakoren batean irakurri dudanez mailegu berriak saskika etxekotzeari hesiak jarri beharra sentitzen zutenak anitz ziren.

Gai berari gagozkiola, jakingarri deritzat Txillardegik goraxeago aipatu bi hitzaldi horien ondotik Ez bat eta ez beste izenburuko artikularen funtsa hona aldatzeari, zehazkiro aztertzen dituelako gorabeherok. Euskararen goeraz ari:

Gaurko euskarak ez du giarrik, eskualde batzuetako baserrietan ezpada (...) Azken menderate, nik uste, bizirik eta giardun irau digu euskerak. Erderakadak lenagotik sartzen asiak zirala ez dut ukatuko; bañan euskotar geienak Euskalerrri osoan euskaldun utsak izanik, euskeraren indarra ta nortasuna gorde ziran.²³

Idazle klasikoetarik ikasi genezakeenaz ari, honako *oar gogoan-garriak* adierazten dizkigu:

- 1) Sintaxis aldetik, kontuz ibilli bear da, erdal joskera bait-dute askotan antzinako liburuak.
- 2) Morfologiari buruz, asko ikasi diteke literatura zaarrean: agitz jatorragoak ziran orduko izkribatzalleak, zabarrak izanda ere, oraingo idazle garbi ta landuak baño.
- 3) Iztegitz, berriz, zer esanik ez. Agitz obeak eta aberatsagoak aiekgu baño (ibid).

Azkenik, hitz mordoilo eta garbiez ari zela gisa honetan zioen:

(23) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "Ez bat eta ez beste" in *Egan* 1956, 3 zb., 44-49 orr.

Antziñako literaturan (ikus Kardaberatz, esaterako) eta erriak darabilen euskeran (Eibar'ekoan, konturako) zabarkeriak ekarri dituen erderakada guziak ezin artu ditezke aintzakotzat (...) Bañan itz bat edo beste latineratik edo erromantzeratik datorrelako euskeratik baztertu nai izatea, oreka galtzea da, ta ala egingo bagenu kalte-garria izango litzaioke euskerari. (...) Inglesak latineratik atxiki zaizkien itzak kentzen asiko ba lira, iztegiaren irurena galduko luteke. (...) Ala ta guziz ere, gaur edo oraintsu sartu diranak beste kontu bat dira. Nik ez dut esan nai "bentana" ta "kaballo" onartzen ditudanik, aien euskal kide jatorrak badiugu-ta. "Bentana" ta "kaballo" gañera ez dira zaarrak, eta ez euskalki guzietan sartuak ere. Puntu ortan erdian geratzea gauza zailla da, alegia; ta neu ere erdi ortan nagoenik ez dizuet agintzen. Egon nai bai, ordea (ibid).

Egungo begiekin behaturik, literatur euskarari buruzko eztabaida hauek oso buruzki eta hozki jorratzekoak iruditzen bazaizkigu ere, —ez diogu honenbestez egun arazorik ez dagoela, eta auzi hauek erabat gaintituak ditugunik. Damurik ez— orduko testuinguruan, auzi hauek beste konnotazio politiko, moral-erlijiozko eta sentikortasun aldetikoekin zipristindurik zeudenez; oroit Sabino Aranak eraiki zuela garbizaletasunaren auzi guztia ikuskera politikoari jarraiki, moral-erlijiozkoa diodanean oroit gorago Ibarek *Genio y lengua* agertzen zituenak, eta sentikortasunarena berriz ondoko lerrootan sumatuko da garbiro —geroxeago saihets horiei ere leku eman beharrean izango gara duten zer-ikusiatatik— asaldu eta sumindura bortitzak eragiten zituzten.

Direlako gatazka hauek nolako sumindura eta arbuioa sortarazten zuten jabetzeko ez da hoberik Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari egin gutunean adieraziak irakurtzea baino. Nahiz gupidagabeak diren, 1968az geroztiko etena konprenitzen lagun dezaketelakoan hona hemen direlako adierazpenok:

Joan dan ostegunean izan nuan nere txangoa Aldundi'ko liburutegian. Bizkai'ko gazte batek lengo illean egundoko euskera jaxoa eman zigun. Lengoa idazle-bideak zapuztu, ta bide berri bat artu bear genduala, alajaña! Zikin-zale izena artu digute euskalzale berri auk. Krutwig'en inguru ibilitako ondarrak ditugu. Gazteak izaki, ta, oi-danez, lengo berri ez dakite. Beraien aurrez inor jaino ezpalitz bezela itzezin zigun. ESPAZIOAREN KONZEPOTUA, PARALELOKI, SUGJETIBOIA TA OBJETIBOIA (sic), PUBERTADEA, SEXUAREN INDARRA, ta abar dira esko-la berri ontako itz autuak. Nik nereak eta bi bota nizkion oraingo ontan; eta asarratzeke gure erantzuna jaso du Irigoien gazteak. Au ta Aresti dituzu eskola ortako Apezpiki irtenenak. Bizkai ortan beti

oso ertz-zale zerate. Len garbiegira ta orain zikinera saiestuak dituzu erkide oiek (Nemesio 56-III-26).

Urte horretan bertan, Nemesio Etxanizek *Pake-zale* zeritzan artikulua idatzi zuen,²⁴ izenburuaren jabe zena, euskaltzaleek zituzten iritzi desberdinak gorabehera haserreberiderik ez gertatzeko elkarri lotsa ekarri beharra aldarrikatzen zuen:

Gure erria ta izkuntzaren larri-miña biotzean degunok, aldiz burua ta neurria galtzeko arrizkua degu. Ta sarri guzcion elkar-bidea sortu bearrean eragabeko ezpaietan ta esan minetan astia galtzen degu. (...) Ia ba, mutilok. Lengoak lengo, barka dezazkiogun alkarri geiegizko esanak, eta gaurtik erabaki auxe ar dezagun. Euskera-alde ari geranean, besteren iritziei gozoago begiratu, ta gure iritzia paketsuago adierazten saia gaitezen.

Handik bi urtera honen antzeko artikulua eman zuen argitara; gisa honetan ematen zion buru artikuluari:

Iritxietan bi bide artzea, gizonen joko jakina da. Gure iritxia besteri oker iristea, ezta arritzeko gauza; askoz gutxiago, asarretzeko bidea. Ik onela uste al-dek?... Ba, nik ala uste diat. Eta pake-pakean joan gaitezen alkarrekin lan egitera.²⁵

Haatik, nork bereari eutsirik euskaltzaleen artean erreminik ez sortzearen aldeko jokabide honek, ez zuen guztien oniritzirik biltzen, ez eta hurrik ere; horretaz ohartzeko aski da Txillardegik 1958an Bilbon eginiko Euskaltzaleen Biltzarrera igorri idatzia irakurtzea:

Batasunik ez daukagu euskaltzaleok: danak ikusten dute au (...) Gure anarkia ori buka dedin nai dutenak, berriz, gutxiago dira (...) orain modan jarri bide da euskaltzaleen artean "pakezale" izatea: badakizute zertaz ari naizen. Alegia, "pakea" egin bear omen dugu gure artean, pakea bakarrik; baña, orrez gañera, nork bere bidetik segi dezala, besteai kasorik egin gabe; eta gure "misterioak" gero denborak garbi ditzala: ots, urteak pasa-ta ikusiko omen da zenek zuen arrazoia. Berak esan beza; ez guk. Eta bitartean pakea egin, eta egon (...) Ez, jaunak. Anarkia sendatzeko erremediorik segurena denbora dala, nork esan du? Zalaparta gorri bat ikusita, eta ura

(24) ETXANIZ Nemesio: "Pake-zale" in *Euzko-Gogoa* 1956-Irail-Urrilla.

(25) ETXANIZ Nemesio: "Eskuak batu ditzagun" in *Euzko-Gogoa* 1958-IX.

tajutu naiean, norik esango luke: "utz, utz: zeñek duen arrazoa geroak esanen"? Iñork ez.

Ezen ori ez da batasunaren bidea, beste au baizik: "Ken ditzagun gure liferentziak; erauz ditzagun, gaitzaren errora gaitezen". (...) Auxe da gure anarkiaren kakoa. Egiak "teoria"tzat euki, eta setak eta txorakeriak egiazat. Ortik etorri zaizkigu gero "garakoak", "garbizaleak", "mordollozaleak", eta gañerako guziak, gure euskerazearo ondatuz. Izkuntzaren aldetik, jaunak, gure eskizofrenia orri eskerrak, kalte besterik ez dugu egin, azken urte auetan (...) Eta bistan dago fruitua: euskeraren aldetik, eta Euskalerrri alde ontan, berrogei ta amar urte ontan izkribatu dan geien geiena, txarra da, oso txarra, euskerarentzako kaltegarria obe. Gure sasi-teoria oietan finkaturik, ondatu egin dugu alde ontako euskera; eta argitara diren liburu eta idazki geienak, munstrokeriak dira, eta (auxe bai farragarria!) erdera utsa.²⁶

Ohartzen zituen akatsak gogor kritikatu ondotik, emandako iriztietan finkaturik proposamenak agertzera jotzen zuen. Esaterako, literatur euskalkia hautatzean Oiartzun, Sara eta Elizondoko euskara hartzen zuen eredutzat. Deklinazioan Mendibururena oinarri baina mugagabea Duvoisinek erabili zuena. Aditzean Mendibururena proposatzen du oinarritzat. Joskeran, perpaus laburretarako Altuberenari ongi derizkio baina luzeetarako berriro ere Mendiburu eta Duvoisinengana makurtzen da.

Itz zaharrez eta berriez jarraitzen zitzaion eta hondarrean literatur euskararen ortografiaz, ordurako 1958an zorioneko *Hren* aldeko agertzen zen, hau non erabiltzekoa den zehazten zuela. Buruenik Euskaltzaindiaren egitekoa zehazten zuen, hots, Jagon-sailak bere gain hartzea euskararen batasunaren eginkizuna eta bere alde indartsu jokatzea. Halaber, 7 puntu bozkatzea galdegiteh zuen.

Txillardegik amaitu zuenean K. Mitxelenak hartu zuen hitza:

Nire ustez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekeanik. Batasun bidean jarri bai. Zuk esan duzun bezala gutxi gora bera iru euskalki gelditzen dira, Bizkaikoa eta Xuberoakoa kenduta, erdian, Lapurdi, Nafarroa ta Gipuzkoaren aldetik bakoitzak piska bat amor eman ezkeru, eta batez ere gipuzkoarrak asita. Bada gipuzkoarrok orain arte guk batasuna beti

(26) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "Batasunaren bidea" in *Euskera* 1959, 150-153 orr.

izan dugu beste guztiak gurera erakarrita. Uste dut, ordea, elkar ongi entenditzeko moduan egin genezakeala.²⁷

Bilboko euskaltzaleen biltzar hau baino lehenxeago, *Jakinen* idazten zuen Iñaki Bastarrikak eta aipu dugun Txillardegik izana zuten bien arteko eztabaida mingotsa, azken honen Leturia-ren egunkari ezkutuari Bastarrikak egin kritika bide izan zutela. Dihoakigunerako, eta dihoakiguna pertsona jakinen arteko sesio eta elkar-mintzeak ez badira ere, delako gatazka hauek miatuz iritzien harat-honaten berri eta guztiz ere 68koan eztanda egin zuena nola erne eta hozitu zen jabetzen lagunduko digulakoan, hona hemen eztabaida honetako puntu hautu zenbait:

Arrazoi aski badik gure Zaitegi jaunak Uztaila-Daguenila'ko "Euzko-Gogoa" aldizkariko atarian onako au zia gokanean: "Beste errietan gerta danez, gazteok begirunez ta itzalez io oi dute garako gizonengana argi-eske ta laguntza-eske. Gurean zoritxarrez, ez da orrelakorik gertatu: maiz gazteok asaldatu dira garako gizonen aurka: ortik gure alkar buru ezina. Zenbait gaztek uste dute berak agertu arte, ez dala euskeraz idatzi. Esate baterako 1900-1937 arteko Azkue, Eguzkitza, Lizardi, Olabide, Orixe ta abar bazterrean utzi nai lituzkete. Gazteok egokiera aundirik eztute izan, nonbait, idazle bikain oien lanak bear den egonarriz auznartzeko. (...) Jendea leporaño dagola uste dikat amaigabeko berriketa oekin. Antzi-ñako zaarrak aztertu bear dizkagula? Ondo zegok. Baiño gizaldi onen asieratik euskera bide okerretik abiarazi dutela? Utikan! Joan gizaldikoak, eta Axular bera ere ikusi nai nitek egungo gaietan barna! Itzalez ta begirunez ta mirespenez begira bear dizkagu gizaldi ontako idazle-sailla, eta oek batez ere.

Oek, garako idazleak, urratu zizkigutek iakintza ta gizapide-landa guziak, ta onen bearra zikan baitipat gure euskerak. Lan gogor eta astunena oen bizkar zamatu duk doi-doi.²⁸

Txillardegik, Bastarrikaren artikuluan ohartu zituen akatsei begia ongi ezarri ondoan gisa honetan erantzuten dio:

Zein da zarrari eta euskeraren biziari kasorik egin nai ez diena? Noiz ikusi dira emen olako gauzak 1900 bano leenago? Noiz arbuaitzen dituzuten oietan? Beren utsak ez dira ezer zuek ezagututa

(27) MITXELENA Koldo: aip. *Euskeran* 171 or.

(28) BASTARRIKA Iñaki: "Txillardegi jaunari" in *Jakin* 1957, 5. zb., 99 or.

gero... Ni beintzat, Bastarrika ori, esnai nago oraindik; eta OSO GUTXI dakidala dakit. Eta edozein basarritarrekin itzegiten dudan guzietan, asko ikasten dut; eta Axular, Mendiburu, edo Joanes Etxeberri irakurtzean berdin. (...) Gaur gaurkoz beraz, bi joera dira: euskera egiazkoarena bat, eta "garako" idazle batzuen asmazio egosgaitzetakoa bestea. (...) Edan egin bear da euskera goxoa Euskal Erritik. Eta ez ahantz au: Axular, Mendiburu, Lartzabal, Xenpelar, eta gaurko baserritarrak lerro berean daude: euskera biziaren lerroan ain zuzen. Zuek, berriz, sasi-euskerarenean. Zerok baztertu zerate bidetik; ez gu. Zuen euskera ezpaita zuen barrunbean nekez egositako ondakina besterik.²⁹

Eztabaida honek ondoko burutapenak iradokitzen zizkion Andima Ibiñagabeitiari, Nemesio Etxanizi igorri gutunaren arabera:

Azken zenbakian irakurri nuen eztabaida, gogortxoegia dala deritzat. Zer ta nor gera GARAKO idazle gaitzetsiok? Gu ere talde orretan sartzen ote gaitu idazki gogor aren egilleak? Noiz bear dugu bat etorri euskal-idazleok alkarri arrika ibiltzeke. Gutzi izan eta gutxiok, makil-dantza gogorrean ari gera, atertu gabe ibilli ere. Ortaz idatzi zenuena [Ikus 26 oin-oharra] oso ederki dago, biña ez dut uste inor zentzatuko duzunik zure itz ederrekin. Izan ere gure kasta, aparteko kasta da, iñoiz ezi ezina (Andima 58-8-15).

Delako gatazka bortitz honen gorabeherak bertagotik eta barnetikago bizi izan zituelako, jakingarri dira Joxe Azurmendik 1963an Arantzazun ospatu ziren euskaltzaleen bilerako prestatu txostenean adierazten dituenak:

Artikulu-arrapostu [Txillardegirenaz ari da noski] onek berealakoan zalapartatu zuen ollategia (...) auzi onetan eskua sartuta ziprztindu direnak asko izan dira; Bastarrika-ren erantzunaz gainera, konta ditzagun, Luis Mari Muxika, Aita Onaindia, Juan San Martin, Aurraitz, Ibiñagabeitia'tar Andima, Orixe (...) Baina jarri dezagun aparte ta denak baino gorago: Joseba Intxausti. VI-garren zenbakian bertan erantzuten zion Bastarrika-k arrezkero, gaurdaino, mutu gelditzeke. "Naiago nuke erabat ixildu eta gauzak geiago arrotu gabe utzi", asten zitzaion erantzun onetan. "Nik onekin amaitzeko asmoa dut". Bastarrika-ren erantzunean, frasetxo onek arritzen gaitu: "Neri baino beste norbaiti erantzuten ez ote diozun nago..." Eta orixe

---

(29) ALVAREZ ENPARANTZA J.L. "«Txillardegi» jaunaren erantzuna" in *Jakin* 1958, 6.zb.

bera pentsarazten dit niri: "Asmatu, asmatu, asmatu" orrek zerako au baitakarkit kaskora: "Itzok ia guztiok egilleak asmatuak dituzu" (1,28). Gelako asmazio eroek "objeto ta kizun"az saski naski ura, edo baita "Euskal filosofia tantoka"-n kausalidadea ta lau kausa kerak adierazteko euskerak dauzkan bideen azterketa xeblere ura, eta abar. Bastarrika-renak ez baino besteren batenak ditugunak. Txillardegi-k Jakin osoari idazten ziola esaten atrebituko nintzake. Eta nik, eskerrak emango nizkioke, ala balitz".³⁰

Joxe Azurmendik, aldatu ditugun gorabeherok *Jakinen* garbizale-tasunaz emandako bilakaeraren barnean tolestatuak ematen dizkigu eta aurreraxeago *Jakin-en lezioaz* baitara gaitezen autore honengana itzuliko gara, dudarik gabe, *Jakin* bezalako aldizkari baten bilakaera interesgarri zaigulako dihoakigunerako.

Aurrera baino lehen, gogoratu beharra dago, aldaketa zenbait gertatuak zirela 50. hamarkada honen bigarren bosturtekoan, izan ere, 1956. urtea urte giltzarria izan baitzen zenbait saihetsetarik behaturik: Parisen *I Euskal Mundu Batzarra* ospatu zen eta haren ondorioz batzorde bat osatu zuten Baionan *Euskal Kulturaren alde* izendatu zutena Zaitegi lehendakari eta Umandi [Urrestarazu] idazkari zituena, besteak beste. Euzko-Gogoa Guatemalatik Biarritzera etorri zen eta Arantzazun gerraondoko lehen euskaltzaleen biltzarra ospatu zen hurrengo urteetan gotortu eta areagotuko ziren irizpide kontra-koak plazaratu zirela nahiz erabakirik hartu ez zen.³¹

Kronologiari jarraiki, gertakizun nagusienei begia edukiz, ezin achantzi 1959an Euskaltzaindiak euskal hitzak zein diren adieraztea xede zuen agiriaz. Literatur euskarari buruzko iritzi kontrajarriak gorabehera, orduraino Euskaltzaindiak ez zuen erabaki irmorik hartu batera ez bestera. Nemesio Etxanizek delako agiri honetaz ez zuen kontra-ko iritzi arrazoiturik aditzera eman, guk dakigula behinik-behin baina bai agertu zuela bere gaitzespena Andima Ibiñagabeitiari igorritako gutun batean:

Euskaltzaindia txoraska-samar dabilkigu euskal-itz jatorrak zeintzuk diran erabaki nairik. Itz-zerrenda jarri digu, bere agiri batean, itz berriak baño jatorragotzat erabiltzeko. Adibidez: AMODIO, GRAMATIKA... ta abar, MAITASUN, Elizti ta abar baño erabilgarriagotzat saldu

(30) AZURMENDI Joxe: "Jakín: Euskal kulturaren bideak lantzen" in *Euskera* 1963-64, 350 or.

(31) IKUS LEKUONA Manuel: "Arantzazuko Batzarrak" in *Egan* 1956 (5-6), 123-128 orr.

dizkigu. Gure arteko xima berriro erreminduta dabil, agiri ori dala-ta. ORIXE'k bere ostikatxoa bota die Euskaltzain erdal-minduei (...) ta emen gaituzu euskaltzaleok betiko alper-ezpaietan eta erderazko agiri orrekin erdaldunei gure burua parregarri erakutsiz (Nemesio 59-IV-15).

Nemesio Etxanizen hitzak erabiliz, Orixek Euskaltzaindiari bota-tako ostikatxoa, *Karmel* aldizkarian agertu iritzia izan zen. Herri ikasi eta ezikasi arteko bereizkuntzari jarraituz zitzaien, eta herri xumearentzat behin behineko bederen onargarri zitezkeen hitzak arras arbuiatzen zituen ikasientzat, direlako 300 —horrelatsuko kopuru bat aipatzen ohi zuen ikasion sentikortasunaren ordezkari egirik bere burua:

Bekatu ordezen obena eta ogena naiko sartunda egozan. Zetara datoz erdalzale amorratu orreik olango itzak baztertu nai izaten? Gure erri ikasia bizi asarratu da, eta erri ikasiak alan gura ba dau, euskera garbi amorratura ioko dogu. Eta ez da ori erri baten bakarrean gertatu (...) Zertuk esango dabez axandalo bitzu orreik Orixe eskumarago doala ikusirik? Erriak, erri ikasiak alan gura ba'dau, eskumarago ioango naz. Itzak eta izkera, giza-arteko agi edo gertaki dira: gizonok alkar artunda, itunduta egiten doguz. Origaitik, pamily izkuntza-agi bat da; baita sendi bere.³²

Agiri hau oso polemikoa bihurtu zen, Euskaltzaindiko idazkariak, Nazario Oleaga-k oker ez banago esan ere zuen gerrate zibilaren garaiko Burgosko *Consejo de Guerrak* baino hauts gehiago harrotuko zuela. Hari beretik, Aita Villasantek ziozan,³³ nola Don Manuel Lekuona arras samurturik agertu zen agiri hau bide, honek nazionalistak sutan jarriko zituela eta. Halaber esku artean ditut Laudion inprimaturiko liburuxka batzu, aiputan dugun agiri hori gogor jorratzen dutenak.³⁴

Andima Ibiñagabeitia Nemesio Etxanizi mintzo, lotsagalduki, adiskide min bati egiten ohi zaion eran, ez zion inolaz ere irizten Euskaltzaindiak horretarako eskua zuenik, bere zuzenen neurria goitu zuela zeritzon:

---

(32) ORIXE: "Euskaltzaindiaren aburua?" in *Karmel* 1959 Garag-Dagonilla 31-32 orr.

(33) Elkar hizketa: 1991-2-23.

(34) IKASLE *El vocabulario euzkérico*. Bilbo? 1960. Sail bereko beste liburuxka batean *En defensa de la lengua* zeritzanean, ikus: IKASLE "Al habla con el señor Aresti" 23-31 orr.

Akademiaren ateraldia Perrando Amezketarrarenak baiño "jokosu"agoa izan da. Nor dira gizon oriek idazleei mugak ezarteko? Eta gainera izparringietan barreiatu mundu guziaren irrigarri gu iartzeko. Orixe besterik ez genuen bear (...) "Ni naiz kapitan pillotu... neri bear zait obeditu.." Ez dut uste euskal-idazleak *zentzu-zentzuna* galduta zuntzunduko diranik (Andima 59-4-21).

Belaunaldien arteko teinka eta tirabiroi Koldo Mitxelenak nola irizten zien ikusiko dugu ondotik. Lehenbizi, diosku nola gerraurrean etsi-etsirik zeuden inoiz baino hobeki idazten zela euskaraz eta gerraondoan nola jan zizkieten azpiak uste horri, aitzindari Krutwig izan zela:

Ez zen inor ausartu esaten, dakidanez, inoiz baino ugariago mintzatzen ginenik euskaraz, ezta aho-hizkuntza aberastu zenik ere. Gehienok esaten genduen, ordea, eta ez da oraindik ospe hori ixildu, ez dela behinere, mundua mundu denez gero, azken urteotan bezain ongi idatzi gure hizkuntzan. Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Lehen alai eta harro bezain kopetilun eta ukakor agertzen hasi zaizkigu zenbait, eta zenbait horiek, gutxitu eta ixildu beharrean, ugaritzea besterik ez dute egiten gure artean. Jende berria gailendu da, gazteagoa, zaharragoen usteak maiz txorakeriatzat dauzkaten horietakoa. Zaharragoak, ni ere tartean naizela, inoiz baino hobeto ari beharrean ezin okerrago jokatuak gara horien ustez alde askotatik. F.Krutwig izan zen, noski, besteak beste, bide horretatik lehenbizi abiatu zena eta merezi du aitormen hau aspaldi honetan ahaztuxea dagoenez gero.³⁵

Andoni Urrestarazu-rekin 1956an izan zuen eztabaidatik, zaharzale\aurrerazaleen arteko teinkaz ari denekoa bereiziz:

Honela darraio Umandi: "Noizko egingo da argia? Egitan, ausaz, gai au beste ainbeste bezala, bear danez uler ta adierazteko, yakitunek euskeraz beren burua egingo dutenean ikusi ahal izango dute. Beren kultura laterazkoa edo beste edozein erderazkoa izan dedin bitartean, zalla edo izango zaie: nai ta nai ez, beste kultura oiek, aien gogoan, beren lana egiña izango baitute. Iritzi hau, nere ustez, gure aurrerazaleen iritzien eredutzat har dezakegu: geroak ekarriko du argia. Bi-tartean, nola etorkizunaren jakite ziurrik ez zaion inori eman, beste edozeinek adina balio du nere usteak.

(35) MITXELENA Koldo: "«Euzko-Gogoa» eta «Euskera»" in *Egan* 1956 (5-6), 157-163 orr.; artikulu hau bera: *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, Etor, Bilbo, 1972, 201-209 orr.

Hemen, horratik, ez gara biharko hizkuntzaz mintzatzen, gaurkoaz baino, eta gaurko hizkuntzaren legeak eta oinarriak ez daude ge-roan, aldi igaroen baizik. Lot gakizkion, bada, den hizkuntzari, izan-go dena aztiei eta sorginei utzirik.³⁶

Hari honetarik, aiputan hartu beharrekoak dira Mitxelenak Barandiaran'dar Gaizka-ren Ilias-ena itzulpenari eginikako kritika,³⁷ eta be-reziki Euzko-Gogoatarrek 1958an Olabide'tar Erraimuni ale oso bat gorazarre gisa eskaini ondoan Mitxelenak 1959an honen Itun zar ta berriari eskainiriko kritika.³⁸ Direlako Kritikok Joxe Azurmendik dioena-ren arabera, eragin handia izan zuketean atzetik zetozen euskal idazle gazteengan.

3. 1959an Euskaltzaindiak Euskal hitzei buruz emandako agiritik 1968ko Arantzazuko bilerara

1959ko Euskaltzaindiaren agiriaz agerturiko gaitzespenetik landa 1964 arte ez dugu Nemesio Etxanizen agerraldirik literatur euskaraz den bezainbatean, bai horregatik arbuiorik euskararen inguruan entzuten zituen iritziez eta sumatzen zituen jokamoldeez. Hauek bera-riaz ekarriko baditugu ere hona, ez dugu hauetara mugatu nahi. Ezin-bestean gure lanari ezarri dizkiogun hesiak bitarteko aztergai axola handienekotzat ditugunera hertsituko garen arren, euskaltzaleen arteko liskarren alderdi subjektiboenekin ez dugu etsiko, entseiatuko gara ahalaz arazoan muinaz jaulki ziren ikusmolde eta proposamenei ere leku ematen, orobat sentikortasun desberdinei ere.

1959garren urtean Eibarren ospatu zen Juan Antonio Mogelen gorazarrean *Euskaltzaleen Biltzarra*. Bertan Nemesio Etxanizek parte hartu zuen bilera-agiriaren arabera:

Nik oraingo kontu ontan ez tet ezer esan nai, baiña lenago Lafitte-ren itzaldiari eztiogu eman batere astirik artaz ezer aitzateko, eta gauza ederra egin dutela eskola kontuan ikusi degu an. Nik uste

---

(36) Ikus: U[RRESTARAZU] jaunaren lana in *Euzko-Gogoa* 1956, Ilbeltza, 115 or.; MITXELENA Koldo: "Euzko-Gogoa eta Euskera" in *Egan* 1956 (5/6 zb., 157-163 orr., eta *Euzko-Gogoa* 1957, Orrilla 1 or.

(37) MITXELENA Koldo "Barandiarandar Salvador: Iliasena" in *Egan*, 1956 (3-4), 102 or.; eta MITXELENA Koldo, *Euskal idazlan guztiak II, Liburuak I*, E. Editoreen Elkarte, 22 lib., 67-71 orr.

(38) MITXELENA Koldo: "Itun Zar eta Berria" (Olabide) in *Mitxelenaren idazlan hautatuak* 341-354 orr.

det emen ere aien erara zerbait egin bear gendukeala. Billatu ia zer lege bide ditugun eskoletan euskera sartzeko.³⁹

Ezer esan nahi ez dueneko kontu hori bilera-agiriaren arabera Ion Etxaide-ren hitzaldiak sortu zuen eztabaidari dagokio. Etxaidek delako horretan adierazpen eta baieztapen gogorrek egiten zituen. Nemesio Etxanizen izakera bizia ezagutuz eta kontu eginik Etxaideren esanek bere adiskide min batzu ere jorratzen zituela, kontu horretaz ezer adierazi nahi ez izateak zer-pentsa ematen du. Hona Ion Etxaide-ren baieztapen zenbait:

"Itsasoa laino dago" ...ren itzulpena bukatu ondoren, Mitxelena, Txillardeggi, Villasante, Irigoyen eta beste adiskide batzuen izpideak eraginik, konbentzitu naiz euskeraren mintzalegeari dagokionez, antzinako euskal-idazleak askoz ere arrazoi jabeago zirela gaurkoak baino. Euskeraren morfologia eta gramatika, guk baino askoz obeto ezagutu ta erabilli zuten, ezpaita aietan arkitzen gaurkoetan ain sarri (lerrotik lerroa batzuetan) arkitu oi diren utsegite larriak. Zorigaitzez, ordea, aien erdal-joskerak eta itz arrotzak ikaraturik, belaunez-belaun eskuratu zitzaigun euskal-literatura arbuiau genduen eta belar txarrarekin batean gari landarerik jatorrenak erauzi genituen. (...) Literatura zaharrarekin eten eta autsi bearra zegoen, joskerak, orazio alkartzeak eta iztegiak erdal-kutsu iguingarria zeriotelako... Ez ote zentzugabea gure jokabidea? Zorigaitzez, ordea, alaxe da. Badira gaurkoetan idazleak, antzinako idazlerik narratsenak ainako nazka ematen digutenak eta askotan galdegiten diogu gure buruari euskera ori nundik sortu ote duten, ez erriak eta ez antzinako idazleek ezpaitute sekula orrelako euskerarik erabilli izan. Ez-jakinak eta irudimenaren beroak oreu digute sasi-euskera au. (...) Ez nuke inor salatu nai, mingarriago baita niretzat arria jaurtitzea arrikada jasotzea baino. Alabaina, benetako adiskide bezela eta ez-jakinetan ez jakinena neroni naizela aitortuz, gaurko euskal-okerbidearen eredugarri batzuek eman nai ditut, ain zuzen ere adiskide auek benetan estimatzen eta maitatzen ditutalako eta beren utsegiteaz oarturik zuzenbideratzea nai dutalako. Barandiaran (Ilias'ena), Itunbe (Bide izkutua), Anabitarte (Poli), Jautarkol (Ipuiak), Iñurritza (Unamuno ta Abendats), "Yakin" aldizkarian idazten dutenetan askotxo (Zuek oraindik gazteak zerate eta ekin euskera ikasteari), Arriandiaga eta beronen eskolakoak, ots, Sabin baino Sabindarragoak... Eta euskal-irakasle aundi izan ditugun Zaitegi, Olabide, ta beste olako batzuei euskera, xamurragoa, gozoa-

(39) Ikus: *Euskera* 1960, 73 or.

goa, naturalagoa, zauliagoa, eskurakoiagoa, errikoiagoa, erabil dezatela egingo nieke aolku eta ez ain teknikoa, burutsua, adimentsua.⁴⁰

Hurrengo urtean, 1960an honako iruzkinak egiten zizkion Nemesio Etخانizek Andima Ibiñagabeitiari orduko giroaz:

Emen ARESTI darabilkigu gaillen. Eta bereala sinistu du bera olerkaria dala. Euskal-Aste'ko egunotan entzun diogu gazte orri itzaldi bat. Olertia zer dan Aita Santu bezela erabakitzen du guzia. Mordollokeriak arro botatzen ditu, erronka joaz bezela (...) Olerkari, euskera garbian POETA omen-da (...) Poeta izateko berriz, mandatua, mandatua, mandatua bear omen-da. Erderazko azentu nardagarriz eta ezer aditzen ez niola egon nintzan. Azkenerako begiak itxita entzun bear izan nion ezin baiziteken eraman aren imintzio, errenkura ta kiñu-sailla. Orixe'k Euskaltzaindi'ari ta euskaltzainei, jorraldi batzuek eskeintzen dizkie bere eskutizetan; baña arenak ez dute argitzerik EGANen. Aresti'ren aldrebeskeriak, bai. (Nemesio 60-IX-9)

Hurrengo urtean berriz:

Egun auetan, San Tomas'ak igaro berri dira. Bezperatik asita, Euskal-Biltzarrak izan ditugu Udaletxe zarrean. Betiko ergelkeriz asper-asper egin nintzan, eta San Tomas-arratsaldean, ez nintzan agertu izketaldi oietara. Beren setakeria azaltzen besterik ez dira saiatzen zenbait euskaltzain, atzeko atetik Euskaltzaindian sartuak (Nemesio 61-XII-23).

Ez dakit ziur zertaz ari den Nemesio Etخانiz. Biltzar horien kontu ematen duen bilera-agiriaren arabera, horietako eztabaidarik bizienak Aita Villasantek prestatu hilen euskal izenei buruzko txostenak sorrarazi zituen.⁴¹

Egia dena da Nemesio Etخانizek ez zituela Euskaltzaindiak onetsiriko hilen izenak ontzat hartu, aurrez erabiliei jarraiki zitzaiela. 1962an gisa honetan: *Gaur bialdu dizut zertifikatuta Villasante'ren Elerti-Edestia. Ia azpi ta azal jorratzen dezun. Gure Euskera-Monopolioa duten gizonok, bi edo iru lelo dituzte beren jardunetan. Len lan*

---

(40) ETXaide Ion: "Itxasoa laiño dago>-ren zuzenbidea" in *Euskera* 1960, 46-74 orr.

(41) Ikus *Euskera* 1962, 328-346 orr.

egin zutenen lana beratzea ta gutxiatea. Pizkortu ditezke, lengoen maillara iritxi nai ba-dute (Nemesiok Andima Ibiñagabeitia-ri 62-4-16).

Hurrengo urtean 1963ko iraila-urrian *Euskaltzaleen Biltzarrak* Arantzazun izan ziren. Nemesio Etxanizek bere adiskideei gutun batean adierazten dienez bildu zen bertara, eta nahiz hauetaz iritzirik ematen ez duen, interesgarri deritzat hango jokabide ezberdinak orokorki adierazteari. Barandiaran'dar Gaizka-k *Euskera'ren iztegia, nola litzaken* izenburuko lana agertu zuen. Bertan ondoko iritziak jaulkitzen zituen:

Aurretik jarri ditzagun ainbat egokien oiñarri batzuek. Oiñarri bat auxe bedi: "Ez zayo inola ere ertsi bear Euskerari garbizaleen aterik". Aurre esakun onek ez dakar gure arteko jarduketa garratzik. Bere esangura bayezkoa da bakarrik. Euskeragintza ez da bukatu. (...) Euskerak gogai berriz eta itz berriz azten eta azten jardunen du. Ortan, ba, garbizaleen bidea ertsi, ta erdel itzez gure izkuntza gañezka betetzea, kaltegarri leritzake. Euskera ez litzake izanzen Euskera, beste zerbait baizik. (...) Bestalde, itz garbiz bapatean Euskera astunduko ba'lit, orrena: beste erriarendako kaltegarri izanzen litzake. Beraz, beste oiñarri bat ere jarri bearrean gera: "Erdel itzak ere aukeratu bear dira. Batez ere, euskal itz egokirik asmatuta ez dugun bitartean, eta erria orrenbeste ulertzeko atzeratua arkitzen dan bitartean".

Aurre esakun orrek, zeazki aztertuta, onenbesteko esangura azalduko luke: erdel itzak berez aldirako jasoko lirakela; erdel itzak aldikotzat jaso bearko lirakela. (...) Talde bitan banatu gaitezke euskaltzaleok:

- 1) jakitun talde, ta
- 2) errikoi taldean. Jakitun taldeak Euskeragintza ontan garbizale bidetik lan eginen luke. Euskal itzez izkuntza ugaltzen, edertzen, garbitzen ariko litzake esandako taldea. Bañan emen euskal itza zer dan galdetuko luke norbaitek. (...) Emen eta orain euskal itza da erdel itza ez dana, edota arrotzetiko izkuntzak ez emandako itza. Adbz. urrutizkiña euskal itza da, ta telefonua ez da. (Hau, ohar, Euskaltzaindiak 1959an ezarritako irizpidearen kontra zihoala zuzen-zuzen eta bete-betean).⁴²

Irizpideok, besteak beste, eta itzalik handienekoak soilik aipatzearren Txillardegia, Villasante, Ion Etxaide eta Koldo Mitxelena

(42) BARANDIARAN Gaizka: "Euskeraren iztegia, nola litzaken" in *Euskera* 1963-64, 372-378 orr.

iritziekin kontrakotasun gogorrean zeuden. Zer esanik ez honen ondotik bilduko ditugun *Jakin* taldekoen irizpideekin. Garako idazle deituen nolabait esateko bere iritzietan ertzeenera jotzen zuenetako bat zen aiputan dugun itzultzaile hau:

Erriak arrotz itza ba derabillen bitartean, eta beste oberik ez dun bitartean, ez zayo berari aotik erauzi bear. Jakitunek beuren artean, elertibidez edo literaturaz, bestelango euskal itz jatorrak erabilli dezaketeen arren, erriari bere itza emango zayo. Alere, baña, gogoratu bearrean gera, noiz eta nola sartu izan diran itz oiek Euskeraren alorrean. Euskaldunek beure jakitez edo konszientziarik gutxi edo ezer ez zutenean, sartu izan ba'ziran; Euskera egoera negargarrian, gaur dagon bezela (...) gure euskaltzaletasunak, zertan ari geran obeto dakigulako, bera edertzen sayatuko gera. Euskera ederra Euskera garbiari deretxioe erritar batzuek. Orrenbesteko iritzia denak ez dute ontzat artuko. Denak ez, egiz, bañan ausaz geyentsuek bai artuko dute. Orain, batzuek ez dute ontzat artuko iritzi ori, baña geroko egunen batean, biar ba'da, euskaldunen egoera aldatzen danean, erantzun galdera oni: batzu oriek geyago ala gutxiago izanen dira? Orrezkeroz, gure joera ta jomuga, gure eguneroko irritsa berez eta ekitez Euskera garbitzeko ta edertzeko izan bear da, orain orainetan orrenbesteko ideal ori ezina ta eskuragaitza izan arren. Laburki esanda: Lehenik, garbizaletasuna ta Euskera ederraren zaletasuna ontzat artu bear dira (ibid).

Oso bestelako ikuspegi eta konklusioak adierazten zizkigun bere *Jakineko* 7 urtetako eskarmentuaren argitan, Jose Azurmendi frantziskotarrak: Laburtasunaren amoreakatik, funtsezkoen deritzodanera mugatuko naiz: Bastarrika eta Txillardegiren arteko eztabaida eta honek sortu ihardespenen berri eman ondotik, Joseba Intxausti-ren eraso deritzanaz darraio, batez ere honek izkiriaturiko llobira bultzaka artikuluari⁴³ indar handiko eta egoki antolatua zela iritziz, beronetan Intxausti-k harildu arrazoibideari lotzen zaiola:

Intxausti-k, erretxin, asarre ta iskanbilla guzien gainetik, itzegitera bearturik ikusten du bere burua. (...) Eta ez du balio denok borondate onez gabiltzala esateak. (Andima Ibinagabeitia-k VII-garrenean zion: "Garakoak eta bestelakoak, ez ote dugu berdin xamar maitatzen gure euskera errukarri au?") Ezen ez baitu borondate onak ezer egiten, adimen egian jasoak gidatzen ez duenean. (...)

(43) INTXAUSTI Joseba: "llobira bultzaka" in *Jakin* 1959 IX.

1. "Erritar euskal-literaturak ez du euskera salbatuko"(85). Doble arrazoi dauzka Intxausti-k au esateko: praktikutasunaren eta mimetismuaren bi legeak. (...) Azal ditzadan biok laburki: gure munduak praktiko etzaion guzia bazterreratzen du, ta euskera garbi kontserbatu naiaz uretan pasatzen badugu momentu ba-koitzeko, erreuma artuko digu artu ez badigu dagoeneko, ta orduan erriak traste zaharren zokoan ahaztuko du, egiten ari den bezala. Bigarren: jende arruntak "señor don"-en itxurak segitzen dituzte, au da mimetismua.
2. Euskeraz idatzi dugunean zer egin dugu? "Zenbait idazleok euskera, puxka bat ikasi ta idazteko prest geundela uste izan dugu. Zer idatzi, ordea? Euskera? Onatx izkuntza-formalismua deitu izan dana" 3. Izkuntza bera balio absolutu biurtze faltso onek egin digu kulturaren alde egindako apurra gaizki egina izatea.
4. Kultura egiteko ez da naiko idaztea, irakurri egin bear da. Baina gauza jakina denez, gu ez gaituzte irakurtzen euskaldunak, ezin gaituzte ulertu-ta (87).
5. Euskal literaturan monopolioa ta sibaritismua akusatzen ditu Intxausti-k: "Nere ustez, euskalzaleentzat idatzi oi da eta euskaldunok ez dugu ia euskal kultura idazlerik: euskera, alor on-tan, euskalzaleen monopolioa da. (...)
6. "Ba-dira gerorako lanean ari gerala esaten dutenak ere". Arrazoi ustel au onela artzen du Intxausti-k: "...orduan-binbitartean euskerazko kulturarik izan ez badugu-, euskaldunik izango aal da munduan?" (87) Euskalzale guziok bat gatoz kultura prexiso bear dugula aitortzean (1). Oinarri onen gainean eraikitzen du Intxausti-k euskera errezaren aldeko argumentazioa. Sei puntutan laburtuko dut nik.
1. "Kultura egin nai badezagu, irakurleak ugaritu bear ditugu leen-nen (86). (...)
2. Euskera altu altuegiak, "odeitarrak", irakurleak urritzen eta ba-kantzen ditu, beraz euskeraren etsai da, kulturaren etsai delako (...)
3. Euskera garbi, txukun orrek ez digu bizitzarako gaitasunik es-keintzen, seiñorita alakoa, beti zikindu bildurrez baitabil, onela-ko ta alakotan eskuak sartzeko izuz. (...)
4. Izkuntza elkar ulertzeko da, ta perogrullokeria au, ahaztu egiten dugu. (...) "Izkuntzak ez dauka balio absoluturik; berez, erla-tibua da". (...)
5. Erlatibotasun onen ariak praktikutasunarekin konektatzen dira, ta aietatik artzen dute argia ta indarra. (...)
6. Erri baten izpiritua ta izkuntza "alkar itsatsi ta josiak" daude. Ta izkuntza orrek bere eginkizunari ta naturalezari berari traizio egin gabe, ezin planto egin lezake, kondairaren momentu ba-tean, erriaren eboluzioari ta kondizioei egokitu nai ez duelata.

(...) Premisa oek guziek ondorena berez dakarte: 1. "Euskera kulturaz bakarrik salba dezakegu"(84) 2. "Kultura au lortzeko: Gaiak gaurkoak eta euskera errez-erreza"(86) Jose Azurmendik berak ere antzeko konklusioak ateratzen zituen: "1. Kultura zabalteko kulturadunak bear dira, ta ez bakarrik euskera ederki menderatzen dutenak. 2. Lan egin bear dela, egin. 3. Bakoitza bere bidetik ibilli bagabiltz indarrak sakabanatu besterik ez dugu egingo. Jakin-ek bereen artean iritxi zuen batasuna, euskaltzale kulturadun guzieren arteko elkar lotura izateraino irixten ezpada, biderdian ildako asmo ames utsa izango da. Ejenplo eman dugu. "Zuek zerate gure eredu; emen gabiltz gu ezertarako batu ezinik", idazten zigun Zaitegi-k. 4. Garbi nai mizkinez ez daukagu ezer egiterik. Jakin-en esperentzi agiriena auxe izan da. 5. Lanarekin, batasunarekin eta praktikutasunarekin: kritika. 6. Batasunaren ardatza: Euskaltzaindiari obeditzea, Jakin-en Xgarrenaren Atarian irakurtzen dugu: "Euskaltzaindiari. Gidari zaitugu... Inora joango bagera zurekin bakarrik joan gaitzeko: ez dugu beste gidaririk... Euskaldunak, burrukaldi gogor ontan, batasuna, ta gidaritzat bat, bear dudu, ta ori zuk bakarrik eman dezaigukezu". Obeditzeak ez luke kritikarik ukatu bear. (...) 7. (...) Puntu bat oraindik: euskal kulturarentzat Jakin beزالako aldizkari batek daukan inportantzia.⁴⁴

Bi txosten hauezaz gainera Baionatik Euskeraren aldeko lan orokar baten egitaraua zeritzan lan bat igorri zuten, oker ez banago 1956ko Euskal Mundu Batzarraren ondotik Euskal kulturaren alde sortu zen batzordearen izenean, Jokin Zaitegi lehendakari eta Urrestarazu'tar Andoni idazkari zitzenaren izenean hain zuzen.

Sarrerakoan euskaltzale guztiak batzea zuela helburu bazioen ere alde ta iritzi guzietako euskaltzaleak ikusi nai-izango genituzke lan berean sartuta aldarrikatzen zituzten irizpideak,⁴⁵ esaterako, *Jakinen* ingurukoek zituztenetarik nahikoa etenak eta bereziak sumatzen ditut.

Noraezeko zekusaten euskarak irakaskuntzaren alorra urratu beharra eta legez sartzerik izango zenerako prestalanak egitea, hemendik ikas-liburuak eta irakasleak prestatzeko premia. Ikas-liburuak euskalki bakoitzerako bereziak sortzea ezinbestekotzat jotzen zuten:

asieran euskal-irakaskintza euskelgi bakoitzerako antolatu bear-izango da, geron ustez, naiz eta orrela lana aunditurik izanarren;

(44) AZURMENDI Joxe, aip. art. 336-370 orr.

(45) In *Euskera* 1963-64, 401-407 orr.

umetxoen bearra da arretaz begiratu bear dana, ta, asieran bederen, bear orrek orixe eskatzen duela dirudi (ibid).

Ikas-liburuak burutzeko ihardunbidea, gisa honetan, gogoematen zuten:

Esandako gaien bakoitzerako liburu bat egiteko, urrats bi auek eman bear dirala uste dugu: 1) gai orren itz berezien bilduma eratzea; 2) liburu egiteko batzaldi zabala idekitzea (ibid).

Hitz-bildumak prestatzeko berriz, Unescok 1954ean argitara liburuan oin harturik honako gogoetak egiten zituzten:

Geyenetan, auzia, itz-bilduma egokia ez izatea izaten da. Orduan, izkuntzari peitzen zaizkion itzen ornitzea aski da; ortarako urrengoan azaltzen diran jokerak erabilli ditezke, urrenkera ontaz onartzeko:

- a) bizi diran itzetatik berriak ateratzea, itzak eratzeko izkuntza bakoitzak dauzkan arauen bidez;
- b) atzerriko itzen antzekoak egitea eta ortarako itz oien atal bakoitzaren orde, izkuntzaren itz-bildumatik artutako aren zentzunkide izan dedin beste atal bat jartzea;
- d) atzerriko beste izkuntzaetatik bearrezkoak izan ditezken itz batzuek arturik, fonetikari buruz, artzen dituen izkuntzaren arauetaz egokitzea...

Azken jokera au ahal den guzian ez da erabilli bear, izkuntzaren itzorkun-oreka kordokatzeko galbidea dalako, eta, antzekoak baña iturburu batekoak izango ez diran itzak batera erabiltzeak, nasketa sorrerazi dezakelako. Gañera, beste izkuntzaetatik itzak artzea, edozein neurrian, eragozpen ontaz biurtzen da: beren itzorkunarekiko berealaxe ulertu ezin ditezken itz asko sartzen dira, eta orre-l irakaskintza-lana zallagoa egiten da (ibid).

Jakinekoak eta Euskal Kulturakoak (izen hau ez dakit egokia den) ez ziren gauza beraz ari, batzuek euskal kultur kazetaz eta besteak ikas-liburuez alabaina biek kultur hizkuntzaz ziharduten eskuarki, eta ezin argiago ageri zen irizpide kontrajarri horiek urratzen eta bateratzen ez zituzteino ez zutela elkar-lanik burutzerik.

Bienbitartean nondik zebilkigun bada Nemesio Etxaniz. Erabat harturik, dudarik ez dago *Jakin* eta hauen inguruko irizpideetatik baino hurbilago zegoekela Euskal Kulturakoek agertzen zituztenetatik. Ez

irizpideetan bakarrik baita sentikortasun eta adin aldetiko kidesasunei oharturik ere.

Ordea, orokortasunak eta murrizketak, ahalaz, gure lanari ezarritako mugen barruan itzuri nahiz, jo dezagun zehaztasunetara. 1964tik aurrera badiugu artikulu zenbait Nemesio Etxanizek *Zeruko Argian* argitara emanak, euskara mota ezberdinez zernolako irizpide zituena-ren berri ematen digutenak.

Esaterako, Arestiren *Harri eta Herriko* idazkerari arlotea deritzo:

Ori da neretzat Aresti'ren idazkera: euskera arlotean tarteka oso gauza jakingarriak eta biziak esaten dizkigu. Lan aundia egin du euskera ikasten eta artaz jabetu dan ginoan jabetzen. Baina oraindik igarri zaio euskeldun berri dana. Esaera ta donairua sarri erdal-duna du, naiz ta euskeraz aritu.⁴⁶

Ez dio irizten idazkera honek bizi luzerik izango duenik:

Guziok berri izan nai degu. Gogo onek era berrietara bultzatzen gaitu, baina idazkera orrek luzera aspertu egiten du. Urte asko luzatu gabe, nik uste, era berri orrek jendeari ok eragingo dio (ibid).

Beste alegiazko ondore bat ere sumatzen dio delako idazkera horri:

Aresti ta onen lagunen euskerak, beste euskaltzaleoi erderatiko itzak botatzeko geiegizko lotsa kenduko digu. Geroko euskera ezta izango Aresti'rena, ez ere beste gaurko iñorena. Guzion alegiñez eta eragiñez beste tarteko euskera bat piztuko degu, lanean jarraitzen ba-degu (ibid).

Honen hurrengo artikulu batean euskalkien arteko auziaz mintzo zaigu. Nork bere euskara egitearen aldeko agertzen da, baina berezitasunik nabarmenenak baztertuz euskara baturantz bide egitekotan:

Guziok gere euskera egin dezagun, baiña al dala batak eta besteak ditugun koska zorrotzenak alde batera utziaz, poliki-poliki Euskera batua sortu dezagun.⁴⁷

---

(46) "Euskal literatura bizi da" in *Zeruko Argia* 1964-6-28, Agustin Ezeiza-k egiaztatua.

(47) "Euskalki arteko auzia" in *Zeruko Argia* 1964-7-5; Agustin Ezeiza-k egiaztatua.

Ondokoa dioenean 1963ko Arantzazuko Biltzarren oihartzuna sumatzen diot:

Ortan ari diran guziak erreminak alde batera utzita lan egin bear dute. Ez gaitezen itxutu bakoitza gere euskerarekin. (...) Erriari begirapen aundia diogula, ta aldi berean jakin-zaleak beren aldetik euskera Jakite-saillan gaituaz, euskaldun erdi-eskolatu guziak errez aditzeko eran (ibid).

Handik berehala, Euskaltzaindiak Loiolan egin zituen hiru eguneko batzaldiez berri ematen ari, euskararen batasuna astiro egin beharrekoa dela adierazten digu, harik eta eskoletan euskara indartu arteraino:

Euskal-Batasunari dagokion bidea ere kontuz eta gogorrean azi gabe artu bearke da; bestela, gure jendea bere asarrean gogortu ta beiñere ez degu alkar artuko. Presa geiegi ere ezin dezakegu artu ontan. Eskolak indartu arte, nekez bultzatu al-izango degu gure erria alde batera edo bestera. Bitartean, bakoitzak bere izkeltzian idatzi beza alkarrengana urbiltzen saiatuaz. (...) Gerorako saia gaitezen bideak nundik ditezken asmatzen; baiña iñor gogorrean beartu gabe. Onela alkarri errezago emango diogu amor.⁴⁸

Loiolan batzaldi hauek burutzen zireino Baionan berrogei bat euskaltzalek erabaki batzatu hartzen zituzten euskara idatziaren batasunari buruz. Hona ondotik Txillardegi-k nola aldezten zituen Baionan hartu erabakiak, 1968an Ermuan egin zen euskaltzaleen bilerako igorri gutunean:

Baiona'ko "Euskal Idazkaritza"-n sortu zan 1963-an Hizkuntza-Sail bat. Hunen eginkizun nagusia euskera idatziaren batasunari buruz bide bat billatzea izan zan. Zortzi hillabetez astero-astero, ondoko jaun hauek bildu ziran arazoa aztertzeke:

Jesus Mari BILBAO, bizkaitarra
 Jean Louis Davant, xuberotarra
 Roger IDIART, lapurtarra
 Eneko IRIGARAI, naparra
 Telesforo MONZON, gipuzkoarra
 Jesus SOLAUN, bizkaitarra eta
 TXILLARDEGI, gipuzkoarra

(48) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaindia Loiolan" in *Zeruko Argia* 1964-8-30.

Hauen lana amaituta, 1964-eko Dagonillaren 29-30-ean Biltzar Nagusi bat eratu zan. Berrogei euskaltzale bildu giñan "Idazkaritza"-ra, eta Lafitte kalonjea izan genuen eztabaidan Lendakari. (...) Lan hartako guzien izenean ausartzen naiz ni gure azterketak kontutan hartzeko eskatzera.

Gure erabakiak ez ziran arinki hartuak izan, nahiz zenbaitek beharbada hori pentsatu badute ere. 1964-eko Baiona'ko Erabakien defentsa egitea bidezkoa iruditzen zait, lan-bilkura askoren ondorio izan baitziren.⁴⁹

Baionako erabakietarik bat Txillardegiren idazkerak berak salatzen duenez H erabiltzearena izan zen. Erabakiok aiputan hartuz, era honetan mintzo zitaion Nemesio Etxaniz Andima Ibiñagabeitiari:

Baiona'ko Euskal Idazkaritza'k zabaldu dituan orriak igorri al-dizkizue? Txillardegi ari da an bere euskal-bideak guziori sartu nairik. Euskaltzaindia'k lo artu ez dezan, ongi etorriko zaio Idazkaritza ori. Ezpaitio ixillik uzten, Ala ere "H" orren inguru sortu dan ezpaia, alperrikakoa degula uste det oraindik. Gure erria eztago "H"ekin asteko gertu. Ikastolak indartzea degu nere ustez, aurrenengo eman bear degun urratsa. Ori gabe ez "H" ta ez ezer. Erriari bultz eragiteko, ikastolak bear ditugu. (Nemesio 64-X-17).

1966an *Euskera guziak landu bearra* idatzi zuen. Bertan euskara mota guztiak badutela muin amankomun bat baieztatu ondoan nork badituela bere koxkak eta giltzak ere zioen. Nork bere herriko eta inguruko euskara hedatu eta emeki-emeki hango nahiz hemengo euskara aditzen genuela jarri beharrean ginela adierazten zuen:

Euskera guziak dira eder. Azkenerako, euskera beraren bizia indartzeko BATASUNERA jo bearko degula, egia da, bai, baiña BATA-SUN orretan, erri ta alderdi guzietako pitxirik baliotsuenak sartu bearko ditugu. Orrela iritxiko degu, EUSKERA BAT eta EUSKERA OSOA.⁵⁰

Gaurko begiez behaturik artikulu honek ez du hutsik. Orduko giroan aitzitik, segur ez banago ere badut susmo, batasuna ezinbesteko eta berehala egin beharreko ikusten zutenen aldetik harako Axularren luzamendutan ibiltzearen kutsurik eta beraz behaztoparik sumara

---

(49) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb., 69-70 orr.

(50) in *Zeruko Argia* 1966-12-18; Andoni Iturria-k egiaztatua.

tuko zioketela, izan ere, erdiz erdi ez bazen ere buruz buru egiten baitzuen euskara klasikoaren aldezleekin.

Gorago bildu ditugun adierazpenen arabera eta aurreraxeago ekarriko ditugunen argitan ohartzen gara nagusi zela euskara egingina zegoelako iritzia, euskararen batasuna eraikitzeke atzera jo beharra zela, aurreko mendeetan elkarrengandik hurbilago zeudela euskalki ezberdinetako idazleak egungo egunekoak baino.

Bestalde Nemesio Etxanizek urte hauetan adierazten dituen irizpi-deak oso hurbil daudela dirudi 68ko etenaren ondotik Don Manuel Lekuonak eman zituen iritzietatik. Honek ere bai baitzioen idazle klasi-koek herri euskarako koska hauek ez zituztela beren idatzietara bildu, besteak beste, erdal ereduak zituztelako gogoan edo begien aurrean idazterakoan.⁵¹

Handik berehala Liburu berriak zeritzan artikuluan honako aipamen goresgarriak egiten zizkion Xanti Onaindia eta Andima Ibiñagabeitiak itzuli *Enearena* liburuari:

Liburua, labur esateko ezta erriarentzat ain erreza; baiña idazleentzat oso ikasgarria ta eredu izango da geroko urteetan. Ortik ikas bezate euskal-itzultzaileak.

Beherago:

Luzatu gabe, au utzi nai degu idatzita. ENEARENA, gure elerti bar-ruan eredutzat gelditzeko liburua dala. Idazle izena iritxi nai duten guzientzat, maixu-lanik ederrenetakoa. Gure gazte ikasiak murgildu bitez liburu onen orrietan eta ikas bezate kanpoko elerti-lanak euskeratzen. Mesede aundia izango du euskerak.⁵²

Labur esanik, euskaraz irakurtzen zuen herriak Birgilio autorearen literatur lana dastatzeko ez baina idazle nahikoek euskara ikasteko lagungarri zezaten balio zuen liburuak. Lehen irakurraldian oso gora jartzen duela ematen du baina bertagotik begiraturik ez dirudi hala.

Euskaltzaindiak bere sorreraren berrogeitamargarren urtemuga-ren kariaz, Arantzazun Euskararen Batasunerako bideak ezarri behar zirela eta, Nemesio Etxanizek berak kontatzen digunez *Zeruko Argian*:

(51) LEKUONA Manuel in *Idaz-lan guztiak 8 Euskeralajia* 370tik aurrera.

(52) In *Zeruko Argia* 1967-1-22; Andoni Iturriak egiaztatua.

Idazleak beren Batzarra izatea komeni dala diote. Batzar ortan, Idazleak beren iritziak eman al izango dituzte, Euskaltzaindia'k Euskeraren Batasunerako artu nai lituzken bideei buruz. Onela, indar aundiagoa izango dute gure erabakiak. Beartu gabe ta elkarren iritziak entzunda, askoz legunago joango dira ortarako aleginak. Mitxelena jauna, guzior iritzi jartzen da Batasun-Batzordearen Buru.⁵³

Aipatu bilera hori Ermua-n egin zuten. *Jakin* aldizkariak hango hitzaldiak argitara zituen. Laburzurtean Salvador Garmendiak eginiko hitzaldia biltzera mugatuko gara. Nahiz S. Garmendiak irakurri zuen bere esanetan Txillardegi eta Koldo Mitxelenari bilduriko ideiak toles-tatzea baino ez zuen egin, Koldo Mitxelenarenak inoiz hitzak ere be-rak bildu zituela delako hitzaldira.

Aspaldi hontan hartu dugun bide asko, batasunaren kontrakoa da arras. Halaz guztiz ere, hamar urte hontan, azken hamar urte haue-tan, batasunaren alde zerbaít baino gehiago egin da: Txillardegi eta Gabriel Aresti hor daude lekuko bezala (...) Orain-arteko litera-tura zaharraz ari naiz. Euskal autore zaharrak azter baditzagu, lehen begi kolpean hauxe ikusiko dugu: bai euskalki bataren eta bestearen gramatika legeak eta mugak, oso zeatz fijaturik eta mu-gaturik daudela. Eta euskalkietan ondo mugaturik dauden lege ho-rietako asko eta asko, denetan berdin berdinak dirala. Oraindik ere, halaxen gertatzen baita! Oraindik ere honela bada, are gehiago duela berrehun urte. Izan ere, euskeraren batasunaz ari geranean, aurrean ez bainan atzean, ondo atzean behar genituke gure begiok ondo tinkatu. Aldi igaroetan batasuna eginago baitzuen euskerak, ezen ez eta azken garaiotan. Urteak pasatu ala, edozein hizkuntza-tan gertatzen dan bezala, euskeraren euskalki guztiak alkarrengan-dik bereixtez joan dira, apartatzez.⁵⁴

Txosten horien azterketaren ondotik erabakiak hartu ziren, bes-teak beste honakoak:

1. Letamendia, Garmendia ta Laspiur'en ponentziak ontzat hartu. (...)
2. Euskal idazleen alkarte bat sortu, San Martin'ek bere ponentzi an azaldu duan bezala. (...)

---

(53) ETXANIZ Nemesio: "Euskaltzaindia bere illeroko Batzarrean" in *Zeruko Argia* 1968-4.

(54) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb.; 28 or. eta hurr.

3. *JAKIN* aldizkaria oraindik lotzen da Oñati'n Irailean Euskaltzaindiak artuko dituen erabakietara. (...)
4. Aditzaren batasuna beharrezkoa dala ikusten da. Hortarako berereiziki batzorde bat sortzea eskatzen zaio Euskaltzaindiari (...)
5. H'ri buruz, Bayona'ko erabakiak ontzat hartzen dira. (...)
6. Euskaltzaindiari eskatzen zaio, Oñati'ko Batzarrean hartzen diran erabakiak, al danik eta azkarren "EUSKERA" bere aldizkariaren separata batean ateratzeko, herriaren eta idazleen jakinbiderako.⁵⁵

Berriki aipatu bi bilera hauetara ez zen Nemesio Etxaniz agertu, ez Baionakora eta ez Ermukora ere. Alabaina, jakinean jartzeko erarik izan zuen noski, eta gauzak hartzen ari ziren itxura igerririk batzarren aurretik bere ezadostasuna agertu zuen zenbait punturekiko. Bata, Euskaltzaindiak hartu behar zituen erabakiak agindu erakoak ez baina aholku erakoak behar zuketela zioen:

Eta aurten, 50 urte oien buruan, (...) EUSKERA IDATZIAREN BATASUN BIDEA urratu nai litzake. Asmoa ezin ohea da, baiña bide ori nola zabaldu, iñork eztu oraindik garbi adierazi. Nolanai, erabakiak "argi-bide" bezela eman bearko dira ta gero, "itxoin lasai". Idazleak (geienak, ez talde batek bakarrik), erakutsiko dute bakoitzean onartzen ala zapuzten duten euskaltzainen urra-bidea.⁵⁶

Ondoren *H*ren auziaz mintzo zen. Lehenbizi, horri buruzko erabakiak nola hartuak izan ziren:

Gure artean Txillardegi, San Martin eta *JAKIN* aldizkariko taldea izan da batez ere, "H"ren alde atera dana (ibid).

Hurrengo, gauzak aurrera eramateko ihardunbidea arbuizatzen zuen:

Baiona'n izan ziranak eta gero Ermua'n izanak oso gutxi izan dira. Iñork "H"ren kontra itzegin ba-du batzar oietan, talde gazteak berea bakarrik izan du kontuan, eta besterik gabe "H"ren alde erabaki dala esan digute billera oietan. Onela artu dira gai ontan erabakiak. Berak aurrez pentsatua, ala erabaki dala ta aurrera eraman dute

(55) In *Jakin* 1968, 31-32 zenb.; 73-74 orr.

(56) ETXANIZ Nemesio: "Oinatiko batzar aurretik" in *Zeruko Argia* 1968, 290 zenb.

beren aldeko iritzia. Gu bezela, beste asko ezin joan izan ziran billera oietara, ta onela oso gutxiren iritzia entzun da bilgune oietan (ibid).

Azkenik, ezagutarazten du *H*zaleen iritzia oso kaxkarrak iruditzen zaizkiola eta gazteek horren alde egote hutsagatik ezin jar daitezkeela berak horren alde. Izan ere, Nemesio Etxanizek dioenez:

- 1) Euskeraren kaltean ezer ez dute balio, ez gazteen, ez zaarren laineza ta setak.
- 2) Gazte zazpiki oiek, erdal-giroan asiak dira geienak eta euskera egosi gabe dute orregatik. Ortik datorkie, euskaldunoi emendik letorkigun kalteaz ez konturatzea.
- 3) "H"ren aldekoak baino askoz geiago gera "H"ren kontrakoak. Beraz, gauzak aldatzen ez tiran bitartean, demokraziak eskatzen duenez, geienen botoa nagusi ta jabe gelditzen da (ibid).

Artikuluari buru emateko zuen beldurraren berri ematen zigun:

Gu, beintzat, oso bildur gera, "H" ta beste arazoetan, gure erri alper onek jaso ezin duan lanen bat eskatuko ote-diguten lau gazte ameslarik (ibid).

Artikulu honek gisa denez, ihardespenik bildu zuen, nik dakidala Juan San Martin-ena bederen. Besteak beste, beronetan batasuna mugaz honaindikoekin bakarrik egin nahi izatea egozten zion San Martin-ek, lotsa emangarritzat jotzen zuela, eskoletarako liburuak egin behar eta euskalki bakoitzari berea egin beharra. Ihardunbideari buruz berriz:

Euskera idatziaren batasuna leenengo aldiz jendearen aurrean (Idazleen aurrean) erabakiak artzeko Baionakoa izan zan, 1964-an. Ni ere ez nintzan joan, baiña erabakiekin, atera zuten orrietatik dakit mugazandikoak emengo ortografia amor eman zutela guk beren "H" ori bearrezko zan tokietan erabiltzearen orde. Askok entzun gor egingo zuten eta beste askoren belarrietara eldu ez. Bigarren aldiz Ermuan, aurtan, eta "H"ren alderako errazoi geiegirik ez bazan ere, kontrako argumenturik baterez. Baiña ura zan gauzak azaltzeko uea, orain Arantzazukoan izango dan bezala. "H" euskerak berea duena ez dago dudarik. Literatura euskeraren batasuna euskera idatzian eta oraindik bizirik dauden euskalki guziak aintzat arturik izan bear du, eta bizirik daudenetan erabiltzen da

oraindik "H" a. Beraz, kentzeko, errazoi aundiak beariko dira. Eta erabakitzen dana erabakitzen dala, gertu nago batasunerako bide-tik jarraitzeko.⁵⁷

4. Arantzazuko bileraren ondorioz gertatu haustura eta horren ingurumariak

Arantzazuko bilera entzutetsu hori egin zen eta nahikoa iskanbilatsua gertatu zen bertaratu zenbaiten lekukotasunaren arabera. Azken ekitaldian, agiri bat atera zuen Euskaltzaindiak eta bertan Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argibide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak geroago eta astiroago argitaratuko dituen erabaki eta lanen aurrerapena agertu nahi du orain. Sarreraren ondotik, besteak beste, erabaki hau plazaratzen zuen *H*ren auziaz zen bezainbatean:

H-ren hauzian, izan diren iritziak entzun ondoan, erdi-bide bat aukeratu da hasteko: alegia, begi onez ikusiko lukeala Euskaltzaindiak letra hori bi bokal berdin nahiz ezberdinen artean erabiltzen hastea. Honek ez du esan nahi gorago jo nahi dutenen saioak ez direla ongi ikusiak izango.⁵⁸

Agiri honen kariaz *H*ren guduari ekin zitzaion Nemesio Etxanizek ere gogor parte hartu zuela gerra horretan. Bilera burutu eta egun batzutara gisa honetan idazten zion Xanti Onaindiari:

Olerti'rako lan berri bat eskatzen didazu. Oraintxe dezu aukera polita aldizkaria bizi-arazteko. *H*-ren kontuak gai asko emango dio jendeari ezpai bizia sortzeko. Arantzazu'ko billerak negargarriak izan dira. Batipat, Mitxelena bigunegi agertu dalako gazte egosgaitzekin. (...) Gazteok ere, konturatu dira Mitxelena ta Lekuona eztirala gogor jokatzekoak eta txakurrak bezela agertu dira, aiek berenera makurtzeko. (...) Orain gurea da. Aiek beren *JAKIN* aldizkarian eskuak jarein dituzte nai dutena esateko. Guk "*H*"ren kontra gogor jokatzeko, or daukagu Olerti. Eska zaizkiezu lanak gai ortaz, eta bizi-bizi jarriko dezu inguruan jendea. (...)

Guziok *JAKIN*'en erronkari erantzun bear diogu, ta Euskaltzaindiaren aolku orri, ez entzun egin. Gure izkuntza ia itoan dagola, nola geituko diogu, ba, nekea ta oztopoak? Orduntxe izango gera kinka gorrian (Nemesio 68-X-9).

(57) SAN MARTIN Juan: "Ni "*H*"-aren pekatari?" in *Zeruko Argia* 1968-10-6.

(58) "Batzar-agiriak" in *Euskera* 1971, 186 cr.

Jokin Zaitegi-ri berriz honela ziotson:

Gazte "euskal-egosgaitzekoak" beren eztena sartzen digute noiz-nai. Oraingoan bestaldeko "H" izan dute izpide. Arantzazu'n iru egun egin genituan, euskera batuaren aldeko azteko. Ta ainbeste arazo astun atzeratu ta "H" orrekin galdu genduan gure astia.

Gutun berean beste hau ere baziotsion:

Gaztedia, sozialismo ta komunismora saillean igarotzen ari da. Emakumeak ere, itxu-itxu jartzen ari zaizkigu komunistei sinisten. Gure lengo Euskalerrria ederki ondatu digute gainean dauzkagun txakur-jende onek (Nemesio 68-XII).

Oraindainokoan, aipamentxo bat salbu, mintzairari buruzko irizkiak bildu ditugu soil-soilik, haatik, dudarik gabe hizkuntzaz landako arazoek ere izan zuten ikuskizunik. Gazteria sozialismo eta komunismora gero eta lerratzenago ari zeneko kontu hau lehenxeago ere adierazia zion Zaitegi-ri:

Zeruko Argian nabaitzen da argien gaurko gazteen lañeza "Marxismo"aren alde Euskera gordin eta egosi gabean idazten digute, bakoitza Aita Santu (Nemesio 68-II-6).

Eta aurreraxeago ere adieraziko zuen, baina, oraingoz eten dezagun haria aurrerago berriro berrartzeko. Gatazkak 68an izan bazuen hasiera esan liteke 70ean iritsi zela bere erpinera Don Manuel Lekuona kendu eta Aita Villasante izendatu zutenean Euskaltzainburu. Hau gertatu baino lehenxeago *Karmel* aldizkariak, zortzi urte isilik egon ondoan berriro kaleratu zela eta, Nemesio Etxanizek deia egiten zuen euskal idazle talde bat delako aldizkari horretara bil zedin eta bertan isur zituzaten beren euskalgintzako ahaleginak.

Arantzazun *YAKIN* aldizkaria, oraingo gazteen joka-leku gerta dan bezela; *KARMEL* ere beste talde baten joka-leku gertatu zaigu. Talde onek bere lana obeto antolatu dezake; ta artara jo bear degula, deritzat. Maixukeri geiegi gabe, gure erriaren euskal-krisaillua piztu bearra degu, izan ere.⁵⁹

---

(59) ETXANIZ Nemesio: "«Karmel» aldizkaria" in *Zeruko Argia* 1970-3-29.

Aurrerago asmo-adierazpena:

Bide bakar eta itxiaren zale ez gaitezen izan. Gurea adierazi bai, baina auzoari ate ta langak itxi gabe. Onela ikusiko da noren bidea onena dan (...) Asmo oneko euskaldunok, bil gaitezen onelako aldizkarien inguruan (ibid).

Bazterrak aurretik ere nahikoa erremindurik bazebiltzan, eztanda egiteko su-pizgarria Nemesio Etxanizentzat Don Manuel Lekuona Euskal-tzainditik kentzea izan zen. Artikulu gori bat idatzi zuen *Zeruko Argian* horren berri emanez. Hona nola balioztatzen zuen gertatua: Asko erori gera giza-mailetan bera, gure izkuntzaren gordailu orain arte izan dan elkarte orren jokaeran.⁶⁰ Don Manuelen jokabidea gorai-patzeaz batera gazteen jokabide maltzurra gaitzesten zuen bortizki:

Egiteko lotsagarri ori antolatu duten gazteak, gauzarik utsenean kontra egiten zaienean, "inkisizioa" ta "inperialismua" aotan artzen dizue bereala. Oiek izan ditugu jokaera lotsagarri ori prestatu dutenak "xuabe-xuabe". Baina BOTOAK (eta au da guretzat berria) gazteei "eskua pasatzen" ari diran "ZAR" batzuek eman dituzte. Eta boto oien bidez eman diote "ostikoa" don Manueli. (...) Marxismuaren "demokraziak" ekarri digu etxera, beste lurraldetan duan esku ederra, sator-lana eginaz, erri osoak bere agintepean lotzeko (ibid).

Gogora ekar bedi lehen idaroki duguna. Hizkuntz arazoekin batean hertsiki estekatua belaunaldien arteko teinka. Sumindura hau gorabehera jarraitu zuen *Zeruko Argiako* idazten, eta horrezaz gain hiruzpalau artikulu argitara zituen *Agur* aldizkarian bere *Hren* kontrako jarrera azaltzen zuela. Ematen zituen arrazoiak labur bilduz:

1. Oso euskaldun gutxi ahoskatzen dute hizki hori. Euskaldun gehientsuenontzat fonema horrek ez du bizirik.
2. Mitxelenak esan zuen bezala ez da beharrezkoa euskara batzeko. Hori gabe ere bat daiteke.
3. Gure herria oso ataka gaitzean aurkitzen da. Ezin bada neke, zama bat gehiago erantsiko diogu ia itoan dabilenari leher gaizto egin dezan nahi ez badugu.
4. Beharrezkoa ez bada eta garbi badago zailtasunak dakarzkigula bazter dezagun hemengook, utz diezaiegun hangoei beren hizki horrekin jarraitzen baina guk, bertatik, zokora dezagun.

(60) ETXANIZ Nemesio: "Nun bizi gera" in *Zeruko Argia* 1970-8-16.

Beste argitasun batzu ere ematen zituen, halanola beste zenbait lekutan ere: Alemanian eta Italian *h* baztertzera jo zutela etab; baina funtsean aipatu puntu horien ingurumarian ibili zen aipatu artikuluo-tan.⁶¹ Besterik da sumatzen zituen iritzi kontrajarri horien zergatiak azterterakoan zein arrazoibide ematen zituen ohartzea.

Gazteek, berak ez bezala uste izateari ez zion hain adigaitza irizten. Hauen euskal gaiztoari, egosgaitzari egozten zion errua. Gaz-teak erdal giro batean jaiok izaki eta bera euskal giroan, gisako zeritzon hauek erabaki galgarri horretarik etor zitezkeen kalteei ez igertzeari, alabaina harridura mingotsa adierazten zuen bere iduriko heziketa izandakoek ea nolatan uste izan zezaketen ezberdin auzi honetan, inolaz ere ezin konprenituzkoa zitziola:

Zenbait nere iritzikoak ez izatea, ez da arritzekoa. Baina Satrustegi, Ugalde bat, Mitxelena bat eta beste nere antzeko eziera izan duten zenbait eta ni, gai ontan onen iritzi alderantzizkoz banatuak ger-tatzea, benetan da adigaitza.⁶²

Egokiera honetan zenbait gauza adierazi beharra da Nemesio Etxanizen faboretan eta gerta daitezkeen ikuspegi errakuntzak saihe-s-teagatik:

1. Batzuen nahiz besteen iritziak ekartze honetan garbi gera bedi ez dugula inoren maisutasuna edo moldegaitza salatzen, erran nahi baita gauza bat dela irizpide teorikoak oso garbi eta zen-tzudunak izatea, eta besterik dela oso besterik gainera, hauek egoki eta erara aurrera eramatea. Izan daitezkeen irizpide hoberenei euskararen gaineko menpetasunik ez badarraio ida-zle horrek ez du inoiz itxurazko lorpenik erdietsiko eta alde-rantziz, irizpide ez hain egokiekin euskarari neurriak ongi har-tuak izanez gero emaitza aski ederrik erdiets litekeela alegia. Pellokeria bada ere garbi gera bedi, ez garela inoren praxiaren ona edo gaitza salatzen ari.
2. Nemesio Etxanizek behin eta berriz aipatzen duen gazteen gur-pil gaiztoko euskara hori zinetan uste izan behar dela, oro har eta salbuespenak salbuespen halaxe zela, honek zuen euska-rarekin alderaturik noski. Nemesio Etxanizen euskararen laudo-

---

(61) *Aguren Zeruko Argian* agertu zenaz gainera ("Nun bizi gera" 1970-8-16); "Azter ditzagun" 1970-10-30; "Zentzuz joka dezagun" 1970-10-30; "Deustoko Unibersidadekoari" 1971-6-30; "Euskal idazle on eskubideak" 1972-6-3; eta "Egi-zale" 1972-10-28).

(62) ETXANIZ Nemesio: "Azter ditzagun" in *Agur* 1970-10-30.

riorik handiena Koldo Mitxelenak egin zuen, honen euskara ikasteko metodoaren irizpena egin zuenean: Ikastaldiaren egilea Nemesio Etxaniz dugu, goi mailako olerkaria, guztiok dakigunez, eta ahoz nahiz lumaz gaurko gutxik bezala euskara menderatu duana.⁶³

Horretaraz gero, Nemesio Etxanizek dioena harrotasunez esana dago baina zuzen onez, ez harrokeriaz. Beronen idazkera azter dezanak egokierarik izango du diogunaz jabetzeko.

3. Beste zenbaitek agian ez, baina Nemesio Etxanizek bazekikeela non ipini behar zen *H*, maiz, gazteen artean ezjakinaren iduriak egiten bazituen ere. Martin Ugaldek ziotan⁶⁴ nola 1970 inguruan testu bat eman zion *hz* jantzi zezan bera ez baitzen ausartzen horretara. Esanda bezala jarri omen zizkion direlako *h* horiek behar tokian.
4. Bestalde, goikoa esan dugunez esan beharra ere dago Nemesio Etxanizek, nolazpait esan, eskurago zukeela Don Manuel Lekuonak aditzera ematen zituen irizpideei jarraitzea, batez ere, maisua zelako ahozko euskararen erabileran, koska eta baliapide askoren jabe zela, euskara klasikoa aldarrikatzen zutenei jarraitzea baino, idazle zaharrekiko ezagutzan behin eta berriz aitortu zionez Andima Ibiñagabeitiari kaxkarxeago aurkitzen zuelako bere burua.

1970eko sumindura bizi hura iraganik, *Agureko* artikulu horien ondotik beste artikulu bakan batzuek ere argitara zituen eta horien arabera garbi ikusten da ez zuela bere iritzirik aldatu batetik eta euskararen kinka okerrera makurtua ikusten zuela bestetik. 1974ean honela zioen *Karmel* aldizkarian:

Zitalkeri ori garbitu bear degu aurrena. Ez gaitezen berotu, idazlana "H"ekin, naiz "H"erik gabe idatzia datorrela-ta. liburuia ederki egina ba'da, pozik ar dezagun. Idaztia arlotea ba'da, baztarreratu dezagun zitalkeririk gabe. Euskal-girorik sendoena, Gipuzkoan eta Bizkaian degu. Lenbizi, beraz, oitu dezagun gure erria, bizkaieraz, naiz gipuzkeraz egindako lanak gogoz irakurtzen. Onela, Bidasoz emendiko batasuna asko erreztuko degu. Bestaldekoak, beste ainbeste egin bezate Lapurdierazko idaz-lanak ugaltzen. Onela, gure BATASUNA mamitzen asiko da. Azkenean, Lapurdiera ta gipuzkera

(63) MITXELENA Koldo: *Idazlan guztiak III Liburuak II*, E. Editoreen Elkartea, 73 or.

(64) Martin Ugalde-rekin elkarrizketa 1990-7-19.

elkarganetzen saia gaitezen. Baina lan onek, urte askotako jarduna eskatzen du.⁶⁵

Bestalde, ezin aipatu gabe utzi 1970-1971an Kardaberaz taldea sortu zenean —ez naiz hasiko orain honen historia egiten, bakarrik esan Arantzazuko oharra gaizki aditua eta batez ere praktikara gaizki eramana izan zela uste zutenak bildu zirela bere inguruan, labur esan, Euskaltzaindiak euskara batuaz hartu zituen erabakiak onartu ez zituztenak— bera ere bazkietu egin zela bere idazki batzuek frogatzen dutenez. Bertso batzu ere paratu zituen. Horietako bertso batean honela zioen:

Zarra, zar degulako ez inoiz baztatu FEDE ZARRA ederki diteke gaztetu. Moztu adar igarrak, mentuak berritu, KARDABERAZ-BAZKUNAK ames ori baitu KRISTAU GERALA AITORTZEN ez inoiz lotsatu (Dakidala, argitaragabea).

Nolanahi ere, egia ere da ez zuela lankidetzaz suharrik erakutsi, besteak beste, adinean ere aurrera zihoalako eta 72 urtetan etxean ezbeharra sortu zitzaiolako.

1975ean bere burua kardaberaztarrengandik ere bereizia edo, ikusten bide zuen ondoko gutun honen esanahia oker aditu ez badut:

Gure Euskaltzaindia, Kardaberaztarrak eta gure asterokoak, alkar mintzen bestetan ez dakite. Ni geroago ta etsiago nago gure etorkizunari buruz (Nemesio-k Zaitegi-ri 75-II-19).

80 urtetan, guk dakigula egin zioten azken elkar hizketan beltzikusbera agertu zen euskararen etorkizunari buruz:

Nik uste, gaizki goaz, daramagun bidea, euskera batuarekin, gehitu egin dira zailtasunak; lehenago ere bi kulturak, frantsesak eta espagnolak gaituzte ia itoan, eta orain zer da eta, batua sartu? Ez demokratiko eta ez ezer. Lehenago ez nuen uste euskarak luzean iraungo zuenik, eta orain berriz, askoz okerrago. Zenbat gera ba? Miloi terdi edo, eta hoietatik zenbatek hitzegiten dugu euskeraz ba, berrehun mila edo, gutxi, oso gutxi. Neretzako euskara ito da. (...) Hik ikusi ahal dek herri bat bera ere euskaldundu denik? Ez da bat bera ere euskaldundu. Gero eta erraztasun gehiago erderaz.⁶⁶

---

(65) ETXANIZ Nemesio: "Euskal giroa gure egunotan" in Karmel 1974-1.

(66) SAIZARBITORIA Ramón: "Don Nemesioren zalantzak" in *Oh Euzkadi!* 1980, 1 alea.

Hona baino lehen berriaz solte utzi dugun zenbait harik, mintzairaz kanpoko arrazoiak bazirela iradokitzen ziguten. Gainera hedatua bezain frogatua dago Arantzazuko haustura horren kausen artean be-launaldien arteko borroka ideologikoez zer-ikusit gaitza izan zutela.

Ez dugu auzi honen azterketa xehaturik egingo soil-soilik goikoa irizpide zuzena dela egiaztatzen duten zenbait puntu bilduko ditugu, berriro diot, horien helmena eta tamaina neurtzeko inolako asmorik gabe.

Gorago genioen marxismoaren esku gordea zekusala Nemesio Etxanizek, Don Manuel Lekuona bere lehendakari-aulkitik egozteko gazteek erabili ihardunbidean. Don Manuel Lekuonak berak ere horrelako ezkutuko eskurik bazekusan honakoak idatzi zituen:

Txillardegí, para la propaganda de sus novedades político-literarias, organizó unas reuniones en Bayona, a las que convocó principalmente elementos jóvenes de la parte de acá, y en las que, a imitación de Sabino Arana, expuso, además de sus ideas políticas, ciertos planes de nuevas reglas ortográficas, una de las cuales fue la que luego hubo de convertirse en "el caballo de batalla": el uso, por encima de todo, de la "h", letra repudiada por Sabino Arana, radicalmente para la ortografía vizcaína y guipuzcoana, repudio por cierto en el cual siguió las huellas del P. Cardaveraz, del siglo XVIII, que emplea en su "Eusqueraren berri onac" la frase típicamente repudiativa, "Achea... quen ortic".⁶⁷

Merezi du artikulua guztia irakurtzea baina ondoko pasartearekin etsiko dugu dihoakigunerako aski delakoan:

Tales son los antecedentes históricos, ante los cuales no puede extrañarse que la gente vea una relación mutua entre la "h" y la Eta de "Txillardegí", con todas las consecuencias (ibid).

Nemesio Etxanizenara etorri, gisa honetan zioen Aguren, gazteei laguntza eskaintzen guti bezala ibili zela adierazi ondoan:

Onela beti agurtu izan ditut lagunkiro ikusi izan ditudan guztietan. Gerora, marxista ta leninista dirala aitortzen asi zaizkigun ezkerero, ezin genezakean lagunarte artan iraun. Apaiz geran aldetik, sotana kendu edo Elizaren seme agertzea zegokidan.

(67) LEKUONA Manuel: *Idaz-lan guztiak* 8 Euskeralojia 389 or.

Ezin, ba, zenbait lan onartu. Ala ere, amaika aldiz lagundu diet euskera aldeko lanetan.⁶⁸

Aita Villasante-k gai berataz:

Beste gauza bat erruz eta maila orotan (baita erlijio eta pastoral mailatan ere) zabaltzen dute Euskaltzaindiaren batasun bideari ateak itxi nahi dizkietenak: bide hori ateoena dela edo erlijio gabee-na. Asmazio honek ez du ez buru eta ez buztanik, ez itxurarik, ez egiarik ez egia antzik ere. Alde hortatik gezurtatzea ere ez luke merezi. Baina behin da berriz ta azpikeriaz hori sinets arazi nahi dutela ikusirik, egiaren alde aurpegia ateratzera behartua nago. Neure indar guztiaz salatu nahi dut, bada, hori egia ez dela. Arazo honek hizkuntzaz bakarbakarrik du zer ikusi, eta deus ez erlijioaz, fedez edo politikaz. Bakoitzak eskubide osoa du bere pentsakera edo ikusmolde berezia izateko euskara idatziaren batasun kontuan. Baina Jainkoaren amorioarren! ez daitezela zeruko gauzak eta lur-rekoak berriro nahas (...) Ipar eta hegoaldeko euskaldunen artean idazkera bateratzeko, "h" letra hartzea gomendatu zuen Euskaltzaindiak. Ez da, beraz, letra hori ezeren bandera; gehienez ere izan daiteke batasunaren bandera, eta inork ez du eskubiderik, ez alde batetik ez bestetik, hori ezeren banderatzat hartzeko.⁶⁹

5. Konklusioak

Honenbestez, bil ditzagun honainoko punturik behinenak:

1. Gerraurrean lehenengo eta behin adierazi dugu Sebero Altuberen iritziek zirrara handia eragin ziotela. Lehendik ere aranatarren garbizalekeriatik urrundua bazebilen, *La vida del euskeran* Sebero Altubek linguistikaren argitan aldarrikatzen zituen aburuek bihotz eman zioten erdal jatorriko lexikoari zion loṭṣa aienatzeko eta aurrerantzean joskera jatorra lehenesteko.

Era berean, euskalki nahasketak espresuki gaitzesten zituen lurra eta hiztunak galtzen ari zen euskal herri xumeagana begiak bihurtzearen ondorioz, aurreko urteetan Lizardi eta Orixeren literatur jarrerarekiko mirespena eta atxikimendua apalduxe zituelarik, herri xumeagana iristeko honen mintzairatik hurbilagoko literatur eredua idoro nahiz.

Delako bilakaera, besteak beste, Sebero Altube, Aitzol-en bilakabide, Ibar eta hein batean bederen Don Manuel Lekuonaren ikuspe-

---

(68) ETXANIZ Nemesio: "Egi-zale" in *Agur* 1972-10-28.

(69) VILLASANTE Luis, in *Euskera* 1973, 238-239 orr.

giez aski erara zetorrela ohartzen genuen, sentikortasun bertsuari jarraitzen zitzaiola.

2. Gerraondoak euskarari erakarri zion ataka gaitzak herri xehearentzako literatura landu beharraren ustebidea are gehiago sendotu zion eta bere adierazpen nahiz jokabideen arabera, nola teorikoki Altube, Ibar eta Manuel Lekuonaren eraginpean hala praxiari zegokionean oroz gainetik Salvatore Mitxelenarenean eta jakina bere praxi berekiak hartaraturik iritzi-liskarrik izan zuen hazibidez, euskaltzaletasunez nahiz jeltzaletasunez gogaide zituen Zaitegi, Andima eta Orixerekin.

Eztabaida honen buruan literaturari ezarri behar zitzaion funtzio pragmatikoan une honetan aiputan ditugunak bat zetozen. Hor ez zen iritzi kontrakorik.

Iritzi-etsaigoak, pragmatikotasun honen baitan barrena sortzen ziren. Euzko-Gogoako aitzindariak Lizardiren harako euskara zernaitarako egin gogo hura bazuten gidari eta lehentasuna grekolatindar literatura itzultzeari ematen bazioten, biharko euskaldun eskolatuak izanik gogoan, Nemesio Etxanizek, Ibarek eta Zeletak bezala, herri ezikasiaren literatur premiak ase beharra zekusan beharrenik. Hemenetik bere literatur bilakabidea: testu dramatikoak, olerkiak eta abestiak, kontakizun laburrak, irrati-gidoiak, eleberri laburrak.

Irakurle mota batentzat edo bestearentzat idazteak, jakina, arazoak sortzen zituen literatur ereduarekin, erbesteko eta Euskal Herri barneko Euzko-Gogoatarren artean (Andima, Zaitegi, Orixe/Ion Garmendia, Andoni Labayen, Justo Mocoroa, Don Manuel Lekuona, Nemesio Etxaniz). Tirabirok gorabehera, baieztza liteke literatur euskarari zegokionean funtsean bat zetozela. Joskeraz den bezainbatean Altube aitortzen zuten guztiek maisu, eta lexikoari zegokionez Azkue kultur gaiak jorratu behar zirenerako.

Maila apalagoko icipatziatarako guztiek onartzen zuten behin behinero bederen erdarakada gehiago sartzea, hizkuntza mordoiloagoa erabiltzea adierrazago egitearren. Azken honi erdi-bidea deitzen zioten Nemesio Etxanizek eta; hots, beti ere ahalaz erdaratik ez ziren edo behinik-behin erdal eiterik ez zuten hitzak erabiltzea, hedadura handia zuten erdal edo erdaratik hitzei sarrera emanez. Erdi-bide honen mugak arras ezbaiekoak ziren, ez batere irmoak.

3. Belaunaldi berrikoak beren idazlanak argitaratzen hasten direnean, hauen idazkera XX. mendearen lehen erdian nagusitu zen

literatur tradizioetik etentzat esten dute gorago aipatu Euzkogo-goatarrek.

Hala bada, Nemesio Etxanizek aldarrikatu eta aldezturiko erdi-bide deitu horretarik euskara mordoilora aldenduak zirelako, erdal hitz egosgaitz gehitxo eta joskera kontra-harikoa erabiltzearen kariaz behaztopa egiten du A.Irigoien eta Arestiren idazkeraz.

Azken hauek eta hauekin batean edo bateratsu Txillardegia, Salbador Garmendia, Ion Etxaide eta Koldo Mitxelenak, gailen edo sonatue-nak baino ez aipatzearen, atzera jo beharra aldarrikatzen zuten bata-suna erdiesteko, egungo euskararen oinarriak gibelean zeudela eta ez aitzinean aldeztuz, euskara egin gabe eta hortaz egin beharrean zela ziotenen aurka. Ikusbideok, eta hauei darraizkien erabakiak ge-roz oihartzun handiagoa biltzen dute belaunaldi berriengan. Gorago aipatu euzkogogoatarrek, Nemesio Etxaniz barne, eta hauen jarraitzai-leek ez dituzte haiek proposatu bideak ontzat hartuko.

Gutziz ere Koldo Mitxelenak gidatu zuen bidea, Azkueren ja-rraitzaileekin buruz buru egin zuena, funtsean, euskal idazle klasikoak hobesteari buruz abiatua zen, euskal morfologia-gramatikari zegokion puntuetan hauen nagusitasuna ezin ukatuzkoa zela argudiatzen zu-ten, gerraurreko eta gerraondoko zenbait idazleren lana auzitan jar-tzeaz bat, hauek zerraizkion bidea baztertua izan zedin amorekatik.

Aiputan dugun irizpide-haustura hau praktikan gauzatze eta fin-katzerakoan, norbanakoen lana eta eragina gutxietsi gabe, orobat zer-ikusi gaitza izan zuen Jakin taldeak. Jakinekoek euskaraz kultura egin nahiz, erraztasunera jo beharra nabari zuten irakurleak ugalduko bazituzten, eta euskara bera lantzeagatik idaztetik orduko premia eta orduko irakurleen eskakizunei erantzun beharrez euskaraz kultura egi-tera igaroko baziren.

Nemesio Etxanizek, orainago aipatu haustura hozitzen ari de-nean, delako euskara klasiko horri -hala deitzen zion erdeinu kutsuz-tokian tokiko hitz eta esaera txanbelinenean gainean eraikiriko idazkera kontrajarriko dio, —kontrajartze hau erlatiboa izanik ere— batuari bu-ruzkoa baina eskola indartu bitartean euskalkietan banaturikoari bultzada ematen lehiatuko delarik.

Berak egokientzat duen bide honi kalte egiten diolakoan ez ditu ontzat hartuko Baionan eta Ermuan deklinabidea eta guztiz ere orto-grafia batzeko erabakiak, eta zer esanik ez, hauen ondore diren Arantzazuko erabakiak miletan aipatuak.

4. Mintzaira esparruko arrazoibide-jokabideei belaunaldi teinkaren isla zirenak nahasiko zitzaizkien, hobeki esan, barrenean isil-gordean zeuden ideologia ezberdintasunak argiratuko ziren hren guduari sorrera emanez. Delako gudu honetan parte hartzeak, honen baitan oroz gainetik Don Manuel Lekuona euskaltzaindiaren buruzagitzatik kentzeak sortarazi zion sumin-saminak, hala adinean aurreratzearekin batean gazteen marxismora lerratzeke isuriak nola Euskal Herrian behiala nagusi zen fede suharra gazteen artean suntsitzen ikusteak euskaltzale gazteen lagunartetik bereiziko zuen, urte batzutan kardaberaztarrekin lan egin ondoan, azken buruan, bakartasunera eta etsipenera amilduko zela.

Nik aditzea dudanez, Leitzan mutill fiñik ez

PATZIKU PERURENA

Leitzarrak egin lezake, behar bada, iduritu txarrik, esamolde xahar horren oihartzuna aditzean. Ez baitu haren ondra leku ederean uzten. Guziarekin ere, uitziarrek sortutako esamolde ezagun horrek urtetan eman izan dion desondrak baino esamolde horren sorburu izan zeneko kanta xaharraren historiak azken buruan ematen dion ondreak pisu haundiagoa beharko lukeela iduritzen zait haren gogoan. Hain zuzen ere, leitzarrek ezagutzen duten bertsokantarik xaharrenetako eta xoragarrienetako baten pasarte batuz esamolde hori, nahiz gaur oraindik ere aditzen den, noizetik noizera, Leitza inguruko herritarren ahotan. Gero bihurtuko natzaizu inguruotako herritarren artean hain ezaguna egin den esamolde horretara, baina aurrena, horren sorburu izan zeneko kanta xaharraren sustriak bilatzera noakizu.

0.- Kantaren oihartzunak: han hemenka ageri diren aztarrenak

R. M. Azkuek badakar bere kantutegi sonatuan, zatika jaso. Aurreneko bi bertsoak, Larraungo Arruitzen jaso zizkion N. Iguzkizari; eta horratx haien gainean egiten duen xalaharda harrigarria¹ (Ikus 1. faksimila).

Gero ikusiko duzu zeinen aldrebesak diren lekeitiar haundiak egiten dituen aldaera bitxi horiek. Hurrena, melodia xoragarri horren

---

(1) *Cancionero Popular Vasco I*, 520-2 orriak. Euskaltzaindia, 1990.

418.-LEGOR ALDERA

50. Musical score for 'Legor Aldera' in 3/4 time, featuring a treble clef and a key signature of one flat. The score consists of five staves of music with lyrics underneath. The lyrics are in Basque and describe a scene of a father and daughter. The music includes a triplet in the first staff and a fermata in the fifth staff.

Le-gor al - de - ra zo -
Ar-gan - ontz si - ze ta -
az - ten u - gin - ok a - ri er - an: ba - kar e - zin du -
o - dei zi - ri - za - ra alai du - az; a - ri be - gi - ra -
da - la bi - vi - a e - ra - man. Poz - a i - ges - ka do -
da - kust il - ar - gi o - so - a. Ni zer ar - en na -
a - kit, min - ak na - du - ka bai - tu - ran. Ar - taz o - roitze - a
bil - a a - ren - gan - dik uzun - du - az? O - a, bi - otz, gauri
be - zait ar - gi il - un - on - tan.
e - re, ar - gan - ontz o - a.

N. Iguzkiza, de Añuitz (Lafau, AN), me enseñó esta dulce melodía con otro poemita, diálogo de padre e hija, de menos fuste que la música.

—Aurá: begira ezazu
leiotik atarira,
ea mutil oriek yoan etedíran.

—Es, or egongo siren
zure yolasari begira:
gargiro landan barena
igaro dira.

—Nik aditzea dudanez,
Leisan mutil finik ez;
engañatuko zaituste solas ederez.
Ala balira biotzez
nola diran itzez,
etzaituste ereko béla ur otzez.

V. Endechas y Elegías

TRADUCCIÓN

—Niña: mirad
de la ventana al portal
si esos mozos han ido.
—No, habrán estado ahí
aguardo conversación de usted:.....
para ahora campo traviesa
habrán pasado.
—Según tengo entendido,
en Leiza no hay muchachos finos;
os engañarán con hermosas palabras.
Si así fueran de corazón
como lo son de palabra,
no os quemarán tan pronto con agua fría.

El poemita con que me ha parecido substituir, por hacer más juego con la melodía, es como sigue. La traducción es adaptación del señor Miangolarra, tal como figura en el *Cancionero Selecto*, pág. 379.

I. *Legor-aldera zoasten
uginok, ari eran:
bakar ezin dudala (1).
bizia eraman.
Poza igeska doakit
minak naduka balturan.
Artaz oroitzea besait
argi ilun ontan.*

II. *Arganontz aise ta odei
zirizara alai duaz;
ari begira dakust
ilargi osoa.
¿Ni zerañen nabila
arengandik urunduaz?
Oa, biotz, gaur i ere,
arganontz oa.*

(1) Es errata el vocablo *dudala* del *Cancionero Selecto*.

TRADUCCIÓN

I. Ola azul y sosegada
que a la playa en rizos vas,
corre y dile a mi amada
mis penas: la dirás
que la vida sin ella
paso gimiendo en soledad.
Su recuerdo es mi estrella
en esta soledad.

II. Rutilante luna llena
cabrillea sobre el mar;
noche tibia y serena
brinda a dulce soñar.
Solo yo en mi barquilla
canto a mi amada mi canción.
Vira ya, parte a la orilla,
pobre corazón.

senidetzat, Aranoko Jose Maria Olaizolagandik jaso zuena dakar² (Ikus 2. faksimila).

--- Variante de José María Olaisola, de Arano. (AN). ---

A - la - ba, be - gi - ra za - zu le - io - tik a - ta - ri -
 ra e - a mu - til o - ri - ek joan o - te - di - ran. Ez, or -
 txen e - gonen di - ra zu - re yo - la - ai be - gi - ra or - gui -
 an lan dan ba - re - na i - ra - go di - ra.

2. Faksimila.

Aranoarrari jasotako puska horri buruz, kantutegian argitara zuen bertsoaz gainera, bi oharretoki ageri dira bere eskuz idatzitako izkribuetan; bertsoaren hasieran aitak eta erdi aldera alabak baitakar; halaxe ikusia dizut Bilbon, bere izeneko liburutegian, kantutegiari buruzko eskuizkribuz osaturiko liburuetarik bateko 535 orrian. Honatx liburuzainak atera zidan kopia: (Ikus 3. faksimila).

Jose Maria Olaisola
 Variante
 A-lababegira
 Aitak a-lababegira jaso leyo tik atavira ea mutilo
 nek joan ote diran alabak Ez orkean egona bira zue golasia begi-
 ra or joan lanba berrane ira go bi ra

3. Faksimila.

(2) *Cancionero Popular Vasco I*, 522 orria. Euskaltzaindia 1990.

Eskurako egin zuen argitaraldi zaharrean berriz honela dio, 72. orrian, Azkuek: *Es un diálogo entre padre e hija. Esta, según parece, está enamorada de un hijo de Leitza, y su padre trata de disuadirla de su propósito.* Oraingoz, beude horretan R. M. Azkuek egindako bi oharro horiek; gero ikusiko duzunez, bai baitute beren zentzua, kanta xahar honen nondik norakoak argitzeko orduan.

582 534.-NIK ADITZEA DUDANEZ

66.

The musical score consists of four staves of music in a 2/4 time signature. The lyrics are written below the notes. The first staff begins with the number '66.' and the lyrics 'Nik a-di-tze-a du-dan- ez, Lei-tzan'. The second staff continues with 'mu-til fi-nik ez, yo-las e-de-rak ba-di-tuz-'. The third staff continues with 'te a-la ba-li-ra bi-ots- ez! e-'. The fourth staff concludes with 'tzai-tuz-te er-e-ko be-rea-la ur ots-es-'. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and a final cadence.

Nik a-di-tze-a du-dan- ez, Lei-tzan
 mu-til fi-nik ez, yo-las e-de-rak ba-di-tuz-
 te a-la ba-li-ra bi-ots- ez! e-
 tzai-tuz-te er-e-ko be-rea-la ur ots-es-

De Pedro Elizalde, de Ero (Val de Ero, AN).

En Goizueta he oído esta letra con música de *Alaba begira*, pág. 522 de este *Cancionero Manual*.

TRADUCCIÓN: Según tengo yo entendido, en Leiza no hay muchachos finos; tienen hermosas palabras ¡si fueran así de corazón! no os quemarán pronto con agua fría.

4. Faksimila.

Azterkizun dudan kanta honen beste kontatera, Erroko Pedro Elizaldegandik jaso zuen apez lekeitiar kantu biltzaileak:³ (Ikus 4. faksimila). Gai honetan saiatua den Jose Inazio Ansorenak esana dakit, aurreko doinuen kutsu nabaria duela kantaera horrek ere; holakoetan ohi den bezala: mayorean beharrea minorean dagoela goian aurrea ikusi duzun Arruizko N. Eguzkizaren kantaera, baina, hori gauza normala dela, danbolinteroengandik jasotako doinuak, hainen zehatzak

(3) *Cancionero Popular Vasco II*, 717 orria. Euskaltzaindia 1990.

ez izatean, gero partituran paratzekoan, ez dela harritzeko jasotzaile adituak batzutan minorera eta bestetan mayorera jotzea; beste gai-nekoan ordea, erro beretik zabaldutako doinuak diruditela horik guziak.

Ni ez izaki ordea musika kontutan batere jantzia, eta beste baten esku uzten dut kanta xahar honen berezitasunak aztertzeke lana. Horrek ere, tajuz aztertzen hasi ezker, bai bailuke bere garrantzia, eta ez, behar bada, literatur alderdi honek baino eskasagoa. Baina bide-nabarkoan esan dezadan, kanta honen melodia, bestetan beste, Leitzako Ingurutxoaz atera diren partituretan badakarrela behin eta berriz Aita Hilario Olazaran Estellakoak soka 4 delako atalean:⁴ (Ikus 5. faksimila).

Liburuaren sarreran, 20. orrian, garbi esaten du Aita Olazaranek, nori hartu zion: Ingurutxoko beste zati guziak bezalaxe, Leitzako Eba-

SOKA 4

5. Faksimila.

risto Elduayen danbolinari. Nikolas Ormaetxeak ere aitortzen du,⁵ Uitziko Ingurutxoan nola jotzen zen kanta horren melodia bigarren ingurua dantzatzekoan, eta dantzatu ahalean kantatu ere bai. Geroztik halatsu aditua dizut melodia berbera J. A. Urbeltzen koreografia xuri bateko dantzarien ahotan. Kontuak hola, badirudi garai bateko Inguru-

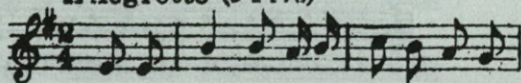
(4) Txistu, método de flauta baska, 1932, 51. orrian.

(5) Euskal Klasikoak 20, *Quiton Arrebarekin* liburuko 191. orrian.

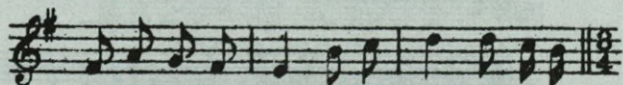
txotan, batipat Uitzikoan eta Leitzakoan, danbolinteroek jotzen zuten melodia ezagunaren konpasera moldatutako bertsoak zirela esku artean dituzunak. Baina, alderantziz ere izan liteke: bertsoen doinua hain ezaguna egin, eta gero dantzarako danbolinteroek berenganatu izana. Oraindik askatu gabe dagoen beste korapiloa baita hori: hola-koetan nork nori dion zorra, alegia: danbolinaren musikak bertso donuari, edo bertso doinuak danbolinaren musikari?

XI

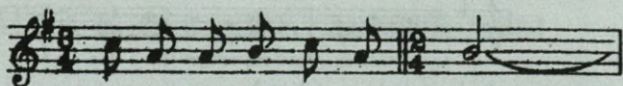
Allegretto (♩ = 176)

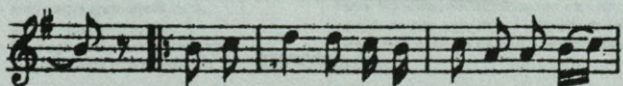
Nik a - di - tze - a du - dancz Leitzan

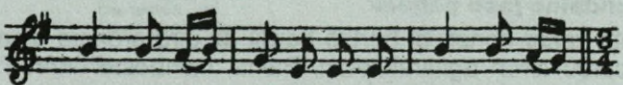
mu - til pi - ñik ez en - ga - ña - tu - ko zai

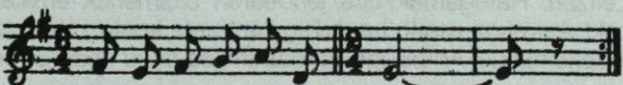
tuz - te so - las e - de - rez —

— A - la ba li - ra bi - o - tzez no - la —

di - ra den — i - tzez e - tzai tu - e e -

: fe - ko be - la ur o - tzez. —

6. Faksimila.

Bere *Euskaldunak* izeneko poema haundian⁶ ere badakar Orixek, kantu honen melodia bere letra eta guzi. Ikus, liburu hondarreko doinuen sailean hamakaigarrena; honako haxe duzu: (Ikus 6. faksimila) Honek ere, bistan da, aurrekoen erro melodiko berbera duela. Ez dakit bestetan inon egiten den melodia honen aipamenik, ez bada orain argitara berri den *Aita Donostiaren kantutegian*. Ikus, *Canciones* / liburuan 76., 223. eta 223.1. lumerodun kantikak dituzu: (Ikus a, b eta c faksimilak).

76.- ALABA, BEGIRA ZAZU

Arano
(Basaburua - N)

A-la-ba, be-gi-ra za-zu le-yo-tik a-ta-ri-
-ra, i-ya mu — til o-yek juan o-te di-
-ran. Ez, or-txen e-go-nen di-ra zu-re
jo-la-sai be-gi-ra; or go-yan lan-dan ba-

A. Faksimila.

1.- Leitzan jasotako beste bi ahapaldi, egundaino jaso gabeak

Kanta xahar honen bi bertso baizik ez dira argitara eman egundaino azaldu diren agitaraldietan. Baina, hainbeste urteren buruan, horra non, horiez gainera beste bi ahapaldi dakizkien kantaria azaldu zaidan Leitzan. Harrigarriak dira jendearen oroimenak ematen dituen ezustekoak! Aurrekoz usario haundiko kanta eta kontu zalea den familia-koa izaki, Joxemanuel Arribillaga Bordaberrikoa duzu doai horren jabe:

(6) Itxaropena argialetxea, Zarautz, 1950.

223.- AURRA BEGIRA EZAZU

Arruiz-Arruiz
(Larraun - N)

Au-rra, be-gi-ra e-za-zu le-yo-tik
a-ta-ri-ra, i-a mu-till o-
-yek joan o-te di-ran. Ez, or,
e-gon-go di-ra zu-re jo-la-se-ri be-
-gi-ra. Gar-ge- roz lan-dan ba-
-rre-na i-ga-ro di-ra.

- Aurra, begira ezazu leyoetik atarira, la mutill oyek joan ote diran.
- Ez, or egongo dira zure jolaseri begira. Gargeroz landan barrena igaro dira.

- Mira, hija si esos muchachos se han ido. - No, han debido de estar esperando la respuesta de usted. Para esta hora, ya habrán pasado a campo traviesa.

Loc. rec. : Arruiz
Fecha : 21 de diciembre de 1918
Clas. : amorosa
Trans. : P. Modesto de Lecumberri

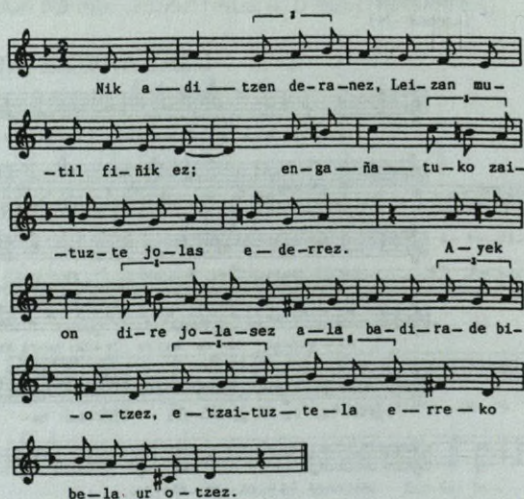
Ref. : C.P.V., nº 418.

B. Faksimila.

223.- Nik aditzen deranez

Etxarri-Echarri
(Larraun - N)

Variante

Nik a — di — tzen de — ra — nez, Lei — zan mu —
 — ti — l fi — ñik ez; en — ga — ña — tu — ko zai —
 — tuz — te jo — las e — de — rrez. A — yek
 on di — re jo — la — sez a — la ba — di — ra — de bi —
 — o — tzez, e — tzai — tuz — te — la e — rre — ko
 be — la — ur o — tzez.

Nik aditzen deranez,
 Leizan mutil fiñik ez;
 Engañatuko zaituzte
 Jolas ederrez.
 Ayek on dire jolasez
 Ala badirade biotzez,
 Etzaituztela erreko.
 Bela ur otzez.

Según tengo entendido,
 en Leiza no hay mozos
 finos. Te engañarán con
 bellas palabras. Si son
 de tan buen corazón como
 parecen al hablar,
 no os quemarán
 enseguida con agua fría.

Loc. rec. : Echarri
 Fecha : 1918
 Trans.: P. Modesto de Lecumberri

C. Faksimila.

1
-Aurre begire zazu,
Leiotik atarire;
Aber mutill oriek
Yoan ote diren.
-Ez or egonen dire
Zure yolasari begire!
Gargero⁷ landan barrena
Igaro dire.

2
Nik aditzea dedanez
Leitzen mutill fiñik ez.
Engañatzen zaittuzte
Yolas ederrez.
Ongi mintzatzen dire itzez
Ala balira biotzez,
Etzaitzutez
Bela ur otzez.

3
Aitaren mendean zaude
Nere biotzeko aurre,
Iñoren esanetan
Fiatu gabe.
Badira zenbat traidore,
Ala izango da ori ere;
Zu bezelako askoren
Engañadore.

4
Gauaz eta egunaz
Zure kariño onaz,
Amoriorz beterik
Zugana eldu naiz.⁸
Lenago beti penaz
Orañ akordatutzen naiz
Bestek arrapa dezaitzan
Arras bildur naiz.

Ikus kanta honen musika, Leitzan Bordaberriko Joxemanuelen ahotik jaso bezalaxe Pontxio Iruztia maisuak partituran txukun aski paratua: (Ikus 7. Faksimila). Ongi nabari du aurreko doinuen enbor berekoa dela, eta beste deustako ez bada ere, kantaren doinuak urteen buruan eman duen bilakaera ikusteko balio lezake. Oraingoaz, horixe baituzu, doinu zahar horri buruz jasorik gelditzen den azkeneko kantaera.

d. d. Leitzan mutill Biñik

Aurre begi-re / Leio-tik a-ta-ri-re: / A-ber mu-till o-ri-ek / Yoan o-te di-ren. / Ez or e-go-nen di-re / Zu-re yo-la-sa-ri be-gi-re! / Gar-ge-ro landan ba-re-na / I-ga-ro di-re.

7. Faksimila.

(7) Joxemanelek niri Leitzan gargero, eta R. M. Azkueri Arruitzen N. Iguzkizak gargiro kantatu zion. Bistan da: gaugero esan nahi duela, honez gero.

(8) Naiz horren ordeaz, naz esaten zidan kantariak batzutan, eta nago Uitziko hizkerari eta errimari begiratuz, ez ote zen hala izanen sorreran.

Niri orain berriro kantatu bezalaxe kantatu zizkion kantuok Olasoko Joxemari Aleman apaizari orain dela hogeitalau urte, 1971ean, Joxemanuel Bordaberrikoak. Niri aitortu zidanez, ahapaldi xoragarri horiek Sorobarrengo Joxakin Sukuntzari ikasi omen zizkion Joxemanuelek gaztetan; biak auzo berekoak izaki: Gorritarangoak, eta elkarrekin joaten zirenak herritik etxera askotan. Joxakinek holako kanta zahar asko kantatzen omen zion Joxemanueli bidean.

Joan den aspalditik Erreterin bizi da Joxakin Sorobarrengoa, eta esan dit, bertso gehiago ere aditu izandu dituela sail horretakoak, baina, orain atzenduak dauzkala lehen zekizkien pizarrak ere. Lau bertso horiek kantatu aurretik argitasun hauxe eman zidan Joxemanuel Bordaberrikoak: Bertso orik die: Leitzeko mutill bet Uitziko neskan batez gustatu, ta neskan atte ez fiatzen mutilletaz. Ta, atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!. Oso kontuan izateko argitasuna, gero kanta zaharraren azpildurak eta zentzu ezkutukoak bilatzeko.

2.- Kantaren sorrerari buruzko argitasun batzuk

Arestitxoan Joxemanuelek emandako argitasunei helduz, hone-latsu burutua litzake kantaren sorrera. Leitzako mutilak Uitzira joanda sartu dira Gerazineko sukaldera; irri eta zirri neskatxekin jolasean dabilzala, horra non mutiletako batek, Tuteneko Martinek, liluraz beregana duen Marimiel, lehendik uitziar batekin adiskide zen etxeko alaba. Aita Pello ohartu da, eta ez konforme. Lehendik atzetik dabilkion mutil uitziarrekin ikusi nahi luke etxeko alabarik zaharrena. Leitzar fiakaitzak aldegin dutenean, hasi dira diskusioan aita alabak, eta hara non alabaz xoratua dagoen mutil uitziarrek leiho ertzetik aditzen dizkien sukaldeko kontu itsusi guziak!

Gero, mutil leitzarrak neskatxa liluratu eta beregana zaletu duela ohartu denean, mutil uitziar atsekabetuak bertsoak aterako ditu leiho ertzetik aita alabei aditutakoak eta bere penak azalduz. Ikus dezagun nola antolatu duen bere kontaera partikularra, bertsolari maiteminduak:

Aurreneko bertsoaren lehen zatian, aita hitzegiten dio alabari, eta leiho ertzetik aditu bezala paratzen du mutilak, aitaren ahotan:

Aurre begire zazu,
Leiotik atarire;
Iya mutill oriek
Yoan ote diren.

Bertsoaren bigarren zatian, alabak aitari erantzuten dio purrusti antzean; horretan sinale leitzarra maiteago duela:

Ez or egongo dire
Zure yolasari begire!
Gargero landan barrena
Igaro dire.

Hirugarren bertso osoan, aitak bakarrik hitzegiten du, leitzarrak lur azpira sartuz. Bistakoa denez, hori nabarmentzea komeni baitzaio mutil uitzziarrari, aita ere bere alde duela erakusteko:

Nik aditzea dedanez
Leitzen mutill fiñik ez.
Engañatzen zaituzte
Yolas ederrez.
Ongi mintzatzen dire itzez
Ala balira biotzez.
Etzaitzuela erreko
Bela ur otzez.

Hirugarren bertsoan, mutil mindua bere ahotik ari zaizu. Aldez aurretik ederki erakutsi du aitaren eritzia bere alde duela, eta orain haren esanera biltzeko agintzen dio alabari, ihes doakion bere bihotzeko puxkari:

Aitaren mendean zaude
Nere biotzeko aurre,
Iñoren esanetan
Fiatu gabe.
Badira zenbat traidore,
Ala izango da ori ere;
Zu bezelako askoren
Engañadore.

Aitak duela arrazoia, alegia, eta ez atzetik hizketa leunez dator kion leitzar traidoreak. Hark ez bezala, zinez maite duela berak:

Gauaz eta egunaz
Zure kariño onaz
Amorioz beterik
Zugana eldu naiz
Lenago beti penaz

Orañ akordatutzen naiz
Bestek arrapa dezaitzan⁹
Arras bildur naiz.

Horra kanta, hitz gutxitan ederki asko maitaleak bere aldera antolatua. Beste bertsorik ba ote zuen? Ez litzake batere harritzeko gehiagorez izatea, baina, lau bertso horietan ere ederki biribildua ageri da kantaren xedea; akabera horretan, pisu guzia bapatean eta klaro adierazirik gelditzen baita.

Ikusiak ikusirik, R.M. Azkuek ez zuen batere asmatu, ez kanta honen letra berria asmatzekoan, ez festa giroko kanten sailean sartzekoan. Inon sartzeko baldin bada, bete betean maitasun kanten sailean sartzeko kanta baituzu hori.

3.- Uitzin Gerazineko neska eta Leitzan Tuteneko mutila

Gogora ezazu goitixegoan Joxemanuel Arribillagak aitortzen zena: Bertso ok die: Leitzeko mutill bet Uitziko neskan batez gustatu, ta neskan atte ez fiatzen mutilletaz. Ta, atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!

Hori guzia, bihurritu alde batera, baina bestera zehaztu egiten dute Nikolas Ormaetxearen hitzok. Honela esaten dio arrebari, Inguruxto izeneko dantzaz ari zaiolarik Quiton:¹⁰ ...an ateratzen dun Uitziko Gerazine, nik ezagutu nun aitonaren aitona, izen aundiko bertsolaria... Uitzin beintzat. Euskalerrri osoan ere zabaldurik zegon, Azkueri esker, aren zortzikoa bere doñuarekin: *Nik aditzea dudanez...*

Leitzan ikasia yunat Arribillaga amonarengandik, Gerazine ori Leitzeko Tuteneko alabarekin zebillala ezkontzeko, ta ango mutil bat tartetik sartu zitzaiola. Ordun atera zetinan:

Ala balire biotzez
omen diradenak itzez,
etzaituzte erreko
bela ur otzez.

Gauza asko esaten da hor erdizka, eta kontu garbirik ezin atera

(9) Horra hor, lehen adierazi bezala, arrosnabarren eragina gerozko bertso berrien sorreran; izanez ere, bertso paratzaile uitziarra, bertso berriak sortzekoan, ordurako aski ezaguna zen amoriokanta baten pasarteaz baliatu baitzen.

(10) Euskal Klasikoak 20, *Quiton Arrebarekin* liburuko 191. orrian.

aisa. Hiru argimutur ematen ditu Orixek halare: kantaren sortzaileaz zerbait; kantak aipatzen dituen neska mutilez beste zerbait; eta behiala kontua kontatu zionaz beste zerozer. Kantaren egilea nor izan zen xuxen jakiten ez da erraz, baina, gero esanen dut horretaz zerozer. Delako amona Arribillaga Leitzako hori berriz, ez ote zen izanen Barungo amona¹¹ Juana Josefa Arribillaga Zabaleta? Larri ibili? Bertsolari kastakoa baitzen. Bordaberrin 1841an jaio eta gero ezkontzaz Baruna etorririk, hil arte guzian bertan bizitua, hain zuzen, bai Leitzatik bai Uitzitik erdibidean. Erasoteko eta Tuneneko kontu zaharrak ongi jakin behar zituen beraz, eta Uitziko aldekoak zer esanik ez: hangotarrak, leitzarrak bezain eskura izan baitzituen bere bizitzan; ez da hortaz harritzeko Orixekin kantu zahar honetaz eta bestetaz noiznahi hizketatu izatea. Segurantziaz ezin esan ordea, beste amona arribillagatar franko ere bizi baitzen Orixeren garaian Leitzan.

Kantan ageri diren neska mutilei buruz, berriz, goian Joxemanuel Arribillagak esanaz gainera, ematen du hor Orixek argitasun franko Leitzako Tutene eta Uitziko Gerazine aipatzean; baina, aldez bestera iraultzen du Joxemanuelek esana, mutila uitziar eta neska leitzar egitean. Iraulera horrek ordea, kantari nonahitik begiraturik ere, ezin ukan atarramentu onik. Leitzan, Tuteneko aitona Praxku Zabaletak behiala esana baitakit: ...Mutill ori etzen gure razakoa izaan. Gure atten atteta Gartzatik¹² etorri baitzien onea (Tutenera) maiztar ta, gero emen bizi zela erosi emen zun Iriarte, amasai ontz urretan... Ori lenaokon baten kontue izaan zen: Uitziko neskatxen batek Tuteneko mutille matte, baño attek Uitziko mutillekin ezkontzea naikio, ta gorren artzen emen zuen neskatxen attek eta ango mutillek; alare neskatxek emengo mutillekin seitzen da, ordun oittera andie baitzen ba bertsoak atetzeko ta, attek eta ango mutillek elkar artute bertsoak atea emen zittuen, emengo mutillen kontra sekulekoak esanez; baño Tuteneko mutill orrek alare, emengo launek artute neskatxengana yoaten seitzen! Da, ordun ibilli emen zittuen ixtillu gorra Uitziko mutillek eta Leitzekoak; baño azkenen biñipiñ Tuteneko mutillekin ezkondu zela esaten zuen neskatx ori!

Halaxe egin zen bai. Uitziko elizan ezkondu zituen Don. Fo. de Azpiroz abadeak 1791ko abuztuaren aurrenean, beste bikote horrekin

(11) Ikus Barundarrak sailean amona honi buruzko datu gehiago.

(12) 1869an joan ziren Margarita Lazkano Elola eta Miel Ramon Zabaleta Zabaleta beren seme alabekin Garagartzatik Tutenera. Haietxen seme zaharrena zen Fraxkuren aita zena Juan Fermin, mutikotan Tutenera etorri eta gero auzoan bertako alaba Maria Zestau Altuna Urriztimoltxokoarekin ezkonduko zena.

batera Gerazineko Marimiel Astiz Elberdin eta Leitzako Tutereneko Juan Martin Zavaleta Zavaleta. Handik Leitzako Tuterenera etorriko ziren bizitzera. Hantxe ageri dira gerozko eliz erroldetan, beren guraso eta seme alabekin. Honatx zer familia ageri den Tuterenen 1807ko eliz erroldan: *Tuterenea: Juan Martinez de Zavaleta viudo, Miguel de Zabaleta hijo, Martin de Zabaleta y Micaela Astiz su muger, él de Leiza y ella de Huici.*

Hurrengo urteko errolda, 1808koa, guraso zaharrik gabe, eta seme alaba sailarekin ageri da: *Tuterenea borda: Martin Zavaleta, su muger Micaela Astiz: hijos Catalina, Joaquina, Jose Miguel, Jose Joaquin. Criado Juan Serafin Caballero.*

Hainbeste istilu sortu zuen ezkontza hartatik sortutako seme alabak, hara nor noiz jaio ziren: Joakina 1792an, Katalin 1794an, Joakina 1796an, Miel Antonio 1798an, Joan Miel 1800an, Jose Miel 1802an, eta Jose Joakin 1804an. Hala dio gero Tutenen oinordeko geldituko zen Juan Miel horren jaiotzako agiriak gurasoetaz: *...hijo legítimo de Juan Martin Zavaleta y Maria Miguel Astiz dueños de la casa solar Tuterenea.* Horrek esan nahi du, ezkontzean oinordeko egin zirela senar emazteak Tuterenen.

Laburturik, hauxe dio Marimielen jaiotzako agiriak Uitziko elizan: El día 7 de mayo de 1764 bauticé a Maria Miguel de Astiz, hija legitima de Pedro Miguel de Astiz y Maria Bautista Elberdin dueños de la casa de Gracinea de este lugar de Huici. Bi gauza ageri dira hor argitu beharrekoak. Alde batetik, Mari Miguel izena noiznahi bihurtzen dela Mari Mikela edo Mikela huts, elizako paper zaharretan. Beste aldetik berriz esan, hor ageri den Gracinea hori, noiz batera noiz bestera, Geracinea edo Geracenea izenarekin batera nahastuan ageri dela, bestetan beste, Marimielen senideen jaiotzako agirieta.

Tuteneko seme Juan Martin Zavaleta berriz, 1765ko urriaren 17an jaioa zen Tuteneko bordan bertan, aita Juan Martinez de Zavaleta Alduncin eta ama Maria Angela Zabaleta Eguzkiza zituelarik. Familia hazixe ondoren, 59 urte besterik ez zituela, 1824ko abenduaren 27an hilen zen, ezkongaietan leitzar guziak desondratuko zituen bertsoak merezi izan zituen gizona. Hala dio haren heriotzako agiriak elizan: *...murió Martin de Zabaleta, marido de M Miguel de Astiz, dueño de la casa vecinal de Tuterenea.*

Emazte uitziarra berriz, handik hamar urtera, 1834ko urriaren aurrenean hilen zen Tuterenen; aurreko urteko eliz erroldan, 1833koan, han ageri baita oraindik bere oinordeko seme Joan Mielekin, erregin Juana Maria Arruarterekin, eta ilobekin. Hala dio haren heriotzako

agiriak: ...*murió M Micaela de Astiz, viuda de Martin de Zabaleta, natural de Huici, de edad de 70 años.* Hantxe bukatuko ziren, gaztean Uitzin eta Leitzan zer esana franko sortu zuten neska mutil maitemindu haien mundu honetako beharrak. Haien maitasun istiluak esker, ordea, kanta xorragarri baten jabe egin da Euskalerrri osoa.

4.- Neskaren aita izandu ote zen kantaren sortzaile?

Ezagunak ditugu jadanik kantako mutil leitzarra eta Huitziko aita alabak: Gerazineko Pedro Miel Astiz eta alaba Marimiel. Baina, ez dakigu mutil uitziarra nor zen, eta kanta nork sortu zuen ere ez. Aitak? Uitziko mutilak? Biak, elkar harturik? Orixek dio Gerazine, izen haundiko bertsolaria, hark ezagutu zuen aitonaren aitona zela, bertso horien egile eta kantako protagonista uitziar maitemindua. Lehen ongisko ikusi duzunez ordea, horrek ez du zentzurik. Kantako neskatxa baitzen, ez mutila, Uitziko Gerazineko alaba; beraz bertsolaria ezin izan Gerazinekoa, non eta neskatxaren aita bera etzen, eta hori bai, izan litekeen gauza dela. Gogoratu besterik ez lehentxeago Tuteneko aitona Praxxu Zabaletak esandakoa: ... da, ordun oittera andie baitzen ba bertsoak atetzeko, ta attek eta ango mutillek elkar artute, bertsoak atea emen zittuen, emengo mutillen kontra sekulekoak esanez.

Ez da batere harritzeko hortaz, aitak berak para izatea bertsoak, alaba bere guztizko mutil uitziarragana bihur arazteko; izan ere, aitarren eritziak pisu haundia baitu bertso horietan; baina, hala eta guzi, bistan da, maitale uitziar saminduak para balitu bezala ageri direla bertsoak; aitak paratuak izatera, ez bailuke gainera inolako zentzurik lehen bertsoan ageri den aita alaben arteko elkarrizketa horrek.

Kontua da, Gerazineko Marimielez maitemindua zen mutil uitziarra ez dakigula nor zen, eta hark bere buruz atera bazituen bertsoak, ezin dugula beste argitasunik gabe jakin, nor zen bertso horien egilea. Bestela berriz, biek elkar hartu, eta neskaren aitak atera bazituen bertsoak bere guztizko suhi beharraren izenekotzan, Gerazineko Pedro Migel Astizek behar zuen bertso horien egile, Orixek dioenez: Gerazine, izen aundiko bertsolaria, Uitzin beintzat. Nik ezagutu nuen aitonaren aitona. Zinez ari ote da hor Nikolas, edo aitonaren aitona delako hori aspaldikoa zela esateko modua baizik ez ote da? Batek baleki. Dena dela, Orixek Gerazinen ezagutu zuen aitonik zaharrena, Joakin Mariano Iribarren Zelaiaren, aitona zen, hain zuzen, goian aipatu Pedro Migel Astiz hori, emaztearen aldetik, noski. Baliteke hor-

taz, bertso horiek, neskaren aitak, Gerazineko Marimielen aita Pedro Mielek, alegia, paratuak izatea.

Pedro Miguel Astiz, Miel eta Klara Azpirozen semea, 1732ko urriaren 4an jaioa zen Uitziko Gerazinen. Aitaren aldeko aitona amonak: Juan eta Josepha Goizueta. Amaren aldekoak: Miguel Azpiroz eta Leonora Hugalde. Aitautxi amautxiak: Pedro Azpiroz, amaren anaia, eta amuna Josepha Goizueta izan zituen.

Gero, Azpirotzen andregaija egin, eta hango elizan ezkonduko zen 1763ko garagarrilaren 16an, Maria Bautista Elberdin Aldayarekin; baina ezkondu bezain laster, bere gurasoekin Uitziko Gerazinerara ekarriko zuen andrea. Hantxe jaioko zitzaizkien hiru seme alaba: honara arte maiz aipatu dudana Marimiel 1764an, Juan Miel 1767an, Joakina 1769an, eta Juan 1772an.

Emaztea, gazterik hilen zitzaion, 1781ko uztailaren 5ean. Hala dio heriotzako agiriak: *...dueña que fué de Gracinea. Etxe bereko hilobian lurperatua izan zen. Urte saila gerozago hilen zen gizona, izen haundiko bertsolari izan omen zena. Hala dio heriotzeko agiriak: ... testó ante Don Miguel Martin de Azpiroz Notario, ... viudo de Maria Bautista Elberdin, naturales y vecinos de este lugar de Huici, ...dueños de la casa de Geracinea.*

Guraso zaharrak hiltzean, seme zaharrena, Juan Miel, geldituko zen oinordeko Iribasko Aitolako alaba Marimiel Legarra Iribarrenekin ezkonduz. Hurrena, senar emazte honen alaba Marijoana, 1805ean jaioa, Etxarriko seme Joakin Mariano Iribarrenekin ezkonduko zen 1839n, eta orduantxe sartuko zen Iribarren deitura Gerazinerara, joan zen urte sail haundiko Astiz deitura itzalduz. Mariano horixe zen Gerazinen aitondurik Orixek ezagutu zuena. Gero Etxarrira joanda han hil omen zen. Eta Orixek esan bezalaxe, honetxeren aitona zen, andrearen aldetik, Pedro Miel Astiz, kantako protagonista Marimielen aita.

Gerazinen bertsolaririk izandurik ordea, ez da oroitzen gaur inor Uitzin, baina, Txonkoneko Miel Arrizurietak, hala esan dit Orixek ezagutu zuen aitona ondoko beste aitona Jose Iribarren Astiz Gerazinekoak: Txonkan taberna eukittu zuen gure amak eta, ta attun ori usual eatera etortzen emen zen Geazenetik taka taka; ta etxen ume ttikik ta ama bakarrik uzten, da beti aserre. Bein joan da, belaxe berriz joan da, beti tabernan attun ori, ta eunero kaxkartu itten, da eun beten andrekin artu emen zun errixtan gure ama:

- Ya zertako irikitzen zion atea ari?
- Bere, nik taberna ta denda, bik dauzket, eta ez dauket iñori

atea ixteik, baño zuk etxekoa dozo, ta zuk itxi bear diozu, zuk!
Zuretik ateako ez balitz, ez litzeke neren sartuko!

Patar edale amorratua bazen ere, Gerazineko aitona Joxe Iribarren Astiz, 86 urterekin hil zen, 1926ko abenduaren 28an. Emazte Maria Bautista Aldayak etxetik ateratzen utzi ez, eta patar puskarren bat edan faltan, neguko hotzak menderatuko zuen gizajoa; auskalo beste zenbat urtez biziko zen bestenaz. Bazuen seme bat, gazteagotan hila, eta lehendik heriotz gogoangarri baten egile ere izana. Huitziko elizan aurkitu dut haren testigutza: *En la mañana del día 25 de Abril de 1897 fué hallado por los vecinos de este lugar en el parage denominado Arripelzar un cadaver, que practicando diligencias judiciales resultó ser de Ramón Graciarena de 16 años de edad, soltero, labrador, natural de Urriza, y residente en esta.*

Heriotz agiriaren ezker aldera, Fermin Ixurko Astiz, geroztik Uitziko erretore izanak egindako ohar hauxe dator: Tiroz bota zuen gizagaxoa, Julian Iribarren Aldayak, haren zizalarrean atzeman zuelakotz. Eraile ankerra, zeina 1880an baitzen jaioa, luzaroan egon zen giltzapean. Hauxe zen Gerazineko aitona patarreroaren semea. Heriotz agirien liburu berean, aurreraxeago, honela esaten da: *A las 4 de la mañana del día 16 de diciembre de 1915 murió a los 35 años de edad, Julian Iribarren, soltero, natural y residente de este lugar, hijo legítimo de Juan Jose Iribarren y Maria Bautista Aldaya.* Eta alboan Don Fermin Ixurkoren oharra berriz: Hunek hil zuen ankerki Erramun Graziarena.

Gauza jakina da, larrejendeak urrezko altxor gisan gordetzen ditzutela zizalarreak, eta espa ikaragarriak sortzen direla elkarren artean. Ikusi duzunez, heriotzerainokoak askotan. Gertakari gogoangarri haren galdezka hasi Uitziko herrian, eta hala esan dit Yoantenek Joxe Perezek: Ure il zuen eunen San Markon prozesioa men zen errin, da yende guzie mezan zegoala tiro bat aittu emen zuen elizetik, eta seittun pentsatu emen zuen zeñek ille izaan zen. Apezeneko Martin Ariztimuñok, berriz, hauxe erantsi dit: Gure atte zenak esaten zun, mutilleri tiroa emanda, deus pasatu ez balitz bezela, etxera etorri, arropak aldatu ute Berasteire yoan emen zela; aizkora apustue emen zen, da ure ikustera. Mutille ez emen zen seittun ille, biden odol arrastoak utziz beiko esireño arrastan etorrie arrapatu emen zun, eriosur etxera etorri naien edo. Txonkoneko Miñe Arrizurietak, biribildu dit azkenean kontua: Txurdaneko morroie emen zen ildako mutille, ta Gerazineko semea berriz il zuna... Otsoa deitzen emen zien. Uitzin atzeneko otsoa ark arpatu emen zun, da ala esaten emen zuen errin: Ara sekulen paastu eztena: Otsoak oisoa arpatu!

Uitziko Gerazineko kontu hunkigarrion ondotik, atzera lehen hartutako bidera bilduz, esan dezadan behingoz, edozeinek para zituela ere, Gerazineko alaba Marimiel Leitzako Tutenera ezkondu aurretik paratuak behar dutela bertso horiek, 1790ean nonbait han. Baina geroztik, berrehun urtez, bizi bizirik iraun dute, bai leitzarren bai uitziarren gogoenean. Ez al da miragarri?

5.- Nik aditzea dudanez, Leitzan mutill fiñik ez...

Ez bela belakoan, —esazu—, baina bihurtu naiz atzera hasieran agindutakora. Horra kanta xahar hartatik jendeari, batipat Leitza inguruokari, gogoan gelditu zaion esaldia: Nik aditzea dedanez, Leitzan mutill fiñik ez. Aurren aurrenekotz, deus asmatzen ari ez naizela ikus dezazun, hona kanta xaharreko pasarte gogoangarriak utzi duen aztarren horren lekuko, Bordaberriko Joxemanuel Arribillagaren ahotik jasotako pasadizoa:

Garai baten yende asko yoaten zen emendik Uitzire pestara, ta beiñ Aisoko Patxiku Saltsan autobuse dena beteta, leitzar saill aundie geldittu omen zen Uitzin, ta Patxiku Saltxan txoferrak, —Batiste Olaso omen zen txofer—, esan omen zioan:

— Espeazazue pixkat, ok eamanda etorriko naiz belaxe!

Ala, geldittu die ta, autobusek ze in do bittarten: gasolinak aittute geldittu, ta errin gasolina bille ta, bat eta beste, denbo asko pasatu bueltan etortzeako. Ta, tarte artan Berasteiko kamionen bat tokatu lruñetik eldu zena, ta esperoan zeudenak, ze in due?, kamiona ikusi duenen, denak rau! barrenera sartu die ta, kamionen etorri Leitza.

Gero, autobuse yoanda Uitzire ta, yendeik ez! Ta, Patxiku Saltsa orrek yakinkio Miel Joakin Inaziobarunena an geldityue zela, ta urren-go eunen, Irurtzungo ferin bik topo in due ta, Patxikuk:

— Nik aditzia dedanez, Leitzan mutill fiñik ez!

Ta, Miel Joakiñek:

— Bai, autobuse bela eldu zela, ta beiñere etortzen ez!

Artan bukatu omen zittuen eun artako yolasak.

Horra hor kanta xaharrak utzi duen azterna, geroztik leitzarren batek deustan hutsik egiten badu, inguruko herritarrek agudo aski gogora araziko diotena. José María Iribarrenek, honela dio bere *Burlas y Chanzas* izeneko liburuaren 49. orrian: *Por su parte los de Huici se burlan de los de Leiza. Según la historia, un mozo de Leiza preten-*

día a una moza de Huici, y un día, acompañado de otros mozos, fue a verla. Cuando los visitantes se marcharon, el padre de ella, que era opuesto al noviazgo, dijo a su hija:

Nik aditzia dedanez
Leitzen mutill fiñik ez.
Engañatzen zaituzte
Yolas ederrez.
Nola diraden itzez
Ala balira biotzez,
Etzaituzte erreko
Bela ur otzez.

Este giro final, soso y desconcertante, es muy característico de las canciones vascas.

Horra hizkuntza batetik bestea juzkatzen aritzen direnen asmakeria barregarriak. Bertso horren bukaera, etzaituzte erreko, bela ur otzez, ez baita hain usua euskal kantetan, eta are gutiago zozoa. Honatx, horrez gainera, sail bereko esanera batzuk:

Altzoko Imaz bertsolariarena:¹³

.... ur otzez erre-eta len dagoanak
beroaren beldurra, badauka, jaunak.

Aita Damaso Intzakoak Etxalekun jaso:¹⁴

Ur otzez errerik dago
(lendik gogorak ikusia)

Lehen gerrate karlistakoa, berriz, hurrengo:¹⁵

... ezaguturik ondo zer diran legeak
gorde nai izan ditu bakotzak bereak
arkitzen diralako ur otzez erreak.

Koldo Izagirrek dio, ur otzez erre, metaforak, eskarmentatu esan nahi duela. Behar bada, usariorik zabalenean bai, baina, hizkuntza bizian, lokuzio baten semantika nekez makurtzen da esanahi finko batera. Probatua naiz ongi, leitzarrekin nekez eskarmenta litekela fi-nezi izpirik duen inor, baina, horrez gainera ederki adierazten duela dirudi metafora horrek, leitzarren hizkera ahobero eta haundikeria za-

(13) Koldo Izagirre, *Euskal Lokuzioak*, 202 orri.

(14) Napparroako euskal esaera zarretan, 963.gna.

(15) Auspoaren Sail Nagusia, 4. liburua, 160 orri.

lea. Apainago eta bixiago adierazten, franko kostako ez ote zitzaiokeen nago, Jose Maria Iribarreni berari.

Uitzin, Buztiñeko Trini Rekaldek kantatu zidan azkeneko bukaera honek, oraindik dotoreago adierazten dizu azkeneko esanahi horren zentzua:

Eztizute bela erreko
aorikan ur otzez.

Bai ederki esana! Egunen batean, leitzarrismoa gaitzat harturik entseiatzera inor abiatuko balitz, bestetan beste, argitasun ederrik baluke bertso horretan. Ez da hor inolako desondrarik: egia eta oho-rea baizik leitzarrentzako, eta kanta osoan zer esanik ez. Pentsatzen jartzea aski: berrehun urtez herritarren gogoenean iraun duenerako, ederretik eta zinezkotik ere zerbait izanen baitzuen kantak!

Poesia

ANA ISABEL ITURBE

Agertu zitzaidan zerua
bapatean,
egun sargoriaren hasera.
Egunabarra zen,
eta,
soinu melodia batean
nire ohe izaretan
agurtu ninduten
bere lehen laztanek.

Orduan kantatu nion
ene bihotz umilaren koplak;
"Egun errainuaren beroa
sentitzen dudanean,
zure ederra barruntatzen dut,
zu baitzara
ene begietako argi bakarra.
Ibai barrenean
ura, mugikor,
bazterrak hezatu.
Mendi hegaletan
haizea, dantzari,
koroa zuriak
xamurrak, biluztuz.
Hondar aleetan
olatuen hurbiltasuna,
jantzi urdina soinean,
zorua bustiaz
arin".

Dantzatu nizkion dantzatu,
arratsari
ene hanka ahulen baladak;
"Zuri begira
pausadatsu nabil
lurra, azalean
laztanetan bidaiatzen.
Lehorra,
bustia zara etengabe.
Oinetan hotza,
oinetan sua dirudizu,
sentimendu lokartu batean bizi
eta
Irrifastu,
aurpegia alaitzen didazu,
gorputz ahituak,
nekearen itzal ilunak
mugiarazten dituzu,
ixilik dagoen neguko poesia
urtuz,
udaberri leunean jantziaz.
Zure eskuak sentitu,
taupadetan salto egin,
hanken zorabioan
gauari musika jarri
eta zu,
begira".

Aitortu nion
ilargi orduetan
zure ahoari
ene ezpain dardartien kantua;
"Azkenik,
loratuko dizkizut
landatu ditudan
hazi lurperatuak,
barruan ilun baitzeuden
hainbat egun izpitsueta.
Hitzen bitartez
elikatuko ditugu,
arnas gardenetan.

Nire hatsean,
zure hatsean,
petalo bat edo beste askatu,
bitartean...
Arrosak,
fruitu marrubitsu
ditugu orain,
haragitsu,
gorri,
jan dezagun hauetatik!
Egunsentia gau bilakatu zaigu,
eta,
honen erreinuan,
izarapeko dantzak nagusi”.

Bai,
dantzatu nahi izan nizkion
zure gorputzari
beso eta hanken
doinu motelak,
egun sargoriek ere
ilunpetan
erre egiten dute eta;
“Oinutsik,
txinpartak inguruan,
paisaia paregabea dirudizu,
izkutzatzen den baso arteko
animalia basatia zara.
Har ezazu nire bilo iluna
eta endredatu bertan.
Lotu itzazu zure eskuak
eta lotsagabetu nireak,
ihintzean sentituko ditugu
frutu erneak!”

Nekeak ahuldu ninduen
ordea,
eta, izotzean... euriak tantetan
muxukatu ninduen.

Zer kantatu,
ekaitzaren danbarrean
burrunba baino.
Zer dantzatu,
ihesian dabilen txoria banaiz
han eta hemen.
Zer aitortu,
lainoen artetik ikusten ez bazaitut
hauek estaltzen banaute.

Zer bizi,
imaginazio une batzuetan
hegaz,
nire istorioetan agertzen bazara,
soilik.

Agian,
oldarturik,
egunsentia belztu
eta mozorroturik,
intzirika dabil edozein paraje lokaztuan.

Eta ni,
itsasbehera,
itsasgoraren ibileran,
maskorak babestuz
alde batetik bestera,
igurtzi epeletan
edo eta zaurietan apurtua.

Eta zu,
mendietan gora
aiseki zabilta,
zure izerdiek ordea
marearen gatz sikatua
dute gogoko.

Halere,
mendi gainean ere,
hasperen batez
mires dezakezu bere barealdi indargea,
usain dezakezu bere kresala,
inoiz amaitzen ez den ozeano batean,

arrastiriarekin bat,
 eguzkiaren seinale koloretsuetan
 nahasten den muga mugagabe
 batean.

Izartegia han dago,
 udako beste egun baten aurrean,
 ilargiaren erresuman,
 bere aurpegi gozoa
 nire ametsen irudi...

Ilunabar

Ilunabar,
 su gorritz bete,
 ikusten zaitut paregabe,
 eskuak dardarazten dizkidazu
 ezer esan gabe.
 Somatzen zaitut nik
 hain herabe!
 Izan zaitez arren,
 nire ametsen jabe.

Joaten zarenean
 agurtu eguna,
 nik zaitudan bezala
 duzu zuk laguna.
 Begirada, orrua,
 duzu hain urruna!
 Eztia bezain gozo
 nire maitasuna.

Zale

Zelaiak zure ondoan
 itzalpean daude,
 zure garrek, ordea,
 ni argitzen naute.
 Ez dakit zer daukazu...
 ederrak hainbeste!
 Zure laztan ixilek
 abesten didate.

Lagun bati

Azken egun hauetan
udako memorieta zehar
barruntatu zaitut,
lagun.

Ahaztua nenbilen zure presentziaz,
norbait,
buruan,
nahastutako ilusioak
ezabatzen nenbilen.

Denborak bere zama bota
eta,
bertan agertu zara.

Iragana ez daukat urrun
momentu hontan,
agertzen zarenean,
bakardadean ez nago eta bakarrik,
zu zaitut eguzki egunetan itzal,
laino hodeietan haize bilutsia.

Inoiz nire ondotik joan izan ez bazina,
agian,
imajinatzea nahiko nuke
nola izango litzatekeen
zu maitatzea;

Egunak joan eta egunak etorri
eta zure ahotsa entzun,
zure basarkada sentitu,
zure printzesa txikia izan,
edozein alaba
edozein aitarentzat bezala.

Ulertzea zaila da
non zauden orain,
edonon norbaitentzat zerbait zaren
edo eta
munduan galdutako
beste izen bat ote zaren,
ez dakit...

Udazkena badator,
 arin-arinean,
 hostoen kolore ilunean
 jauzika.
 Joango da,
 era berean,
 zu joan zinen moduan,
 urrutira,
 noizbait iristeko nire ondora.

Akaso,
 ikusiko zaitut egunen batean.
 Agian,
 bueltatuko zara...

Baliteke,
 lokarturik,
 amets gaizto bat bizitzea
 eta bihar,
 esnatzean,
 goizaren irrifarrak bezala
 zureak ni argitzea.
 Begietara poza ekarri
 eta,
 pausoak batera jarraitzea.

Amets ederregia ordea,
 nire arima alaitzako
 sortua.
 Oroitzapen haietan
 pentsamendua,
 kate amaigabe batean
 iragana,
 kanporatu ezin daitekeen tristura
 barnean.

Badakit,
ez gaur,
ez bihar,
eta ez etzi,
ez nauzula utziko.
Zure indarrak
babesten nau eta,
iragandako uneak
gogoan ditut eta,
nire zati garrantzitsu batean
zu mantentzea errexa baita,
aita.

**Uda giroan
ere
amestuz**

Abesti gorde, ixil honekin
egun askotako hasperen garbiak
ditut kantatzen.
Askotan berdinak izan ohi dira
asezinak, plazertsuak, malenkoniatsuak...
baliteke.

Atsekabeak alboratuz,
antsia, irrika guziak sentituz.
Eguna arrastuz,
iluna argi bihurtuz.

Hunkimenez bizi nahi hori
handiagotzen zait egun horietan;
Amodioz bihotza mamitu
eta epeldu,
bere taupadetan kiskaldu arte.

Poztasunez hankak mugitu
eta dantzatu,
bere doinuetan itsatsi arte.

Laguntasunez eskuak goratu
eta maitatu,
beren begietan lokartu arte.

Amaiera datorrenean,
 ahul somatzen ditut,
     badoaz,
 malkoak ezin agorturik,
 agur esaten digute.

    Udako egunak,
     garbiak,
     hodi zuri batean
     ditut nabaritzen,
 ilunsentian beraiekin
     amets egiten dudanean.

Begi gezurtiak

    Eta,
 itsu bat bezala
 agurtu zintudan
 gau estali hartan,
 itzalitako suaren
 sugarretan.

Ez bainekien
 txinpartak noizbait
 aldeginen zutenik,...

Erori nintzen,
 jota,
 amildu ninduzun
 egun batez.

Barruko arrak gordetzen saiatuz,
     nigar malkoak ezin eutsirik,
 itotzen hasia nintzen,
     kateiaturiko gogo guziak
 askatu ezinik,
 ametsa zorigaiztokoa
 bihurtu zenidan.

Esango banizu nola sentitu arazi
 zenuen neure bihotza,
 eguna laino bustietan baino
 ez zenuen ikusiko.

Baina,
ez dakit inoiz
jakingo duzun,
ez dakit inoiz
esango dizudan,
ez dakit inoiz
sekretu hau zurea izango den.

Bitartean,
agurtuko zaitut,
zure begietara zuzenean
nire egi bakarra
aitortuaz.

**Ilunaren
argi
mutua**

Gaua,
munduaren
eta
zure maitasunaren
zalantza.

Eguna egun dela,
argi bera dela
jakin nahi dut,
eta,
bertan,
zu zaudela.

Gaua,
kolorearen indargabetzea,
zure ahultasuna.
Horrek dardarazten nau.
Maitatu al ninduzun behin?.

Eta,
ixiltasunak zure ahoa koroatzen
duen bitartean,
gaua denean,
eztakit
amodiorik dagoen, argirik dagoen.

Mirari baten esperoan
nabil:

Beste egun bat,
eta bertan,
zure ahotsa,
betiereko gogoa
aise askatuaz.

Zu ixildu arren,
mugagabeko urruntasunean,
egunabarrak, behintzat,
bere argiak,
zukanako dudan maitasunaren
baiezkoa ekarriko dit.

Begininietan

Zure begininia beltza da,
eta,
barre egiten duzunean
bere argitasunak,
egunaren lehen laztanaren
xamurra
oroitarazten dit.

Zure begininia beltza da,
eta,
nigar egiten duzunean
malkoak, garden,
ihintz bilakatzen dira,
loraren azala estaliaz.

Zure begininia beltza da,
eta,
bere sakontasunean,
errainu bat, urrun,
arratseko zero batean
galdutako izar bat dela
imajinatzen dut.

Gau batez

Gau hartan,
bertso tristenak abes ditzaket;
Gaua izartsua dago eta,
urrunean,
argi izpiak,
dardaraz,
mires ditzaket.

Maite izan nuen behin, eta,
berak ere,
maite izan ninduen.
Hauetako gau batean,
besoetan izan nuen;
hainbestean elkar musukatu genuen
Zeru infinitoan barrena...

Berak maite ninduen,
eta,
alditan,
nik ere maitatzen nuen.
Bere begi finko ederrak nola ez ba maitatu!

Orain,
jadanik ez daukadala pentsatu,
galdu dudala sentitu.
Gaua bere osotasunean entzun, bera gabe, sekulakoa.

Eta bertsoa,
arimara badoa,
ihintza belarrera bezala.
Ze ajola dio nire amodioak ezin gordetzea!
Gau izartsua dago, eta bera ez dago nirekin.

Horixe da guzia,
norbait,
han zehar, abesten dabil. Han zehar.
Nire arima ez da pozten bera galdu izanaz.

Gertura dadin,
nire begiradak bilatzen du,
Nire bihotzak ere, baina,
bera ez dago nirekin.

Jadanik ez dut maitatzen,
zin egiten dut,
zenbatetan egin nuen ordea!

Nire ahotsak haizea bilatzen zuen,
bere belarrira irits zedin.
Beste batena, beste batena izango da,
lehen,
nire muxuena bezala,
bere ahotsa,
bere gorputz gardena,
bere begi infinituak.

Jadanik ez dut desio,
egia da,
baina,
agian, oraindik desiatzen dut.

Azkar batean eteten da maitasuna,
eta,
hain azkar ahazten da...

Nere arima ez da alaitzen
hura galdu izanaz,
hau,
berak sorrarazten didan azken mina
izan arren,
hauek,
idazten dizkiodan azken bertsoak
izan arren.

Ama...

Antzerkia hiru zatitan

DANIEL LANDART

Jokolariak

Ama	60 urte
Pettan	33 urte
Maritxu	30 urte
Antton	28 urte
Apeza	55 urte
Auzapeza	60 urte
Serora	50 urte
Jean-Pierre	30 urte
Hiru-harmadun	edozein

Lehen zatia

Taula gaina: jateko sala bat, ezker aldera... ohe zabal batekin. Nahiko desordena dago.

Ama — Serora

Oihala altxatzean, ama ohe gainean etzanik dago, serora aldiz pikura bat apailatzen ari da. Serorak ipurdi mazela alkoholarekin torrutzen diolarik, amak animaleko oihu bat botatzen du:

AMA: Ai!

SERORA: Ezti zaitez, emaztekoa... Ez dut oraino...

- AMA: Alta bizian zerbait-zerbait jasanik badut... baina pikura zikin debru horiek ez ditut bada onesten ahal!
- SERORA: Ez da hain bortitza...
- AMA: Emaiten duenarentzat ez, ez da hain bortitza. Ene lekuan bazine...
- SERORA: Nik ere bakarrak baditut ukanak... zeinetarik eri nintzelarik...
- AMA: O, gaixoa! Zu ere anitz ikusia zira beraz? Eta orain... ongi sendatua zira bederen?... Ez zaizkitzu eskuak daldaran ari, agian... Zeren...
- SERORA: Badakit zer erran nahi duzun... Baina, ez zaitela otoi ene eskuez hAnbat axola. Nahiago nuke, zu segurik, ez bazinte hainbeste mugi. Gorputz guztia airean duzu...
- AMA: Zerk hatxeman behar ninduen, orain! Ikusiak, ikusi...
- SERORA: Zaude, zaude. Gero kondatuko dizkidazu zure berriak... Ea, ba... (*Serorak berriz ere ipurdi-mazela torratzen dio*)
- AMA: Jainko ona! (*Serorak orratza sartzen diolarik, amak berriz*): Ai! Zer zizta! Uiui... Uiuiui...
- SERORA: Ez zaitex mugi... Otoi ez zaitela mugi...
- AMA: Zer da botia tzar hau! Ene mina! Ene mina!
- SERORA: Geldi zaitex, bestela berriz hasi beharko dut!
- AMA: Jainkoaz ez zazula horrelakorik erran! Ama maite zeruetakoa!
- SERORA: Horra. Egina da orain.
- AMA: Ez da goizegi. Botia zikina! (*Ohearen ganean jartzen da*). Zahartzeak ez du deus onik, ori... Eta futxo, denek zahartu nahi!
- SERORA: Zer derasazu? Zu, ez zira zaharra oraino!
- AMA: Ez eta gaztea ere alta! Funtsean, ez banu hainbeste eritasun, beste kalipurik banuke! Baina, azken urte hauetan, kasik pozoin guztiak kitzikan ari zitzaizkit! Urde zikinak... ez besteak. Bat kasatu orduko... berehala beste bat, hortxe, aiduru. Kasatzen ahal direnak, oraino, paso... Baina ene ez-tul hau... Ene eztula bazinu zuk, gaixoa... Eta ene erromatismak... Erromatismek jana naute. Bazinaki... Bazinaki... Eta azkenik, azkenik... gaitz madarikatu honek harrapatu behar ninduela...
- SERORA: Diabeta erran nahi duzu...

AMA: Hori bera. Diabeta bai. Diabeta. Asukrea odolean... Goiti eta beheti. Den mendreneko zerbait on jan orduko... Akabo! Eta orduan, ene medikuaren erasiak entzuten bazenitu! Alta segur naiz, berak ere nonbait min dukeela! Haren begitarte ikus bazineza, harri zintazke... Harri, gero! Batean zuri-zuria da hil bat iduri eta beste aldi batzuez berriz, eguzkiak ere ez du hark bezainbat dirdiratzten!

(Ama ohetik jausten da, biziki nekez eta kurritzeko kana bat hartzen du).

SERORA: Nora zoaz? Jaun Medikuak errana dautzu ez ohetik higitzeko!

AMA: Jainkoa! Orai arte Medikuaren erran guztiak segitu banintu, aspaldian hila ninteke, ori! *(Geldi)* Kafe xorta bat hartuko duzu, ez?

SERORA: Ez du segur balio, ene gatik neka zaitezen... Milesker. Beste eriak goait ditut...

AMA: Egia. Egia haundia. Beste eriak ere badira eta... Funtsean, herrian berean, zenbat ez da... Eta beharrik, hor zaitugu, zu, Soeur Marie de l'Assomption, artatzeko. Zer egin ginezake zu gabe? Alta segur naiz ez zaitugula aski estimatzen. Lehen, herri hontan berean, hiru bazinezten. Orain, bat ere ez. Seroren hemendik joaiteko aipua hedatu zelarik, nehor ez zen mugitu. Nehor. Gero haatik, bazterrak murriz ziren, murriz. Beharrik, zu bederen hauzo-herrian gelditu baitzira eta gure zorigaitzak arintzen baidituzu! Beharrik. *(Kafea zerbitzatzen dio).*

SERORA: Milesker. Milesker.

AMA: Esne xorta batekin?

SERORA: Berdin, ori. Baina Jainkoaz ez zaitela sobera kurri. Nekatuko zira...

AMA: Ogi zigortua ala bizkotak nahiago dituzu?

SERORA: Goizetan, kafesnea hutsik hartzen dut.

AMA: Nahi duzun bezala... Nik aldiz, laborari ohidurak atxikitzen ditut: goiz guztiz, bederatzietan, arraultze-eta-xingar janez. Arraultze eta xingar. Osasunean naizelarik bederen. Nahiz azken denbora hauetan... xingarrari ez diotan lehenagoko gustu bera harrapatzen. Funtsean ez da harritzeko, urdeak nola hazten dituzten ikusi-eta... Sortu orduko, "Aliment com-

plet" delako zikinkeria hortaz hantzen dituzte... eta gero zerrria ederra da bai... kanpozt, baina barnez? Jainko ona! Gure gazte denbora, gure gazte denbora, hura zen hura denbora! Oraikoa aldiz... (*Eztulka hasten da*).

SERORA: Oraikoak ere baditu bere alde onak.

AMA: Gutti. (*Eztula*) Biziki gutti. (*Eztula*) Ustelkeria denetan nagusitua da. Denetan. Eta badakit zer diotan! Ustelkeriak, emeki emeki denak iresten ari gaitu.

SERORA: Otoi emaztekoa ezti zaitez. Ez ditzagun gauzak ilunegi ikus. Jainkoa ona da.

AMA: Ona? Agian. Agian.

SERORA: Jainkoan ezar-ezazu zure esperantza...

AMA: Esperantza? Ba ote dakizu zein den ene esperantza bakarra? Erranen dizut. Sortzen ikusi nauen etxe hontan nahi nuke bizi. Bizi. Eta azkenean hil. Hemen hil. Horra ene esperantza. Baina ez dakit. Ez dakit. Batere ez dakit, ez nautenez...

SERORA: Nortaz mintzo zira?

AMA: Nortaz mintzo? Ene hurrez.

SERORA: Zure hurrez? Baina zure hiru hurrak ezinago xarmantak dira... Ez dut konprenitzen...

AMA: Nik ere ez dut konprenitzen. Eta hortan da guztia. Hortan da guztia. Baina hasi aitzin isilduko naiz. Luzeegi bailitaike. Ez nuke zure oneziaz baliatu nahi...

SERORA: Arrazoin duzu. Presatua naiz. Baina, etzi kondatuko didazu segida... Milesker beraz eta Jainkoaz ez zazula otoi sobera odol gaixto egin...

(*Amak serora ateraino segitzen du*)

AMA: Milesker zuri, Soeur Marie de l'Assomption...

Ama

AMA: Ez otoi sobera odol gaixto egin... Ez dakizu zuk, zer den ama izatea! Ez dakizu. Hurrak ukan, hurrak hazi, hazi eta hezi, ahal bezain ongi altxatu, eskolatu, hots, gizon eta emazte bilakatzen lagundu, gidatu, eta orain, ororen buru, zer gelditzen zait? Zer?

(Eztulka hasten da eta emeki-emeki ohearen gainean erdi-etzaten da. Ixil gune baten buruan, beste barne batetarik, irratia entzuten da, apal, gorago, biziki gora. Ama ohearen gainean jartzen da.)

AMA: Egia. Ez naiz eta, bakarrik. Larunbata da egun. Eta Antton larunbatetan lanean ez ari... Funtsean... noiz ari da? *(Oihu bat botatzen du)*: Antton! Antton! Musika basa hori apalago ezarezak! Antton. *(Musika berdin. Orduan ama ohetik jausten da eta ate bateri buruz doa)*. Antton! Antton! Apalago otoi! *(Musika doi bat ezitzen da)*. Ama, berriz sukaldearen erdira heldu da eta biziki emeki eleketa hasten:

Antton. Ene azken haurra. Hirugarrena. Zenbat urte dauzka? Hogeita bi? Hogeita bost? Ala gehiago? Gehiago bai. Aurtten, hogeita eta zortzi urte ditu. Hogeita zortzi. Denbora juhan denez! Eta gu harekin, ohartu gabe. Hogeita zortzi urte. Iduritzen zait oraino haur bat, haurño bat dela. Ene Antton... Antton maitea. Lehen, —hain aspaldi du, baina orroitzen naiz atzo balitz bezala—, lehen ez zen sekulan lokartzen ahal eta ilunpean, luzaz eta luzaz "Ama", "Ama", "Ama", oihuka aritzen zen... Eta gau guztiz, bere ganbarara itzuliño bat egiten nuen eta "Arri arri mandoko, bihar lruñerako" kantatzen nion, gero haren aingeru begiak segidan hesten zirela. Haur denboran ez zen goizik lokartzalea, eta orain are gutiago... Hogeita zortzi urte... eta iduri izpiritua hemezortzi urtetan gelditua duela. Gau guztiz airean... Beti zerbait estakuru ba... Eta gauak luze eta gauak usu. Oraiko gazteria! Oraiko gazteria beti bestaz-besta! Baina Antton, maite dut. Biziki maite. Bihotz ona du. Besta egile zanpantzar bat da baina bihotz ona du. Eta bihotz ona duen bati denak barka zaizkio. *(Antton sartzen da, transistor bat eskuan eta galtza motzak ditu bakarrik soinean)*.

Ama - Antton

ANTTON: Zer ari zira zutik Ama? Medikiak errana dautzu ohean egoitekoko!

AMA: Eta lanak nork eginen ditu?

ANTTON: Ni, ez naiza hemen?

AMA: Hi ba hi... Gaizo brilili...

Hemengo manera zerbait baduk: sendoa ohean eta eria xutik!

- ANTTON: Goiz da oraino.
- AMA: Goiz? Hamarrak eta erditan goiz bazaik hiri, to biba hi!
- ANTTON: Errazu, hola segitzekotan, ni berdin berriz ohera joanen naiz gero. Ez naiz erasia gose!
- AMA: Bazakiat bai zertaz haizen gose. Haskal hadi! Esnea beroa duk. Eta ogia xigortua.
(Ama ohearen gainean jartzen da. Antton-ek, berak apai-latzen du bere hascaria. Kafea kikerara isuri ondoan, esnearekin heldu delarik, nolabait behaz topatzen da eta esnonztzia erortzera uzten du. Anttonek sakre bat bota beza).
- AMA: Gaizo hakola! Gaizo eskoila.
(Amak zutitzera egiten du).
- ANTTON: Zaude hor berean, zu! Aditzen duzu? Hor berean.
- AMA: Gaizo eskoila! Zer haiz, hamarrak eta erditan, oraino, ez ontsa iratzartua? *(Antton, trapu batekin esnearen biltzen hasten da, ixil gune bat).*
 Emazte bat behar huke Antton. Emazte bat.
- ANTTON: A, ez zaitela has, he. Zure karkara atxik-ezazu zuretako. Ez da orain mementoa. Aditzen duzu. Ez da orain batere mementoa. *(Belauniko).*
- AMA: Beti gauza bera erraiten daitak. Eta nik halere sekula ez barkatzen: ezkont hadi mutikoa, ezkont hadi. Emazte baten hartzeak on eginen dauk.
- ANTTON: Ene ongia non den, hori nihaurek badakit. Eta ez da batere errana emazte bat hartuz, zoriontsuago nintekeenik. Eta uste baduzu, ezkonduz, ez nukeela haskariaren nihaurek prestatzearen beharrik ukanen, ontsa tronpatzen zira. Oraiko neskatoek ez dute kozinatzen gustu. Eta gehienetan, nago, senarrak ez ote direnez trebeago.
- AMA: Senarrek, beren emazteak lagun ditzaten, hori gauza zuzena duk. Hire aitak ere, artetan bederen, laguntzen nintian. Gauza ederra duk hori... Senar-emazteen arteko lotura, atximendua, amodioa.
- ANTTON: *(Lana utzirik, amaren ondora doa eta ohe hegian jartzen da).*
 Amodioa... Errazu ama, zerbait galdata nahi dautzut. Lehena ez nintzen menturatuko, baina orain ez da berdin. Ama... zure senarra maite zinuena?

AMA: Antton!

ANTTON: Zer? Ez da horrelako galderarik egiten ahal? Aitamek, haibeste nahi baldin badute beren haurrak ezkont daitezen, beraz, ezkontza, ezin asmatuzko gauza zoragarri bat da? Ama; gure aita maite zinuena?

AMA: Bai.

ANTTON: Harrituko nintzen "Ez" erran bazinaut.

AMA: Maite nian!

ANTTON: Gauza hauek aipatzean, min egiten dautzut ez?

AMA: Bai.

ANTTON: Biziki min?

AMA: Bai.

ANTTON: Beraz, aita, biziki maite zinuen?

AMA: Maite nian. Eta paso.

(Ixil gune bat)

(Antton zutitzen da).

ANTTON: Ni, aitaz, ez naiz hanbat oroitzen. Hil zelarik, haurra nintzen oraino.

AMA: Haurrak zinezten, hiruak.

ANTTON: Zendako ez zira berriz ezkondu?

AMA: Antton, ixil hadi. Horrelako ideia bat ez zaidak sekula burutik pasa ere!

ANTTON: Eta orain... ez duzu damu?

(Ama zutitzen da eta oihuz hasten. Zati guztian eskualde orotara mugituko da).

AMA: Egia jakin nahi baldin baduk Antton, egia jakinen duk. *Bai, damu, dolu dia!* Baina orduan, orduan ez zian orain bezala. Ez zian aise, ez zian errex, ez zian posible. Ez nian nahi jendeak nitaz mintza zaitezen. Ez nian nahi erhias erakutsia izan. Eta bereziki, bereziki, ez nian nahi, beste senar bat hartuz, zuek paira zinezaten. Beldur nintian, beldur, ene egi-tatea ez zinetela sekulan konprenituko eta ene senarra, zuentzat, ez zela gizon arrotz bat baizik izanen, gure kafira goxoaren suntsitzera etorria. Hortakotz bada, nihaurek altxatu zaituztet. Ahal bezala baina nihaurek! Zuentzat sakrifikatu nauk. Alta... *(Eztulka bortitz).*

ANTTON: Alta zer?

AMA: Alta uste diat orain, hobeki eginen nuela... Nigan zen "emaztea" emeki emeki hil diat, bakarrik "ama" izaiteko. Eta egun, denboraren buruan konprenitzen diat emazte bat ez dela bakarrik ama izaiteko sortua. (*Boza arrunt aldatuz*) Baina zergatik mintzatzen naiz gauza hauetaz hirekin?... Burua galtzen ari diat. Ama batek ez dik...

ANTTON: Mintza zaitetz ama. Mintza zaitetz. Aldi bat bederen agert zaitetz ziren bezala, buluz zaitetz. Ez da hor deus ahalgetzekorik... eta ikusiko duzu gero gure arteko harremanak errexagoak, hobeak, zinez goxoak izanen direla.

AMA: Ez, Antton. Ez diat dretxorik. Egungoz aski erranik badiat. Aski. Eta berdin gehiegi. (*Telefonak jotzen du*).

Antton telefonan

ANTTON: Alo, nor da? Ah.. Hi haiza Pettan? Bai ongi nauk. Eta zuek?... Ama nola den? (*Ama, toxo-toxo ohera doa*) Ama, ohean to. Ez hain eri, ez. Zerbait erran nahi diok? Ago, bazetorrek... (*Amak telefona hartzen du, Antton kanpora doa*).

Ama telefonan

AMA: Alo, Pettan... Zutitzen naizenez? Bixtan duk, baietz. Zer uste duk ala azken hatsetan naizela?... Polliki. Polliki... Ez balinba! Eta hire familia zertan duk? Ongi? Hobe. Hobe segur. Otoitz egiten diat zuentzat. Ez lehen bezain usu, baina otoitz egiten diat halere. Nola? Pentsatu dutanez hik aipatu gauzari? Oh bai eta nola!... Egia erran, ez diat hari baizik pentsatzen. Eta zer diotan? Zer diotan? Hórra zer diotan! (*Eta telefona, oldarrean pausatzen du*).

Ama bakarrik

AMA: Zer egin dut? Jainko ona! Gaixo Pettan! Eta gaixo ni... Agian berriz deituko ahal nau. Agian. Baina besterik egin nezakeena?... (*Tokiz aldatzen da*) Pettan... ene seme zaharrena. Nolakatua den hori ere... Haurrean, gaztean, hiruetarik hobereana zen. Goxoa, ernea, argia, errotik langilea. Hogoï urte inguruan, politika urratsetan sartu zen, Euskal Herria libratu beharrez!.. Orduan nik egiten nituen odol gaixtoak!.. Egun guztiz ikaran bizi nintzen ez zitzaionez bederen zerbait ger-

tatuko bere politika zikinarekin. Haren sua, haren garra, ikusi bazinute!.. Zenbat aldiz ez diot erran: "Utz-ezak politika deabru hori. Politikak galduko hau. Ezkont hadi mutikoa! Bes-teak bezala, ezkont hadi... eta bakea eman!" (*Telefonak berriz joiten du. Amak, halako beldur batekin begiratzen dio. Ageri da dudan dagoela. Telefonak luzaz tirrinta jo beza.*)

AMA: Pettan daiteke. Zer egin behar dut? Zer erran behar diot? (*Azkenean Antton agertzen da, aldi hontan beztitua.*)

Ama - Antton

ANTTON: Zer zira orain, konduaren gaineko, elkortua? Ez duzia tirrinta entzuten? (*Telefona hartuz*) Alo? A... hi haiza Edouard? Ontsa sartu naizenez? O bai... Biziki ontsa. Oilarra kukurruka? A, hori ez zakiat. Bi urte badik oilarrik gabe girela. To kondatuko deat. Aldi batez, besta ondo nian eta, gure oilar zaharrak kukurruka eta kurruka arizetik ez zian atertzetik. Orduan, beroan bero jeiki nitian eta makil lodi batekin kalitu nian. Bakea eman zezan hortik! Bahaki zer oilar-saltsa ona egin genuen gero. Ez diat sekulan halako gauza onik jan. Haatik, punituak izan gintuen. Gure oiloak, dolu minez, greban jarri zituan eta hiru egunez ez zitean errun!

AMA: Antton! Ez zakala zozokeriarik konda!

ANTTON: Nola? Josianekin akomodatu naizenez? Xo... Ama ondoan diat... Eta hik Raymondekin egin duka zerbait? Ba... To, ez nian sekulan pentsatuko... A bon... to, to, mutikoa ez duk xantzarik... Funtsean errana nean Yvette hobeagoa dela... O bai eta nola. Yvette;... eta ez duk gaizki gero... Gaur, zer egiten dutan? Fitsik. Etxean nagok. Goxo goxoa... amaren ondoan...

AMA: Trufa hadi, trufa...

ANTTON: Ez. Egia. Ez nauk jalgitzen. Bestaldi batez nahi baduk. Ikus arte Edouard.

Ama - Antton

AMA: Zer gezur jakatu diok oraino?

ANTTON: Edouard mutiko ona da bai, baina badu halako tetele aire bat... Besta egiteko eta nextatoekin.. ez da apantziarik ere aski hardita... tetele bat ori... tetele haundi bat.

- AMA: To, hik segurik, alde hortarik uste diat ez dukala arriskurik. Hobe huke haatik, bestaz-besta eta neska-neska ibiltzeko partez, apur bat bara bahendi eta lanean serioškiago berma. Lanean eta...
- ANTTON: Otoi Ama... ez zaitela berriz has... Beti eta beti gauza bera erraiten dautazu. Azkenekotz, zuhaur ere, ez zirea aseá?
- AMA: Aseá?... Aseá... Ni aseá nauk bai. Baina hi, beti hain berean, to. Beti hain berean. Ez duka geroari pentsatzen?
- ANTTON: Eta zuk ama, geroari pentsatu duzu?
- AMA: Eguediko patatak xuri daiztak to...
- ANTTON: *(Erdi trufaz)*
Eta nik eginen ama. Ixil ixila, oraino. Eta behar bezala. Sekula, donado geldí banendi ere, kozinatzen jakin dezadan... nihaurek! *(Eta patata xuritzen hasten da, emazte taulier aitzineko bat soinean ezarriz)*
- AMA: Ez zakala otoi azala lodiegi pika...
- ANTTON: Halere... Zer bait erraiteko baitzinuen...
- AMA: Errak Antton... *(Antton ondo-ondora joanez)*
- ANTTON: Zer duzu?
- AMA: Ez zakiat.
- ANTTON: Zuk ez balin badakizu, nola nahi duzu nik jakin dezadan? Zer duzu bada?
- AMA: Beldur nauk.
- ANTTON: Noren beldur? Zeren beldur.
(Ama isiltzen da)
Mintza Zaitetz.
- AMA: Ene bizia.
- ANTTON: Zer du zure biziak?
- AMA: Pettan, Maritxu, Antton... Hiru haur ukanki eta...
- ANTTON: Eta gero zer?
- AMA: Hori duk bada. Eta gero zer?
- ANTTON: Baina zer duzu ama?
- AMA: Hainbeste ikusi ondoan...
- ANTTON: Ez zira zoriontsu?

AMA: Beldur nauk. Beldur. Pettan eta Maritxuk... eta beharbada hik ere... Ez zakiat.

ANTTON: Zer derasazu?

AMA: Pettanek eta Maritxuk errana dataie...

ANTTON: Zer erran dautzute?...

AMA: Ez naizela gehiago hemen egoiteko on eta behar nukeela... behar nukeela... (*Ama kurri bedi, Antton gelditurik so*) (*oi-huz*) behar nukeela "Zahar etxe" batean sartu. (*Geldi*) Han denak banituzkeela. Denak. Baina nik hori ezin dezakeiat onart! Ezin dezakeiat onart! (*Geldi*) Alta, beharbada arrazoi dukeie. Beha zaidak naizen bezala: emazte zahartu bat baik ez nauk: beti eztulka, erromatismek jana eta odola, odola bera pozoindatua! Eta beha zak nola bizi naizen; ez nintzelakotz gehiago eskaleeren igaiteko kapable, ohe hau sukaldera jautsarazi behar izan diat. Funtsean, neguan beroago duk, hemen. Baina, gain horiek nahi nitizkek ikusi. Jainkoak dakik zer maneretan daitezkeen. Errautsa lodi eta amiamauetz mukurru,.. ene barne maiteak ez ziteian horrelakorik merezi... Lehen, ni hain prunta izanki eta... Orain, begirazak, sukalde hau bera zer estatutan dagoen... Ahalge nauk. Ahalge. Baina bego. Bego. Nahiago diat oraino errautsa, zikina, desordena, ezinez-eta denak garbi, denak legun, denak beren tokietan, museo batean bezala... eta ni han, urrun, Jainkoak daki non!

(*Ateko xilintxa entzuten da. Antton irekitzera badoa*).

Ama bakarrik

AMA: Jainkoa, nor ote dugu hor? Sukaldea nola dut? Patata azal hauek bederen gorde behar hituzke...

(*Antton eta Pettan sartzen dira*).

Ama - Antton - Pettan

ANTTON: Uzten zaituztet. Ni kasetaren eroatera noa. Sarri arte...

Ama - Pettan

AMA: Pettan!

- PETTAN: Ama! Zergatik moztu duzu? (*Besarkatzen dira*). Bai ama, erradazu zergatik moztu duzun? Ba dakizu, lehen xixtan, biziki gaitzitu naizela... Kolera ikaragarri batek hartu nau.
- AMA: Konprenitzen haut Pettan...
- PETTAN: Zergatik egin dautazu afruntu hori?
- AMA: Eta hik Pettan, ez duk uste afruntu bat egin dautakala joan den egunean, "Zahar etxe" batean sartu behar nuela erran dautakalarik?
- PETTAN: Zure onetan mintzo nintzen. Hemen, ez dezakezu irau. Etxe horiek espresak dira. Muntadura guztiak ba dituzte. Erregina bat bezala artatua zintazke.
- AMA: Ago isilik, Pettan! Pentsatzeak berak buru-bortxorak emaiten dizkidak.
- PETTAN: Baina hemen egonez, sekulan zerbait gertatzen bazaitzu, galdua zira. Diabeta zer heinetan duzu?
- AMA: Frango gora.
- PETTAN: Zenbat?
- AMA: Kasik bi grama. Baina ukan diat gorago ere.
- PETTAN: Hortakotz bada, ez zira gehiago bakarrik egoiten ahal, ama. Otoi konpreni nezazu.
- AMA: Ez nauk bakarrik. Antton hor diat.
- PETTAN: Antton ba Antton... Ez ote dautazu zuhaurek errana beti bestaz-besta dabilala... ez duela etxeko eta laneko funts handirik. Mozkor gaitzak harrapatzen dituela... eta holako... Eta beraz?...
- AMA: Bai. Baina goizaldetan sartzen entzuten dutalarik, atea banpez hetsiz eta berdin kantu bat murmurikatuz, bihotza altxatzen zaitak. Eta ene buruaren egiten diat: "To, ez nauk bakarrik. Hirueterik bat bederen enekin bazagok". Geroxago, haren zurrunga eztiak apur bat trangelatzen naik eta lo-kiska on batzu egiten ditiat... Eta bestalde, nork daki, beharbada, Antton ezkonduko duk. Adina badik...
- PETTAN: Eta ezkontzen bada, uste duzu zurekin, hemen, egonen dela? Gaixo ama! Ametsetan bizi zira. Ezkontzekotan, lehen bai lehen lekuak hustuko ditu eta sekula baino bakarrago geldiko zira.
- AMA: Noren faltaz?

- PETTAN: Zer erran nahi duzu? Gu ez girela aski maiz heldu zure ikustera?
- AMA: Aitortuko deat Pettan, maizago etortzen ahal zintazketela. Hire andrea ez diat kasik ezagutzen ere. Hire bi haurrak are gutiago. Azken aldian, ttipienak, —uste diat Patxika duela izena— “Meme” deitzen nintian. Meme. Hori ez zaitak batere gustatu. Bildotxek ditek egiten: Mee... Mee... Baina ni, ez nauk ardi zahar bat gero. Ni, ama bat nauk. Eta hire haurren amatxi.
- PETTAN: Alta ahal guztiak egiten ditugu euskara ikas dezaten. Ikastolan ibiltzen dira... Baina auzoko hurrekin eta..., beti frantsesez.
- AMA: Honara usuago heldu bazinezte, ez lezaketek hemen euskara baizik entzun. Baina...
- PETTAN: Kasik egun guztiz telefonatzen dautzugu...
- AMA: Ha hori bai... Biziki xarmantak zirezte telefonaz... Baina ni, ez nauk oraino tresna berri horien aroan sartua. Nik, gizona edo emaztea, bekoz-beko ikusi nahi ditiat, ez eta hari baten puntan!
- (Biziki emeki mintzatuz, gogoetatua).*
- PETTAN: Gure apartamendua zabalago balitz, gurekin bizi...
- AMA: Bazakiat zer erran gogo dukan. Baina, zorigaitzez zuen apartamendua ttipia zegok... oraiko apartamendu berri guztiak bezala funtsean. Baina Pettan, ez zaituztet segur poxolatu nahi. Galdatzen dutan guztia duk: hemen bizitzea. Hemen bizitzera utz nezazuen!
- PETTAN: Ez gira trankil Ama. Ez gira trankil... Zure belaun eriekin, erortzen bazine eta gero ezin xuti...
- AMA: “Zahar etxe” batean sartzea, hura litakek hura, ene betikotz erortzea. Baina hemen egoiteko segurtamená banu, ditudan belaunekin ere, segur nauk, orain berean fandangoen dantzatzeko kapable nintekeela.
- PETTAN: Eta egunaren artean, ez zirea aspertzen? Denbora luze zaitzu ez beti bakarrik... Ala, auzokoak heldu zaizkitzu ikustera? Telebixtarik ere ez duzu eta...
- AMA: Badakik Pettan, azken hamar urte hauetan, auzokoekin ez dugula harreman haundirik. Eta hori, parterik haundiena, hi-

regatik. Hi hintzen, alabaina, politikan hasi. Eta zein politike-
tan gainera! Hi hinduten komisiara ereman eta zenbait
egun han nonbait atxiki, fama kurritu baitzen preso hintzela.
Hiregatik zaukuteian etxea miatu... Hiregatik nian nik ere,
ene burua behar baino gehiago erakutsi. Horiek guztiak pa-
gatzen dituk eta kario. Biziki kario. (*Geldi*) Asko sofritu diat.
Asko sofriarazi dautazue. Baina ez uste izan dolu dutanik.
Urteak jin, urteak joan, nik ere, ainitz gauza bestela ikusten
diat. Nihauerek, sekula asmatuko ez nituen egiak agertuz, oro
har, begien irekitzen lagundu nauzue. Eta nola! (*Geldi*) Ni,
biziki urrunetik heldu nauk, eta biziki emeki segitzen diat
munduko eta Euskal Herriko harat-hunata. Baina, nehork
uste baino gehiago segitzen diat halere. Segitzen! (*Ixil gune
bat*) Eta hi Pettan, orain, hamar urteren buruan, non haiz, zer
bilakatzen haiz, non dituk hire orduko furfuriak, balentriak,
biltzarreak, oihuak, karrasiak?

PETTAN: Nik, beti ene bidea segitzen dut, ama.

AMA: Biziki bide ixila daitekek ez, hire oraiko bidea...

PETTAN: Burrunbatsuago balego, orduan ere, bazinuke hain segur
zerbait erraiteko...

AMA: Bai, beti badiat zerbait erraiteko. Beti. Ama bat nauk. Ama
bat, neure argi eta itzal guztiekin. Eta ama bat izan nahi diat,
bururaino!

OIHALA

Bigarren zatia

Lehen zatiko toki bera. Ama, Pettan eta Antton mahainean bazkaria bururaturik, kafearen edaten ari.

Ama - Pettan - Antton

- ANTTON: Kafearen pusatzeko, "Izarra" xorta bat nahi duka?
- PETTAN: Ja, ja. Ezkonduz geroz, ez diat sekulan edaririk hartzen.
- AMA: Ongi egiten duk, Pettan.
- ANTTON: Ezkondua banintz, nik ere ez nezakek har, to!
- AMA: Ezkont hadi beraz...
- ANTTON: Anartean halere, bat bederen hartuko dut, ori...
(*Eta "Izarra"ren bila doa eta zerbitzatzten da*)
- PETTAN: Ez haiz gehiago Wisky-tik ari?
- ANTTON: Ez. Mementoan, "Izarra" nahiago diat.
- PETTAN: Arrazoin duk. "Izarra" edanez, euskaldunago bilakatzen omen haiz...
- ANTTON: Hori bera, to! eta jakintzak badutala denen beharra!
- AMA: (*Pettani mintzatuz*). Maritxuren berririk baduka?
- PETTAN: Herenegun telefonatu daut. Arras ongi dira.
- AMA: Egia. Ez duk bakarrik eta...
- PETTAN: Ez da bakarrik, ez... hiru urte badu alabaina, Jean-Paulekin bizi dela.
- AMA: Hiru urte... eta ez dituk oraino ezkontzeko xedetan?
- ANTTON: Zendako nahi duzu ezkont daitezen, horrela ongi baldin bada?
- AMA: Hauxe mundua! Gure gazte denbora eta oraikoa! Zenbat diferentzia! Zenbat aldaketa! Ene aitari edo amari erran banio mutiko batekin biziko nintzela ezkondu gabe... ondorioak ez ditiat pentsatu nahi ere! Haiek berdin hilen nintizteian. Eta orain berriz, denak haizu! Denak paso! Denak konprenitu eta onartu behar! Ha, Maritxu... Maritxu... Kasu eman, kasu eman, errota ez dadin itzulika!...
- ANTTON: Zergatik beldur zira errota itzulika dadin? Zerbait gaizki egiten dute ala?

AMA: Gaizki... Gaizki... Ez diat hori erran nahi. Baina...

PETTAN: Ni ere, ezkondu aintzin, urte bat bizi izan naiz orain dutan andrearekin. Beharrik! Horrela, elkar zinez ezagutu dugu eta ezkondu gira. Ohartu bagine ez ginela elkarrentzat eginak, elkar utziko genuen eta kito. Ezkontza gauza serioa da gero! Ezkontza ez da loteria bat, kutx ala pil. Bestalde, ez gira Moisen denboran bizi...

ANTTON: Zergatik beti aipatzen duzue ezkontza? Ezkontza... Ezkontza. Gizon bat ez da bakarrik aita izaiteko sortua ez eta emazte bat ama bilakatzeko... Ala; hazitako behar diren abere batzu baizik ez gira?

AMA: Hi, beti hirean! Baina, oraingo aintzinamendu guztiarekin, dela amodio libre, pilula, haur botatze, bereizte eta gainera-teko, jendea lehenago baino zoriontsuago bizi dea? Ni bel-dur ezetz. Zikoitzkeria gero eta haundiago doak. Eta aspal-diko errana duk fruiturik ematen ez duen arbola, laster eihartzen dela!

ANTTON: Hori hori gurea. Morala...

PETTAN: Morala bat izan dadin, hori beharrezkoa duk. Jakitea duk zein?

AMA: Hori bera. Zein? Badakiat, gu altxatuak izan ginen Moralak bazuela segur apur bat berritzearen beharra. Nik, ahal bezala urrats hori egin diat! Alta, hastean, gauza bortitza zitaitaian. Baina, orain ohartzen nauk extremo batetarik beste extremora joanak girela. Eta oraino ez kontent. Oraino beste zerbait nahi. Oraino gure burua ez guztian kausitzen... Hau-xe bizia!... Denek, gero eta libreago izan nahi. Libro... Libro! Eta batzu, zinez libro izan ditezen besteek "Zahar etxe" batzutan sartu behar, preso!

ANTTON eta PETTAN: Ama!

AMA: Ez duta egia erraiten? Baina bego hortan. Baratzera noak, zangoen eguzkitatzera. Baxerak eginen dituzue ez, bien artean?

ANTTON: Eginen ditugu bai.

PETTAN: "Zahar etxe" batetan bazine, ama, ez zinuke baxeretaz buruhausterik...

AMA: Ah Pettan, hemen ere, ez nitek ez baxerek gehierlik inkieta-razten!

(Eta Ama, mainguka, mainguka ateratzen da).

Pettan - Antton

Mahaina altxatuko dute eta baxerak ikuziko eta xukatuko solasaldi denbora hortan.

- ANTTON: Eritasun andana bat badik, baina burua segurik, ontsa!
- PETTAN: Eta beti bezala, mihia xorrotx... Gaixo ama... Guk horren ongia baizik ez xekatzen eta horrek uste baztertu nahi dugula. Alta, ezin dezakeguk bada, estatu hortan bakarrik hemen utz...
- ANTTON: "Zahar etxe" batetan sartzeko partez aski diagu azkenean, infirmiertsa bat gau eta egun hemen atxikaraztea...
- PETTAN: Infirmiertsa bat... Ideia ona duk... Infirmiertsa gazte eder bat, ez dea hala, to?... Egunaz, gure amaz arta har lezakek eta gauaz berriz, hitaz?... Ez duk ideia txarra hori...
- ANTTON: Ez nian batere horri pentsatzen...
- PETTAN: Ezagutzen ez bahindutan bezala, gaizo Antton... Baina, orainoan segurik, ama arras gaitzitua baita, nik "Zahar etxe" hori aipaturik, ez diagu deus eginen. Seroraren pikurak eta kito!
- ANTTON: Adio ene infirmiertsa, beraz!
- PETTAN: Ez ahal haiz xomajejan alde hortarik?
- ANTTON: Alde hortarik, ez! Baina, ez dakiat batere, gure lantegia ez denez hetsiko... Biziki fama txarrak kurritzen dituk. Langile guztiak zainen ganean gaituk eta nagusi alu horrek deus ez salatu nahi!
- PETTAN: Betiko komedia... eta sindikatek zer diote?
- ANTTON: Zer nahi duk erran dezaten? Nagok, ez dutenez, azkenean, nagusiaren jokoa egiten...
- PETTAN: Hi, sindikatua haiz?
- ANTTON: Bai. Eta hi?
- PETTAN: Bixtan duk baietz.
- ANTTON: Bixtan, bixtan, ez dakiat batere... Hire grado berri hori ardietsiz geroz, pentsatzen nian, berdin hi nagusien alde itzulikatua hintzela...
- PETTAN: Bakea emak hortik, Antton! Ez duk posible nik horrelakorik egitea...
- ANTTON: Ez posible... To, ezagutzen ditiat nik, bat baino gehiago lehen langileriaren alde gain gaisetrik ari zirenak eta orain grado bat bilduz geroz, nagusiaren ipurdi-milikari bilakatu

direnak. Ipurdi-milikari edo bederen, langileriaren probleme-taz ontsa futitzen direnak! Faltsu zikinak ez besteak! Beraz...

PETTAN: Ez diat hori ukatzen. Apantziarik ere. Zorigaitzez, ustelak nun nahi badituk. Baina, erraiten ahal deat ni segurik ez naizela zepo hortara erori!

ANTTON: Hobe.

PETTAN: Eta aitortu behar deat, sekulan ez dutala orain bezenbat lan egin sindikato batetan. Baina, hor ere, gero ta joanago ohar-zen nauk, sindikato horiek ez direla arras gureztat eginak...

ANTTON: Nolaz?

PETTAN: Frantsesak dituk. Frantses xobiniztak. Errotik zentralistak. Den-mendreneko zerbaiten egiteko beti Pariseko edo Borda-leko baimena igurikatu behar diagu... Eta gure kasuan, Euskal Herriaz ez ditek axola izpirik! Sindikatek; ez ditek Euskal Herria HERRI bezala onartzen. Pundu hortan, kapitalis-tak bezain gibela dituk. Eta hori, biziki kaltegarri duk gureztat.

ANTTON: Hortan arrazoin duk! Errotik! Iduri likek, Sindikateko buruza-giek ez dutela irabazien goititzea baizik gogoan! Dirua, di-rua, diruaz baizik ez dituk mintzo.

PETTAN: Ba dituk zinez beharrean direnak. Baina, hirekin ados nauk erraiteko irabazien goititzea ez dela aski. Langileen izpirituak dik kanbiatu behar. Bestela, beti berdin pito geldituko gaituk!

ANTTON: Berdin pito... Hik errak! Uste duk halere gauzak aintzinatzen ari direla?

(Pettanek ez du deus erantzuten, bakarrik sorbaldak al-txatzen ditu).

Errak zerbait, mutikoa!

PETTAN: Izan gaituk gibelako, Antton! Batzutan, iduri zaitak, azken urte hauetan, ikaragarriko urratsa egin dugula, eta bestealdi batzuz berriz, arras nagiki kurritzen girela...

ANTTON: Hi, nun haiz orain?

PETTAN: Ni, inon (nahun).

ANTTON: Inon?

PETTAN: Ez. Inon. Erran nahi diat ez naizela gehiago alderdi politiko batetan. Baina, kasu! Lehen bezain abertzale nauk! A hori bai! Euskadi askatu batetan sinesten diat.

- ANTTON: Sinesten... Horrek puxka bat katixima oroitarazten daitak... Jainkoan sinestea bezala... Baina, Euskadi hori, nola eginen dugu...
- PETTAN: Ez nauk profeta. Ni, ez nauk militante xingle bat baizik. Baina, militante xingle guztiek beren lana egiten badute, nork daki?... Eta hi Antton, non haiz?
- ANTTON: Ni? Nihun eta...denetan! Eskukaldi bat behar delarik, beti prest...
- PETTAN: Eskukaldi bat... Huuu... Eskukaldi batzuren emaita ez duk gaizki. Baina, hori ez duk apantziarik ere aski. Eta, nagok ororen buru, ez ote gaituenez horrek galtzen...
- ANTTON: Galtzen? Zer derasak?
- PETTAN: Eta bai... Euskal Herrian, zenbat dituk hire kasuan? Sudurra denetan sartua, denak egin nahi, denak hunki... eta azkeanean, kasik tirrit! Lan luze serio eta jarraiki baten egiteko ez kapable... ez iraunkor. Urte batez edo biez denak mugi, denak inharros, eta gero, fitsik! Hori duk, gure gaurko egia.
- ANTTON: Zahar bat bezala mintzo haiz, Pettan!
- PETTAN: Nahi dukan bezala hartzak. Baina, gauza honi ohartzen nauk: Politika egitekotan borondate ona ez dela aski. Borondate ona behar dik, hori segur, eta batzutan, loriatua egoiten nauk, hainbeste eta hainbeste mutil eta neska gazte ikustean, denek Euskal Herriarentzat bihotza amodioz gaindika.. Baina berriz ere dioiat: hori ez dela aski!
- ANTTON: Zer erran nahi daitak? Ments bat naizela ote? Ez dutala behar bezanbat gogoeta egiten? Hik dakika, nik, xuxen, zer lan daramatan? Zergatik nahi dituk beti besteak jujatu?
- PETTAN: Jujatu? Jujatu ez. Baina elkarrekin ikusi, elkarrekin ikertu non giren, zer nahi dugun, zein bide egin, bakarka edo taldeka, nola jokatu, hots, geroari begira, luzara, euskal politika bat planifikatu. Hori duk behar beharrezkoa. Bestela, oraingo saltsan egonen gaituk... "hi bahaiz, ni banuk..." gerla guhauraren artean sortuz, gure egiazko etsaiek aldiz ederki irri egiten dutelarik!
- ANTTON: Gauzak ikertu, barnatu behar direla, ados. Halere, ez ginikek gure denbora guztia eleketa iragan behar. Eleketa, eleketa aritzea, nahi eta ez, errex baita. Errexegi, gehienetan. Nik uste diat, mila mintzaldi baino hobeago dela bonba on bat!

PETTAN: Nola?

(Telefonak joiten du).

ANTTON: Hiretako daitekek... Emaztea kexatzen hasia, hain segur...
Beti bezala funtsean...

(Pettan telefonan, Anttonek, aldiz, beste xorta bat hartuko du)

PETTAN: Alo... A, zu zirea, Maixabel? Zer gertatzen zaizu? Ramuntxo sukarak poxi bat ba duela?! A bon... Banator, segidan. Zer ari nintzen? Anaiarekin eleketa, ori... Afaltiarak? A bai... ez, ez ez nituen ahantziak. Berehala heldu naiz. Baietz bai. Ogia? Pasatzean erosiko dut. Languztinak ere hartzeko? Nun? A bon... Bon... ongi da. Sarri arte, Maixabel.

Pettan - Antton

ANTTON: Bonbak, bai mutikoa, bonbak! Gero janen ditiagu langustinak!

PETTAN: Gaizo Antton! Beti berdina, hi! Arraileria sartzen duk behar ez delarik...

ANTTON: Zer diok? Bonbak ez direla beharrezkoak?

PETTAN: Konduaren gainera, orain, nahitara, denen nahasten hasten baldin bahaiz, gure solasalditik ez duk deus onik aterako! Hobe diat beraz hemendik joaitea...

ANTTON: Zer? Bonbek izitzen haute, ala?

PETTAN: Eta hi, ez haute izitzen? *(Pausa)*

Ez dik gero, nola nahika mintzatu behar gauza horietaz eta bereziki ez hi bezala segurik. Iduri likek espantuka ari haizela. Ez zakala otoi haizen baino gehiagorena egin... Enekin ez dik balio...

ANTTON: Hi... Gaizoa... Hi, ez haiz beldurti bat baizik...

PETTAN: Baina, ez diat nik hori ukatzen. Egia duk. *Beldurti bat nauk.* Eta horrekin zer frogatu nahi daitak? Hi ez haizela hala? Eta gero zer? Baina mutikoa, horrek ez dik deus erran nahi. Egiazko problema ez duk beldur ala ez beldur izaitea, egiazko problema duk, heian, daramagun borrokan, bonbak beharrezkoak diren ala ez?!!!

(Ama sartzen da)

Ama - Pettan - Antton

- AMA: Baina mutikoak, zer ari zirezte? Baxerak oraino beren tokian ezartzekoak? Zertan bada pasatu duzue denbora?
- PETTAN: Eleketa, ama, eleketa.
- AMA: Eleketa. Eta zertaz?
- ANTTON: Bonbak ama. Bonbak aipatzen genituen!
- AMA: Ago ixilik, Antton. Hitz horren entzuteak berak hotz ikarak emaiten daiztak! Eta zuek berdin, aski eroak! Jainko ona... Jainko ona! Ikusiak ikusi, zerk igurikatzen ote nau?
- PETTAN: Zaude gustian, ama. Alde hortarik, nik segurik, ez zaitut biziki kexa araziko. Nik hautatu eta hartu bidea besterik da. Ni kulturari bermatzen naiz.
- AMA: Ez nauk, ez, hitaz beldur ari...
- ANTTON: Ez zuen balio horren erraitea. Denek konprenitua genuen... Ni naiz beraz akusatua...
- PETTAN: Akusatua... ez. Baina, joan aintzin, haxe erran behar deat: bazakiat, herri zapaldu guztiek, beren kateetarik libratzeko armen bidea hartu dutela. Euskal Herriak, halaber. Baina, kasu! Horrelako ekintzak biziki lanjerosak izaiten ahal dituk. Fazizmoak ere bortizkeria erabiltzen dik, nahiz ez berdin izan. Hortakotz bada, bortizkeriak lagundu behar dik Herri langileriaren burruka, ez eta kontrarioa egin! Eta mementoan, Herri langileria hori aski kontzientziatua dea ekintza horien konprenitzeko eta onartzeko? Aski kontzientziatua dea Euskal Herria gero ta barnagotik xurgatzen eta hiltzen ari daukutela ikusteko? Nik uste ezetz!
- ANTTON: Eta beraz, zer egin behar dugu? Beha egon? Beti beha egon?
- PETTAN: Ez beha egon, ez! Lan egin! Lan egin! Herri osoa kontzientziatu. Hori duk luze. Hori duk idor. Baina, hori egi-ten ez badiagu, ez gaituk deusetara helduko!
- ANTTON: Baina, beti zerbait ari gaituk...
- PETTAN: Zerbait bai. Zerbait. Haurrak supiztekoekin jostetan bezala... Edo, Herri guztia gure suaz berotuko diagu, beraz irabaziko; edo guhaur erreko gaituk, eta kito! *(Pausa)* Ez adiorik. Bestaldi bat arte! Telefonatuko dautzuet...
(Pettan urrats haundiz kanpora doa)
- AMA: Pettan, hire emaztea eta haurrak besarka itzak gure partez...

Ama - Antton

AMA: Beraz, sua beti bizi zegok. Nik uste nian, zuek poxi bat bederen kalmatuak zinezuela... Kalmatuak... Orain, ohartzen nauk haatik, biligarro onak zaituztetela... Beti zuena gogoan! Beti politika!

ANTTON: Kalmatuak? Ori, ez da mementoa. Izaitekotz, orain gira eta gehienik bermatzen. Gure ideia politikoak hedatuz doatzi eta nola!

AMA: Hedatuz?! Bai... Baina segur nauk familietan, hori dela eta, kalapitak sortzen direla... Kalapitak, eta samurgoak... Elkar ezin ikusiak... Elkar ezin jasanak... Saltsa itsusiak! Eta horrek pena haundia emaiten daitak. Nihaur sobera ikusia nauk. Beldur batek hartzen naik. Beldur bera diat atzo eta egun. Eta ez idurikan, beharbada, ni baitan beldurra haundituz doak. Balio dia, Antton, balio dia?

ANTTON: Bai ama, balio du!
(Norbaitek ateko xilintxa joiten du).

AMA: Jainkoa! Norbait badiagu hor. Habil so egitera nor den...
(Antton ateari buruz doa. Amak, ahal bezala, zenbait puska lekuz aldatuko ditu...)

ANTTON: Apeza da.

AMA: Apeza! Ama maite Maria! Eta sukaldea manera huntan. Zer pentsatuko ote du?

ANTTON: Pentsa beza nahi duena. Gero ere, ez zaitu ez janen!
(Atean berriz xilintxa).

AMA: Idek hakok, otoi...

ANTTON: Nik idek? Ez diot nik irekiko, ez. Zer uste duzu ala, denbora galtzeko badutala? Ni orain, ohearen gainera noa, gau hontan forman izaiteko gisan...

AMA: A, Antton, Antton...
(Antton jalgitzen da. Ama atearen irekitzerà doa...)

Ama — Apeza

AMA: Sar zaitetz sar, Jaun erretora...

APEZA: Uste ez banuen, nehor ez zegoela etxean...

AMA: Nehor etxean? Ba pentsa. Ni beti hemen nago, itzatua bezala.

- APEZA: Itzatua, itzatua... Hitz haundia da hori... Nahiz, zure berri zuhaurek, nik baino hobeki badakizun. Eta preseski, berri horien jakitera etorria nintzen. Nola zira, zer diozu?
- AMA: Ez dut zinkurinaka aritzea maite, jaun erretora. Eta, hitz batez erranen dautzut dena: kondenatua naiz, kondenatua.
- APEZA: Horra beste hitz haundi bat.
- AMA: Hitz haundia? Badakit zer diotan. Beha zazu zer molde trixtean bizi naizen: bi urrats ezin egin aiei bat bota gabe, eztulak errautsia... eta odolean ditudan zikinkeria guziak ez dauzkitzut aipatuko...
- APEZA: Banekien bai, azken denbora hauetan, osasun aldetik trabak bazenituela. Elizan ere, ez zaitut gehiago ikusten...
- AMA: A, jaun erretora, bazinaki, bazinaki, igandetako mezaren huts egiteak zer pena emaiten daitan! Eta futxo, besterik ezin egin! Ene zango herrementa hauek ez naute gehiago xutik atxiki nahi...
- APEZA: Elizara ez etorririk ere, pentsatzen dut telebixtan emaiten duten meza bederen segitzen duzula.
- AMA: Ez dugu telebixtarik, jauna...
- APEZA: Ez duzuela telebistarik? Jesus! Harritzen nauzu. Baina, zuek ez baitzintuten telebixta ba, lehen?...
- AMA: Lehen, bai! Baina, egun batez panan gertatu zen eta nehork ez ginuen funtsik hartu haren antolatzeaz. Eta geroztik gabe gira. Eta berdin bizi!...
- APEZA: Ba hortaz, telebixtarik gabe ere bizi daiteke, bai. Baina zer nahi duzu... bere alde onak ere baditu... Hala nola informazioeak, zenbait filma eta igantetako meza... Gure buruzagien mintzaldiak ere, gehienetan, entzutekoak dira...
- AMA: Mintzaldiak... Jainko ona! Mintzaldiez ez naiz ez biziki kexu ari... Jakin zazu, etxean berean entzuten dutala nik, zenbait zenbait prediku!...
- APEZA: Prediku guztiek ez baitute balio berdina...
- AMA: Hori bera, ori, jaun erretora. Ez dute... balio ez eta... erran nahi berdina. Lehen, oroitzen naiz, norbait eleketa ederki hasten zeneko, gu, ahoa xabal xabala egoiten ginazkon beha... Orain, eleketari ederrak nonnahi baitira kasu gehiago egiten dugu, eta beharrik! Ez ginuke uliak izan behar...

- APEZA: Arrazoin duzu... Egungo egunean, profeta faltsuak denetan sartuak dira eta Euskal Herrian berean dotzenan hamahiru konda daitezke...
- AMA: Dotzenan hamahiru? Zer derasazu, jaun erretora? Baina beraz, galduak gira...
- APEZA: Galduak ez. Oraindik ez gira galduak, eskerrak Jainkoari! Baina beldur nago, beldur. Eta bereziki, gazteria, gazteria ez dakit nora itzulikatuko den... Gazteriak buru beroa baitu...
- AMA: Ez zaitut hanbat konprenitzen jaun erretora... Gazteriak belhurtzen zaituela erran nahi ote duzu?
- APEZA: Ez arras, ez. Gazteria maite dut. Biziki maite. Baina, gazteria hortan, batzu badira, beharbada, urrunegi joan nahi luketena... eta horrek, nahitez, frango kezkatzen nau...
- AMA: Horiek deitzen dituzia delako profeta faltsuak?
- APEZA: Holako hitzak ez dira biziki kasu eginez baizik erabiltzekoak. Beha, Jesus bera nola mintzo den... Parabolaka. Hazi ona, iraka... Jesus, beti, zuhurki dabila. Ez ginuke beraz, guk, orain, arinkiegi mintzatu behar!
- AMA: Halere, jaun erretora, tripan min delarik, Ai! egiten da. Zuk ere iduri duzu nonbait min duzula eta aiki ez egin nahi...
- APEZA: Aitortuko dautzut daplauki: bai min dut. Herria bi parte... Batzu berdin kolpeka... Gazteak elgarren artean haserre eta nola haserre! Elizan gero ta toki gehiago... hutsik, bixtan da... Herriz kampo ere zernahi botia... Denak kexu, denak samin. Balio sakratu guziak pekoz gora joanki... Munduan gaindi eta Espainian berean ainitz jende hiltze... Bortizkeria denetan nagusi... Horik guztiak ikusi eta, nola nahi duzu arimen artzainak ez dezan nonbait min ukan?
- AMA: Baina, jaun erretora, nor da hobendun?
- APEZA: Nor den hobendun? Baina, denak, apur bat bederen hobendun gira. Denak. Hortakotz bada konbertitu behar ginuke.
- AMA: Denak hobendun, nahi dut. Baina hasteko, gure herriko zenbait jaunttok beren interesengatik ez balute hemen saltsarik muntatu, mementoan beharbada, ez ginen kinka huntan izanen. Eta zuhaur ere, ez bazine delako jaunttoer hain josia izan, dudarik ez da egun, herrian hobekiago ikusia zintazkeela!
- APEZA: Jaunttoer josia... Ni?! Nolaz erran dezakezu hori...

AMA: Asko eritasun ukanagatik; bixta orainokoan segurik frango ona dut... Batzuen hobenak, jaun erretora, ez litazke dener paga arazi behar!

(Telefonak joiten du)

AMA: *Telefonan* —Alo? Bai. Antton? Etxean da bai. Zaude. Deitzen dut.

Amak (*gora*): Antton! Antton! Telefona!

(Jaun erretorari buruz): Barkatu, jaun erretora.

(Antton sartzen da)

Ama - Apeza - Antton

ANTTON: Arratsalde on, jaun erretora.

APEZA: Hiri berdin, Antton.

ANTTON: Alo? A, hi haiza... Bai... Ez... Zenbat orenetan?... Zazpiretan? Baina, jada seiak dituk. Bon... Ontsa duk. Sarri arte.

(Telefona pausatzen du)

APEZA: Eta, zer diok, Antton?

ANTTON: Bizi. Eta zu?

APEZA: Ni ere bizi. Eta frango osagari onean, Jainkoari esker.

ANTTON: Hobe.

APEZA: Hobe bai. Eta hik, lana zertan duk?

ANTTON: Mementoan lana badaukagu bai. Ikusiko noiz arte...

APEZA: Hori duk hori... Eta, ez duka ezkontzari pentsatzen?...

ANTTON: Pentsatzen bai...

AMA: Pentsatzea ez baita aski...

ANTTON: Pentsatzea, jadanik, ez da gaizki!

APEZA: Hori, bakoitzaren egitekoa baita. Bon. Nik utziko zaituztet. Elizan ibiltzeko ez zirenez kapable, beraz kofesatu edo kominatu nahi bazinu... aski nauzu deitzea, etxera etorriko nitzazu.

AMA: Ongi da, jaun erretora. Milesker. Zaude... Ateraino segitzen zaitut.

APEZA: Ez du balio. Zangoak akituko zaizkizu.

AMA: On dute bai poxi bat mugitzea.

(Eta biak ateari buruz doatzi)

APEZA: Ez adiorik, Antton!

ANTTON: Agur, jaun erretora...

(Eta jalgitzen dira)

Antton bakarrik

ANTTON: Ez dudanez ezkontzari pentsatzen?... Ezkontza, beti ezkontza. Zer dute bada denek ezkontzaz mintzatzeko? Ni, hola ongi naiz. Ongi. Eta hola bizi nahi dut. Trankil. Gustian. Nahi dutan bezala. Libro! Libro!...Huuu... Libro banintz bederen... Gaizo ni. Gaizo gaizoa. Amarekin bai azkarrarena egiten dut. Lagunekin ere. Dena solas eder... Dena prediku. Dena mirakulu eta gero, tirrit. Ni, ni, oren buru, ni, nor naiz, zer naiz? Gaizo ni. Gaizo gaizoa. Kanpoz ba hardit, kanpoz ba eder, ausart, kantari, maitale. Ainitzek nahi lukete ene lekuan izan... Nik ez. Hogeita zortzi urte... Mekauen... johan, johan ni ere... Ene afera oraino, ez da deus. Baina ama, ama sekulan gaizkiagotzera heldu balin bada, zer bilakatuko naiz? Ama, batbatean hil baladi, zer izan laiteke? Ama... Ama... Amarik gabe, galdua nindaik... Gaizo ni. Gaizo gaizoa. Kanpoz hain azkar. Barnez hain guti... Beldurti. Eta futxo ez ezkondu nahi. Edo ezin ezkont? Nolaz? Banaki... Nihaurek banaki... Gaizo ni. Gaizo gaizoa. Gaizo pitoa!

(Eta burua bi eskuen barnean ezartzen du. Ama sar bedi)

Ama - Antton

AMA: Haizea freskatu duk...Brrr... Barneko aro, gaur...

ANTTON: Alta, itzuliño bat egin nahi nuke, ori...

AMA: Gaur ere?

ANTTON: Bai. Eta hain segur bihar ere!

AMA: Ez nuk berriz hasiko... Badakit...

ANTTON: Badakit bai. Ez du balio.

AMA: Eta noiz joan gogo duk?... Berant?

ANTTON: Ez. Orain berean. Lagunak beha ditut.

AMA: Lagunak... Beha...

ANTTON: Bihar arte, ama! Pausa zaitetz.

- AMA: Entseatuko nauk...
(*Zenbait urrats eginez Anttoni buruz*): Errak Antton...
- ANTTON: Zer duzu?
- AMA: Beraz, gaur ere, bakarrik uzten nauk?...
- ANTTON: Nork daki, egun larunbata izanki eta, beharbada, Maritxu jinen zaitzu ikustera...
- AMA: Maritxu, ba, Maritxu...
(*Antton badoa*)

Ama bakarrik

- AMA: Bakarrik... Berriz ere bakarrik... Bakarrik... Berriz ere bakarrik... Bakarrik...
- (*Hitz hauek hiruzpalau aldiz errepikatuko ditu, ahapetik. Zape-tak eta galtzerdiak ken bitza. Ohe gainean etzan. Orduan argiak itzal bite. Bulta baten buruan, norbaitek atea bortitz joiten du. Biziki bortitz. Anormalki. Ama ohe gainean jartzen da.*
- Beldurtua dago. Galdatzen du: "Nor da?". Erantzunik ez. Berriz ere: "Nor da?" Botz batek dio: "Irek ezazu! Irek!" Ama dudan dago. Kanpotik oihuak saminago; "Irek ezazu... Otoi... Irek" Amak atea irekiko duelarik gizon gazte bat lasterka sartzen da eta dio:*

Ama - Gizon gaztea

GIZON GAZTEA: Etxekandre, gorde nezazu. Otoi, gorde nezazu!

OIHALA

Hirugarren Zatia

Beti toki bera. Ama eta Jean-Pierre, bigarren zatia buraratzean zeuden leku berean dira.

Ama - Jean-Pierre

- JEAN-P.: Gorde nezazu, etxekandre. Gorde nezazu...
- AMA: Baina nor haiz? Zer egin duk?
- JEAN-P.: Otoi gorde nezazu... Gero mintzatuko naiz.
- AMA: Zer egin duk bada? Ez ahal duk norbait hil bederen?
- JEAN-P.: Ez. Ez naiz ohoin bat. Ez naiz gaixtagin bat.
- AMA: Hori, hik diok. Frogak nahi nitizke.
- JEAN-P.: Otoi etxekandre, mugi zaitetz! Ez ahal duzu bada etxe hon-tan, zoko bat ene gordatzeko?
- AMA: Zer uste duk ala, nor-nahi gordeko dutala? Erradak nor haizen lehenik
- JEAN-P.: Gudari bat naiz.
- AMA: Gudaria? (*Ama ondo ondora hurbiltzen zaio*). Baina hi jada nonbait ikusia haut. Ezagutzen haut...
- JEAN-P.: Otoi anderea, gorde nezazu. Bestenaz galdua naiz.
- AMA: Hik, ez duka Jean-Pierre izena?
- JEAN-P.: Lehen, bai. Orain haatik, "POTTOKA" deitzen naute.
- AMA: Eta hi ez haiz nitaz oroitzen.
- JEAN-P.: Ez. Batere.
- AMA: Ni, Marixuren ama nauk. Marixuz, oroitzen haiz bederen?
- JEAN-P.: Hain aspaldi du...
- AMA: Egia. Hamar urte jada. Hi, hintudan hementxe berean aurkitu, erdi-buluzirik, Marixuren ganbaratik ateratzen ari... Ahal-gingarria ez bestea! Eta orain nahi huke gorde hezatan! Zer kopeta!
- JEAN-P.: Ahantz itzazu otoi lehenagoko hixtorioak... Ez du balio debaldetan mintzatzea.
- AMA: Ene alaba desohoratu ondoan...
- JEAN-P.: Baina anderea ez duzia konprenitzen lanjer haundian naizela?

- AMA: Eta hiregatik, ni ere bai, beraz. Jainko ona! Zerk hatxeman behar ninduen orain. Ez banu ireki bederen. Ez banu ireki!...
- JEAN-P.: Otoi.
- AMA: Ez diat erabakia nihaurek hartzen ahal. Haurrer aipatu behar zioleiat...
- JEAN-P.: Maritxuren anaiak, lehen abertzaleak ziren. Onartuko dute, haiek. Erna zaitetz...
- AMA: Baina zer egin duk, xuxen? Erradak bada! Norbait hil duka?
- JEAN-P.: Ez.
- AMA: Kolpatu?
- JEAN-P.: Ez.
- AMA: Zergatik gorde behar duk, beraz?
- JEAN-P.: Hori, ene egitekoa da. Ez dautzut, hain hitz laburrez esplikatzan ahal. Historio luze bat da.
- AMA: Sobera izitzen nauk. Ez haut gordeko. Harrisku haundiegia duk hori enetzat. Burua gal nezakek beldurraren beldurrez. Otoi, habil. Habil hemendik. Utz nezak bakean... Emazte zahar bat nauk. Ez nezakala hil.
- JEAN-P.: Baina anderea, ez zaitut hil nahi. Zuri, ez dautzut deus eginen. Errana dautzut ez naizela gaixtagin bat. Ni, Euskal Herriaren alde borrokatzen naizen bat naiz...
- AMA: Bazakiat ez nukala hil nahi. Baina hire gordetzea, ene hiltzea litakek. Jainkoaz, habil. Ez haute harrapatuko. Kasik ilun beltza duk orain. Habil. Urrunt hadi ene etxe ondo hontarik. Bestenaz xahu nauk.
- JEAN-P.: Nehork ez nau ikusi honara jiten. Gau bat bederen, gorde nezazu. Bihar goizean, argia gabe ihes eginen dut. Nehork ez du deus jakinen.
- AMA: Ez. Sobera zaitak. Gorputz guztia daldaran ari diat. Ez haut gordeko. Otoi, konpreni nezak...
- JEAN-P.: Ni ez gorderik ere, hau bederen gorde zazu...
(*Eta pistola bat eskaintzen dio*).
- AMA: Jainko ona! Ama maite Maria Saindua... Ez duk posible. Harma bat, nik gorde behar. Ez duk posible...
- JEAN-P.: (*Jean-Pierrek amaren besoa bortizki tinkatuz, oihuz erraiten dio*): Gorde zazu...

AMA: *(Eskuak daldaran eta boza kasik galdua)* Jainko ona, lagun nezazu... ez baitakit gehiago zer ari naizen... *(Eta pistola, bere ohe barnean gordeko du).*

JEAN-P.: Eta orain ni! *(Bortitz)*

AMA: Uste nuen baino lanjerosagoa haiz oraino. Harmaturik ibiltzen dena denetarako prest baititake...

JEAN-P.: Ez. Ez naiz denetarako prest. Bide hau hartu aitzin, beste bideak ere espreatu ditut eta asko gogoeta egin. Eta azkenean ohartu naiz, gauzen zinez aitzinarazteko, gure etsaien eguneroko indarkeriari erantzun bat emaiteko, guk ere *bor-tiztasuna* erabili behar ginuela. Gerlan gira. Euskal Herria gerlan da. Mugaz bi aldeetan.

AMA: Baina, hi ez baihintzen Parisera joana?

JEAN-P.: Parisen egona naiz bai. Ez luzaz haatik. Baina aski izan zait. Han dut kontzientzia hartu, Euskal Herria zein heinetan zen. Eta itzuli geroz beraz, ene ahal guztiak egiten ditut Euskadiko langileriaren alde.

(Telefonak jo beza)

AMA: Haste. Segur nauk Poliza dela. Galduak gaituki!

JEAN-P.: Gorde nezazu.

AMA: Ez! Ez oraino.

Ama telefonan

AMA: Alo? A... Hi haiza Pettan... Ez nintian lokartia ez. Bai. Ez zakiat batere. Nahi nitek berehala etortzen ahal bahintz. Ez. Ez. Fitxik. Fitxik. Gero erranen deat. Haugi fite halere...

Ama - Jean-Pierre

JEAN-P.: Zendako erran diozu etor dadin?

AMA: Ez zekiat. Beldurra sartua diat. Habil orain. Habil.

JEAN-P.: Ez. Ez naiz joanen. Gorde nezazu. Euskal Herriaren alde ari naiz. Hain segur ez nauzu konprenitzen baina zin egiten dautzut ez naizela gaixtagin bat. Harmen bidea hartu dut Euskadiren oraindik hobekiago zerbitzatzeko; euskal populu-lua bihar, libro eta bateratua bizi dadin! Gorde nezazu... Gudari bat naiz. Gudari bat.

AMA: Zer egin duk bada? Zer egin duk?

- JEAN-P.: Ez dautzut erraiten ahal.
- AMA: Zerbait haundi?
- JEAN-P.: Zerbait haundi izan beharra zen. Baina ez dugu ukaldia erreusitu. Hortakotz bada... bakoitza bere alde joan da. Gorde nezazu...
- AMA: Ago ixtant bat. Semea laster etortzekoa diat... Hak erranen dik...
- JEAN-P.: Ez. Zuk errazu nora joan behar dutan. Orai aski badut. Hobe duze ernatzea!
- AMA: Zer egin behar dut? Jainko maitea... Zer egin behar dut... Funtsean, funtsean... gau batentzat baizik ez bada...
- JEAN-P.: Gero ere, sekulan zerbait gertatzen balitz aski duzu erraitea leihotik sartua nintzela... ez ninduzula ikusia... Mugi zaitetz hortik.
- AMA: Haugi. Haugi beraz. Erranen deat non gorde.
- JEAN-P.: Eta zerbait gerta baledi, egizu nolazpait azantz haundi bat, orduan nik ihes egin dezadan...
- AMA: Ikusiak ikusi.. (*Eta biak ateratzen dira*)
(*Apur bat taula-gaina hutsik dago. Geroxago Antton, sar bedi.*)

Antton

- ANTTON: Nehor? Nun da ama? Baina, ama nun da?.. ohean behar luke... (*Bortitz*) Ama! Ama! Ez zaio bederen zerbait gertatu... (*Berriz bortitz*) Ama... Ama... (*Urrunetik entzun bedi amaren boza: "Heldu nauk, heldu"*). (*Eta ama agertzen da.*)

Ama - Antton

- ANTTON: Non zinen?
- AMA: Ez urrun ez.
- ANTTON: Tenore huntan oraino lanean?
- AMA: Ez nintian lanean, ez.
- ANTTON: Baina zer duzu?... Iduri duzu izitua zirela.. Nun zinen bada?
- AMA: Azantz batzu aditurik, ondoko barne horietara joana nintian, ez zenez norbait ba bederen...
- ANTTON: Eta ez duzu nehor aurkitu...
- AMA: Nehor.

- ANTTON: Zu beti ohoinen beldur, he...
- AMA: Ohoinen eta... Deneri to. Gauaz bakarrik egoitea ez baita goxo...
- ANTTON: Beti gauza bera erraiten dautazu... Baina egun arte segurik ez zaizu sekula deus gertatu...
- AMA: Egun arte ez.
- ANTTON: Eta beraz, ez du balio beti zeinak airean egon zaitezen... Baina zer duzu... Zerbait baduzu zuk...
- AMA: Fitxik, Antton. Fitxik. Eta hi zergatik sartzen haiz hain goizik?
- ANTTON: Dantzatzerakoan, autoa funditu dut...
- AMA: Autoa funditu? Ez ginian beste beharragorik...
- ANTTON: Ba kurritzen du ba, oraino... Baina kaska andana bat ori, eskuineko aldean... Eta horrek kendu daut dantzatzerako joaiteko gutizia... Funtsean beharrik goizik sartu naiz. Bidean, bi aldiz bederen jendarmak ikusi ditut...
- AMA: Jendarmak?
- ANTTON: Bai... Hain segur "alkohol-test" egiteko. Aldi hontan segurik ez naute harrapatuko.
- AMA: (*Ahapetik*) "Alkohol-test" edo.. beste zerbait...
- ANTTON: Nola?
- AMA: Fitxik. Fitxik. Aldi bat bederen goizik sartzeak ez dauk kalterik eginen. Pena diat halere autoa funditu baituk. Beharrik ez bai hiz kolpatua...
- ANTTON: Doi-doiak egin du...
(*Atean xilintza. Ama biziki izitua da.*)
- AMA: Nor dugu hor, tenore huntan? Habil irekitzera...
(*Eta Maritxu sartzen da.*)

Ama - Antton - Maritxu

- MARITXU: Gau on! A... kontent naiz. Xutik hatxemaiten baizaituztet. Uste nuen ohera joanak izanen zinezteela...
(*Eta elgar besarkatzen dute*). Goizago jin beharra nintzen, baina arratsalde hontan koifeur-ean izan naiz eta... beti bezala... mundua han... Gero berriz honarakoan...
(*Geldi*) Baina zer duzu ama? Frango bitxi kausitzen zaitut... Ez zira eri bederen?

AMA: Ez naun eri, ez.. Segi zan.. Segi.

MARITXU: Honarakoan beraz, jendarmeak non nahi ikusi ditut... Geldi arazi naute. Paperrak eskatu. (*Boza aldatuz*) Informazioeak entzun dituzieia?

BIEK: Ez.

MARITXU: Nik doi-doia, azken lerroak aditu ditut bai. Egun, goiz aldera, zerbait gertatu omen da hemen gaindi. Ez dut ongi konprenitu zer. Bi gazte jada arrastatu dituzte. Beste batzu haatik eskapatu dira. Poliza haien ondotik dabila eta etxe miazten ere hasiak omen dira...

(*Hori entzutean amak konortea galtzen du*)

ANTTON: Jes, baina gure amak zer du?

MARITXU: Hik errak... Ama... Baina zer du bada...

(*Antton eta Maritxuk nolazpeit atxikitzen dute*).

ANTTON: Zer ukan du? Medikua ekar arazi behar dinagu...

MARITXU: Erna hadi. Telefona zakok...

ANTTON: Baina gaur larunbat arratsa dun... Ez zakinat zein den gau hontan...

MARITXU: Kasetan begira ezak...

ANTTON: Ez dinagu kasetarik!

(*Solas hauek guztiak erabiltzean, Antton eta Maritxuk, Ama, polliki, biziki polliki ohe gainean pausatu dute*)

MARITXU: Telefona zak beraz jendarmeriara...

Antton telefonan

ANTTON: Allo, la Gendarmerie? Pourriez-vous me dire, s'il vous plait quel est le médecin de garde cette nuit?... Docteur... Numéro... Merci bien. Comment? Ah bon... Et c'est très grave? Quand-même... Bon alors, j'attendrai un peu avant de l'appeler... Merci Monsieur.

MARITXU: Eta?

ANTTON: Jendarmak, ponpierrak eta medikua bera, elgarrekin direla, ez dakinat batera nun... lau auto bata bestearen barnean sarturik... kolpatu andana badela eta holako... Hobe dugula geroxago deitzea... Behar bada, pollikituko zaigun, medikua ekar arazi gabe.

MARITXU: Hauxe lastima! (*Usain ona harturik, mokenes batekin Amaren begitartean pasatzen dio Maritxuk.*) Oraino beharrik hemen gaituk. Bakarrik zelarik gertatu balako... Berdin bihar goizean hila hatxemanen ginian...

(*Atean xilintxa*)

MARITXU: Jes... Nor dugu hor? Tenore hontan...

(*Pettan sartzen da*)

Ama - Antton - Maritxu - Pettan

MARITXU: Ongi heldu haiz... Guk ez ginakian gehiago zer egin... Ama trenputxartua diagu...

PETTAN: Trenputxartua... Ez ninan beste beldurrik... Hemen zer bait gertatzen zela baizik. Duela zenbait denbora, telefonatu diotalarik, halako boz bitxi batekin erran daitan berehala etortzeko...

MARITXU: Nik ere frango bitxi kausitu diat.

ANTTON: Nik ere bai...

(*Amak mogimendu bat egiten du. Eztula ere*).

PETTAN: Mugitu duk...

MARITXU: Uste diat begiak irekitzen dituela...

ANTTON: Pasatuko zaiok naski...

AMA: Zuek, hiruak, hemen? Baina.. baina zer gertatu zait?

PETTAN: Fitxik, ama. Fitxik. Aldi-txar bat bakarrik. Baina, zendako ekar arazi nauzu...

(*Ama ohearen erdian jartzen da*).

AMA: Berri haundi bat badiat zuer erraiteko... Berri haundi bat. Ezin aitortuzkoa. Ez dakiat nondik has-ere...

PETTAN: Zer gertatu zaizu? Zer egin duzu?

MARITXU: Mintza zaitez...

AMA: Gure etxean(*geldi*)

ANTTON: Segi...

AMA: Gure etxean norbait baduk... Gordea.

HIRUEK: Gordea?

AMA: Bai, gordea.

HIRUEK: Nor da?

AMA: Nor den, ez zekiat. Bakarrik nintian. Bat batean, norbaitek atea jo dik. Jo eta jo! Izitu nauk. Trantsitu. Baina entzunik euskaraz mintzo zela, azkenean ireki zioiat. Mutiko gazte bat sartu zaitak. Gorde nezan eta gorde nezan. Gudari bat zela. Lanjerrean. Lehan xixtan gaixtagin batentzat hartu diat. Gero ez. Haatik ez nian gorde nahi. Beldurraren beldurrez, hortzak kaskaskas ari zizaztaian eta ene beharriek ez ziteian entzuten zer serasan ere... Baina emeki emeki bere zepora bildu nik. Gorde diat. "POTTOKA" omen dik izena.

(Isiltzen delarik, hiru seme alabak ohe ondotik urruntzen dira).

PETTAN: Saltsa pollitean gira ori, orain. Saltsa pollitean!

ANTTON: Hik errak...

PETTAN: Zer egin duzu ama? Zer egin duzu!

MARITXU: Zer duzu burua galdu?

ANTTON: Hauxe bada erokeria!

PETTAN: Ez dezagun denborarik gal. Ikus dezagun elgarrekin zer egin dezakegun...

(Eta Ama ohe gainean utzirik hiruak mahainaren itzulian jar-tzen dira).

MARITXU: Nik segurik ez diat hixteriorik nahi... Ni etxera noak... Aski duzue akomodatzea...

PETTAN: Ez Maritxu. Ez dun dretxorik! Denak saltsa berean gaitun... Hi ere, hemen egonen haiz!

ANTTON: Nun gordea duzu?

(Ama isilik dago).

ANTTON: *(Bortitz)* Nun gordea duzun?

AMA: Jakin ala ez jakin, berdin dik.

ANTTON: Ez, ez da berdin. Nahi dut jakin non dagoen.. Ikusi nahi dut. Mintzatu behar nitzaio.

PETTAN: Eta zer erranen diok?

ANTTON: Lekuak huts ditzan, lehen bai lehen!

PETTAN: Antton! Uste nian bonbek ez hindutela izitzen, hi...

ANTTON: Ez duk berdin, orain.

- PETTAN: Bai berdin duk. Orain diagu eta, erakutsi behar zer balio dugun...
- ANTTON: Balio, balio. Ez haizela predikuan has, he, ez duk mementoa... Amak ez badu erran nahi ere non gordea den... gure etxea ez duk jauregi bat. Hiruek bilatzen badugu, ni segur nonbait harrapatuko dugula! (*Antton xutitzen da*) Hea, ba... xuti zaitezte... Etxea mia dezagun...
- PETTAN: Ago ixtant bat. Pentsatu behar diat.
- ANTTON: Hi bederen, Maritxu, haugi enekin...
- MARITXU: Zendako, ni? Egia. Oixtian, historio hau guztia jakitean burua galdu diat. Erran behar ez nituenak ere eskapatu zaiztak. Zikoitz bat bezala mintzatu nauk. Baina, ez nitek nahi naizen baino ahulagoarentzat har nezakan edo har nezazuen, neska bat naizelakotz...
- ANTTON: Aski Maritxu, aski. Aski aditurik. Baina zuek denek burutik baduzue... Ez zireztea ohartzen zer harrisku izigarrian giren? Zer egiten dugu beraz? Zer egiten dugu?
- AMA: Gaixo haurrak! Gaixo egiazko haurrak! Ez ote zinakiten bada goiz ala berant, memento hau etorriko zenik? Politikan, eta bereziki zuen politika hortan, jakin behar dik, erhi tintitila sartuz gero, ondotik besoa eta azkenean gorputz guztia pasatuko direla. Politika ez duk josteta bat gero! Ala, erraiten dituzuen solasetan eta erabiltzen dituzuen urratsetan ez duzue, oren buru, ziharek ere sinesten? (*Pausa*) Nik banekian. Nik banekian, egun batez horrelako zerbait gertatuko zitzaigula. Ni, prestatua bezala nintian. Zuek ez ote? Gaixo haurrak! Gaixo egiazko haurrak! Alta, zenbat aldiz ez dautazue errepikatu: pasionearen ondotik heldu da beti Bazko. Zuek, Bazko nahi duzue bai... pasionerik iragan gabe! Haatik, nagok, ez ote dugunez orain pasione hortarik ere apur bat bederen jastatu beharko...
- ANTTON: Atea ez bazinio ireki, ez ginen kinka hontan izanen. Zure ahuleziak galtzen gaitu!
- AMA: Ez zekiat.. ea atearen irekitzea neure aldetik ahulezia bat izan denez. Berdin ez. Batzutan, ahuleziak ere baditik bere alde onak. Nork daki?... Horrela, uste gabea, nik ere zerbait egin diat... Zerbait. Eta behar bada... horregatik, preso sartuko naitek... Preso. Funtsean... hautatu behar banu nahiago nitek oraino preso joan, ezinez eta "Zahar Etxe" batetan sartu!

HIRUEK: Ama!

AMA: Zerk harritzen zaituzte?

ANTTON: Aski erranik badugu orain. Mugi gaitezen. Nik ezin dezaket gehiago barne hontan iraun.

PETTAN: Beldurrak hainbeste joa baldin bahau... zergatik ez duk deplauki poliza deitzen?

ANTTON: Ez. Hori ez. Ez nezakek sekulan horrelakorik egin. A, hori ez. Ez nezakala otoi, naizen baino ustelagoarentzat har! Baina zer nahi duk, zeinak nagusituak ditiat. Baniak etxetik...

PETTAN: Ez Antton. Hemen egonen haiz! Gu bezala. (*Pausa*) Amak arrazoin dik. Baginakian, egun batez, horrelako zerbait gertatuko zitzaigula. Egun hori, beharbada, guk uste baino goizago etorri duk, baina ez duk orain eskapatzeko mementoa.

ANTTON: Hire arrazoinamendua arras nahasia kausitzen diat. Berrikitan oraino ez hautana erraiten hi kulturan baizik ez hintzela bermatzen eta ipar Euskal Herrian bortizkeria, haurrak supiztekoekin jostatzea bezalatsu zela?!

PETTAN: Egia. Urteak eta urteak badik kultura sailean ari naizela. Eta zer ikusten dut? Gure lan guztia kasik debaldetan dela. Kultura lana premiatsuskoa duk, duda izpirik gabe. Baina hori, ez duk aski. Gure etsaiak, euskal kulturaz ontsa futitzen dituk. Kulturaz eta lantegietako grebetaz eta edozein manifestazionetaz halaber. Gauzak seriositasunekin har ditzaten, zorigaitzez, *odola* ixuri behar dik. Odola. Gure zapaltzaileak, odolaren beldur dituk. Odolaren bakarrik eta ez beste deusen. *Alta, nik segurik, miletan nahiago nitek ez balitz sekulan nehoen odolik ixurtzen*; baina hontaratuak baldin bagira, ez duk gure falta. Euskal Herriko gudariak ez dituk hortaz hobendun! Eta beraz, ene kontzientzia osoaren arabera, gaurko odol ixurtze hau, bortxaz, *onartu* behar diat.

ANTTON: Bortxaz onartzea, horrek ez dik, ororen buru, deus erran nahi. Borroka harmatuaren egiazki onartzea, harmen hartzea duk eta kito! Eta hik, harmak har hezazke?

PETTAN: Azken azken beltzean, beldurtien beldurtienak ere, nork daki zer egin dezakeen?

(*Atean xilintxa*)

ANTTON: Poliza. Hor dituk.

(Orduan Pettan eta Maritxu ere kolpez xutitzen dira)

AMA: Ez izi. Ez otoi izi eta zoazte ondoko ganbara hortara.

PETTAN: Ez ama. Ni segurik zurekin egonen naiz.

MARITXU: Ni ere bai.

AMA: Ez. Bakarrik egon nahi diat. Bakarrik egon behar diat.

(Atean, berriz ere xilintxa)

PETTAN: Ez zira on, ama. Zerbait gertatuko zaitzu...

AMA: Zoazte, zuek. Zoazte eta ixil-ixila egon.

(Atean entzuten da: "Au nom de la loi, ouvrez!")

(Hiru haurrideak ateratzen dira. Amak atea irekiko du.)

Ama - Auzapeza - Bi polizgizon

POLIZ. I: Bonsoir Madame.

AUZAP.: Gau on anderea.

AMA: Agur, agur, Jaunak. Berant zabiltzate.

POLIZ. II: Nous avons mandat de Monsieur le Procureur de la République pour perquisitionner chez vous.

AMA: Ha bon... Berriz haste beraz...

Montrez-moi le petit papier, s'il vous plaît...

(Polizak emaiten dio)

AUZP.: Bi minutaren afera dute. Doi-doia begi ukaldi bat eta tranquilutziko zaitugu.

AMA: Zuek bezalakoek beti solas berak darabiltzkitzue...

Doidoia begi ukaldi bat... tranquil utzi... eta horrelako. Eta ez erran bazena?

AUZP.: Baduzia burutik? Ez ahal dakizu...

POLIZ. I: Pas trop de détails, Monsieur le Maire. Nous avons beaucoup à faire et nous sommes pressés.

AUZP.: Vous savez, c'est une personne âgée. Il ne faut pas l'effrayer. D'autant plus qu'elle est assez spéciale...

POLIZ. I: N'oubliez pas Monsieur le Maire: les ordres sont stricts!

AUZP.: Je fais de mon mieux, Monsieur. De mon mieux. Entzun duzu... Jaun horiek ez dira komedia gose. Ordreak badituzte, beraz lehen bait lehen...

- AMA: Ez, Jauna. Ene etxea, enea da. Eta bururaino zainduko dut.
- AUZP.: Zainduko? Baina ohartzen zirea bada zer derasazun? Ala mensten hasia zira?
- AMA: Badakit zer diotan. Eta badakit ere, horrela jokatzuz zer harriskatzen dudan.
- AUZP.: Funtsean zure etxearen miazteko ez dugu zure baimenaren beharrik. Paperak baditugu... Zuk nahi ala ez.
- AMA: Ez dut onartzen!
- POLIZ. II: Ne croyez-vous pas Monsieur le Maire, que vous pourriez choisir un autre moment pour parler des potins du village?
- AUZP.: Mais il ne s'agit pas de potins, Monsieur. C'est beaucoup plus grave.
- POLIZ. I: Donne-t-elle des renseignements qui pourraient nous être utiles?
- AUZP.: Ce n'est pas dans ce sens qu'elle abonde... Ce serait plutôt... le contraire.
- POLIZ. II: Comment? Serait-elle de mèche avec les terroristes? Laissez-nous. Il faut que je la questionne moi-même.
(*Auzapeza eta Polizgizon I, sukalde zokoari buruz doatzi. Polizgizon II etor beti Amaren ondora.*)
- POLIZ. II: N'ayez pas peur, Madame. Nous sommes vos amis. De simples fonctionnaires qui ne faisons que notre travail, souvent bien pénible, pour ne pas dire exténuant. Répondez à nos questions et on vous laissera tranquille. A votre âge, vous l'avez bien méritée, la tranquillité... Quelqu'un est-il venu frapper à votre porte? Vous a-t-il demandé refuge?
(*Amak ez dio deus erantzuten*)
J'espère que vous n'êtes pas sourde, Madame. Vous avez bien entendu ma question.
(*Ama ixilik*)
Je vous conseille de répondre, Madame. (*Oihuz*): Répondez! (*Ama ohe sahetsari buruz doa*) Ne bougez pas et répondez! Avez-vous vu quelqu'un? Cachez-vous quelqu'un? Et vous, commencez immédiatement la fouille.
- AMA: Ez dut onartzen! Ez dut onartzen.
- AUZP.: Zure onetan hobe duzu mintzatzea!

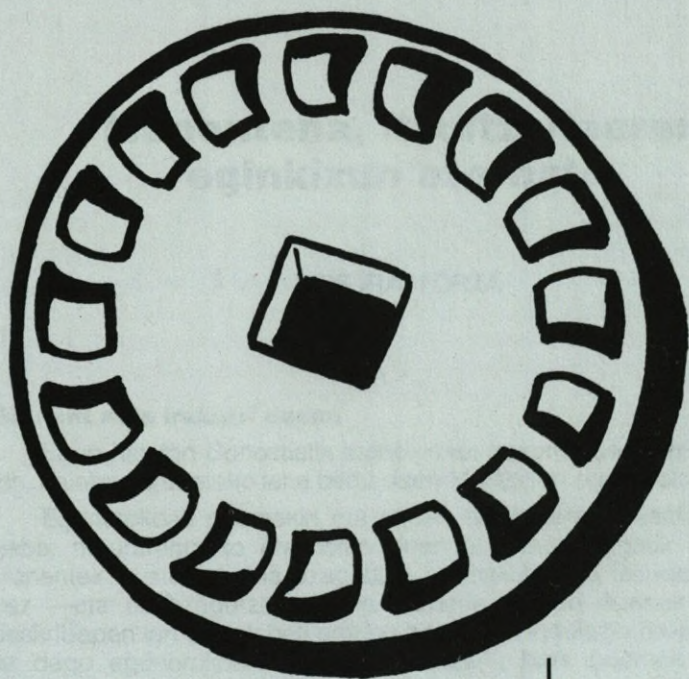
- POLIZ.: Ça sent le brûlé, ici. Il faudra appeler du renfort. Et vite! Ne bougez pas, vous!
- AMA: Ez dut onartzen! (*Eta orduan, mihisen barnean gordea zuen pistola eskuetan hartzen du*)
- BI POLIZ.: Vous êtes folle! Arrêtez. Lâchez-moi ça!
- AUZP.: Jainkoaz, geldi zaitetz! Otoi, otoi!
- POLIZ. I: Lâchez cette arme! Il y va de votre vie!
(*Ama emeki emeki eta gibelka doa; azkenean taula gainetik ateratzen da. Ordu berean, tiro bat izigarria entzun bedi. Segidan, Pettan, Maritxu eta Antton, lasterka ateratzen dira*).
- POLIZ. II: Arrêtez-vous! Arrêtez.
- POLIZ. I: Mais qui est-ce, ces gens-là?
- AUZP.: Les enfants de la maison.
(*Hitz batzu entzuten dira*)
- POLIZ. II: Mais c'est une maison de dingues, ici...
- PETTAN: Bizi dun oraino.
- MARITXU: Gaixo ama.
- ANTTON: Ama... Ama, mintza zaitetz!
- POLIZ. I: Il faut agir. Et tout de suite. Quelle histoire! Quel drame!
- AUZP.: Je vous avais prevenu qu'elle était bizarre...
- POLIZ. II: Bizarre... Vous voulez dire folle, oui. Complètement folle.
(*Auzapeza, ondoko barneari buruz doa*)
- AUZP.: Gaixo emaztea? Gaixo emazte dohakabea!
(*Orduan, hiru hurrek, Ama, ahal bezala ekartzen dute eta ohe gainean pausatzen...*)
- PETTAN: Biziko da, naski.
- ANTTON: Bai biziko da. Bizi behar du...
- MARITXU: Hatsa. Hatsa hartzen du. Biziko da!
(*Gizon bat sar bedi. Hats hantua*)
- POLIZ. III: Chef, Chef! Il s'est enfui. Il s'est enfui. J'ai vu un homme sortir d'ici. Je suis sûr que c'est l'un des terroristes, que nous recherchons... Vite. Il faut faire vite.
- POLIZ. I: Salauds! Bande de salauds. Vous êtes tous complices!

- POLIZ. II: Cela vous coûtera cher, c'est moi qui vous le dit! Appelez la direction. Faites-lui part de toute cette merde! Bande de salauds. Votre compte est bon!
- POLIZ. I: Jamais on ne vous pardonnera ça.
- POLIZ. II: Mais ça devient comme en Algérie ici aussi. Tous les Basques sont à jeter dans la même poubelle...
- AUZP.: Pas tous les Basques, non. Pas tous.
- POLIZ. II: Taisez-vous. Même des harkis, on s'en méfie, nous. Embarquez-moi tous ces ratons! Et que ça saute!
- AUZP.: Mais elle est blessée. Elle est en danger. Elle va mourir, peut-être...
- POLIZ. II: On s'en fout.
- AMA: Egia. Ni hilik ere berdin du, Pottokak bere bidea segitzen ahal baldin badu segurik. Bai, segitu behar du. Zeren Euskal Herrian Pottokak izanen direno, Euskal Herria ez baita hilen. Ez baita sekulan hilen. Ni bai, hilen naiz. Baina ene ondotik beste ama bat izanen da bere atea zabalduko diona Pottokari. Pottokak, gehienetan maitagarriak baitira. Maitagarriak eta beharrezkoak. Beren begi argi, odol bizi, gorputz lerdenekin, ba dugu gure Pottoken beharra Euskal Herrian. Sort, altxa eta punpa daitezela beraz gure mendi eta zelaietan, hamarnaka, ehunka, milaka. Oraindikan, Pottoka, libertatearen itxurapena baita eta Pottokek lagunduko baitute Euskal Ama libertate osora heltzen!

Mugerrren, 1978ko abenduaren 11an.

ITZULPENAK

Manentena, itzultzailearen eginkizun eternala

TERE IRASTORZA

Manent nola irakurri dudan

Egun haietan Donostiatik joanetorrian irakurri nuen, ordu batzuetan, hainbeste urtetako lana bildu duen MANENTEN egunerokoa.¹

Egunerokoak poemekin bat egiten du, batere paiaiaiazale izan gabe, naturarentzako erakusten duen atxikimenduagatik batik bat. Manentek ikusten duena ezagutzen duenak bezala izendatzen duenez —eta ez ezagutzen duena bakarrik ikusten duenak bezala— deskribapen lan horrek beti erritmo bera du, modulazio bakarra. Hala, ez dago egunerokoaren orririk irakurtzerik bere poemak gogoratu gabe.

Batek pentsatuko luke, horregatik bere poemak egunerokotasunak apailatzen dituela eta huts egingo luke hamarretik hamarrean, huts, behintzat, guda garaia ezagutu duten poetek ia beti eskaintzen diguten burdinez gainezka egiten duen egunerokotasunaren zain baldin badago.²

Egunerokoa ez da aurkezten osorik eta, aukeraketa delako, gaiei buruz mintzatzeak okerlanetan hastea dirudi. Hala ere lehen argitaratzen hain zuhurki jokatu duen gizon honen poesia eta bestelako lanak, hain errepikakor izateak, erakusten bide ditu egokien poetaren sorbideak.

---

(1) *Diario disperso*. Madrid: Trieste, 1985.

(2) Liburu honen epilogoan, poetikari buruzko aipuak jasotzen dituen atalean ikus daitekeenez.

Zenbaitetan —*Diario Disperso* liburua argitara eman aurretik egindako sarrerek beste era batetako zuhertasuna adierazten duez— pentsa daiteke, egunkariaren aberastasuna murriztua geratu dela erabat eta eguneroko bizitzatik babesteko erabili izan dituela poesia eta natura. Alde batetik familia eta gerla garaiko aipamenak, garai honetaz luze ihardunagatik, kontakizunaren galbahean paseak dira. Bestetik eta neutraltasuna jarrera den ala argitaratze garaiak ezarritako zentsuraren ondorio ez da erraz erabakitzen,³ Manent ez da batere inoren alde jartzen, salbu eta doi-doi beldurtzen bezala duten FAlkoen aurka. Guzti honekin Manenten egunerokoan urruntasuna da edozein egoeraren deskribapena kalifikatzeko hitzik egokiena. Hala gertatzen da, esate baterako, egunerokoan eta antologia honetan errepikatzen den pasadizoan. Alaba txikia zuelarik Barcelonan jasandako bonbardeaketaren laztura aurrean, ez da garrasiarik. Haur jaio berria hitzeran bakarrik aitatzen du oraingoan eta beranduago Maria izeneko poemaren testuingurua deskribatzean lasaitasun giroa indartu egiten du. Ez du poema hau bonbardeaketa inguruan hasten, baizik eta Montseynira begira Goethe itzultzen ari denean eta Josefina emazteak haurra lo erazteko darabilen kantu batekin; eta urrun, galdera bidez are urunduago, gerlaren hotsa; hotsa bakarrik:

Se'ns acosten al rafec les branques de l'avet y, lluny, quin son pregon fa estremir la finestra? (1937-9-24).

Urruntasunaz ari naizelarik ez dut esan nahi axolagabetasuna. Bere semeak argitara eman duen biografian ondo ikusten da frankismoan barruan geratu zen exilioan mugitu zela, katalanezko kulturaren aldeko apustuari tinko eutsi ziola... baina bere poesiara, den mendreenik ere lirikotasuna ezabatu gabe, ez da iritsi Ni-aren hasperen erromantikorik. Lirikotasun biluzia da, alde horretatik, natura eta gauzen aipamenez kargatua.

Gerlari buruz ia beti ikusentzule huts da, beraz Manent, Besteek, esan, aditu edo ikusi dutena aipatzen du, bere ahotsa apalduz, besteek hitz emateko aitziki baino ez bailitzan. Baina, era berean, gerlarik izan ez balitz bezala idatzi duen gizonak, hainbeste kezkatzen duen

(3) Albert Manent, Marià Manent-en semeak argitara eman berri duen biografian behin eta berritan esaten du, Marià Manent-ek bere dietarioan idazterakoan zentsura beti kontuan izan zuela, gerraosteko giroa zela medio. ik. *Marià Manent. Biografia íntima i literària*. Barcelona: Planeta, 1995, 132, 140, 155.

literaturaz ere egokera eta tonu beraz erabiltzea delako tonu eta estiloaren neutraltasun horri erreparatu behar zaiola du erakusten.

Gaiei begiraturaz, Manenten egunerokoa irakurriz, beti gizon bera izan dela ematen du. Hogei urtez idazten hastean kezkatzen duten ideiek kezkatzen dute hirurogei urte beranduago. Gizartea, familia, nahiz literatura (Carner, Rilke, Proust) beti urruti utziz egin du Manentek bere obra —edo gutxienez hala aurkeztu digu, akaso, inork uste baino gehiago, intimotasuna gorde nahiz—.

El vel de Maia, 1975ean argitara eman zuenean, eguneroko hartako zorigaiztoko urte haiei begira liburua aurkeztu, hautatu zituen hitzek, zerbait erakusten dute bere joera honetaz:

Urtaroak eta orduak, eguna eta gauak, loreak eta fruituak elkarren ondoan doaz: horixe da legea eta ordena; gainerantzekoak, urradurek, hondamendiek, gerlek, guztiarekin, aurkitzen dute non kokaturik eta pausatzen direa munduen eta serenitatearen armonian.
(STRATIS TSIRKAS).

Aldiz, natura urruntasun honen beste muturrean da batetik eta litekeenik gertuenetik aurkeztu du aldi berean, jakintasunak baizik eman ez dezakeen zehaztasunaz. Gertutasuna deskonposatzailea da, naturaren aurrean ikertze lan mikroskopikoa egingo balu bezala, J. Muñoz Milaresek esanda utzi duen bezala.⁴ Natura da bere itzala edo agian bera da naturaren errainu eta, litekeena da naturaren betiko erritmua hautsi izan ezak txikitu bezala egitea guduaren hondamendia. Baina, bestalde kasik gizarte ez familiarik ez duen baten bizimoduan, naturaren bizikizuna —Rilkerenetik horren gertu bestalde— ez zen batere paisaiazalea, egunerokotasunak eskainitako ikusmenean oinarritutakoa ezpere, aitzitik.

Surrealismoaren jarraikideek justu beste modu batean argitzen duten natura da Manentena: ez batere onirikoa, hein batean, errromanizismoaren alaba, ziutateko biztanleek ezagutzen zutena; ez batere onirikoa eta hala ere ametsetatik horren gertu; ez irudi eta adjetibazio difusoz kasik errealtate ezabatzaile bihurtzen dena, baizik eta erreali-

(4) (Resulta significatiu que en el *Dietari* de Manent les anotacions quedin tot sovint suspeses d'aquesta "mirada de prop", tan característica d'ell, que divideix fins a l'infinit la identitat de la forma en observar-la microscòpicament i que ve a constituir el punt de fuga generatiu del seu text) "in" Marià Manent i l'escriptura dels dietaris "in *Reduccions*, 37, Vic: 1988.

tate- eraikitzaile, eguneroko ezagumenaz baliatuz, irudimenarekin iruzur egiten ez dakiena.

Egunerokoa eta poesia ondoan jarrita antzeman daiteke begiratzeko eta izateko moduak ematen diela nortasuna eta hain zuzen ere, idazti zuena zen idatz zezakeen bakarra. Inolaz ere ukatu gabe, gerraosteko giroak dietarioetan lasai aritzeko aukera galarazten zuenik, uste dut hainbestetan aipatu izan den Marià Manent-en isiltasuna, bere idazteko eta komunikazioa ulertzeko moduarekin duela zerikusirik haundiena. Hartaraino non bere itzulpen, poesia eta egunerokoe-tan idaztanka bat-bera antzematen den.

Egunerokoan eta poesietan esaldiek luzera bera dute, irudi berdinak, ordenamendu bakarra. Poesia gaian ere ia beti entzule da, gerlari buruz bezala. Espektakulu amaigabearen entzule isila da poeta hau; kasik iritzirik ez du ezertan erakusten, galdetu gabe ulertzeko moduaren jabe delako. Hala, naturari begiratzeko, natura antzemateko moduak... iritzi gabeko jakintza osatua erakusten du. Izatekotan esan liteke hitzekin pintatu egiten duela. Ez du ezer alkimistaren irudimena-rekin lotzen, artisauaren pazientzia eta payesaren jakintzarekin baino. Manent idazten zuen guztian itzultzaile zen aurrenik: horretxek egiten du itzulgarri eta horretxek itzulezin. Gaia itzul lekiok, betiguztikoa den partetik, baina forma itzultzeak argazkiaren fideltasun eta higiezinaren saldukeria dakar berarekin. Ezer gertatuko ez balitz bezala, bere araei lotuta irauten eta bizitzen den munduaren erretratua da. Horregatik ez du ezer kontaktzen, egitura narratiboa bere kontakizun eginkizunetik hustu arteko ahaleginean; horregatik lortzen du hasieratik amaiera bitarte kulunkatu arren, ez irakurlea nekatzea.

Baina nola eta ez diren gizonaren bi adarrok eginkizun nagusian txertatzen enbor batekoak direla ez daiteke antzeman. Manent, era batean eta bestean, egunerokoan eta poemetan, beti itzultzailea agertu da, eta itzultzaile den partetik beti korrespondentziak aurkitzeko joera du eta ez bere nitasuna aldarrikatzekoa. Natura eta hizuntzak gizona babesten duten oskolaren mintza eta azala dira Manententzat, Manent, lehen eta behin, itzultzaile delako.

Baina horrenbeste itzuli duen gizon honek nahiago zuen egiten zituen "interpretazioez" aritzea. Miguel Desclot-ek dion moduan, horren itzultzaile ona izanagatik, sarri itzultzeko hautatzen zituen zatiek erakusten digute zein zen poetak behar zuen kadentzia.⁵ Horregatixe,

(5) "Marià Manent, poeta de la traducció", *Reduccions*, aip. ob. 42.or.

agian, Alex Susana-k bere poeta izatean izendatzen du Manenten lanaren adarrok guztiok sortarazten dituen enborra.⁶ Baina Manenten kasuan, bere literatur ekarpen guztiak nortasun batek damaien bata-suna onartzeak ez du adierazi nahi bere nitasuna aldarrikatzeko modu anitz paratu zuenik egileak.

Alde horretatik, itzultzaile batek berez behar duen bestearekiko aditasun horri esker, nitasun jasanezin eta erasokorrik erakutsi eta garatu gabe, inguratzen duena zehatz izendatzeak erloju konpontzaile batek eduki dezakeen orden eta neurriaren itzala eskaintzen dio. Nolabait, beragatik izango ez balitz, berak asmatu ez duen denbora norabiderik gabe barreiatu eta galtzen sentituko balu bezala.

Sortzaile adina dirá misterio sakratu batetako apaiz Manent eta Rilke. Horregatik izan behar du bere irakurketak hitzez-hitzezkoa, aditasunezkoa neurri horretan, bere idazketa izan zen bezalaxe eta horregatixe bihur daiteke irakurkera literarioa —nolaerebait— sakratutasunaren profanazio.

Profanazio, diot, surrealismoari lotu zaion idazketa literarioaren pitzaketa munduaren mezpretxuarekin hasten delako. Lehen nola ez zen ezer lurreko bizimodua zeruko loriarekin alderatua, orain den gauza ez da ezer barrenean gordea daramagunaren aldean. Errealismoa, beraz, literaturan, dagoenaren aurkezpena da —ez berez hala behar duelako—. Edo behintzat dagoenaren izendapena eta ez dagoenaren ertzeraino iristeko bide bakarra, aidanez.

EPILOGOA

1.- M. Manent(ek) ezagutu zuen Katalunya

Manentek bere eguneroko bati egindako hitzaurre batean zionez, urteekin batera gauza anitz iragaiten da denboraren galbahetik. *"Aurreneko notazioak zein aspaldiko diren neurtzeko, aski da. Bertan aipatzen diren jantzi bat eta bi ibilgailu dagoeneko aurrehistoriako zahardade baten urruneneko sinbolo bihurtzera baitoaz: lastozko sonbrerua edo canotier-a, Maurice Chevalierek bere adierazkortasun imintzioetarako hain erabilgarria zuena; tartana (...), eta azkenik lau gupril zituen "jardinera" izeneko ibilgailua".⁷*

(6) "L'obra poética de Marià Manent" *Reduccions*, aip. ob. 45.or.

(7) L'aroma d'arç 1982.

Hala ere, Marià Manent-ek argitaratu izan duen lanean ematen digun irudia ez da horrenbeste hiriko joan-etorriari begiratzuz aldaketa horien berri ematen aritu izan den batek jaso, baizik eta, izatekotan, Katalunyako naturarena eta bertako kultur giroak eta nagusiki literatur-giroak utzitako hondarrena, alderdi hau ez horrenbeste polemika eta hika-mika askotan parte hartu izanagatik, baizik eta ahalegin handia egin zuelako Katalunyan egiten zena ezagutarazko eta munduari itzul-zeko.

XX. mendeko Katalunyez idatzi izan duten gehienek 1906 inguruan garai berri baten aztarnak antzematen dituzte. Bizikera berriak mamitzen ari diren momentuan bada zenbait gertakari garrantziko: politikan, Solidaritat Catalana eratu zen, Katalaneraren Lehen Nazioarteko Kongresua burutu zen; Xènius⁸ ezezinez ezagun zen Eugeni d'Ors-en, *Glosarioaren* hastapenak, nazionalismoa baitan horren garrantzikoa izan zen Prat de la Ribaren *La Nacionalitat Catalana* ize-neko liburuaren argitalpena. Bi hauek⁹ normalkunza bidera ekarri nahi zuten Katalunyako bizimodua. Kontsigna honen ondorio praktikoa liburutegi, kultur zentru, museo eta akademiak sortzea izan zen. D'Ors-ek *La Veu de Catalunya* bere sekziotik behin eta birritan erromantizismotik aldenzeko joera erakutsi zuen, eta arrazionaltasun, intelektualismo¹⁰ eta perfekzio estetikora itzuli beharra, hein batean, gure artean Aitzolek egin zuen moduan. Guzti hori lortzeko bidea ikerketa eta ikasketa ziren.

Delako *Glosari* horrek sinbolizatu zuen Katalunyan luzez nagusi izan zen joera, Barcelona hiri modernista egin zuena. Modernismoaz ari gara, bera izaki neurri batean Europan mende bukaeran furian ziren korronteak Bartzelonan isladatu zituena. E. Prat de la Ribak esango zukeen moduan "adin heldutasuna" ekarriko zuen garaikidekotasuna. Modernismoak arkitekturan izan zuen eraginik handie-

(8) Albert Manent-ek dionez, gartzetan M. Manentek irakurtzen zuen *La Veu de Catalunya*-n, eta ez zuen Carles Riba batek ez bezala, kontrako joera argirik erakutsi E. d'Ors-en aurka. Are gehiago, E d'Ors izan zen M. Manentek egindako Keats-en Soneto eta Oden itzulpenari hitzaurrea egin ziona. Hala ere, garai hartan M. Manent-ek bere burua noucentista-tzat zeukan. ik. *Marià Manent. Biografia íntima literària*. Barcelona: Planeta, 1995, 66-68, 71-76.or.

(9) Ez da batere erreza Modernismoa/ordena bikote hori beti batera lerratzen. Eta, kuantu, prototipikotzat harzen den bikote honetan ere izan zen kontrajartzerik. Ikusi *L'aroma d'arç.*, aip. ob. 1920-III-11.

(10) *L'aroma d'arç.*, aip.ob. 1918ko Ekainak 29, Uztailak, 1, Abenduak 23, 24]1920-I-20.n agertzen da d'Ors, berriro, Martxoaren 11n.

na. Zenbaitek esan duenez, Bartzelona izan zen Europako garaiko hiririk modernoena. Literaturan, aldiz, aurrena katalaneraren konpleju-rik gabeko aldarrikapena behar zen, eta hori, nagusiki, noucentismoaren bidetik etorri zen.

Beraz Marià Manent idazle-moduan hasi zenerako, Katalunyan indarrean zegoen "noucentisme" deitu izan dena. Zenbait noucentistaren ustez modernismoa desordena baizik ez zen izan. Manent-en iritzia ez da horren muturrekoa. Alde batetik, Manent-ek berak aitortzen du bere garaian noucentismoak izan zuen eragina, bere egunerokoa, eta egutegiaren hautaketa egin zuenean, lagun haundizatzeukan J. Carnerek, 1919an emandako hitzaldi batzuen berri ematen du. Manent-entzako interesgarriena da J. Carner-ek egiten duen katalaneraren defentsa sutsua, argudiatuz ez dutela gaztelaren premiarik edozein kultura ekintzarako. Eta hitzaldi haietako bat transkribatzen ari delarik adirerazten du: "*Ez dago gu geu izanez baino unibertsal izateko modu hoberik*".¹¹

Hitz biziaren aldarrikapena egitearekin, modernismoaren artifizialtasunaren aurkako joera erakusten zuten. Hitz bizi horren premia ikusi arren ez zuen modu berean eraikitzerik ikusten, J. Salavt-Papasseiten heriotzaz diharduelarik esaten duenarekin antzeman daitekeenez.¹²

Hala ere, ez zen Carner izan katalanera duintzeko asmoz ihardun izan zen lehen idazlea. Aurretik aritua zen Jacint Verdaguer¹³ bezalako poeta batek berebiziko lana egin zuen katalanera hizkuntz malgu eta esankor bihurtzeko. Baina bere burua, garai batean, noucentismetik horren gertu ikusi arren, aurrekoen bestelako balio batzuk aitortzen jakitea izan da, ziurrenik, M. Manent-en meritua (gehienetan bere sinemen katolikoaren oinarrietan kausi daitekeena, behar bada). Eta, alde horretatik ezezik, hasiera batean batipat, bere kristautasunari lotzeko moduko poema asko idazten du, Manentek.¹⁴ Ez da ahaztekoa, endemas, 1949an Selektat argitaletxeak J. Verdaguer-en lan guztiak argitara eman zituelarik, M. Manentek egin ziola hitzaurrea.¹⁵

(11) *L'aroma d'arç.*, 1914-VII-2.

(12) *L'aroma d'arç.*, aip. ob. 1924-VIII-9.

(13) Euskarazko bere itzulpenik ere aurki daiteke, Etxeberria'tar Juan Anjelek itzulirik. *Catalunya'ko olerkariak. J. Verdaguer, M. Costa i Llobera, M. Maragall* Bilbo: San Anton'go katekesia, 1967.

(14) A. MANENT, aip. ob. 22, 55.

(15) A. MANENT, aip. ob. 174.or.

Bere aurretik egin zenarekin hausturarik eta etenik nahi izan ez zuela adierazteko, Manent-ek Maragall-ez zuen iritzia ere gogora daiteteke, Maragall izan baitzen M. Manent-ek ezagutzera eman nahi izan zuen beste egile bat.¹⁶ Maragall-ekiko abegikortasunak, berriz, Manent-en poesian berebiziko indarra duten ardatzen islada dakar: poeta eta naturaren arteko elkarrizketa, hasierako modernismotik urrunduta Maragall-ek aldarrikatzen zuen espontaneotasuna, kristautasunaren irmotasuna, edota errealtateari adi jartzeko modua.¹⁷

Josep Carner-ekin zuen adiskidantza eta miresmenaz gain, badi-tu, beraz, beste lagun eta beste ikusmolde batzuk ere. Horien artean, Jaume Bofill i Mates, Carles Riba, Tomàs Garcés, J. M. de Sagarra, J. Pla, R. LLates edota Marulandako sailean Pamielan ezagutzera eman duen J. Salvat-Papasseit, abangordiazalea.¹⁸ Guztien artean, noucentismoak ekarri zuen katalandar izatearen harrotasuna baitaraturik, Katalunyako literaturan aide berria sarrarazi zuten, batzuk ekarpen klasi-koaren bidetik (Carles Riba), beste batzuk abangoardia bidez (J. Salvat Papasseit), beste zenbait askoz joera eklektikoagoz J.V. Foix, J. Vinyol...

Noucentismoaren uhina oldartzen ezagutu bazuen ere, Marià Manent bere katalanzaletasuna, gutxi-asko, nahiko isilean gorde behar izan duen hazaldi batekoa dugu, bere golkorako neurri haundi batean. Egia da J. Carner-ek hizkuntzari buruz zionak bultzatu zuela ekinaldi politiko-kultural indartsurik, baina laister batean politikak zapuztu egin zuen: Primo de Rivera-ren garaian *Mancomunitat*-a debekatu egin baitzuen aurrena, eta gero, Errepublikaren tarte laburra- ren ostean, gerratea eta gerraosteak erakutsi baitzien zer den hizkuntza baitan kabia egin nahi eta ezina, egin ezin eta temati eus-tea; Handik edo nondik, gerraostean M. Manent, ogibidez, gazteleraz-ko itzulpenak egitera behartuta bizi izan zen. Gauza beretsua erakus-ten dute katalanerazko testuak argitara eman ahal izateko, sarri alferrik, egindako eskakizunek.

(16) "El Maragall de Arthur Terry" in *Palabra y poesía y otras notas críticas*. Madrid: Hora H, 1971, 49-61.or.

(17) *Diario Disperso*, aip. ob. 1919ko Martxoak 18. Aurreko egileekiko aditasunean ere ez zen bakarra izan. Carles Riba-k ere 1938an irakurri zuen tesiak, gai hartu zuen Maragall-en *Nausica*.

(18) J. Salvat-Papasseit. *Antologia*. Iruñea: Pamiela, 1995 itz. K. Izagirre. Salvat-Papasseit-en heriotzaz idatzi zuen bere egunerokoa 1924ko Abuztuaren 9an, berriro, katalanerazko hitza bizteko izan zuen aukera gorapatuz. Bestalde, J. Salvat-Papasseit-ek ere dedikatu zion poema bat M. Manent-i "Tot l'Enyor de demà" izenekoa.

1936ko uztailan Bartzelonan katalanerazko zortzi egunkari argitaratzen ziren. Gerraostean, idazle katalandarrak bazuen sorkuntza literarioaren aurretik beste kezka bat: bere hizkuntza hautatu beharra.

Gerraosteak beraz, berebiziko lazeria ezarri zuen Katalunyako kulturari, eta hala ere, poesiarako itzeleko loraldia etorri zen, amore eman gabe bereari eusten jakin izandako andre-gizon batzuei esker. Ez zen erreza izan, Euskal Herrian bezala atzeriratu behar izan zuten anitz izan ziren —Carner, Riba, Arderiu, Pere Quart, Bartra...— eta barneko desjabetza ere ez zen, kuantu, berriketako izan, Marià Manent bera dugularik erakuslerik onenetakoa. Gerraoste horretakoak dira oso ezagun egin diren lan asko: Carner-en *Nabí*, (1941) C. Ribaren *Elegies de Bierville*, (1943) S. Espriu-ren *Cementiri de Sinera* (1946) J.V. Foix-en *Soil i de dol* (1947) eta *Les irrealis omegues* (1948); *On he deixat les claus...* (1953) Pere Quart-en *Terra de naufragis*, Joan Brossa-ren *Em va fer Joan Brossa* (1951).

Bereari eusteko tema horretan afan haundiak burutu zituzten katalandarrek. Montserrat-en gorazarreko ekitaldiekin hasi eta, literatur mailan, Francoren diktadurak ezarritako isolamentutik atera alde berebiziko garrantzia izan zuten idazle kongresuek.

Horien artean, aurrenekoa 1952an Segovian burutu zen "Congreso de Poesía" izan zen. Manentek lan haundia egin zuen kongresu honetan parte hartzeko baldintzak ezartzen, bere semearen hitzetan, "entzerrona" gerta ez zedin. Katalunyan ez zuten guztiek ondo hartu parte-hartze hau, baina aurrerantzean beste oihartzun bat izan zuten Katalunyako idazleek. Hurbiltze prozesu honetan Salamancan (1953an) eta Santiagon(1954an) burututako kongresuek ere garrantzia izan zuten.¹⁹ Horien ondorio jotzen du A. Manent-ek bere aitak 1962an, Aguilar argitaletxean, *Cómo nace el poema* liburua plazaratzea. 1962ko aipamen anitz agertzen da *A flor d'oblit*-egunerokoan eta bertan Munich-eko harreman eta aipu anitz jasotzen du.²⁰ Harreman guztion ondoren, estatuko poeta eta poeta katalandarren arteko harremanak instituzionalizatu egin ziren, eta *Insula* eta *Revista de Occidente*-koekin harreman haundiak izan zituen M. Manentek. *Insula* inguruan sortutako *Hora H. Ensayos y Documentos* sailean eman

(19) CASTELLET, J. "Las relaciones de los años 60" *Relaciones de las culturas castellana y catalana*; Generalitat de CATALUNYA, 1983.

(20) *A flor d'oblit*. 1962-VI- 4, 6, 7, 8. Interesgarria halaber euskaldunen hitzak jasotzeko: Onaindia (A. Olaso) Satrustegi...

zuen argitara M. Manentek *Palabra y poesía y otras notas críticas*, 1971n. Ordurako, askotan bilduak ziren "barruko atzerrian" zeudenak, eta bilera horietako batean izan zen Carlos Santa María ere, euskaldunen ordezkari.

Franco hil zenerako, Manent idazle eta itzultzaile preziatu eta ezagun zen. 1975ean F. Roca eta bere taldeak omenaldi bat eskaini zion *El vel de Maia*-ren argitalpena medio. 1976ean Britainiar Inperioaren domina ezarri zitzaion. Frankismoaren ostean, Katalunyan kultur-normaltasunaren apustua bizkortu zuen, eta horretan aritu zen M. Manent etengabe. *Avui*, *El Correo Catalán* eta *La Vanguardia*-n katalanez idatziz, bere biografian ikus daitezkeenez.

Bere adineko poetekin ezezik, gazteagoekin ere harreman ugari izan zuen. Horren frogatzat jo dezakegu, sarri M. Manent-ek egin izan dituen azterketa eta hitzaurreak, eta nola, sarri, bueltan, idazle horiek ber izan diren, M. Manenten lana goraiatu izan dutenak. Bi kasu baizik ez ditut aipatuko. M. Manentek 1973an *Poesia, llenguatge, forma* argitara eman zuenean, beste batzuen artean P. Gimferrer-en poesiaren barrokismoa aztertu zuen, barne-tentsio batetik erakarriz.²¹ Bestalde, 1978an P. Gimferrerek egin zuen *Antología poética* de Marià Manent-en hitzaurrea.²² Antzera gertatzen da beste poeta batekin, Alex Susanaz ari bainaiz. 1982an M. Manentek bere poema liburu bati egin zion hitzaurrea.²³ 1986ean Alex Susana ematen du argitara M. Manent-en antologia bat, bere hitzaurrearekin *Les acàcies salvages-Las acacias salvajes*.²⁴ Beste lan batzuen artean, 1988an Alex Susanak *Reduccions* aldizkarian eman zuen argitara "L'obra poética de Marià Manent"²⁵ Marià Manent, nolabait esateko, bere garaian egiten zenari oso atxikia bizi izan zen beti, eta bere forma klasikoez edo noucentismoarekin zuen lotura aldarrikatzerakoan, ez da esan nahi, inolaz ere, mende hasierako literaturari bakarrik dagokionik bere arreta eta bere forma. Aintzakotzat hartzekoa da A. Manent-ek²⁶ diona,

(21) Barcelona: Eds. 62, 153.or.

(22) Edicions Proa, 7-13.or.

(23) *Els dies antics*. Llibres del Mall, 1982. Liburuaren ostean datozen oharretan Alex Susanak dio bere poematariko bat M. Manent-en omenez egin dela ("Brodar"). Beste lan batzuen artean, 1988an Alex Susanak *Reduccions* aldizkarian eman zuen argitara "L'obra poética de Marià Manent".

(24) Barcelona: Eds. del Mall, 1986. Marulanda sailerako antologiaren oinarri izan dena.

(25) *Reduccions*, nº 37, Vic 1988ko martxoa, 45-52.or.

(26) Aip.ob. 208.or.

1971-1987 bitartean hogeitabost hitzaurre egin zituen, aurretik, bizi guztian, hamabost baizik egin ez zituenean. Horrek ematen du, M.Manent-ek garai horretan idazleen artean izan zuen oihartzunaren lekukotasuna

2. Manenten poetika Noucentismoaz, sinbolismoaz etab.

Orokorrean hitzegi behar denean beti behar izaten da katalogazio eredu bat. Katalunyako literaturan ere antzeko gauza gertatzen da. Carner-ez gerotzik, zenbaitek E. D'Ors-ez gerotzik, noucentismoa aipatu dute gerra-aurreko hazaldiaz mintzatzerakoan, eta zehazki, baita M. Manent-en poesiari buruz iharduterakoan ere. Gorago aditzera eman denez Marià Manent berak oso lotua ikusten zuen bere katalan-zaletasuna noucentismoaren nondik-norakoekin. Baina, inondik inora, M. Manent bezalako poeta eskerga batentzako, noucentismoa eta bere poesia lotzea, poesia hori osotara ez irakurtzeko modu bat ere bada. Alde batetik, noucentismoaren eragina ideologiko eta pragmatikoa izan zen, gizartean eragin handia izan zuen, baina literaturan ez zen idazle handi batzuentzako iharurkina baizik izan. Ez dut uste noucentismoaren eskolara biltzen diren J. Carner, López-Picó, Carles Riba edo J.Mª Sagarra M.Manenten aitzindarizat har ditzakegunik, eta M. Manent horien epigono.

Hala ere, kritikak eta M. Manent-ek berak ere onartu du bere lehenengo liburuetan noucentismoak eragin handia izan bide zuela.²⁷ *La Branca* eta *La collita en la boira* -n antzematen zen nagusiki joera hori.

Aldiz *L'ombra i altres poemes* liburuan noucentismorako joera hori garaitu egin zuen. *La collita en la boira*-n antzeman zitekeen sinbolismorako joera garatu zen liburu honetan. Aurrerantzean, Alex Susanak dion bezala, ez da horrenbeste egile jakin baten edo beste baten eragina izango, baizik eta luzez poesia txinar eta ingelesarekin izandako harremanen ondorioa.²⁸ Hala ere, ez da ahaztu behar, J. Carner-en estiloa ere aldatua zegoela ordurako, *El cor quiet*

(27) A. Manent "El Noucentisme havia triomfat i ja començava a fer-se sentir, a cristal.litzar lentament, la segona generació del moviment al qual el meu pare i l'estol de fèrvids amics pertanyien amb convenciment i militància, com ja hem anat assenyaland" aip. ob. 59 or.

(28) Alex Susana "L'obra poètica de Marià Manent" *Reduccions*, 37.zkia. Vic, 1988ko martxo, 45-52.or.

(1925)ean argitaratu zuenean. Inolaz ere, ez da ahaztekoa Marià Manent-en poesia- joerek berebiziko lotura izan zutela bere itzul-lanarekin bezala, bere literatur-kritiko eta pentsalari joerekin ere.

Poesia nola den egiten

Marià Manent-ek poesia idazten eta itzultzen zuen eran, sormenari buruzko teorizazio lana bideratu zuen. Ene iritzian, bere iturriak zein diren aztertzea baino interesgarriago da, berak poesiaz eta idazteaz zuen ikuspegia argitzea.

Aurrenekoz, M. Manent deigarri gertatzen da, hasperenka, eihagoraka aritu gabe edota zailtasunera batere jo gabe. Bere deigarritasuna sinpletasunean datza, irakurleari hoska aritu gabe barneratzen du irakurlea. Anbiguitatearen goraipamenak, irudi surrealista edota poetika errealistak gora egin zuten arren, bere poesiaren ikuspegia gerturago zegoen Winifred Nowotny-renetik. Emakume honek hiztegi, metrika eta errimak hitzaren gorputza osatzen zutela onaturik ere, baliapide sintaktikoei damaie garrantzirik haundiena.²⁹

Zenbaitek aipatu du poesia puruaren kontzeptualizazioa M. Manent-en poesia ulertzeko, baina goian aipatutako artikuluan jasotzen dituen W. Nowotnyren hitzek ondo argitzen dute ez dagoela hitz-joku hutsalik M. Manent-en poesian, poesia hori beti esperientziarekin lotua dagoela, zentzurik zabalenean, hizkuntza ez baitagokio hizkuntzari bakarrik.³⁰ Behin eta berriro errepikatu zuen idea da honoko hau, antologia honetara bildutako poemei buruzko oharretan antzeman dai-tekeenez.

Literatura eta errealitatearen arteko hausturarik ez dago sekula, hala ere, kontua da harreman hori nola gauzatzen den aztertzea. M. Manent polemiketan sartu zale izan gabe ere, M. Manent ez zegoen

(29) "Precisamente porque percibimos sin esfuerzo las relaciones que nos comunica -añade-, su operación como causa de placer poético es la última que reconocemos, si llegamos a reconocerla". M.Manent "Palabra y poesía" in *Palabra y poesía y otra notas críticas*. Madrid: Seminarios y ediciones, 1971. Col. Hora H.

(30) "Es absurdo referirse -dice- a un 'círculo lingüístico' como si se tratase de un medio simplemente autónomo y cerrado, ya que 'puede decirse que la realidad no teñida por el lenguaje resulta impensable'. Y añade: "En cierto sentido es exacto que, por su misma naturaleza, el lenguaje se refiere a una realidad no-lingüística, pero también puede decirse en otro sentido que lo que percibimos como no-lingüístico se plasma en nosotros mediante las formas del lenguaje mismo". Aurreko oharrean aip. ob. 31.or.

batere konforme bera antologia batean sartzerakoan errealismo historikoaz emandako definizioarekin.³¹ Bertan poesia mundua ezagutzeko bide berezi jotzen du. Hona artikuluko hori ixten duten hitzak:³² *Balia dadila, ahal badu, miseria eta zapalkuntzarako borroka historikoa- rentzat baina Anaxagoras-ek esan zuena ahaztu gabe: munduan fir- mamentuarekin miratzeko, Eguzkiaz eta Ilargiaz gozatzeko gaudela.*

Beste artikuluko zenbaitetan ere landu du gaia. Horietako bat da *Com un núvol lleuger* 1967an poesia txinoaren itzulpenez burututako liburuari egindako hitzaurrea. Bertan argudiatzen du poeta txinar askotan agertzen direla bere garaiko gatazka eta hesturak, eta, guz- tiarekin ez direla naturarekin miratzenetik urruntzen, ez gibelatzen, eta Castellet eta Molasek defenditutako errealismo historikoaren parean Simone Weil eta Salvat Papasseiten adibideak ematen ditu. Eta beste modu bateko errealismo hau hobesten du, Rilkeri segituz eguneroko eta hurbilenekoari erreparatzen dion errealismoa.³³ Bere unetik larri- netan ere horrelako jarreraren azterna aski agertzen da "*M'angunia excessivament l'endemà: no penso prou en els lliris i els ocells, no visc prou aquella dolça confiança evangèlica*".³⁴

F. Jammes-en poesia aztertzerkoan ere puntu horixe bera azpi- marratzen du, bere sorlekuari buruzko atxikimendua tratatzen due- nean. Eta F. Jammes-i buruz diona da, hain zuzen ere, M. Manenti buruz esan daitekeena, alegia, ez dagoela ebokazio, liluramendu ja- rrrerarik, baizik eta "errealismo bereiztaile bat, prezisoa, zehaztasun piktoriko modu bat".³⁵

(31) *Poesía catalana del segle XX*. Barcelona: 1963 ed. Castellet eta Molas.

(32) "Poesía y 'realismo histórico'" in *Palabra y poesía y otra notas críticas*. Ma- drid: Seminarios y ediciones, 1971. Col. Hora H, 44.or.

(33) El poeta chino no se desentiende de la historia turbulenta y sufrida y se muestra muy sensible a la continua vecindad de la muerte. Pero su realismo no es un realismo parcial, mutilado, que cierra voluntariamente los ojos ante la belleza o la gracia. Su vinculación histórica nunca priva a la poesía china de la más ardiente atención al prodigio de las cosas de la naturaleza y de las que labró la mano del hombre. Basta a aquella lírica de la realidad más sencilla y familiar: "la casa, el puente, la fuente, la puerta, el jarro, el árbol frutal..." como dijo Rilke. "Prólogo a una selección de lírica china" in *Palabra y poesía y otra notas críticas*. Madrid: Seminarios y ediciones, 1971. Col. Hora H., 150.or.

(34) 1939ko Irailaren 14ean. ik. A. Manent, aip. ob. 141.or.

(35) Francis Jammes, "ante el milagro de la vida" in *Diario Disperso*. aip.ob. 250.or.

Marià Manent-ek *La poesia irlandesa*-ri egindako hitzaurrean, ene iritzian bere poesia irakurtzeko berebiziko garrantzia duen zehaztapena egiten du, irlandako poeta eremita eta Alexandriako poeten arteko bereizketa egiterakoan: azken hauek hiri giroarekin aspertuta zeudelako begiratzen zioten naturari. Nire iritzian beraientzat hiria ez zena paisaia zen. Irlandarrek ordea, naturan errealitatea antzematen zuten, bere edertasunean eta bere krudeltasunean. Beraientzat natura errealitatea zen, bere ingurumaria.³⁶ Eta Marià Manententzat *egiazko poetika bakarra naturarena da*.³⁷ Horregatik, ez da harritzekoa, Montsenyko paisaia profanatu sentitzea gudarekin, 1971ean *El vel de Maia*-ri egindako hitzaurrean agertzen den moduan.

Miratze, liluratze hori ezagubide da, eta ez daiteke berezi sorlanetik. Izan ere, sorlanean bada une misteriotsu bat eta bada une tekniko bat, baina poesia onik ez da sekula burutu ahal bietako bat gabe.³⁸

Manent-en poesiaren bideak oso lotuak daude bere itzultzaile eta bere kritikari urratsetatik abiatzen da, eta alde horretatik esan daiteke M. Manent-ek darabiltzan baliapideak ez direla baliapide diren neurrian nabarmentzen, baizik eta, halako batean, jabetzen garelako bere poemen indarra baliapideen opazitate horretan datzala. Opazitate horretan hurbiltzen da, nire iritzian, isiltasunaren poetikara, zeinetan bat ez den inor aldarrikatzen duelako, aditzaile ona den neurrian ez bada. Eta C. Ribak aliterazioaren maisu jotzen duenean³⁹ (*La collita en la boira* komentatzerakoan) bokale eta kontsonante konbinaketaz eta barneko errimaz ari zen, eta ez horrenbeste errimen erabilera musikalaz.

(36) "Integraban ambas escuelas —dice— hombres que huían al campo, temiendo la opresión y las complejidades de la sociedad; pero los alejandrinos, aunque cansados de un exceso de civilización, admiraban los encantos campestres como a distancia y con inveterado espíritu urbano, sin decidirse a compartir las simplicidades de la vida rústica.(...)" Sin embargo, el supremo sentido de la relación entre el eremita y la Naturaleza es algo que los trasciende a ambos. Los pájaros del bosque podían cantar para él en torno de su celda, pero —raramente expresado, implícito casi siempre— existe en el poeta el convencimiento de que el pájaro y el ermitaño se unen en un acto de adoración; para el solitario, la simple existencia de la Naturaleza era ya un canto de alabanza en el cual él mismo participaba al armonizarse con lo creado MANENT, M. Prólogo in *La poesia irlandesa*. Barcelona: Plaza y Janés, 1977, 17-18.or.

(37) *L'aroma d'arç*-en hitzaurrean.

(38) ik. Oharren artean XLI "L'adeu de Carner a Catalunya"ri dagokiona.

(39) Carles Riba, *Crítica*, 1. in *Obres Completes*/2. Eds. 62., Barcelona, 1985, 218.or.

Opazitate horrek badu zerikusirik, halaber, sorlan orotan aitortzen duen une misteriotso horri formaren berezko aldarrikapenarekin kentzen zaion misterio-ohalarekin. Eta zer misterio-ohal hori urratzeko hobe aditasuna desbideratzen duen arrazionaltasun bete-betea baino? Horregatik, misterioa ez zarpaitzearren, Manenten poesietan ez da agertzen kontzentrazio osoan ari zen poeta nekaezin baten irudirik, baizik eta erdi lo, erdi esnai dagoenaren irudia, ez batere, horregatixe, arrazionalismoaren beste muturrean indartzen den onirismora hurbiltzeko modukoa. Gizakia erdi-esnai, erdi-lo dagoen uea, eguna txintatzeko edo iluntzeko datorren puntua, urtaroak bere betetasunera iristear dauden hilabeteak, elurra erdi-urtuan dagoenean agertzen diren tokiak.

Horietan kimutzen da, eta loratzen, poesia, ez baita sekula pentsamentuaren koordinadetara erreduzi daitekeen zerbait. Izan ere, C. Ribak *La collita en la boira* komentatzean, 1921ean zion moduan, M. Manenten poesiaren ezaugarri nabarmengarriena horixe da: *Una poesia d'estats d'ànim que no s'arriben a condensar en pensament*.⁴⁰ Bertan haiku-etan bezala errealitatea egiten da presente, izen-datu hutsarekin errealitate da egiten.

3. Edizio hau

Les acàcies salvatges M. Manent-en poema baten izenburua da. Eta bada, halaber, M. Manent-en lanaren antologia baten izenburua. Alex Susana-k bere kargu hartu eta gaztelerazko bertsioa J.A. Goytisolok egin zuen.⁴¹ Gerora M. Manenten lan gehiago irakurri badut ere, antologia horrek erakarri ninduen lehenengo, eta hautapen ona zela-koan errespetatu egin dut itzultzerakoan. Saiatu naiz errimak zaintzen, nahiz eta errima horien ordena ez beti bat etorri orijinalarekin. Saiatu naiz, gainera, lerroak neurri batzuetara sartzten, nahiz eta neurri horiek ez izan orijinalarenak.

Itzultzerakoan eta M. Manent irakurtzerakoan zerk harrapatu ninduen liburuaren hitzaurrean dator, eta argitaratua izan zen *Egan* aldizkarian, itzulpena bezalaxe.⁴² Epilogoan datorrena, M. Manent-en giro eta ideien azalpena lagungarri izango zaiola uste dut M. Manent-ez ezer gehiago jakin nahi duenari.

(40) Carles Riba, aip. ob., 218.or.

(41) Barcelona: Llibres del Mall, 1986.

(42) MANENT, Marià "Les acàcies salvatges- Basa-akaziak". itz. T. Irastortza. *EGAN*, 1994-2, 219-242.or. "Liburu honen hasieran agertzen den lana, oso modu antzekoan, agertu zen, halaber", *EGAN*, 1995-1ean.

M. Manent-en poemak bere itzultzaile lanekin batera irakurriz, beste inorekin baino gehiagorekin J. Sarrionandiarekin akordatu naiz. M. Manent ingelesezko literaturaren ezagutzaile eta itzultzailea izan zen. Gure artera etorri diren itzulpen asko J. Sarrionandiarenak izan dira: T.S. Eliot,⁴³ Coleridge,⁴⁴ Yeats...⁴⁵ J. Sarrionandiak itzultitako idazle asko M. Manent-ek ere itzuliak ditu. Nahi gabe ere lotu beharrekoak gertatu zaizkit. Itzultzen dugunak gure baitara itzultzen gaitu, sarri. Hemendik, beraz, nire agurra izkiriaturik utzi dizkigun horrenbeste poemaren egile eta itzultzaileari.

4. Zenbait ohar

a. Bio-bibliografia

Bere nitasun berezia, bere artista izatea aldarrikatu nahi izan ez zuen baten bizitzaz ihardutea bera izan daiteke Manenten poesia oker irakurtzen hasteko bidea. Ondorengoak, beraz, bere lanak ezagutzera emateko oharrak baizik ez dira, bere dietarioetatik eta nagusiki semeak egindako biografiatik jasoak.

1898.   Españan batzuentzat enblematiko izan zen urtean jaio zen Marià Manent i Cisa, Azaroaren 27an. Seme bakarra izan zen.
1914.   Urte honetan amaitu zituen bere ikasketak, *Escola Oficial de Comerç*-ean. Ordurako literaturzaletasunari atxikia zen, eta baita poema bat ere argitaratua ere
1915.   *Caixa de Pensions*-eko langile.
1918.   Marià Manent *Nostra Parla*, katalanaren hedapenerako talde nazionalistako kide egin zen.
Urte honetatik aurrera jarri zen idazle katalanekin harremanetan: Josep Carner, Carles Riba, Josep Maria de Sagarra, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Soldevila, Folguera, Foix, Lopez-Picó
- 1914-18   bitartean idatzi zuen zenbait aldizkaritan :
La Revista, Cenacle i Ciutat, Calendari Bloc Catalá, Revista de Vich, El Niu Artístic, Rosas y Espinas.

(43) Beste egile batzuekin batera Hordagok argitara eman zuena.

(44) *Marinel zaharraren balada*. Pamiela: 1995.

(45) *Izkiraturik aurkitu nituen ene poemak*. Pamiela, 1985.

- Bere lehen poema liburua eman zuen argitara *La Brancak* (egileak berak ordaindutako edizioa)
1919. *Sonets i odes de John Keats* itzulpena argitaratu zuen "Publicacions de La Revista"-n
1920. *La collita en la boira*, bere bigarren poema liburua argitaratu zuen "Publicacions de La Revista"-n. 17 poema ditu, *La Branca*-koetatik aski ezberdinak. Udaberria, inularra, mahastiak, gurdi goiztarrien hotsa hirian eta zalantzas betetako amodioak sortzen dion malenkonია, gai nagusiak.
1921. Bigarren itzulpena eman zuen argitara, (Kipling-en *Primer Llibre de la jungla*) berez oso literaturzalea ez zen irakurle-go batengana iritsiz. Itzultzaile onaren ospea jaso zuen.
1923. Kipling-en lanaren bigarren liburukia, eman zuen argitara. "Amics de la Poesia"ren sortzaileetarikoa izan zen, eta *Revista de Poesiaren* zuzendari.
1928. *L'aire d'aurat* Txinako poesiaren antologia itzuli zuen ingelesetik. Manent-ek zionez, ez ziren zuzen itzulpenak, interpretazio lanak baizik.
1931. Bere hirugarren poema liburua eman zuen argitara *L'ombra i altres poemes*. Bertan hamasei poema laburren ostean Shakespeare, Rilke, Blake, Walter de la Mareren testuen itzulpenak. Oso ale gutxiko argitalpena izan zen (130 ale).
Poemes de Rupert Brooke argitaratu zuen "Publicacions de La Revista"-n. Carles Riba-ren hitzaurrea zeraman. *La Veu de Catalunya*-n literatur kritikak egiten hasi zen
1934. *Notes sobre literatura estrangera* argitaratu zuen Publicacions de La Revista-n, bertan *La Veu de Catalunya*-n argitarata emandako lanik interesgarrienak bildu zituen.
Itzulpen lanekin jarraitu zuen, Juventut argitaletxearekin. A. Rackham-en *El llibre des fades* argitaratu zuen, eta 1935ean *Barrie*-ren *Peter i Wendy*
- 1936-39. Españako gerratea. Argitara emandako egunerokoan oso aipamen gutxi agertzen da, bai urte hauetaz eta baita hurrengoetaz ere. Bere semearen ustez, poliziaren esku inongo paperik uzteko beldurratik. Gèrratean, Bartzelonako anarkistak indarrean zebiltzanean, haien beldur zen, *La Veu de Catalunya*, *El Matí* bezalakoetan idazteak burges antza zuelako. Gèrratean Bartzelonatik kanpo bizi izan zi-

ren. Idazle ingelesek burututako laguntza medio, janaria bidali zitzaon zenbait idazle katalandarrari. Manent-en tarterikoari Jules Superville eta Pérez Alfonseca idazleena, PEN-Clubeko paketeak iritsi zitzaizkien, beste batzuen artean Bitarte honetan itzuli zituen *El Renacimiento*, Walter Pater-ena (1938), eta *Versions d'anglès*.

1939-1945 Gerraostean Barzelonara iritsi ziren, baina bere egunero-koetan ez da garai haiei buruzko informazio larregirik. Gerraostean katalaneraz idaztea debekatua zuen frankismoak; une larriak pasatu zituzten, eta lana egin alde gaztelerazko itzulpenak egiten hasi zen.

1941az geroztik itzulpengintza izan zuen bizibidea, ia beti ed. Juventud-ekin. Argitaletxe harentzako itzuli zituen. Beste batzuen artean, gaztelerazko Kipling-en *Precisamente así* (1943) *Algo sobre mí mismo* (1945), Sueziako erregearen *Entre pigmeos y gorilas* (1942), Lewis Carrollen *En el mundo del espejo* edo Travers-en *Mary Poppins* (1943) eta *Ha vuelto Mary Poppins* (1944)

Hala ere, gerraostearen hasiera-hasieratik harremanetan izan zen kultur-erresistentzia guneekin, eta Ramon Sunyeren etxean —zeinetan Amics de la Poesia biltzen zen— eta Joaquim Martí i Rodés-enean edo Gassó anaienean egiten ziren bileretan agertzen zen. Carles Riba eta Ester de Andreis-en tertulietara zaletuago zen.

Garai honetan itzuli zuen *La poesía inglesa* antologia ere, hiru liburukitan, oso kritika onak jaso zituen.

1946-1959 1946ean, frankismoak bere hedeak zertxobait lasatu bide zituen, katalanerarentzako. Ordu honetan hasi zen katalanezko bibliofiloentzako liburuen booma. Manent-ek Shelley-ren *Epipsydon* itzuli zuen (1946).

Urte horretantxe eskatu zuen baimena *L'ombra i altres poemes* eta *L'aire daurat* birrargitaratzeko, eta ukatu egin zioten. Hala ere, ordurako erdi-inprimatuak izaki argitara eman zituen, legezko onespelik gabe 1947an ere ez zuen Kipling-en lanak katalanerera itzultzeko baimenik lortu.

1948an, oraingoan zentsurak baimendua, bere dietarioaren zenbait zati eman zituen argitara, *Montseny, zodíac d'un paisatge* izenburupean.

- 1952an Segovian Idazle kongresu bat burutu zen. Bertan izan ziren Ungaretti, Serpa, Vandercammen, Roy Campbell eta España-koak, Vicente Aleixandre, Luis Rosales, Rafael Morales, Pedro Laí Entralgo, Camilo José Cela eta Dionisio Ridruejo. Kataluñatik joan ziren Clementina Arderiu, Foix, Garcés, Teixidor, Perucho, Riba eta Manent beste batzuen artean. Data hau oso garrantzizkotzat jotzen da Kataluñako poetak eta Estatukoak elkarlotzeko. 1953an eta 1954an Salamanca eta Santiagon burututako beste bi kongresuetan areagotu egin ziren loturak.
- 1954an, Foixen izenean eta Riba-ren oniritziarekin, Manent-ek Madrilen egin zuen guztiz katalaneraz izango zen aldizkari baten aldeko eskaria, ezezkoa jaso zuen. Hurrengo urtean, Bartzelonan gaztelerazko aldizkari batean parte hartzera gonbidatu zutelarik erantzun zuen: "Aspaldion proposatu izan diot nire buruari ez parte hartzea, Kataluñan, gure hizkuntzan idazten ez duten aldizkarietan"
- 1955ean *Poesia anglesa i nord-americana* izeneko antologia burutu zuen.
- 1956ean Biblioteca Selectan *Obra poètica* eman zuen argitara. Han ziren *La Branca* (espurgatua), *La collita en la Boira L'aire daurat* eta *L'ombra*. Kritikak oso ondo jaso zuen. Erdarazko itzulpenekin jarraitu zuen, Katheleen Raineren *Poemas* (Adonais, 1951), *La poesia Irlandesa* (J. Janés, 1952), Emily Dickinson-en *Poemas* (Ed. Juventud, 1957), Boris Pasternak-en *Poemas* (Ed. Juventut, 1959) baina katalanerazko lanekin ere aritu zen, hara nola, bi antologia *Llibre de l'Eucaristia* (1952) eta *Antologia Amorosa* (1955). Oso ezagun zen iada Manent. Entsegugile bezala ere bai, eta hala, 1957an eman zuen Cordoban argitara "Maritain y la intuición creadora" *Cántico* aldizkarian, eta 1960n "La poètica de Maragall" *Criterion* aldizkarian
- 1960-1971 1960ean Manent Ginebran izan zen OMSerekin lan egiten. Profitatu zuen Robinet de Clery, Rilkeren biografia kritikoa idatzia zuen irakaslea bisitatzeko, eta, bidenabar Rilkeren bizitoki izandako Muzot-eko gaztelua eta bere hilobia bisitatzera joateko. Rilkeren hitz batzuk aitzaki hartuta burututako izenburua zeraman poema liburua argitaratu zuen 1961ean. *La ciutat del temps* liburuko poema gehienak

berriak ziren, baina baziren 20 hamarkadako zenbait ere. Liburuaren hitzaurrea arras interesgarria da Manent-ek literaturari buruz zuen ikuspegia ezagutzeko. Poesia metafora kolpe batetik jaiotzen dela, eta finean, ona denean beti erlijiozkoa dela zion Manentek. Kontutan hartu behar da poesia soziala indarrean zegoen garaian atera zela liburu hau.

Literaturaren inguruko entsegugile bezala agertzen da, aitzera, 1962an. *Cómo nace el poema* liburua 35 kritikalan eta saio laburrez osatua dago. Hizpide Rilke, San Joan Gurutzekoa, Maritain, Emily Dickinson, Dylan Thomas, Mario Praz...

- 1964ean J.M. Castellet eta J. Molas-ek M. Manent erreialismo sozialista egiten zuten poeten andanan sartu zuten. Manent ez zen batere konforme, eta ohi ez bezala, polemika piztu zuen poesia egiteko modu hori bakarra gabe beharrezkoena ere ez zela argudiatu zuen.
- 1967an, *L'aire daurat* hartaz hogeitamar urteren ondoan, poesia txinarraren beste aldaera batzuk egin zituen. *Com un núvol lleuger* (Osa Menor). 1968an bere dietarioa eman zuen argitara *A flor d'oblit* izenarekin, bertan ahitze hurren zegoenaren berri eman nahi zuela adierazi zuen.
- 1971-1988 Literatur munduan ereindakoarekin estimazioa jsaotzeko aroa etorri zen.
- Aurretik egindako entsegu harian argitaratu zuen 1971an *Palabra y poesía y otras notas críticas* Madrilen.
- 1975ean Gerra garaiko bere egunerokoa argitaratzean *El vel de Maia*, Destino argitaletxeko Josep Plà saria irabazi zuen. Liburuaren aurkezpena zela eta omenaldi bat egin zitzaion Viladrau-n, eta 1976an Inglaterrako Kotsulak, Manent-ek burututako itzulpenen kariaz, Britaniako Inperioaren domina jarri zion. Aurrerantzean jaso zituen beste omenaldi batzuk ere: *Joventut* argitaletxeak, *Delta* unibertsitateko aldizkariak, *Reduccions* aldizkariak. 1919etik 1981 bitarteko dietarioaren beste edizio bat ere egin zuen 1982an *L'aroma d'arç*. Hitzaurrean, liburuan jasotako hitzei buruz hone-lazio: *Denboraren mareatik eta memoriaren erosiotik salbu geratu diren gunetxoak*

Urteotan hiru egunkaritan idatzi zuen Manent-ek katalanez : *Avui, El Correo Catalán, La Vanguardia*.

Itzulpen lanari tinko eutsi zion. Dylan Thomasen *Poemes* (1974) W.Blakeren *Els llibres profètics* (1976), E. Dickinsonen *Poemes* (1979) A. MacLeischen *Poemes* (1981), Coleridgen *Poema del vell mariner* (1982), berriki Sarrionandiak Pamielarako argitara eman duena, 1985ean J. Keats-en *Sonets i odes* (lehen 1919an argitara emandakoa luzatuz)

1986ean iritsi zen bere azken poema liburua *Poesia Completa*, 1916etik 1986 bitarteko poesiak osatua, eta liburutxo ezezagun bat ere barruan zekarrena *El cant amagadís*.

Entsegu eta kritika lan gehiago ere eman zuen argitara *Notícies d'art* (1981), *L'Avui eta Correo Catalán-en* idatzitako testuekin. *Llibres d'ara i d'antany* (1982) 1938-1981 bitartean idatzitako artikulu bilduma eta *Rellegint* (1987), aurrekoak bezala liburu kritika eta zenbait egileri buruzko lanak biltzen zituen.

1988aren Azaroaren 24an hil zen. 90 urte betetzeko bezperetan.

Marià Manenten bibliografia

Poesia

La Branca, Barcelona: Imp. de Sallent, 1918.

La collita en la boira, Barcelona: La Revista, 1920.

L'ombra i altres poemes, Barcelona: Atenes, A.G. 1931.

Obra poetica, Barcelona: Selecta, 1956.

La ciutat del Temps, Barcelona: Les Quatre estacions, 1961.

Cant Amagadiu, Barcelona: Laertes, 1982.

Poesia completa (1916-1986), Barcelona: Columna, 1986.

Egunerokoak

A flor d'oblit..., Barcelona: Eds. 62, 1968.

Montserrat: zodiaco d'un paisatge, Barcelona: 1948.

El vel de Maia: dietari de la guerra civil 1936-39, Barcelona: Destino, 1975.

L'aroma d'arç: dietari dispers, Barcelona: Laertes, 1982.

Diario disperso (1918-1984), Madrid: Trieste, 1986.

Literatura eta Arte- Kritika

Notes sobre literatura estrangera, Barcelona: 1934.

Cómo nace el poema, Madrid: Aguilar, 1962).

Palabra y poesía y otras notas críticas, Madrid: Hora H. Ensayos y Documentos, 1971.

Poesía, llenguatge, forma, Barcelona: Col. Llibres a l'Abast"197.

Notícies d'art, Barcelona: Eds. 62, 1981.

Llibres d'ara i d'antany, Barcelona: Eds. 62, 1982.

Liburu gisara argitaratutako zenbait itzulpen

Sonets i Odes de J. KEATS, Barcelona: Pub. de "La Revista" 1919.

L'home perdurable de G.K. CHESTERTON, Barcelona: Lib. Catalana, 1927.

L'aire daurat (Interpretacions de poesia xinesa)(1928).

Poemes de R. BROOKE, Barcelona: Publ. "La Revista" 1931.

Versions de l'anglès, Barcelona: Ed. de la Residencia d'Estudiants 1934.

El Renaixement. Estudis d'art i poesia, W. PATERENA, Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes 1938.

La poesia inglesa (Románticos y Victorianos), Barcelona: Ed. Lauro, 1945.

La poesia inglesa (De los primitivos a los neoclásicos), Barcelona: Ed. Lauro 1947.

La poesia inglesa (Los contemporáneos), Barcelona: José Janés, 1948.

La poesia irlandesa, Barcelona: Plaza-Janes, Col. "Selecciones de poesia universal", 1977.

Epipsyichidion de P.B. SHELLEY, Barcelona: Helikon, 1946.

Poesia anglesa i nord-americana, Barcelona: Ed. Alpha, 1955.

Com un núvol lleuger (Més interpretacions de lírica xinesa), Barcelona: Ed. Proa, 1967.

Poemes de D. THOMAS, Barcelona: Eds 62, 1974.

Llibres profètics de W. BLAKE, Barcelona: Eds 62, 1976.

Vol de nit de R. JARRELL, Barcelona: A. Boch. 1978.

Poemes d'E. DICKINSON, Barcelona: Eds 62, 1979.

Poemes d'A. MAC LEISH, Barcelona: Eds 62, 1981.

Poema del vell mariner DE S.T. COLERIDGE, Barcelona: Eds. dl Mall 1982.

El gran vent i les hores: versions de l'anglès, Barcelona: Laertes, 1983.

La poesia inglesa de los siglos XVI i XVII, Esplugues de Llobregat: Orbis, DL, 1983, Historia univ. de la lit, 75.

Poemes de J. KEATS, Barcelona: Empúries, 1985.

**Antologia honetarako erabilitako
beste bibliografia bat**

- CASTELLET, J. "Las relaciones de los años 60" in *Relaciones de las culturas castellana y catalana*. Generalitat de Catalunya, 1983.
- DESCLOT, M. "Marià Manent, poeta de la traducció" *Reduccions* 37.zkia. Vic, 1988ko martxoa, 37-44.or.
- ETXEBERRIA, J.A. *Catalunya'ko olerkariak. J. Verdaguer, M. Costa I Llobera, M. Maragall*. Bilbo: San Antongo katekesia, 1967.
- GARCÉS, T. "Lectura d' El vel de Maia : diari d'un exil. *Serra d'Or* Montserrat, 1975ko iraila, 23-24.or.
- , "Els viutanta anys de Marià Manent" *Serra d'Or*, Montserrat, 1978ko urriá, 31-33.or.
- GIMFERRER, P. "Proleg" in MANENT, M. *Antologia poètica: homenatge al poeta en els seus 80 anys*. Barcelona : Ed. Proa, 1978.
- MANENT, A. *Marià Manent. Biografia íntima literària*. Barcelona: Planeta, 1995
- MANENT, M. "Proleg" in *Els dies antics*. Barcelona: Els llibres del Mall, 1982.
- , "Del meu dietari: retrats de Ruyra, Carner, D'Ors i López-Picó" *Serra d'Or*. Montserrat, 1968ko martxoa, 42-43.or.
- , "'Hora foscant'" de Pere Gimferrer in *Serra d'Or*. Montserrat, 1973ko uztaila, 45.or.
- , "Valéry i els paranyes del llenguatge" *Serra d'Or* Montserrat, 1973ko iraila, 39-40.or.
- , "Joan Miró, gravador" *Serra d'Or*. Montserrat, 1983ko ekaina, 23-24. or.
- MUÑOZ MILLARES, J. "Marià Manent i l'escriptura dels dietaris" *Reduccions* 37.zkia. Vic, 1988ko martxoa, 27-36.or.
- RIBA, Carles *Crítica*, 1. in *Obres Completes/2*. Eds. 62. Barcelona: 1985.
- ROIG, M. "Marià Manent en un contrapunt. Entrevista" *Serra d'Or*. Montserrat, 1975eko apirila, 25-31.or.
- SALVAT-PAPASSEIT, J. *Antologia*. Iruñea: Pamiela, 1995. ed. K. Izagirre.
- SUSANA, Alex "L'obra poètica de Marià Manent" *Reduccions*, 37.zkia. Vic, 1988ko martxoa, 45-52.or.
- , "M. Manent: Las acacias salvajes" in MANENT, M. *Las acacias salvajes/Les acàcies salvatges*. Barcelona: Llibres del Mall, 1986, 9-20.or.
- , *Els dies antics*. Barcelona: Els llibres del Mall, 1982. M. Manent-en hitzaurrea.

OHARRAK

VII. Moment/ Momentua

Carles Riba-k honela definitu zuen M. Manent-en poesia: Una poesia d'estats d'ànim que no s'arriben a condensar en pensament *Critica*, 1. *Obres Completes*, 2. Ed. 62. Barcelona:1985, 218.or. Modu honetakoa dugu poema hau. Badu, halaber, NOUCENTISMOAK horrenbeste erabiltzen zuen emakumearen edertasunaren lekukotasuna (hatsu E. d'Ors-en Teresa, edo Carneren kasuan edertasuna bere ingurura dakarkion anderearena).

X. Oda als carros matiners: Gurdi goiztiarrentzako oda

1919ko Martxoan idatzia. *La collita en la boira*-n argitara emana (1920) *L'aroma d'arç* (1982) dietarioan poema hori nola sortu zen adierazten du. (1919-III-18)

Azken egunotan aurreko gelan egiten dut lo, goizean, argi-xirrinta bat zabaltzen duen horretan. Barnekaldeko gelara ohituta, kaleko buiak berri gertatu zaizkit.

Harridura hauetako bat gurdi goiztiarrek sortarazten zidaten, entzuten den trakata-trakatarekin, urruneko trumoi bat bezala, goizeko seietako loaldi arinaren barruan, eta gero, jaikitze ordua iristen den heinean. Sentsazio hauetatik jaio zen *Gurdi goiztarrentzako oda bat, atzo burutua. (...)*

Gelaz aldatzerakoan, lo, esate batera, kanpoan edota lagun baten etxean egiten dudalarik, hotsak, musikak, sentsazio goiztar berriak benetan harridura berezia eragiten dute. Ez ditut sekula ahatuzko Maragallek gela berriek erasan eginik idatzitako orri duin-zehatzak?

XI. L'Ombra/ Errainua

L'ombra i altres poemes-i izena ematen dion poema. Albert Manent-ek, M. Maneten semeak, poema hartzen du Rilkekerekin zuen liluramendu eta aldi berean ezineramanezko harremanaren islada. Aip. ob. 115.or. Hala ere, ez da ahaztekoa W.B. Yeats-ek baduela *Responsabilities* liburuan "A Shade" izeneko poema bat, estiloz zuzenagoa bada ere, eta azken ahapaldiko giroak baduela zerikusirik *The Rose* liburuan agertzen den "To the rose upon the rood of time"

harekin, edota "The white birds"ekin.. *The Wind Among the Reeds*-eko "The lover tells of the rose in his heart", "The secret rose".

Poema honek Valls-eko Lore Jokuetako saria jaso zuen, aurkeztutako beste bostekin batera, alegia, "Apassionata" (antologia honetan XIX), "Cançó d'octubre", "Cançó nocturna" eta "Dialeg" (antologia honetan XXII.) Bost poema hauek "Breus poemes d'amor" saila osatzen zuten.

XII. Diuen: La mar es trista. Antza: Itsasoa triste da

Ik. Bada Maragall-en poema bat, justu kontrako izenburua duena. Hona, hil-berria den, J.A. Etxeberriak burututako itzulpen hau:

Al lluny se veia un gran mantell de bruma
 Damunt les ones, amb les veles dretes,
 les barques hi brincaven com cabretes:

An urrutian laño-oiala,

lodi-lodia, ikustatzen zan.

Ugin-gaiñean, oial puztuta,

ontziak jautziz, bildots-moduan

(Catalunya'ko olerkariak 40-41.or.)

XIII. Sentint per primera vegada l'olor dels til.Lers florits

L'ombra i altres poemes-etako poema gehienetan agertzen den paisaia Premià de Dalt-ekoa da. Ez hala ere poema hau, Bartzelonako Katalunyako Rambletako irudiez betea, eta ezta "Apassionata" poema ere (antologia honetan XIX)

XV. Camins/ Bideak

M. Manent-ek gaztetatik ezagutzen zuen B. Yeats. 1923an iada bazuen Yeats-ek dedikatutako haren liburu bat *Plays and controversies*. Hamarkada hartan bertan emanik zuen bere itzulpenik argitara, eta baita aurrerantzean ere, katalaneraz zein gazteleraz burututako antologietan ere. M. Manent berak onartu izan du Yeats-en eragina, *L'ombra i altres poemes*-en. Ik. XXXIX. poemari dagokion oharra

XVIII. L'Octubre/ Urria

L'aroma d'arç (1982) dietarioari egindako hitzaurrean zionez,

Nire bertso bildumaren atarian idatzi nuen, poema batzuk berrikusten ari nintzelarik, "ur arreen artean azaldu dira, atzera, pasioaren

kontinente murgilduak, baina, berriz, laister etortzen da poeta bere bertsoak ezezagun batenak bezala irakurtzera." (...) *Agian egunero-ko orri batzuk lagun dezakete zenbait poeman jatorria ulertzen eta frogatzen ez zirela hitzekiko liluramendu hutsal batetik sortzen, baizik eta bizitzatik beretik. Urria poema izan daiteke horren adibide.*

XXII. Dialeq/ Elkarrizketa

1925eko abuztuaren 25ean idatzia, insomnio gau batean, "Noia rusa al Montseny" bezala

XXIII. A una oreneta que em desvetilà a trenc d'alba

1929an idatzia Premià-n. Manent-en emazteak omen zionez, egiazkoa da oinarrian duen pasadizoa (A. Manent, aip. ob. 112.or.)

XXIV Noia rusa al Montseny

1925eko abuztuaren 25ean idatzia, insomnio gau batean, "Dialeq"kin batera... Montseny-ko naturak berebiziko garrantzia du Manent-en bizitzan eta obran. Bere dietarioetatik egindako hautapen baten izenburua hauxe da: *Montseny: zodiac d'un paytsage*

XXV. La neu que es fon. / Urtzen den elurra

1937-IV-3ko egunerokoan inpresio hauek jaso zituen M. Manentek. Egun berean M. Manentek poema idatzi zuen.

Atzo ezker kantari ari dira basoilarrak. Bere oboe notak zabuka gari gainean, hodei zurien azpian, ospetsu. Herrira sartzerakoan enarak ikusi nituen. Gaur deskantsuan gaude ez kai-kamazaiean, aldaskatu puntuan makurtzen diren makal osteko tontor garbi, itxura berekoei begira. Baina bada, oraindik, elur zuri-unerik, belar artean, forma zoologikoak osatzen duenik: halako batean elkarri loturik dagoen itsas-zakur pare da, lehoia, korrika doan elefante lerdena, urtxori gorria, beltzarga, indurdea, erbi fantastikoa, eskua milikatzen duen katagorria. Edo bestela geografia zuri bateko formak: irlak, kontinenteak. Elurteko mundu liso eta uniforme hartatik irudi aniztasun hau sortu da. Modu berean ametsak, ernai den izpirituaren gainalde leuna urturik, logika misterioitsu batek lotzen dituen irudi kibizatuen irudimen iharkina uzten du.

J. Muñoz Millares-ek gertutik begiratzeko joera, abstrakziozko eta pintura ez figuratzaileari biei batera dien atxikimendua, lotzen du, M. Manent-en beste ezaugarri garrantzizko batekin, alegia, poesia sortzerakoan

erdi lo, erdi esnai egotea bezelako egoerekin duen harremana. "Marià Manent i l'escriptura dels dietaris" in *Reduccions*, aip. ob. 36.or.

XXVI. Abril/Apirila

Bigarren ahapaldia egunerokoan inspiratua dago. 1937-IV-12ko egunerokoan honela dio:

Umeak hobeto dabilta: Albert, kalentura gabe; Roser, jeikita. Txikia eztulka, baina ez asko. Hau euri eta haize eguraldia! Lilia, berde amultsuenekoa, dardara batean astindua: zartatzera doala ematen du. Abregoa da, Montsenyko haizea.. Arratsaldean, haizea altxatu egiten da sakanetatik, artez estalitako tontor ilunetatik kea bezala. Paisaia inbaditzen du, bapatean Leihotik ikusten dugu, marraztuago, zehatzago, gibelalde istuen aurka, loretan dagoen udarondoa: lore borobilak, hostajearen gainean mordotuak, sonbrila zuriekin dauden damatxoek taldeak bezala, belardi biguin, fresko, txikienetarikoa (hanka luzatu orduko espazioa bertan dukete).

1938-IV-8an honela dio, berriz, poemaren lehen ahapaldiari oso ondo lotuz:

Gaurkoa apirileko egunik paradisiakoena izan da. Zerua garbienetarik, eguzki alaia, CALIMAN desitxuratutako urrunak, eta alorrek balusazkoak irudi. Marratsak oso usain sarkorra ematen du, gaztaro zoriontsu haratako Sant Gervasiko kaleek gogorazten didana. Lilia oso berde dago eta Indiako gaztainondoaren hostoak haundituz doaz. Hau pakea ! Bai kirkil laguntasun maitagarria! Brisa aldi-txo batek, mendi hegal biguin batean deskantsuan nengoela, ararondoaren loreen erbatz txuriak astindu ditu, burbuilla irisatuak bezala hegaldan, eta izar elkarketan gerturatzen ziren, zilarrezko izar bizi. Udaberriko segailtasun haiek mugitua, txinar erara idatzi dut poematxo hau.

XXXII. Amb un orgull de seda / Zetazko harrotasunez

1947-II-1ean honela zion egunerokoan:

Eguraldi ona. Palais-eko parkean pasioan, geldi leun, harro indiaoi-larrak (hiru har*, sei eme). Harrek* ponpezia delikatua dute, Luix XIV. estilokoa. Bere luma urdin, berde, argiduriztu, zetazkoaren edertasunaz jabetzen direla dirudi eta buztana errestarazten dute andregai baten konplazentziaz. Belarrean mokoka eta noizean behin kokoratzen bat. Parkeari kalitate itzal haundiko, estilizatu, prerrafaelista damaiote.

XXXVIII. Mort d'un poeta / Poeta baten heriotza

Oso ezagun den Rilkeren poema baten izenburua, ik. C. Ribaren *Esbosos de versions de Rilke*. Eds 62. Bertan Rilkeren poema hau agertzen da, beste hogeitabostekin batera. Ribak itzuli zuen halaber *La cançó d'amor i de mort del corneta Cristoph Rilke...* Baina ez da Rilke aintzakitatzat hartu duen poeta bakarra, eta, bere aldetik, Vinyolik-ek ere itzuli izan ditu Rilkeren poemak. Izan ere, Rilkeren eragina haundia izan zen poesia katalandarrean, M. Manent-en lagun min izandako Bofill i Ferro, J.-ek hala dio "Rilke a Catalunya (1930)" in *Homatge a Carles Ribà*. Barcelona: 1954, 118-121.or.

Rilkeren eragina haundia izan zen M. Manent-enean. Sarri eman du argitara Muzot-era eta bere hilobira egindako bidaian izandako burutapenak, "La torre de Muzot y la tumba de Rilke (Hojas de un diario)" in *Palabra y poesías y otras noticias críticas* aip. ob. 119-129.or. Ik. halaber, 1960 II-5,6 egunerokoan idatzia *A flor d'oblit*. Baina guzti horren aurretik, itzuliak zituen 1925erako hainbat poema, eta bestelako artikulurik ere idatzia zuen *Llibres d'ara i d'antany* (1982), 129-141.or., edo *Cómo nace el poema* (1962) liburuan. Bere poemaliburu baten izenburuak ere Rilkeren esaldi bat du sorburuan: *La ciutat del temps* (1961).

XXXIX La tomba de rilke / Rilkeren hilobia

La ciutat del temps liburuan argitara eman zuen. Ikus aurreko oharra. Hala ere, M. Manentek berak aitortzen du Rilke-rekiko duen zorrak baduela sarri asko eramanezin punturik ere. Honela zion erreallismo historikoari buruzko artikulua prestatzeko erabili zituen eskuz idatzitako oharretan: "*Les dues altres grands admiracions meves són W.B. Yeats o Rilke. El primer influí alguns moments de l'ombra i altres poemes (potser el poema "Camins"); quant a Rilke, la seva obra em fascina, però em repel-leixen alguns dels seus postulats bàsics, oposats a la tradició occidental i al concepte cristià de la vida*".

XL. A la meva filla Maria, quan tenia un any, en temps de guerra / Maria nire alabari, urtebete zuenean, guda garaian

1937-IX-24ean, poema hau idatzi aurretik honoko hitzok ematen ditu bere egunerokoan (*A flor d'oblit*):

Goizean Espinelvesera joan naiz Albert-ekin, La Serra izeneko masia batean esnea enkargatzera. Andrea, alarguna, errekatxo baten ondoan ari zen patata biltzen; behiak alatzen aldameneko

belardi batean. Egun epela, eguzki eta hodei txuriduna; haranaren sakonean, Las Agudas urdindurik. Bueltan, urrez tindatua duen hostajedun gaztainandi gazte, lerdena zeharkatzen duen bidezidoretik pasatu gara.

lñularrean Montseny lainopean dago. Itzultzen aritu naiz —literal-ki— Goetheren poemak alemana ikastearren. Ilusio handia egiten dit hizkuntza berri batetara sartzetik, gramatika eta poesia nahasteak. Ilundu egin du, eta kandelak dizdira dagi leiho aurrean; zuhaitz txori eta hodeien mundua lurrundu egin da: laino itxia bakarrik kristalaz bestaldean. Josefina, salan, umea loarrarazten ari zen, kantu zahar batekin. Ni Alisoen erregea itzultzen ari nintzen. Bapatean gudan pentsatu dut. Seaska-kantua, leihoko iluntasuna, bizi garen estura* trajikoa... bizitzaren eta heriotzaren misterio, aldi berean gozo eta izugarria sentirazi didate.

Hitz hauei beste batzuk erantsi zizkien M. Manentek *El Vel de Maia*-n gitara ematerakoan.

Eszena hau da: A la meva filla Maria, quan tenia un any, en temps de guerra "La ciutat del Temps-en argitaratutako poema-ren abiapundua. Poemak jasotzen ditu, hala ere, beste inpresio batzuk (esate batera, urruneko bonbardeaketa bategatik kristalek dagiten dardara, oihartzuna). Urtetan, askotan, poemari buruz pentsatzen egona naiz. Egun batean, trenez Madriler nindoala, ordu bete baino zerbait gehiagoan gauzatu zen, diktatu egin balidate bezala.

XLI L'Adeu de carner a Catalunya/ Carneren agurra Catalunyaari

Hitzaurrean ikusi den moduan, Carner lagun handia ezezik irakasle haundizat zeukan M. Manentek.

Ik., halaber, "El 'Anzuelo poético' de Josep Carner" in *Palabra y poesías y otras noticias críticas* aip. ob. 133-139.or.. Bertan Josep Carner-en ikuspegia esplikatzen du, eta M. Manent-en iritziarekin duen zerikusiatatik, hona hemen zenbait pasarte itzulirik:

Bere teorian, Carner-ek azentua jartzen du hitz kasual eta kausal baten, hitz multzo edo bertso oso baten bertute sortzaile gainean(...). Poetak lehen olde berbal honen izaera nahi gabeko, aztoztatzaile eta harrigarria azpimarratzen du(...)

Izaera nahi gabeko eta aldi berean agintzaile honek inspirazioaren mitologia sortu du, eta gerora, bere ukazioa etorri da, zenbaitetan

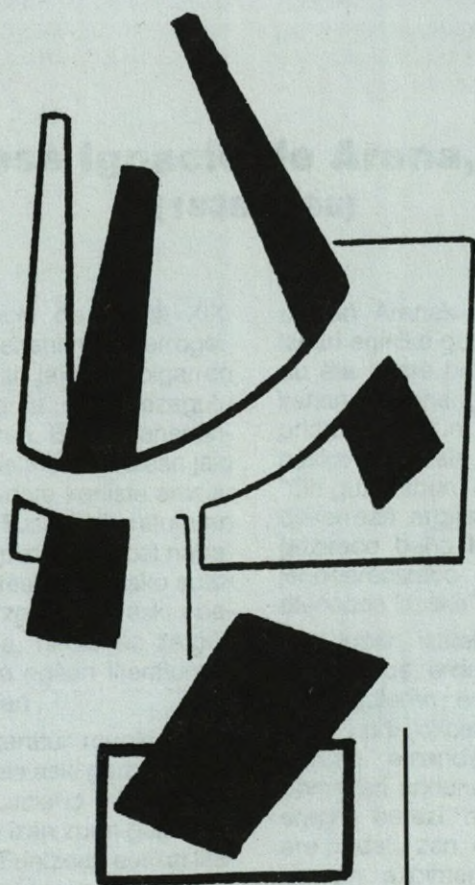
sarkastikoa, berau.(...) Errealitateari ondoen egokitzen zaion teoria, Carnerena bezala, bi faktore konplementario onartzen dituen da sor-oldean: poemaren hazi den dohain dohainezkoa esplika ezina, eta poetaren baliapide tekniko guztien beharrean, aditasun osoa behar duen fase eragilea.

Hala ere, poema honen giltza ez da horrenbeste bere adiskidetasun eta miresmenarekin lotu behar. M. Manent-ek idatzia utzi zuen 60 hamarkadan, Carner-ek sortzen zion miresmena ez zela batere urteekin gutxitu. Poema hau ulertzeko, euskaldunek Iparragirre Amerikatik itzuli zenean sortu zuen errealitate/fikzio arteko haustura gogoratu beharko genuke. 1970ko Apirilaren 3an, 34 urtez atzerrian bizi ondoren, Catalunya itzuli zen. Aireportuan larehun lagun zituen zain Poeten printzeak, baina, gaiso eta burua erdi-galduta iritsi zen. Poeta ez zen elkarrizketarik harilkatzeko gauza, eta bere emaztea zen sarri Carneren pentsamentuei hitza ematen ziena. Carneren gidari ibili zen M. Manent egun hauetan —Zenbait poetek Carneren itzuleraren aurka hitzegin zuten, Espriu tartean—. Manent-ek berriz beti defenditu zuen etorrera hau, Carneren azken agurra zelakoan. Izan ere, Carner hil egin zen Bruselasetan bi hilabete geroago. ik. *L'aroma d'arç* egunero-koa, 1970-IV-16, eta zabalago 174-188.or M. Manent-ek Carner-ekiko zuen atxikimendua bere dietarioetatik ateratako pasarte eta beste zenbait artikulutan ere antzeman daiteke "‘El cor quiet’ de J. carner *Revista de Poesía*, 7, Barcelona: 1926-III, 19-21.or." Notes sobre llibres: 'Iluna i Lanterna' de Carner "*Quaderns de Poesia*, 6, Barcelona: 1935- X, 30-31.or., " 'Auques i ventalls' de Josep Carner" in *Guia de la literatura catalana*: Barcelona:Eds. 62, 1973, 165-168.or. Josep Carner-en *Obres Completes*-i egindako hitzaurrean (Barcelona: Selecta, 1968)., " 'Nabi' vist per E. Noulet" *Serra d'Or*. Montserrat, 1984-II, 15-16.or. "Del meu dietari: retrats de Ruyra, Carner, d'Ors i López-Picó" *Serra d'Or*, Montserrat, 1968-III, 42-43.or. edo "Cartes entre Carner i M. Manent per a l'edició de 'Pesoa'(1957)" *Reduccions*, 29-30, Vic, 1986, 18-48.or.

XLII. Prou se / Ondo dakit

El cant Amagadís, bere azken liburua ixten duen poema da. Alex Susanak dion bezala, M. Manenten "Dichtung" horren ezaugarriarik onenekin batera, bizitzari buruzko ikuspegia ondoen argitzen duen poemetarikoa da. Susana, A "L'obra poètica de Marià Manent "in *Reduccions*, aip. ob. 51.or. Halaxe jotzen zuen M. Manent berak ere, antza denez. Ik. A. Susana "Nota editorial a la 2ª edició" in Manent,M. *Poesia completa*. Barcelona: Columna, 1989, VIIJ.or.

ADABAKIAK

Jose Ignacio de Arana, s.J. (1838-1896)

Jose Ignacio de Arana XIX. mendearen lehenengo berrogeita hamarkadan jaio eta bigarren mende erdia ia osoki ezagutu ondoren hil zen. Beraz, lehenengo guda karlista bete-betean jaio eta azken gudate karlista amaitu ondoren hil. Euskal literaturaren inguruan berpizte berri bat nabaritzen den urteetan bizitako autore hau, iruditzen zaigu aski oparoa izan zela, nahiz ez zaigun hain ezaguna egiten literaturako esku-liburuetan.

Garaiko literatur mugimendua jarraitzen zuela aski garbi ikusten da Luis Luciano Bonaparte printzearekin izan zuen gutun harremanetan. Printzeak euskal literatur ereintzari eman zion bultzada eta haren inguruan sortu zen euskal idazle eta itzultzaile saila garrantzi handikoa izan zen. Zenbait datuk diotenez, garaiko euskal literatur mugimendurekin harreman zuzenetan egon zen Jose Ignacio Arana. Hain zuzen Nikolas Alzolak *Boletin del Instituto Americano de Estudios Vas-*

cos-en Aranak Bonaparte Printzeari eginiko gutun bat agertzen du eta beste bat Euskera aldizkarian. Lehenengoan, Bonaparte printzeari Itun Berria osoki euskara zezala eskatzen dio: "Ori guzia liburu eder lodicho bat bakarrean argiraturic, Euskalerrri guziraco baña batez ere apaiz jendearentzaco prochurik aundienco litzake".

Gogoan izatekoa da, bestalde, mende erdi aldera Antoine d'Abbadieren eraginpean sortu ziren Lore jokoak eta horren inguruan emandako jaialdi eta bertsolari andana. D'Abbadieren eragin berezi hori, hegoaldera ere hedatu zen, eragin honen inguruan azpimarra daitekeelarik Jose Manterola.

Mendearen azken aldera bereizi behar den pertsonaia Sabino de Arana Goiri izan, haren bultzada handia izan zelarik alor askotan.

Ingurune horretan jaio zen Jose Inazio Arana (1838-1896), Azkoitian, 1838. maiatzaren 26an,

eta hil Oñan, 1896. abenduaren 19an. Beraz, lerrotxo hauek argitarara eman diren egun hauetantsu beteko dira ehun urte gure auto-rea zendu zela.

Bere lehen ikasketak jaioterrian, Amezketan eta Ezkion egon ondoren, bigarren ikasketak, hizkuntza ikasketak, Azkoitia, Albistur, Arantzazu eta Iruiñean osatu zituen. Arantzazun latina eta grekoa batik bat Aita Jose D. Albenizen eskutik. Dirudienez hemen ernaldutako zitzaion bere erlijioso bokazioa.

1854. urtean Loiolako jesulagundian sartu zen. Geroztik ematen zaizkigun datuak urriak dira, baina esku-liburuetan agertzen denez, ikasketa, irakaskuntza eta erlijio gaietan eman zuen bere bizitz osoa, Loiola, Salamanka, Leon, Palentzia, Orduña, Durangon, harik eta Oñan 1896. urtean hil zen arte. Jesuiten garaiko arazo larrien ondorioz, hiru aldiz erbestera beharra izan zuen Frantziara, Baiona, Poyanne eta Hagetmau-ra.

Orduñan egon zenean Sabino Aranaren irakasle izan zen eta geroztik biek, nahiz iritziz desberdinak izan, adiskidantza ona eduki zuten. Onaindiak Sabino Aranaren lerro batzuk dakartzat Aita Arana hil zenean idatziak eta hala dio: "Neure adiskide kutuna ta itzal aundikoa zan A. Arana. Jainkoak bere baitan artu bei josulagun onaren arimea. Ak nire

idaz-eraren oiñarriak ezagutzea nai neban biziro, bein eta barriro agertu bait eustazan gai orretan biok gelduzan makur-aldeak; baiña Jaungoikoak ez dau gura izan. A. Aranak euskerazko esku-idatzi batzuk itxi ebazana, ba-dakit: esku onetan dagoz, eta eurak egingo dabe egokiena dana. Aita Arana adimen-sakon-tasunez baiño geiago nabarmentzen zan irudimen azkarrez: eder-zale geiago genduan elejakitun baiño. Nigaz ez etorren bat ez euskal gaietan, ez politikan; baiña guztiz ona zalako, ta beraz, zintzo ta prestua, arekin ezin zitekean asarretu, bere gogo ta gauza guztietan asmorik garbiena erakusten zuelako...". Patxi Altunak ere, ikus "Tratado de métrica vasca", bien artean adiskidantza jatorra mantentzen zutela esango digu eta ez zela harrigarri izango hari bere "Tratado..."aren kopia bat ere igortzea Azkue jaunari Oñatik igorri zion bezalaxe.

Dirudienez, garai hartan, inor gutxik bezala ezagutzen zuen euskal literatura. Ondorioz haren lan dexente argitaratu ziren *Euskalerrria* Jose Manterolak sortutako aldizkarian. Euskal arloaz gain, beste zenbait publikazio egin zituen erlijioari buruzkoak. Horra lan garrantzitsuen zerrenda: *Vidas de algunos claros varones gyipuzcoanos de la Compañía de Jesús*, Tolosa, 1870 (A.

García ta Anai Jose Ilzagarete'ren laguntzarekin).

Jesusen Biotz Sagraduco Billera santu edo Congregacioaren gañeko cerbaitzuec dacazquien liburucho devotoa, Gasteiz, 1870; San Ignacio Loyolacoaren bizitza laburtua euskaraz eta gaztelaniaz, 1872. Hau da euskaraz egindako lanik luze eta garrantzitsuena; Ama Virgiña gucz Concepciocoaren Oficio laburra, latinezko itz neurtuetatik eusquerazco zortzicoetara itzulia, Erroma, 187; Loyola-co Oroitza txiki bat, Tolosa, 1882. Bigarren argitalpena, Euskaraz eta gaztelaniaz; "Notas bibliográficas sobre el Cicerón eúskaro, Sebastián Mendiburu, 1888" Iruñeako "Revista Euskara" izenekoan;

Bai, pecatu da liberalqueriya, Bayona, 1888, F. Sardá y Salva-

ny-ren itzulpena; Disertación sobre la Ortografía Euskara, Bilbao, 1890; eta, azkenik, agian euskal literaturarako garrantzitsuena: Tratado de métrica vasca, 1872. Hauetaz gain, baita ere zenbait poesia Milla euskal olerki eder eta Enciclopedia Ilustrada del País Vasco, I (686-88 or.) alean agertzen denez. Haien artean, ezagunena, gaur egun ere hainbat abesten den Arantzazuko Amaren ereserkia.

Lerro hauek, euskal idazle honi EGAN aldizkariak egin nahi dion omenaldi xume bat besterik ez dira. Beraz, ez gara haren literatura, idazkera, ortografia eta metrikari buruzko iritziak ematen arituko. Baina uste dugu sakon aztertzea merezi duen autore baten aurrean gaudela.

G.E.

Koldobika Jauregi

“JAUTARKOL”

Aurten urte oparoa izan da euskal literaturan omenaldia hartu duten idazleei buruz: Jose Ariztimuño Aitzol, Lizardi, Jautarkol... Batzuk, oso ezagunak, erraldoiak, Aitzol eta Lizardiren kasuetan, besteak, ez hainbeste, ez hain erraldoiak, ez hain ezagunak ere Jautarkol-ekin gertatzen den bezala.

Baina Erretereriako Udalak eta Jautarkolen lagunek, Euskaltzaindiarekin batera, autore honi, ehun urteurrena dela eta, merezi-tako omenaldia egitea erabaki zuten: herriko semea zelako, euskal literaturan bere lekua merezi duelako eta, batez ere, ahaztuxea dugun autore hau gero eta ezagunakoa gerta dadin.

Horren arabera, omenaldi aste bat antolatu zuten Ekainaren 17-23 bitartean. Hiru hizlari izan ziren Jautarkolez mintzatu zirenak: 17an, astelehena, Jon Kortazar, 18an, asteartea, Juan M. Lekuona eta 19an, asteazkena, Elisabete Perez Gaztelu. Hirurek

eman ziguten autore honen berri arlo desberdinetatik.

Koldobika Jauregi Erretererian jaio zen 1896. ekainaren 19an eta hil Zarautzen 1971ko otsailaren 2an. Comillasen egin zituen apaiz ikasketak. Apaiz Salinillas de Buradón (Araba), Altzo, Anoeta, Matxinbenta eta Urrestillan. 1936. gerraren ondorioz erbesteratu jo beharra izan zuen, harik eta 1958. urtean itzuli zen arte. Geroztik Zarauzko monja karmeldarren kapelau hil arte.

Zeruko Argian, Argia, Argiaren egutegia, Yakintza eta Euzko Gogoan lan ugari idatzi zituen euskaraz, azken bi aldizkarietan poesiak batez ere. Donostiako *El día* egunkarian artikulua ugari eman zituen gaztelaniaz euskal gaiez. Bere bizitzan zehar zenbait sari ere eskuratu zituen, hala nola *Euskal Esnalea* eta *Argia* aldizkarietako antolatutakoetan. 1935. urtean Bedoñako “Euskal poesia egunean” bere “Maite-opari” poesia saritua izan zen. 1929-36 bitartean Xenpelarri buruz eta

euskal literaturaren etorkizunari buruzko zenbait hitzaldi eman zituen. 1959. urtean literatur kritika lehen saria eskuratu zuen "Loramendi Olerkaria, aren garai barruan ikusia ta aztertua" lanaren bitartez.

Jautarkol, Juan M. Lekuonak bere hitzaldian adierazi zigunaren arabera, Aitzolen inguruan sortutako mugimenduaren aurretik jarri behar den poeta da. *Biozkadak* bere poesia liburuak arrakasta aski garrantzitsua izan zuen 1928. urtean argitaratu zenean. Ondorioz, eta bere omezez Erreterian, bere herrian, ospatu ziren "Euskal olerti egunak" 1930. urtean, Elisabete Perez Gazteluk "Egunkariak" en azaldu zigunez. Baina, ez zen geldirik egon 1930-36 urte bitartean ere. Elisabetek esango digunez: "Xenpelarren gaineko lan estimagarriak eta Loramendi olerkariari buruzkoa alde batera utzita, Jautarkolek 1932-1934 urte bitartean, nik dakidala, zortzi kritikalan eman zituen argitara. *El día* Donostiako egunkarian sei, *Euzkadi* Bilbokoan beste biak".

Jautarkol olerkari bezala izan da ezaguna eta bere libururik ezagunena *Biozkadak* izenekoa da. Poeta bezala, Jon Kortazarrek Deia egunkarian zioenez, "beste literatur batzuekin gonbaratuz gero, atzeratu xamarra zen han erabili zuen estetika... Jautarkolek erromantizismo beran-

kor baten zertzeladak agertu zituen lan horretan, baina izan zuen intuizio nahikoa Bécquerren estetika euskaraz emateko". Kortazar berak Lizardik jarritako hiru errejistroak bereizten ditu: batzuk herri xehearentzat egiten zuen poesia: Txirrita zen horien eredu; bigarrenak, Muxikak, erdi mailakoentzat, herri xehe ez zirenentzat, ezta ere pertsona jantzi; gutxiengo batentzat idazten zutenarikotzat jo zuen Jautarkol.

Biozkadak liburuko poesiak "lau jenero nagusitan" bereizi zituen Juan Mari Lekuonak: poema idilikoak, odak, alegoriak eta gorazarreak. Idilikoaren artean, batzuek "idilio hunkigarriak", beste batzuek, "Verdaguerren ildotik", "idilio mistikoak" eta, zenbait, "moralizanteak". "Oden" arloan, oda kulturalak, erlijiozkoak eta moralizanteak, hauek "oihartzun eta aipu handienak eman dizkiotenak". Ondoren "alegoriak": autoreak "bere esku ona eta poesiarako duen dohain guztia" agertzen du Lekuonaren hitzetan. Azkenik, "gorazarreak". Oro har, "poema idilikoak" eta odak dira Jautarkolen poemagintzan garrantzitsuenak.

Zenbaitek esan baldin badu ere Jautarkolek herri literatur kutsu nabaria duela, Lekuonak, kutsu hori ukatu gabe, ez du uste hainbestekoa denik: "herri literaturaren presentzia badago baina ez aipatu izan den adinakoa".

Jautarkol poeta bezala ezaguna izan da eta askoren iritzian hartara mugatua. Baina hori ikuspegi partziala dela ez du dudarik egiten Elisabete Perez Gazteluk: "Luis Jauregi Etxenagusia *Jautarkol*" errenteriarraren berri ikasteko jo dezanak hartuko duen irudia, seguru asko, apaiz olerkari batena izango da, baina "Jautarkolen irudia hori baino aberatsagoa da". Ez da hain ezaguna "literatur-kritiko" bezala, lehen esan dugunez, bai baititu gisako artikuluak; ezta "itzultzaile" bezala ere. Eta, hain zuzen Xabier Mendigurenek aipatzen du alor hau. 1967. urtean Camilo José Celaren *La familia de Pascual Duarte*, *Paskual Duarte'ren sendia* izenpean argitaratu zuen. Juan Luis Zabalak ere aipagai ditu autorearen beste alderdiak: "poesiaz gain, ipuinak eta saia-kerak ere idatzi zituen Jautarkolek. Ipuingintzaren arloan *Egiazko edertasuna* ipuin luzea 1923an argitara emana, eta *luiak* bilduma hurrengo urtean. Saia-

keraren arloan, berriz, Xenpelar eta Loramendiri buruzko liburu bana idatzi zuen. *Xenpelar bertsolaria* liburua 1958an, eta *Loramendi olerkaria, aren garai barruan ikusia ta aztertua* izeneko hurrengo urtean.

Bada oraindik ere zer esana autore honi buruz. Izan ere, bere poesia gehienak, Elisabete Perez Gazteluk esan zigunez, aldizkarietan zehar barreiatuta daude inoren eskuaren zain, bildu eta argitara emateko. Agian, poesia horietan ikus daiteke aurrekoetan ez bezalako bereiztasunik.

Mikel Ugaldereen hitzak errepikatuaz, "mendeurrenek ondorioak utz ditzatela. Ez dadila bere horretan gelditu. Jakin badakit antolatzaileek hori oso gogoan izan dutela, Udalaren jarrera aldekoa dela, eta aurrerantzean Jautarkol mendeurrenetik mendeurrenera goraiatzeaz gain, eguneroko bizitzan kokagune trinkoagoa izan dezaleela gure artean".

G.E.

José Ariztimuño

“AITZOL”

Aurten dira ehun urte Jose Ariztimuño AITZOL jaio zenetik. Hori dela eta Tolosako Udalak omenaldi bereziak antolatu ditu bere omenez. Udaleko zinegotzi den Anton Gonzalez jaunak esan zuenez “bere lehen mendeurrenean, Lizardiren ondoan egon beharrak merezi duen tokia kendu dio. Pertsonaia hau ilun samarra geratu da orain arte”. Baina Haritzelhar jaunak esan bezala, Aitzol ez da ahaz daitekeen pertsonaia horietakoa, zeren “haren eragina izugarria izan baitzen Gerra Zibila aurretik”.

Jose Ariztimuño AITZOL Tolosan jaio zen 1896. martxoaren 18an eta Hernanin hil zuten tragikoki fusilatuta 1936. urteko urriaren 17an. Lehen apaiz ikasketak Comillasen hasi izanik ere, dirudienez haren euskaltzalesunak behartu zuen aldatzera. Ondorioz, Gasteizko seminarioan amaitu zituen ikasketak. Zenbait arlotan bereiz daiteke bere bizitzako lan erraldoia: apaiz mixiolari bezala, kazetari, euskaltzale

eta batik bat, euskal eragile bezala. 1930. urtetik “Euskaltzaleak” elkartearen inguruan eta haren eraginez “Eusko Olerri egunak” antolatu zituen Jautarkolen omenez, bertan parte hartu zutelarik gaur egun hain ezagunak diren Lizardi, Lauaxeta eta Orixek berak ere. Gaur egun aro hura oinarritzotzat jotzen da euskal olerkiaren berpizkundean.

Artikulugile oparoa, lan asko argitaratu zituen “El día” egunkarian eztabaidari batera beldurrik gabe. *Yakintza* kultur aldizkaria sortu zuen 1933. urtean, harik era 1936.ean amaitu zen arte. Berari esker antolatu zen 1935. urtean lehendabiziko Euskal Herriko Bertsolari txapelketa.

Guduaren ondorioz Belokeko konbentuan hartu zuen babes. Baina han ezin etsita eta itzultzea erabaki zuen. Bilbora zihoala preso hartu eta Hernanin fusilatu zuten.

Tolosan urrian egin zitzaion omenaldian haren testigantza

berezia eskaini zuen Jean Diharce *Iratzeder* fraileak. Mutikotan nola ezagutu zuen kontatu zigun eta amaieran haren omenez olerki bat irakurri. Horra poesiaren hasera: "España hortan izan da segur asko bitxikeri: /Horra non zaikun etorri / Euskadirat Galtxagorri / Jainkoaren amodioz jartzzerat apezeri. /Berriko apez

suhar bat hil beharrez zeramaten; /Hil-harrietan tiroka odolez estali zuten. /Ifernuan zer irriak orduan egin dituzten". Eta amaieran: "Garrak ezeztatu nahiz bihotza dute zilatatu;/Bainan gure bihotzerat gar hek zaizkigu airatu. /Zure heriotzak, Aitzol, fruituak emanen ditu".

G.E.

Carlos Irugarrena, Vizcayco jaun dala...

Izenburu horrekin hasten dira Markinan Karmeldarren plazan 1787. urtean eraiki zen iturriko bertsoak. Oraingo ohar hauekin bertso horien egiletza edo jabetasuna zehaztu beharrez nator.

Deustuko Unibertsitateko Euskal Ikaskuntzen Institutoko DEIKER taldeak lan bikaina burutu du *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak* transkribaturik inprimatzeaz. Rosa Miren Pagolaren zuzendaritzapean egin den talde lanari esker, ohar eta hiztegiak egoki erantsiz, sekulako lana benetan, orain nornahiren esku utzi bai du lehen artxibategietan sakabanaturik eta hain soilik aurkitu zezaken ondare hori.

Beharrezko genuen horren argitaratzea, bai euskalkiak hobeto ezagutzeko eta baita hizkuntzaren inguruan diren beste zehetasun asko eta, aldi berean, ikerketarako materiale egokia dena.

Lanari baliorik kendu gabe, osagarritzeko ohar bat egin nahi nioke *Bizkaiera-3* (1992. urtean argitaratua) zenbakiaren

939. orrialdean agertzen dituen bertsoei buruz. Aita Jose Antonio Uriartek idatzita L.L. Bonaparte printzeari igorri zizkion hiru papeatu dira. Hara hemen hitzez hitz:

Carlos irugarrena, Vizcayco Jaun dala;
Marquiñaco Urijac, egin nau onela.
Ur au ederra zala, esanic aituac,
Alan arindu dira, neque ta castuac.
Ugarteco achpetan, daucat jatorrija;
Ubide saconetan, ecarri ugarija.

Markinako iturrian agertzen diren bertso horiek 1959an Eibarraren Juan Antonio Mogel eta Urkiza idazlearen omenez antolatu genituen hitzaldietan irakurri nituen, heuren egiletza J. A. Moguel idazleari emanaz (oraingo grafian jarria ikus Euskaltzaindiaren Euskera, V, 1960, 29. or.). Bertsook Juan J. Mugartegiren *La Villa de Marquina. Monografía Histórica* (1927) liburuaren 152. orrialdetik jaso nituen, baina Mugartegiren hortan ez da egilerik aipatzen.

Egilea nor zen, Gilen von Humboldt-ek aditzera eman

zuen "Diario del viaje vasco - 1801", Telesforo Aranzadik gaztelera itzultitako lanean datorrenez (*RIEV*, XIII, 1925), ikus argitalpenaren ale bereziaren 55. orrialdean. Beraz, Humboldt-ek ematen zituen argitasunak kontutan izan nituen, non zioen: "En la fuente que está bonitamente edificada, había inscripciones de Moguel, Juan Antonio, un párroco ilustrado en vascuence". Iturriko idazkuna zela eta, bestelako argitasunik ere eskaini zizkiguten Humboldt, Mugartegi eta Garatek. Adibidez, 1793an Josef Astarloa Markinako alkate izendatzean, bertsook kentzea agindu omen zuen, haien ordeztarako asmatuak ipintzeko. Baina haren ondotik izendatu zuten alkate berriak ordea, berriz Mogelenak ipini omen zituen. Gertakari hori Justo Garatek jaso zuen bere *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel* (1936) liburuaren 51. orrialdean datorrenez.

Karmelo Etxegaraik ere jasoak zituen *Geografía General del País Vasco-Navarro. Vol. Vizcaya* (1921), 855. orrialdean. Gainera, iturria eraiki zen urtea 1787.a zela zehaztu zigun.

Oroi Aita J. A. Uriarte 1812. urtean jaioa zela, 1829an Bermeoko frantzikoarren ordenan sartu eta esklaustrazio ondotik, 1836an, apez egin eta Markinara 1839. urtea gerostik joan zela. Horregatik, ezinezkoa zen izkribuz Bonaparteri igorri zizkion bertsoak bereak izatea. Badakit *Bizkaiera-3* delako liburuki horretan ez dela holakorik esaten, baina edonorentzat argi utzi nahiak bultzatu nau ohar hau egitera, zeren ezer guti irakurtzen den herri honetan, hor emana den eran azaltzeaz, norbaitek har lezake A. Uriarte egiletzat. Horregatik agertzen ditut agirien lekukotasunok, berriz ere esanaz: Bakoitzari berea, Jainkoaren legea.

J. San Martin

Santiago bidea Hondarribitik

Santiago bidea Hondarribitik igarotzen zenaren aipamen soilak ditugu, orain arte inork ez bai du agiri zehatzik agertu. Horren adibide batzuk emango ditut gaurko hontan.

Euskarazko testu zaharretan Jon-Done Jakue bezala azaltzen zaigu gaur egun Santiago dena. Pierre Lhanderen *Dictionnaire Basque-Français* (1926) begiratzen badugu, gidari lagunduko digun "Jondoni Jakobeko bidea" (*voie lactée*) dela ikus dezakegu. Esan beharrik ez, horren arabera euskaldunok aspaldikoa dugula izendatzeko era hori.

Erdi Arotik ezaguna zen Hendaiaren Subernoia zeritzan ospitalea, Santiago bideko erromesak babesten zituena. Hortik eman zitzaion Santiago zubiaren izena Hendaiatik Irunerakoari.

Baina besterik zer? Zubi hori baino lehenagotik bazen Hondarribiko portugarren auzoan Madalena ermita, Santiago kalearen mutur batean. Madalena ermita hauek antzina gehienetan ibai ertzetan eraikitzen ziren erromesen ostantzat. Beraz, pentsatzekoa da

hemengoak ere eginkizun hori beteko zuela.

Ibiak baliatzen zituzten Erdi Aroan zubirik ez zen tokietan ibaiak igarotzeko Oroï itsasberan ibi bihurtzen zelako hartu zuela hiriak bere izentzat Hondarribia. Horren kideko dira hemen bertan Urdanibia eta Beoibia (gaur Beoibia dena).

Yves Bottineau-k *Les Chemins de Saint-Jacques* (A. Valiente-k gaztelarara itzulia 1965. urtean Barcelonan argitaratu zen J.M. Ruiz Morales-en hitzaurrez). Liburuaren azken partean zekarren

mapan ikus daiteke, esan ohi den bezala, zein zabala zen Santiago bidea, eta hor agertzen zuenez Bidasoa itsasoratzen den mugatik jartzen zuela bideetariko bat.

Baina beztelako bi lekuko zehatz ere baditugu xv. mende bukaerakoak.

Bata, duela bosteun urte Burgostik, 1496. urteko urriaren 4an, Joana eta Joan printzeak Hondarribiko "alkaide" zen Diego López de Ayala kapitanainari idatzi zien gutuenan, frantsesei sarrearik ez uzteko agindua emanaz, hara zer zioen: "*...es mal recaudo dexar assi entrar libremente quantos franceses entran, vnso so color que van a Sanctiago, otros con otro achaque, deueys mucho mirar...*" (ikus, Duque de Frias, "Cartas de los Reyes Católicos al Capitán Diego López de Ayala, alcaide de Fuenterrabía". *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián*, 4 (1970), doc. 59.

Bestea, garai bereko irudi bat, Santiago erromes, Santa Maria parroikiko korupeko sabaiaren gangan aurkitzen dena, bere kapelan txirla, lepotik katez gurutz itxurako giltzia zintzilik eta eskuan makila. Gotiko bukaera-koa bere estiloz.

Bidea, esango nuke, Hondarribitik Lezora zuzen zijoala, orain adieraziko dudanez. Bide horren aztarnarik bada Jaizkibel mendia-riaren hegoalde-rik zeharka.

Hasiera, Sainduatik Botika baserrira, zeren garai haietan botikak ez bai ziren sendagarriak saltzeko bakarrik, hiritik irteeran bidailaria zernahitarik hornitzeko baizik; gainera jakina, sendagarriak ere bai. Handik goraxeago dugu Galtzaraburu baserrria, izenak salatzen nondik igarotzen zen galtzara zahar hura. Eta Galtzaraburutik, zalantzarik gabe, Arkoll burura zijoan, non dagoen Santiago ermita (gaur Santiagotxo deritzaiona). Gero, nire ustez, Montserrat ermitaren ingurutik Ipistikura. Ipistiku ez da besterik apezpiku edo obispo baizik. Ez dakit zertatik duen izen zahar hori, baina daitakeena noizbait ipistikuaren egoitza izatea edo bidean ipistikuak inoiz hori ostateu edo babesleku har zezakealako.

Ipistikutik Esteuz gaina hartuko zuen galtzarak, zeren hara iritsi baino lehentxoago oraindik argi dago han erreka igartzeko harlanduzko ibia, zubia egitea baino errazagoa zena. Esteuztik zeharka Alarguntza baserri alde-rra. Arrutelako Inaxiok kontatu zidanez, lehengo zaharrei entzuna zuela diodan inguru hoietatik zela errege-bidea, baina horren aztarnak desegin zirela mendie-tako pistak irekitzean.

Altura haiek ikusgarriak izango ziren erromesentzat, ekalde eta egoaldera eskaintzen zizkioten uhartze ikuspegi ederrez eragi-

nik izango zuen Frantziako lautadak igaro ondotik.

Alarguntza ondoan gurutzatzen zen Gaintxurizketa aldetik zetorren bide zaharrarekin. Bide zahar hori, Inaxiok dionez, oraindik oroitzen dela Aralardik behorrek Jaizkibelera negua igarotzera zetozten abeltzainek erabiltzen zutela Eskulin gaina hartzeko eta handik mendiaren gibelaldera. Horren lekuko bada oraindik hor trikuarri bat.

Alarguntzatik laster, oraindik galtzadaren bi zati agertzen zaizkigu, lehena zubitxo batekin. Bere egiturak Erdi Arokoa diruti. Hortik Jaizkibelgo alle-

ruak zehar beruntza jetsiko zen Lezora.

Oraindik bada zer ikertu Gipuzkoa zehar. Beste muturrean, Deba ibai ondoan dago Astigarribia, Sasiolatik hurbil, eta urte-txoak dira handik Arno mendia zehar Arnoatera eta handik Bizkai aldera dijoan galtzada ikertu nuela. Gaur hemen dakartena horren adierazpena ez denez, utz dezadan.

Baina, bukatzeko oroitu nahi nuke, zerbait esan nahi dutela Compostela bertan "Callejuela de Fuenterrabía" eta "Plazuela de Fuenterrabía" izen horiek. Hemendik zijoan bidearen oroitzapena ote?

Juan San Martin

Euskararen lehen idatziak Akitaniako iragarkietan

Aurreko EGAN-en (1996-1), 165 orrialdean, Joakin Gorrotxategiren *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania* (1984) liburuan aurkitzen diren iragarkiak aipatzen nituen, euskara idatziaren lehen agerpen bezala, eta inprimategiko iratxoren batek "onomástica"-ren ordez "cósmica" jarri zuen. Orain lerro hauen

bidez, adierazi beharra dut ez zela nere asmoa Unibertsaltasunaren gainetik, hizkuntza kosmosean jartzea, ezta Gorrotxategi jaunarena ere, naiz eta Unibertsoa kosmoseko txataltxo bat izan.

Zuzenketa hau egin beharrekoa nuen, harriduraz irakurri duena harrika hasi ez dadin

J. San Martin

A.E.K. mugimenduaren sorreraz

Hemen beste zuzenketa bat egin nahi nuke *Egan* zenbaki berean (1996-1) 171-172. orrialdeetan argitaratuari. Irakurlea ohar-tuko zen 1968ko *Euskera*-n ezinezko zela 1996ko agiriaren berri ematerik. Zenbaki bat bi aldiz oker jarri zen 172. orrialdean, 1996 jarritz 1966 behar zuen lekuan. Nonbait, seia itzulikatu zuten eta bederatzia agertu. He-

men apenaz zen iratxorik, titirite-roren baten itzulipurdika baizik.

Hain zuzen, 1995eko abenduaren 31ko *Egunkaria*-ren 11. orrialdean datak gaizki jarri zituztenen memoriak freskatzea zen nire asmoa, 1966ko agiriaren berri emateaz.

Gure atsotiz batek dioenez: Ba-koitzari bere, Jainkoaren legea.

J. San Martin

Jesus Mari Leizaola kulturgizona

Jesus Mari Leizaola jaioa zela ehun urte bete dira. Baina Lizardi eta Aitzol bezalako literaturgileek itzali dute haren mendeurrena, nahiz eta zaraustarra eta tolosarra baino askoz geroago hila izan donostiarra, 1989ko martxoaren 16an, hain zuzen. Leizaola, ordea, bere argiz distiz egiten duen izarra da literaturaren zeruan ere.

"*Jainkoaren billa*" liburuagatik Orixe zenari eman zitzaion sari-banaketa egunean ezagutu nuen Jesus Maria Leizaola, 1970 alde-ra. Orixeri buruzko hitzaldia egitera itzuli zen Paristik Baionara. Harritu egin ninduen politiko bategen euskal literaturaz hainbeste jakiteak. Ez bainekien, jakina, Leizaola politika egitera behartua izan zen kulturgizona zenik.

Leizaolak, besteak beste, ELAren sorreran, *Aberri* eta *Comunión* bi alderdien batasunean, kontzertu ekonomikoen hitzarmenetan, Madrilgo diputatutzan, autonomi Estatua bideratzen, Eusko Jarularitzako sailburutzan, gerratean eta abarretan hartu zuen parte. Eta berari suertatu

zitzaion demokraziaren eta herri-ordezkaritzaren zuzia gordetzea eta herriak aukeratutako agintari berrien eskuetan uztea.

Leizaolak, noski, asko idatzi zuen ekonomiaz, politikaz, gizarte auziez, euskal historiaz eta abarretaz. Euskaraz, gaztelaniaz eta frantsesez idatzi ere. Baina Leizaolaren gogoko gaia kultura izan da. Euskal literatura, euskal olerkia, euskal idazleak izan dira Leizaolaren gaiak. Plazaratu ere *Yakintza gaitasunak* hitzaldiarekin plazaratu zitzaigun 1921ean, 25 urteko legegizon eta funtzionario gaztea. Baina 22 urterako Oñatiko Eusko Ikaskuntzen Lehen Biltzerra antolatzen zebilen, buru-belarri. Eta 26 urtetarako kartzelan zen, Euskal Unibertsitatearen aldeko manifestaldiaren buru zelako. Espainiako Gorteetan, 1931eko irailaren 18an, Unamunok euskarari barre egin nahi izan zionean ere Leizaolak maisuki arbuiatu zituen bilbotarraren sasi-arrazioak.

Euskal-Esnalea, Argia, Euzkadi, Euzko gogoa eta abarretan hasi zen idazten gazterik, orduko go-

rabehera eta arazoez. Ongi erakutsiak zituen bere izaera orekatsuagatik, zuzentasun eta jakinduriagatik eta kulturarekiko kezkatatik izandatu zuen Jose Antonio Agirrek bere gobernuan justizia eta kulturaren arduradun. Gerra bizian ere Euskal Unibertsitatea sortzea izan zuen lehen egitekoa.

Gerra aurrean, gerra garaian eta gerra ondoan, politika eginkizunik latzenen artean ere, irmo eutsi zion bere kulturzaletasunari. Leizaolaren lanek Sendoa argitaletxeko lau liburu haundi eta mardul, bakoitza mila bat orrikoa, betetzen dituela esanda, dena esana dago.

Lan honetan, jakina, ez gara Leizaola politikoz eta sindikalizatuz ari, kulturgizonaz baizik. Era askotako gaiak aztertu zituen arlo horretan ere, baina euskal literaturaren azterketari eskaini dion ekarria nahi nuke azpimarratu hemen. Izan ere, Rosa Miren Pagolak idatzi zuen bezala, "ikertzaile aspergabea eta enpirikoa, aztertzen zuen guztia ongi irakurri, egiaztatu eta frogatzen zuen".

Euskal erromantzeak eta bati-pat herri literatura izan dira Leizaolak gehien landu eta ikertu dituen arloak. Buenos Aireko *Ekin* argitaldarian argitaratu zituen euskal literaturari buruzko sei liburu. Leizaolak idatzi zuen "Enciclopedia Hispano Americana Es-

pasa"ren XXIII. tomoan ere *Literatura Vasca* saila. Añamendi entziklopediaren V. liburuan ere Leizaolaren ikerlan luzea dator.

Baina herri literatura eta bertso eta kantu zaharrak bakarrik ez zituen aztertu, baita bere garaiko olerkigintza eta olerkariak ere: Orixe, Jautarkol, Oxobi, Salvatore Mitxelena, Etxaniz, Iratzeder, Monzon, Onaindia eta abar. Euskal olerkian, *zortzikoa*, *euskal-zortzikoa*, *zortziko aundiaren ondorengoak*, *ahapaldiak* eta abar aztertu zituen.

Besterenak aztertzeaz gainera, bereak ontzen ere ahalegindu zen, ordea. Hain zuzen, *Jon Itxasoko euzkotarrari* eskainiak. *Donostia*, *atxarte*, *olerkarien ametsak*, *itxasoan*, *Bizitzaren eta eriotzaren aok*, *bertso berriak era nere kanta* dira Leizaolaren olerkien izenak.

Bere omenaldiko paperetan azaldu den poesi zati honek erakusten du Leizolak nolatsuko poesia egiten duen.

Itxasoaren
ume bezela
olerkariak
au maite;
nere odolak
jatorriz dakart
nere izate au
ur zale,
t'olatuetan
nik entzuten det:
"Nola arkitze aiz
gu gabe?"

M. Atxaga

Andra Mariko Eleizpetik norantz...

Durangoko euskal liburu eta disko azokari buruzko kale gogoeta-burutapenak

Joseba Jakari

Abenduaren 5etik 8ra bitartean, Durangoko 31. Euskal Liburu eta Disko Azoka ospatuko dugu. Azoka hau, 1965. urtean sortu zen Durango Merinaldeko Adiskideen Gerediaga elkartearen eskutik Kultur ekintza honen helburu nagusitariko bat euskaraz edo euskal munduarekin lotuta zeuden argitalpenak ezagutzera ematera izan zen, hau da, kaleratzea, eta normalizazio baterantz eramango ziguten bideak zabaltzen hastea. Ekimen hau, gaur egun normalizat jotzen duguna, garai hartako gizartean kokatzerakoan, kultural eta linguistiko arloetan ere errepresio oso handia jasotzen ari zena, talde txiki batek emandako pausu handi bat izan zela ikusten dugu. Sorrerako garai haiek gogoratzerakoan ezin dugu ahaztu, orduko Gerediagarrek jakingo duten nola eta noren bidez moldatu ziren horretarako, Durangoko udalaren eta hego Euskal Herrian

kokatutako lau diputazioen laguntza izan zutela. Zoritzarrez, gaur egun oraindik ez dugu lortu berriro lau Foru Aldundi hauek biltzea Durangoko Liburu eta Disko Azokan bere babesle gisa.

Hiru hamarkada joan dira eta epe honetan, gure elkarteko eta elkartetik kanpoko pertsona askoren musu-trukeren lanaren ondorioz, Durangoko azoka Euskal Herriko azokarik garrantzitsuena bihurtu da. Baina... ez da lehenagoko azoka, diote abenduero Andra Mari eleizpeko haize hotsaren nostalgikoek. Noski "denborak aldatzen dira..." kantatzen du bere abesti batean Benito Lertxundik eta ez du arrazoirik falta. Eta honek ere, Benitok, jakiteko motiboak ere baditu. 1966. urteko 2. edizioan "aires modernos", gazetariaren hitzetan, abestu zuenetik Mikel Laboa, Xabier Lete eta abarrekin batera, gaur egunera igarotako 30 urte hauetan euskal munduak

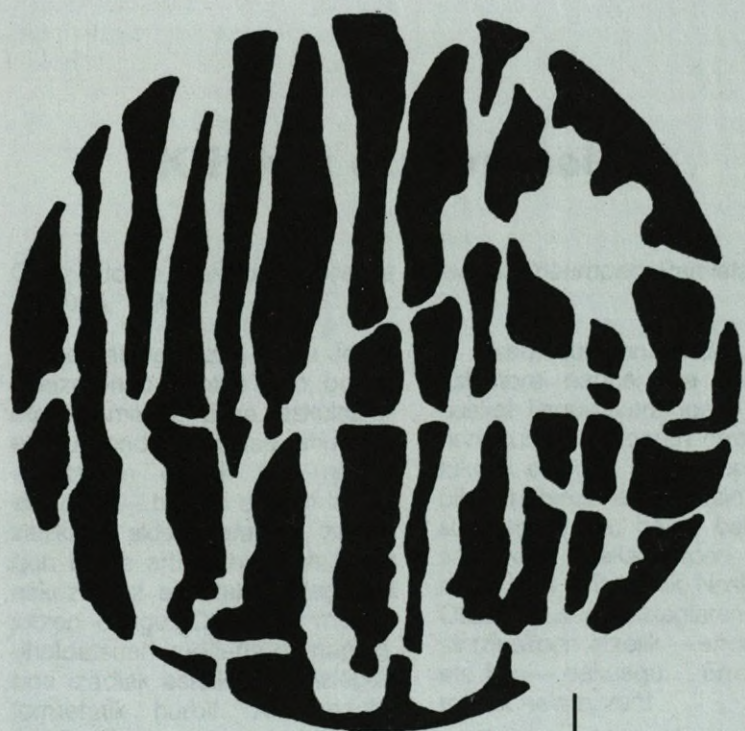
iraultza bat izan du eta Durango-ko Azoka mundu hortako molekula bat dugun neurrian iraultza hori gozatu-sufritu izan du. Gaur egun, Durangoko azoka komertziala dugu, egia da baina beharrezkoa da, ze asumitu beharra dago Durangoko azokan liburuak ez baziren saltzen Durango pikutara joanda egongo zela orain dela urte asko. Ez dana utzi behar da, komertzial arlo hau azokaren jabe egitea. 31 urtetan lanaren ondorioz Durangon badagoelako salmentatetik kanpo herri honek hain beharrezkoak dituen topagunetariko bat. Eta hori bultzatu behar da, bere zentzu kultur eta herrikoia indartuz. Hori mantentzea da, etorkizunari begira, Gerediagarrok eta baita ere azokaren inguruan mugitzen den jendearen erronka, topagune hau bizirik irautea.

Gaur egun hiriburua ez izanik eta gainera honelako ekintzak urtean behin antolatukeran bakarrik, Durangoko uriak duen arazorik larrienetariko bat honelako antolaketetarako infraestruturaz eza da, eta noski, azokaren egoera dugu honen isla. Betidanik saiatu izan gara, gure medioen arabera, partaideek eta bisitariek atseginez egotea azokan. Baina diru gabeziaren ondorioz, azken garaiko arrakastaren aurrea ez dugu aukerarik izan behar zen neurriko infraes-

truktura antolatzeke. Azoka hasieran Andra Mariko eleizpe ikusgarrian jaio zen. Garai hartako agintarien iritziz, Adan bezala, egoki sortu baina jatorrizko pekatuan jausi ginen euskaltasunaren sagarra jateagatik eta Andra Mari eleizpeko paradisu hotz hartatik bota gintuzten merkatu plazara. Aingeru agintari haiek ez zutena sekula santan pentsatu kalte egitekotan bidali paradisuetik eta merkatu plazako infernu bero eta toki egokiagoa izan zela. Horrela bizi izan gara urte askotan, denontzako lekua izanik, negu hotzean giro beroa sortuz. Baina... bizia da den bezala eta azoka, familian gertatzen den bezala nagusitzen joan zen eta toki arazoak agertu ziren, aurre egiteko hasi ginen toki berriak bilakatzen, iraganbideak txikitzen... baina ezinezkoa zen denak azoka plazan sartzea eta horretarako pauso berri bat eman beharrean aurkitu izan gara, beste toki-etxe-gune bat aurkitzea. Karpa erraldoi bat izango dugu zerutzat, eta berak estaliko duen 3.300 metro karratuan antolatuko dugu gure euskal azoka, topagune... zahar-berri hau. Non? aurreten Durangoko pilotaleku atzean dagoen Berrioren aparkalekuan. Eta gero? seguraski Landako aldean, baina... hori ikusiko dugu, dena dela badakizu abenduan Durangora, neguko euskal kulturaren topagunera.

Jon Irazabal Agirre
GEREDIAGA ELKARTEA

KRITIKAK ETA
ERRESEINAK

Kritikak eta erreseinak

OTEIZA Jorge, *Filología vasca de nuestro indoeuropeo*. Pamiela Argit. Iruña, 1995.

Beti atsegin izan zaigu Jorge Oteizaren artegintza bero, bortitz eta kosmikoa. Bere eskulturen eredu sendo, biribiltsu, ahurtuak —hutsaren erroak bila nahiaz atonduak— begien ongarri iruditu zaizkigu; aldiz, garaikide zaizkigun beste artista batzuen lanak askoz hotz eta itelektualagotzat jotzen ditugu. Oteizaren mundu uholdetsuan iruditeria da nagusi, beti izadiak eskaintzen dizkigun formatetik hurbil. Arantzazuko apostoluen huskune obaldu, izur, torturatuek esanahi bikaina dute gaur egun —nahiz arte ulertezina gertatu maiz—.

Oteizak *Quosque tandem...* delakoan eskainiriko estetika-asmoak fruitu bikainak eman ditu han-hemen, logosaren esparrutik harantz, estetikaren hesiak adimenarenak baino zabalagoak izaki... Harriaren soinean Oteizak eginiko forma obalduak eta ahurtuak —hutsaren ildotan eginiko kurbatura zuloduna— atsegin zaizkigu.

Kasu honetan, ordea, gure eskultore nagusi eta prolificoa euskal linguistikara igaro zaigu, nortasun estetikoaren erro ezkutuak euskara indoeuoparrean bilatu nahiaz. Asmoa, ezin ukatu, sugerentea da, baina baita ausarta ere, euskal erroen ezagumena hain urria izanik. Noski, gure Oteiza euskal hiztegiaren altxor aintzinakoen atzetik —erroak bila eta bila— dakusgu.... Erro zaharrenak hain zuzen!

Bere begi-bistatik igaro dira Larramendi, Azkue, Mitxelena, Corominas gisako autoreen hiztegi eta etimologi-iritziak. Eta, maiz, tamalez, ausardikeria infinitoz arbuiatu ditu —gehienetan, bere iritziaren zergatiak luzatu gabe—. Euskararen inguruko misterioaren aitzinean —arbitrari-tate etimologiko gaitzenak areagotuz— Oteizaren teoriak datozkigu.

Autorearen asmo nagusia gure hiztegiaren erro aintzinakoenak atzematea delarik, hots,

preindoeuroparra eta indoeuroparra sakontzea, estetikaren argimutil gisa txokanteak eta ausartak iruditzen zaizkigun eskultorearen eskemategi etimologiko batzuk, gure hizkuntzan bi mila urte (latin hitzetan) edo eta zazpirehun edo bostehun urte ere ez duen hitz zenbait indoeuropartzat jotzen baitu. Gure asmoa, bada, ez da Oteizaren teoria estetikoa hankaz gora botatzea, ezta ere bere etimologia indoeuropeo guztiak arbuizatzea, baizik eta bere nomenklator linguistikoan preindoeuropartzat duen termino zenbaiten berantasun latinoa edo erromanikoa azpimarratzea.

Jakina da euskal hiztegiaren menderakizuna latina eta inguruko hizkuntza erromanikoekiko, benetan, itzela izan dela; behar bada, euskal lexiko arkaikoan lau hitzetatik bi t'erdi inguru, jatorriz, latino-erromanikoa dugu (hots, latinetik edo erromaniar hizkuntzetatik —zehazki gaztelera zaharra, frantsesa, gaskoina, aragonesa, nafar erromantzetik datorrena—)... Oteizak ez bide du kontutan ukan errealitate linguistiko ukaezin hori, eta erro oso berant batzuetatik teoria preindoeuroparrak eraiki ditu ausarki.

Hizkuntzalarientzat ezaguna da latinetik datozen mailebuetan bi aro ditugula; bat zaharragoa belare zaharrei atxikia, adibidez, *legem* > *lege*, *pacem* > *bake* ka-

suetan ematen dena, eta bestea berantagoa, maiz, eliz-liturgiari lotua, lat. *crucem* > *gurutze* kasua adibidez —asibilazioa kontutan izanik—. Geroago dator hainbat eta hainbat mailegu gaskoin (batez ere, iparraldeko euskalkietakoak, mila urte izatera ere iristen ez direnak) *mirail/miralh*, *arbuaitu/arbuià* (lat. *repudiare*), *kadira* /*kadère* gisakoak, eta beste hainbat mailegu frantses zahar eta moderno (*montrea*, *langerra*), gaztelaniarrak ere (*tamalez*, *ados*, *patrika*, *almaiza* gisa) ahanzi gabe.

Egitate etimologiko hori eza-gutu —eta onartu gabe— kontu handiagoz ibili behar da teoria estetikoak corpus lexikal batetik eraikitzerakoan.

Oteizaren mundu estetikoak, besteen artean, *Ketari* (Getari orde), *biluts*, *sen*, *arratoi* hitzetara hedatzen zaigu, eta atzizkiei dagokienez *-era* erromanikora beste eragozpen etimologiko batzuen ondoan (*euskerā* / *esku-era* kasuan). Hitz horiei hamasei, hamahiru, hamar mila urteko tradizioa gure hizkuntzaren corpusean egotzi nahia astakeria deritzaigu, inolaz justifikatzen ez den ausarkeria linguistikoa —baldin eta teoria horiek sostengatzeko argudio linguistiko sendoagoak ematen ez badira—.

Azter dezagun hitz horien jatorriari buruz zerbait. *Sen* hitza (Oteizak *zezenarekin* lotzen due-

na) euskarara —linguista serio gehienen aburuan— latineko *sensum* delakotik datorkigu; beraz, *sesum*-ek gurean bi irtenbide eduki ditu, bat zaharragoa, hots, *zentzu* delakoa aurre-dortsaleaz hasieran —bigarren silaba galdu gabe—, eta bestea *sen*, gaskoinaren bitartez, katalanerazko *seny*-ren hurbilekoa. Dударik gabe, *sen* terminoa —instinto, sentido-aren esanahiaz— jatorriz erromanikoa dugu, hau da, beranta, eta *zentzu*, berriz, latinoa. Bai bata, bai bestea, ez daitezke inolaz preindoeuropar aro bati atxiki, oso berantak direlako. *Biluts* —desnudo— kasuan bestainbeste; lehen osagaia erromanikoa da —edota gehienez latinoa—, latineko *vilum* —gaztelaniaz *vello*— kontutan edukirik. *Biluts*, *biluzik*, *biluzkorri*, *bilutsean* latin-erromanikoak ditugu lehen osagaiari dagozkionez, eta edozein interpretapen etimologiko hortik kanpo onartezina da. -*Huts* osagaia, aldiz, ez da latinoa ez eta erromanikoa, baina hitza bere hartan, hots, *biluts* gisa, ez dugu indoeuropartzat jotzen aroari dagokionez (gehienera bi bat mila urteko hitza izan daiteke, eta ez hogeï, hamaseï, hamar mila urtetatik urrunekoa). *Arratoi* hitza ere mailegu erromanikoa dugu, hots, gaztelaniarra; apenas zalantzan ezar daitekeenik alboko *ratón* kontutan izanik, gurean dardarkari aurretiko protetika nabarmen duelarik (lat.rotam

> *errot*, *ropa* > *arropa*, *rosa* > *arroso*). Hori guztia ukatzea —beste argudiorik eman gabe— arbitrariedade gaitza da, nahiz ildo zaharragoa ere ukan, ausaz, onomatopeikoa. Corominasek dioenez; gurera, ordea, arto erromaniko berantean sartu bide da —horren lekuko protetika delarik; *arratoi*-aren kasuan ARRA- errotik teorizazio estetikoak eraikitzea arriskutsua gertatzen da; estetika bera bezala, euskal linguistika ere gauza serioa da, alajaina. Ezin da onartu estetika —edo alde poetikoa— linguistikaren esparruan hain ausarki sartu nahia argudio bortitzagoak eskaintzen ez badira, behintzat. *Arbola* terminoari ere, bestalde, erro indoeuropeoak —besterik gabe— egoztea sospetxosoa deritzaigu, *arbola* mailebu beranta baitugu *zuhaitz/zugatz/zuhatz* endogenoaren alboan.

Bestalde ARR- erroaren ildo sendotzeko gure *ar-kume* (jatorriz *ardi/art*, gehi (*k*)*ume* konposatuekin) AR-TE eta ARTE-MISA grekoarekin lotzea irudikazio hutsa da. Badirudi bide horretatik —silaben etendura, mozqueta eta gisakoen bitartez— Astarloa, Hervás —eta Larramendi beraren— apriorismo lexikaletan berlerratzen garela, baina euskal lexikoaren erroak gaur egun orain hirurehun bat urte baino hobeki ezagutzen ditugu, gutienez, aro historikoari dagokionez—. *Getari*

toponimoa "atalaya donde se hacen señas con humos" (Larra-mendik) erro etimologikoz gaskoina dugu Gavelen ildoa jarraiki, hots, *goait*, *guetari* "vigía" delakoaren arrastokoa, eta *Geta-ri* toponimoa *Ketari* gisa interpretatzea ez funtsatua da. *Arteme* terminoan —eme —fémina, hembra— osagaia —etimologista batzuen iritzian— gaskoinerazko *hemme*, *femna* naparrera, heme probentzalaren erlazioan dago, eta, beraz, aro indoeuropar bate-tik oso urrun...

Utziko al dik Oteiza —artista handiak— gurean ere badela *Diccionario Etimológico Vasco* bat gogoratzen, *ASJU* aldizkaria argitaratzen ari dena, eta latinari eta erromanikoari dagokionez guk gerok 1982 urtean *Latina eta erromanikoaren eragina euskal lexikoan* tesi doktora argitaratu genuela, bertan teoria anitz pila-tuz aipaturiko hitzez.

Gu hemen hitz problemati-koetara mugatu gara, horien oi-narrietan ez baita zilegi estetika indoeuroparrik eraikitzea, aldi berantagoen testigu direlakó. Noski, ez dut deus ere esaten beste hitz askoz, ARTE (lat.*ars-artis*-ekin nekez lot daitekeena), BEAR, ESKARI, ATEAN, AN,

ARRO delakoez. Dena den, *arra-te* —puerta rústica— terminoan *arr(i)* —piedra— eta *ate* —puer-ta— ditugu osagai ukaezinak, Azkueren etimologia baztertzea gehiegitxo iruditzen zaigula; jaki-na denez, *arri* hitzak konposake-ran, etengabe, *ar-* formula har-tzen du *arbel* —piedra negra, pi-zarra—, *arkaitz* —roca, piedra grande (arri/gaitz), *arroin*, *arlan-du*, *arlosa* kausetan bezala. Au-rretiagoko ARR- —hueco-madre del cielo— erro posible batek ez du ukatzen, zinez, Azkueren eti-mologia.

Ezin diogu uka Oteiza handia-ri urtetan ongi irabaziriko artista-ospea, baina bere teorizazio es-tetikoak —etimologietan— galga eta hesi hertsia goak behar li-tuzke, iturri desberdinetako ter-minoekin baikabiltza.

Hasieran esaten genuenez, Oteizaren estetika —halako su-gestioz harrira eramana— oso atsegina zaigu, bere lerro beroak maite ditugu(baita bere gune edo espazio ahurtuaren —hutsaren— geografia bilutsa ere); hemen, ordea, irakurleak ikusiko duenez, auzia beste bat da, etimologia la-tino-erromanikoen ildotik... Ba-koitzari berea.

Luis Mari Mujika

IZTUETA Juan Ignazio, *Vocabulario de vascuence*. Iztueta Fundazioa, Zaldibia, 1996.

Pozgarria zaigu Iztueta Fundazioak emaitza berri bat eskaini digula azaltzea. Oraingo honetan zaldibitar autorearen eskuizkribu bat —Patri Urkizuren ardura-pean— gure hizkuntzaren kondairari atxikia. *Vocabulario de vascuence* delakoa Euskal Herrian hain tradizio handia duen hiztegegintza hedatzera dator. Beti izan da euskalduna hiztegi eta etimologiaren zale —kasik neurosiaraino—; maiz, hizkuntza biziaren ardurarik ez duen *vaskoa* ere genealogiari loturiko etimoe-tan galdu da gure artean, eta hiztegegintza, nolabait, hurbiletik ibili da joera horietan. Kasu honetan, ordea, hauts-zokotatik ateratako esku-izkribua XIX mende hasierakoa -1832 urteko originala- dugu, eta poztekoa da. Artean, noski, baziren euskal hiztegiak, baina gehienak gerora etorriko ziren.

Iztueta zaldibitarra ezaguna dugu, batez ere, dantzei eta Gipuzkoako kondairari atxikitako idazkiei esker. Iztueta hiztegegilea, berriz, ez zitzaigun ezaguna, eta orain, Iztueta Fundazioari esker, idazlearen alderdi hori ere hurbilagoa gertatuko zaigu. Behar bada, lehendik ere, Iztuetarengan jarrera lexikal —garbizale eta orekagabeak— izan dira zalantzarrienak, Printze Bonaparte, Uribe eta Villasanteren

iritziak tarteko daudela. Dena den, jarrera gaitzesle hori, batzuetan, Iztueta gizonarekiko prebentzioa da, areriorik aski ukan baitzuen bere bizitzan. Askoek seinlatu dute Iztuetaren lexikoak —hiztegi formaletik— ukan bide duen Larramendirekiko makurrera, garbizalekeria eta arbitrariedade lexikala kontutan izanik. Aita Villasantek, adibidez, *Historia de la literatura vasca*-n hau dio: "Como escritor vasco, Iztueta ha sido bastante discutido. Ya dijimos que al P. Zabala no le merecía buen concepto su libro sobre las danzas. También el príncipe Bonaparte tenía en baja estima el vascuence de Iztueta". Frantziskotarraren aitzinetik, gaitzagoa oraindik Uriartek Printzeari gutun batean hustutzen diona: "Convengo también con S.A. en que el bascuence de Iztueta es afectado y malo, y que como dice muy bien S.A., debemos precavernos de él como de *lupuac*. Pero creo que no todos los términos sean malos..." (Ikus BAP X (1954) 2y or.).

Iritzi hauek ikusita, prebentzios etor gindezke argitara berria den eskuizkribura, nahiz Uriatek ez ezagutu, seguraski, oraindik zaldibitarren hiztegia. Hala izanik ere, erreseinaren amaieran nabarmenduko dugunez, Iztuetaren *Vocabulario de*

vascuence delakoa oso baliagarri izanzen zaigu gaurko euskaldunontzat XIX mendeko hiztegi gintza ulertzeko, eta Larramendiren eragina ere hobeto kokatzeko.

Iztuetaren eskuizkribu berria argitaratuta, aipagarri egiten zaizkigu hurrengoak:

- 1) Hiztegiak garai hartan espero ez zitekeen zabaltasuna isladatzen digu, zaldibitarrak ihes egiten baitu hitzak biltzerakoan gipuzkeratik, edo eta goierriko sub-euskalkitik, bere lexiko-emaizta nabarmenki bizkaierara, eta apalkiago lapurterara ere lerratzen dela. Bizkaieraren lekuko dira bere hiztegian, besteen artean, *baga* (gabe), *emon*, *itxi* (utzi), *ishiokia*, *arridu*, *amatadu*, *urten*, *okasiñoa* —eta hitzei atxikitako hainbat adibide eta esaera zehatz—. Lapurteraren baratzekoak dira, besteen artean, *arrenkura*, *mezpreza*, *arbuia*, *lanturu*, *palakua*.
- 2) Iztuetak hitz gehienak kasu mugatuan ematen dizkigu, gaur egungo hiztegietan ez bezala, hots, *sorra*, *zorigatxa*, *astiuneA*.
- 3) Maiz, partizipioa eratorpenean eta konposakeran erori gabe azaltzen zaigu —nolabaiteko bizkaieraren tradizio bat jarraituz, Fr.Bartolomenen *sinisTUkizunak*, adibidez, gogoratuz—. Bide horretatik *sinisTUtea*, *aurtorTUtea*, *arrin-*

DUtea, *askaTutasunak*, *erortasunak*.

- 4) Bizkaieraren kutsua, orobat, nabarmen bokalearteko oklusiba ozenen euspenean (ñabardura fonetiko hori erromanikoa ere bada, gaztelaniari dagokionez, behintzat, *amaDo* (eta ez *amaTo*, euskaraz *maitaTu*). Ildo horretatik *amataDu*, *arriDu* (*arritu*), *arriDutea*.
- 5) -EA emaitza AA geminazio kasuetan —EA goierri oso ohikoa da. Hiztegian *esake-rea*, *errierte*a (gazt.*reyerta*-tik euskal protetikaz), *eroskerea*, *sorbaldea*, etabar. Irtenbide hau egokia gertatzen da hitz batek *a* organikoa noiz duen jakiteko.
- 6) Hiztegian, bestalde, nabaria hozkarien erorketa Zaldibiko subeuskalkiaren ildotik (*triskau* (triskatu), *egintau* (egin-datu)).

Hiztegia hurbilagotik ikusita, Larramendiren jarrera arbitrarioak *-le/tzaille*, *di*, *-ari* atzizkien kasuetan; orobat, eratorpenaren lege batzuen ezagupen eskasa. Konposakeran, aldiz, Iztuetak, gehienetan, ildo tradizionalak eta ziurrak darabiltza, goran aipaturiko partizipioaren presentzia al-bora utziririk. Adibidez, *ogi*-ren osagaietan gogoratzen digu konposakeran *ot*- formula azaltzen dela *otaza*, *othuruntza* kasuetan; antzeko bidea begi/ betkasuan (*bekaitz*, *betzulo*).

Atzizkietan, bada, puntu pro-
blematikoak lirateke, besteen ar-
tean, hurrengoak:

- 1) *-Le/-Tzaile*-ren dantza (*esan-
tzaile* esale orde).z)
- 2) *-Di* kolektiboaren presentzia
(*odolgirodi* (cruel) fantasma-
gorikoa, gerora sorturiko
Euzkadi, *gaztediren* ildotik
(Larramendiren arrasto naba-
riaz).
- 3) *-Ari,-le,-gille,-tzaile*-en arteko
lerradura erro bat berari
eranstea (*garailari/garaile*,
eta Larramendik *laztangi-
lea/laztan emaillea /laztanaria*;
*kondenaria/kondenataria/kon-
denatzallea*).
- 4) *-Kida* larramendianoaren pre-
sentsia: *beekidatu*, *ezezki-
datu*, *naskidatu*.
- 5) *-Dea* atzizkiak, orobat, Larra-
mendiren *jakindea* delakoa
gogoratzen digu: *dardadea*,
gogotea, *bainandea* (condi-
ción, *bainan* —pero—, gehi -
dea atzizkitik). Dena den, gi-
puzkeraz, bada tradizio han-
dia *-dade* atzizki erromani-
koaz, *auldade* eta *zaharda-
de*-ren gisakoa (*debilidad*,
ancianidad hitzen bidetik).

Aurrizkien ordainak ematera-
koan ere Larramendiren arrastoa
des-, *re-*, *im/in-*, *con-*, *pre-*
kasuetan. Orokorrean, lztueta La-
rramendi baino askoz zuhurra-
goa digu erdal aurrizkien ordai-
nen erabilpenean. Bestetan, al-

boko bideak hartzen ditu. Hona
aurrizkidun kasu zenbait:

- 1) *Des-* *deslaitu*, *dearazotu*
(azken hau ere Larramendi-
rengan), *ber-/bir-* (*birloratu*,
berretura, *-kide/kidatu* (eze-
kidatu, naskidatu); *im-in*, *des-*
kasu gehienetan *-ez*, *-eza*,
ge- formuletara jotzen du (*in-
cómodo*, adibidez, *ez-era*
da), *galagetu*, *itsugea*, eta-
bar. Irakurleak jakin beza
des- kasuan Larramendik
sekulako garadura eskaintzen
duela bere hiztegi handian:
deslaitu (lztuetak ere bai),
desainguratu, *desmututu*, *de-
sedoski*, *desibili*, *desontzatu*
(desaprobar), *desgosartu*
(desprivar), *desikasi*. Eta *-ge/
des-* elementuez *katege-
tu/deskateztu*, *desloitu/loiget*,
ezurgetu/desezurtu, *itsaske-
tu/desitsastu* bikoizturak. Esan
dugunez, lztuetak bide hauek
Larramendik baino zuhurkia-
go erabiltzen ditu. Dena den,
kontutan izan bere hiztegiak
ez duela Larramendiren he-
dadurarik, eta, ondorioz, au-
rrizki erromaniko anitzen or-
dainik ez digu anizetan
eskaintzen.

Hiztegiaren alderik deitoraga-
rriena, behar bada, bere zirkun-
lokiok edo esaera lexikalak dira.
Maiz, idazleak hitz zehatz bati
esakun eta adibide hutsak erans-
ten dizkio, edo eta hitzaren defi-
nizio edo esplikazio huts izan
bide diren hitz-itzulunguruak

ematen. Bide hori, noski, ez da batere itxurazkoa hiztegi batean azpitik daraman nasaikeriagatik. Honela, *injusticia* hitza “zuzen ez dabilen gauza egitea” delakoaz ordezkutzen du. *Ignorancia* kasuan “jakin ez onetan” damaigu, *cosecha* kasuan “gari barrietan”, *ojeriza* ezagunaren kasuan, berriz, “deungaro gura deust” esaera (tradizioko *bekaizkeria*, *bekaitza*, *bekaizgoa* alboratu zitza).

Fonetikari dagokionez, zailantza afrikarien usadioan, hitz barnean *zorrotztasuna* eta *utskeri* gisakoak eskainiz. Gehiengotan, ordea, lege fonetikoak ongi betetzen ditu autoreak. Aldiz, afrikaziorik gabe *enzun* eta *enzukia* gisakoak luzatzen dizkigu.

Beste alderdi anitz azter daitenke hiztegian. Hala ere, hasieran adierazten genuenez, Iztuetaren hiztegian present tradizioa, batez ere, herriaren ahotik jasoriko hitz-multzoa zintzotasunez eskuizkribura ekartzean.

Akatsak akats, Iztuetaren hiztegia XIX. mendeko hiztegi-gintzaren lekuko berria dugu, beste euskalkietarako irteeraz, konposakerazko lege fonetiko gehien menderakizunaz, eta, batez ere, euskal lexikoaren adierazpen nabarraz.

Iztueta Fundazioak har bezala, bada, gure zorionik beroena P.Urkizuren ardurapean beste altxor bat apaletako zokoetatik argitara atera digulako.

Luis Mari Mujika

IRIGARAY J.An., *Urdinkara*. Pamiela Argit., Iruñea, 1995.

Jose Anjel Irigarayren sena poetikoa ezaguna zaigu lehenik ere, besteen artean, bere *Bizi minaren olerkian* gogoan dugula. Beti dario Irigarayren poesiari halako sormen leun, malgua, izadiaren hatsetan igurtzi eta girotua, euskal tradizioaren urratsetatik aski hurbil —poesi-hatsa solte—.

Urdinkara poemategian present —azpiko ur-lats isila baiditza— maitasuna, izatea/ez izatearen antitesia, oroitzapenen samina eta etsipena, hegazti eta

ortze sakonaren hegada uni-bertsalen oihartzunak halako mintzo estilizatu sotilean —eta astitsuan— emanak...

Bere poesian sinbolismoa eta erritmoa nagusi, olde mikatzen kresal-kerua ere, noiz-noiz, falta gabe. Sinbolo nabarmenetan aipagarri *itsasoa*, *ortzea*, *hegaztiak* (txori urdina, antxeta...), eta kolore *urdinaren* nagusitasuna. Honelakoa da itsasoaren presentzia bere poemetan: “*Itsasoa gora eta behera / ametsak laztantzen*

desiraren hegian", "Senditzen naiz itsaso/ itsasoa, bai, zurekin,/aldiz ttipi, handi/ bestetan bare, aserre, maitekor, beldurgarri ...". (sei epiteto pilatuta hemen, poemaren alde formalaren alde-tik). Garbiago oraindik hurrengoan (poema osoa olde poetikoan bilduz): "Itsas hegian bizi/ penetan hil/oroimen osoa minenez/itsasoa naizena/amets dagit". Eta hegaztiak itsasoaren osagarri bezala, batez ere, antxeten kasuan (beti urdinari atxikita): "Zubiaren erdian / oroitza-penaren ur zikinak itsasoratzen.../antxeta aidean /lirain urdinkaran.../ eta antxeta beti jostan/ muga ororen gainean...". Txoria ere urdina da, noski ("Txori urdina noizbait ere /hurbilduko delakoan hegaka...", "Eta txori urdina gureganat zen hurrandu ekialdetik / hegaz itsaso eta oihanen gain-di").

Otzearen oihartzunak, berriz, giza etsipen, maita-arazo eta samin guztien gaindi azaltzen dira: "...Eta munduan barnako izarrak oro berdin/ iduzkia bera, ilargia betiko sorgin...", "izartegia aterbe, artizarra gogoan/ mende-balderako lehian / eki-hegoaldeak tirriatua...". Eta elementu elemental, kosmiko guzti horien erdian, hain zuzen, *amodioaren* gurpila bere lilura, xarma, etsipen eta gainbeheraz. Poemaren barnean konstante bat bera, kontraesan existentzialetan gaztaroa eta urte ihesak oroituz, eta baita ere herioa, bakardadea eta eza

—ametsak ahantzi gabe—. Samina, orobat, present poetaren mintzo sinbolikoan "...Adarrak sobera inausirik/ eta dena erbail, hits, motz, hilun, lazgarri geratu" (hemen ere bost epiteto pilatuta), "Mikaztasunaren samina/ asekaiztasunaren sua /sorreriaren azantza/oinazearen mina/ itolarritasunaren herstura...". Eta zolaren oinetan herioaren susmoa eta presentzia, nahiz beragandik ihes egin izan nahi ("Herioari beti ihes/ minberatasunean hegaka...").

Goian aipatu dugunez, *urdina* da liburuan idazlearentzat kolore maiteena. Urdina da, ortzea eta itsasoa ezezik, hegaztien hegada, txorien abiada, eta urdina, logikoki, poemarioaren titulu bera, hots, *Urdinkara*, urdinerantz doan lehia estoiko gisa. "Itsasoren urdinean murgil/ oihanaren beltzean idoro...", "Isiltasun urdina datzanari buruz...", "Azken hatsetan/ kean barna txori urdina hurrandu hegaka/ mokoan lilia", "Antxeta aidean/ lirain urdinkaran".

Irigarayren poemategi honetan aipagarri baliapide literario zenbait; honela, erritmo zalu eta leunen ondoan, perpausa luze-kateatuen isatsa, euskal tradizioan erroturiko mintzo poetikoa, eta, batez ere, kera sotil estilizatuak —kasik abstraizanteak— hainbat periodotan aditz flexionatuen haritik ihes egiten dutenak. Halako zentzu poetiko abstratua nabarmen, maiz, komak eta beste ikurrak jaten baititu,

perpaus poetikoari transposizio jasoago egotziz.

Irigarayren poemetan euskal tradizioa ere present. Hala nola, Jondone gaueko erritoen oihartzuna, ihauteriko pertsonaia nagusi diren Ziripot eta Miel Otxin, eta, bestalde, eguzkilore eta kantinela herrikoien giroa... (*"Jaundone Joaneseke gaua/ ekainburuko ilargi betea /su zahar, ur berria"*). Sinbolismo hori alde askotara hedatzen da. Mintzo poetiko bera nabari hurrengoetan zapo- rez eta magiaz eternitatea edo betiraundearen gisako kontzeptu abstraktu batez ari delarik: *"Oi eternitate zapo- rez bizitzaren magiaz zipristindu uneak..."*, *"Airean lilluragarri tronpeta..., dena lainoz zipristindua..."* (hemen *sinesesia* bat entzumena eta ukimena elkar-nahastekatuz), eta gero erritmo astitsu eta luzeak metafora lortuetan bilbatuta... Periodoak luze ematen dira, poetak, maiz, parentesietara —etendura isilekoetara— jotzen baitu, elementu fokalak beste perpausen espiralean bilduz (adibidez, *"—belagian eder, ederrago gizakiaren desiran—"* periodo nagusi baten erdian erantsiz); bestainbeste *"—urdina urdinago /nasaia- go zuria, gorria, beltza—"* idaztean, gidoi artean ahokaturaz, guztia espiralean doan lerrakuntza poetiko baten ildoan...

Irudiak sortzeko unean askotan elementu botanikoak, erromeroa (erranberoa) fagoa, izpillikua, zuhaitz lerdena, besteen artean,

azaltzen dira (*"Bai antxeta, bai.../ izpliguago, fagoago/ naiz sendi —hemen hegazti baten begetalizazioa Irigaray poetak—..."*, *"Egunen batean, alta, hondartza hartarat/ artez, izpliguz eta erranberoz jauntzi..."*).

Beste baliapide literarioa, poesiaren ildo tematikoari lotua, antitesiarena da. Oso maiz jotzen du errekurso horretara (miseria/osasuna, bizia/herioa, zuria/beltza, izatea/eza gisakoak nabarmen direla). *"Izan/ez izanaren muga baino harataragoan, /ez atzokoari kateztaturik /ez biharko liluran..., /dena da berez esistitzen /ez izaten..., /bizia ez da galtzen atzotik biharrerat /oraina da beti.../energia lizunez beteriko hutsa"*. Egin kasu poema honen gunean, soilik, *izan/ez izan, atzo/bihar, esistitzen/ ez izaten, beteriko/hutsa* delako antitesiak atzematen daitezkeela. "Nire ametsean" poeman ere baliapide bera *urrun/ gertuak, dakit/badakit, poza/ mina, egiten/ez egiten, deusik ez/ororen delakoetan ("Ametsez eta oroitzape- nez egiten/ ez egiten, /niketz, deusik ez dut iguriki, naiz ororen desiran..."*).

Estiloari dagokionez, goian esan dugunez, poemategian aipagarrien idazlearen mintzo poetiko estilizatu, itzurria. Kera abstraitzante edo jaso bat lortzeko poeta, sarritan, aditzen elipsira, —bereziki aditz flexionatuak ekonomizatzeraz jotzen du, ondorioz perpausetan halako aire sotila

bereganatzen duelarik. Esan dai-teke, poetak sustantibo, epiteto eta perpausen multzora —pilake-tara— jotzen duela, poesiari hain egokia zaion kera ihesi-arin bat egotziz. Hurrengo perpausuan *bederatzi* sustantibo aditz bakar batez josita azaltzen dira, denak segidan, kate soltean... “*Biziaren muin isila, hatsa / izan/ez izanaren funtsa, haren taupada, errit-moa/ dantza, elea, musika /lurra-ren hizkuntza da...*”. *Da* aditzak lotzen du dena, andana poetikoa bertan abstraktuagoa bilakatuz. Ondorengoan ere antzeko fenomeno a zazpi lerrotan aditz jokatu bakar bat ere topatzen ez dela (soilik, bi aditz ez-flexionatu, *izanki* eta *bizirik*). “*Hats lizuna baizik ez izanki / gainerako zol-daz/ aldiz eder/ aldiz gatibaturik, /haize, ur, izar, lur/zuhaitz, alimale, gizaki /orok bat isiltasunean*

bizirik”. Seinalatzekoa, orobat, hemen zazpi sustantiboen pila-keta bitxia... Irigaray askotan jotzen du multzo horietara, aditzetatik ihes eginez...

Hizkuntza standarraren alde-tik poetak, batzuetan, ez ditu kontutan edukitzen lexiko batua-ren zertzeladak —*erronbero, ali-male, xarduki* hitzetan bezala—; agian, idazleak poemari hurbila-go zaion euskalkiaren berotasu-na erantsi nahi dio, edo eta axo-lakaberiazko emaitza da...

Urdinkara poemategia euskal poesiak azken aldian daraman ildo esperimetalistatik aparte dago; uharte gozoko gunea diru-di, gaurkotasunean errotua, eta konstante existentzial sinbolikoen ardatzari atxikia. Irakurleak badu bertan zer dastatu, zer miretsi.

Luis Mari Mujika

ARANA LUZURIAGA, AITOR, *Ipuin ilunak*, R&B, Donostia, 1995, 155 orri.

Idazleak argitaraturiko au-rreko liburua “Ipuin lizunek” osatzen bazuten, oraingoak “Ipuin ilunak” biltzen ditu. Izen-buruak dioen moduan, bertan hainbat istorio ilun, sineskaitz, beldurgarri, bitxi topa ditzakegu. Guztira hamar ipuin, zeinetan era guztietako giza sentimen-duak azaltzen diren: maitasuna, mendekua, gorrotoa, heriotzaren beldurra... Denek dute amanko-

muneko lotura bat; izuikara sor-tzeko nahia, hain zuzen. Batzuek besteek baino hobe lor-tzen dute helburua. Dena den, hori nor-mala da, ze halako bildumetan beti egon ohi dira hobeak diren istorioak.

Ipuin batzuekin, beldurra sen-titzeaz gain, nazka sentitzen da bertan deskribatutako gertakizun krudelekin. Beste batzuetan, be-rriz, tristura eta samurtasuna be-

reziki; hala gertatzen da maitasuna gai nagusitzat duten bi ipuinekin, hots, "Izpiritua" eta "Gauaren alabaren maitalea" delakoekin.

Euskal mitologiak ere badu bere lekutxo bat bilduma honetan. Nork ez ditu basajaunen istorioak ezagutzen? Aranak haietako istorio bat hartu eta eguneratu du, oso eskenatoki bitxi batean; Nafarroa eta Aragoa artean dauden Bardeetan, alegia.

Ipuinak ona izateko irakurlea harrapatu behar du hasiera-hasieratik, interes eta jakinmina piztuz, suspentsea sortuz, eta ahal bada, espero ez den amaiera bat eskainiz. Hala gertatzen da "Errepideko bihurtzea" ipuinean. Bertan askok ezagutzen dugun istorioa kontatzen ari zai-gulakoaren sentsazioa dugu, baina guk uste dugun amaiera guztiz bestelakoa gertatzen da. Zer ote? Berdin gertatzen da "Berpizkundea" deituriko ipuina-ekin; banpiroei buruzko istorioan amaiera ez da hasieran ematen zuen bezain argi suertatuko. Zientzia-fikzioa ere jorratzen du idazleak ekologismoz beteriko "Pixka bat gorago" ipuinean.

Baina, ipuin-bilduman giza barne-dimentsioari loturiko istorioak dira nagusi, giza sentimenduak sineskaitz eta beldurgarri diren hainbat osagaiekin. Alderdi horiek oso nabariak dira "Osin beltza" izeneko ipuinean, esate baterako. Bertan infernu antzeko toki baten deskribapen zehatza egiten zaigu. Beldurra eta izuikarra sortzen duten elementu guzti hauek eguneroko bizitzan txertatzen ditu, gure bizitza une motz batean zeharo aldatzea iritsi daitekeela.

Ipuinen laburtasunaren ondorioz pertsonaiak ez dira sakonki deskribatzen, funtsezko ezaugarrietara mugatuz, soilik. Ipuin batean komeni da dena garrantzitsua izatea, irakurlea asper ez dadin. "Ipuin ilun" hauekin ez gara, gehienbat, aspertuko, nahiz batzuk besteak baino ilun eta biribilagoak izan. Ez da segida batean irakurtzeko liburua; harremanik gabeko istorioak direnez, askatasuna dago alde horretatik. Irakurleak noizbait une ilun, sineskaitz eta iragarriak pasatzeko asmoa badu baditu hemen hamar aukera.

Nerea M. Aranda

SAIZARBITORIA, Ramon: *Hamaika pauso* (elaberria). Erein, Donostia, 1995, 446 or.

Ez dezala pentsa Irakurleak hamaika pausotan irakurriko duenik Ramon Saizarbitoriaren *Hamaika pauso* elaberria: idazleak hamaika buruhausteri aurre egin behar izan badio erabat konplexua den literatur-lan bat sortzeko, zilegi da oso (irakurlearen eta idazlearen arteko kidetasun edo konplizitatearen ohiko topikoa omen) irakurleari beste hainbeste (hamaika neke alegia) eskatzea.

Izan ere, Saizarbitoriaren lanetan adierazgarriak aipatzekoan, egituraz mintzo beharko genuke. "Nouveau roman" korrontearen jarraitzaile fidela, idazlearen lumatik ateratzen direnak narrazioan kontaktzen den abenturan baino, gehiago zentratzen dira narratzearen abenturan. Autoreak berak jakinarazten du *Hamaika pauso* nobelaren lehenengo atalean: "Gehiago interesatzen zen narrazioaren egituraz, kontaktaren xehetasunez baino" (27. or.).

Ez da harrizkoa, bada, azken bi hamarkadetan ezer argitaratu ez duen autorearen literatur-lan honetan ere —eta mamia polemikoa gerta daitekeen arren— egiturak irabaztea, eta protagonismo guztia (irakurlearen arreta barne) bereganatzea.

"Momentu orok du lehenago bat eta, gauzak hasieratik kon-

tatzeko ahalegina alferrikakoa denez, zilegi da historiari edozein pasartetik ekitea" (7. or.).

Hauxe aitortzen du idazleak liburuaren hasieran, eta hauxe ondoriozta dezake edozein irakurlek; era berean, alferrikakoa da *Hamaika pauso* lehendabizikoan eta inolako arazorik gabe ulertuko duela sinestea. Gertakizunak bata bestearekin josten dituen arreta handiaz gain, kontakizunaren ardatza den Daniel Zabalegiren fusilaketaren eta fusilaketa hori girotzen duten faktoreen berri edukitzea ere beharrezkoa da istorioaren nondik-norakoei ganoraz heldu ahal izateko.

Hori bide dela, ez da nahikoa pertsonaia nagusia Iñaki Abaitua dela konprobatzea; ezta liburua dexente ezkortzen eta ekintza nolabait moteltzen duen Abaitua jaunaren maisukeria edo pedanteriaz jabetzea ere. Horren guztiaren intuizioa somatzearekin batera, elaberriaren "eufemismotasun"-ez ohartu behar du irakurle trebeak: jakin badakigu eufemismo bat benetako adieran belarrira gaizki joko lukeen hitz edo esamolde bat beste modu batez esatea dela; eta horixe bera da Saizarbitoriak zertu duena: benetan agitu zen gertaera batean oinarriturik —eta inori ezer "belarrira gaizki ez jotzearen"— bene-

tako izenak eta asmatutakoak nahastu ditu diktadura garaiko azkenengo urteen giroa eta horien ondorioak isladatu ahal izateko; "hain zapalduak eta hain libre izan ginen egun haien gomutaz" (76-77 oo.), *Hamaika pauson* autoreak iradokitzen duenez.

Esan bezala, egitura argumentoari gailentzen zaio: denboraren zeharkako jauziak eta antzeko egoerak nahastuz, Ramón Saizarbitoriak, hirugarren pertsona erabiliz eta xehetasun ugari eskainiz, Iñaki Abaituak (Ibon Sarasola izan daiteke) *Hamaika pauso* idazteko jarraitu duen prozesua ezagutarazten du; Iñaki Abaituak, halaber, Daniel Zabalegiren (Angel Otaegiren) bilakaeraren berri ematea izango du helburu, eta idazten ari den liburuaren ardatz.

Iñaki Abaitua pertsonaia pedantea, sistematikoa, ezkorra, oinazetua da; eta bere izaera honek kutsu berbera ematen dio elaberriari. Aski da, esaterako, heriotza eta agonia hitzak eta hauen inguruko gogoetak zenbaitetan azaltzen diren aintzakotzat hartzea; baita beste pertsonaia batek Abaituari egozten diona ere: "Zurea ez da hiltzeko ikara, bizitzekoa baizik". (163 or.).

Aipatzekoa da, bestalde, Iñaki Abaituaren identifikazioa berau

idazten ari den *Hamaika pauso*-ko Daniel Zabalegirenganako. Badirudi gertaeren ikerkuntzan zenbat eta gehiago zentratu eta sakondu, orduan eta nabarmenagoa egiten dela. Ez al da adierazgarria biek oinetakoekin hainbeste gora behera izatea? (Ez ahaztu behar-beharrezkoak direla pausoak ondo eman ahal izateko...).

Interesguneari erreparatuz, irakurleak *Hamaika pausoren* bigarrenengo erdian zentratzen duela aipatu behar da. Izan ere lehendabizikoa —edonori gehien kosta dakioeena— motelena, sakonena da, eta, akaso, idazleak gehien landu duena; bigarrenagoa, ordea, arinagoa (maitasunezko zein bestelako gertaera batzuk direla eta), baina, sormena aldetik, garrantzi gutxiena duena. Irakurleak bigarrenengo hau nahiago badu ere, lehendabizikoa eskertu behar du, bertan azaltzen baita, funtsean, Hamaika pauson ostentzen den hamaika mezua.

Esfortzuak esfortzu, eta pausoz pauso, egin beharra badago ere, merezi du begiak *Hamaika pausotik* paseatzen uztea: hain ordenatuta dagoen desordena gauzatzea gutxitan lortzen den paradoxa horietako bat baita.

Leticia Grandes Mateos

J. M. SUSPERREGI, *Hondarribiko monumentuak. XX. mendeko kronika.* 24 x 17 zm., 175 orr., 94 argazki eta 6 marrazki. Luma argitaletxea. Irun, 1996.

Liburu apaina, oso ondo aurkeztua eskaintzen digu Luma argitaletxeak. Lehen ere erakutsi zigun liburugintzaren doitasuna Luis de Urantzuren *Diccionario del Bidasoa* eta Nikolas Alzola Gerediagaren *Euskaraz, Irunen barrena* liburuekin. Bigarren hau EGAN aldizkari honen 1996-1 alearen 191-193. orrialdeetan aurkeztu nuen.

Argitaletxe honen asmoa da nonbait Bidasoa inguruko gaiak azaltzea eta bere ibili laburrean bikain erakusten ari da.

Oraingoan, egile den J. M. Susperregik erakusten digu herri bateko monumentuen inguruan zenbat ikasbide ditugun. Monumentua bera, bere soiltasunean gauza guti genuke, norik eta noren oroitzapenez eraikiak diren jakin ezik. Asmo ona izan du gainera bere obra Jose Luis Arbeilaizi eskaintzeaz, zeren inork baino hobeto ezagutzen bai ditu Hondarribiko historia eta bazterrak eta beti zerbait jakin nahi duenari laguntzeko prest aurkitu izan dugu.

Bi argitalpen izan ditu aldi berean, bata gazteleraz eta bestea euskaraz, bakoitzari gogozko zaionean irakur ahal izateko aukera eskainiz.

Egilea ezagutzen nuen eta zer asmo zerabilen ere banekien, baina liburua eskuratzean ohartu naiz lanaren balioaz. Esan bezala, monumentu soila ez da aski, honek berakin duen ingurua ezagutu ezik. Herriak oroimenez eraikiaren arrazoia eta pertsonai bakoitzaren izate, ekintza eta meritu oroitzapena eta egin zuen artista liburu baten bidez aurrean jartzen direnean, orduan ikuspegi berri bat azaltzen zaigu. Aldi berean eraikuntza hoiei hasiera eman zion alkate baten jokaera eta emaitzak bere herria edertzeari begira. Franzisko Sagartzazu alkate zenaren anbizioa, egileak dioenez, politikoaz eta arte mailako handikeriez jasotakoak omen. Baina, orain hor daude oroitzapenezko edergarriok, hark hasi zuena beste batzuk jarraituz.

Hamazortzi atalek osatzen dute liburua, beste horrenbeste monumentu aurkezten dituena. Nire begiz maiz ikusiarren, batzuk ezer guti adierazten zidaten, beste batzuk ez dakit zer arrazoigatik zeuden. Arte aldetik ordea, era desberdinez baliatzen nituen, batzuk aurkezten zuenagatik eta beste batzuk arte aldetik gogozkoago zitzaizkidalako. Baina hara hor nere ikustegia nola aldatzen den, liburuan

zehar, bakoitzaren zergatia eta aurkeztaratzen duenaren nortasuna ezagutzean.

Lehen biak ez dira monumetuen barnean jartzekoak, baina holako lan batean oso ondo datoz, bereziki hasieran jartzen duen San Markos gurutzeari. Orain baztertxo bat apaintzen duen gurutze hori monumentu bat baino ziurrago, nere uste apalean, hirietako irteeretan jartzen ziren horietako izango da, bidaletara abiatzen zirenek errezenen bat edo Aitaren egin zezaizten. Lehenago Lonja zaharrea kokatua omen zen eta horrek pentsarazten dit arrantzaleak itsasoratzean otoizteko izango zela. 1604. urtean eraikia omen eta hala izanen da zeren bere arte estiloa Pizkunde garaia azkenaldikoa bai da, jonikoa bere zutoi edo bordoin hildaskabihurtuaz.

Ondotik, 1925. urtean Hondarribian antolatu ziren Euskal Jaiak oroitzeko omen, zeren hura zelata arte erakusketa berezia jarri bai zen eta hor lehen aldiz agertu zen Jose Díaz Bueno eskultorea hautatuko bai zen monumentugintzarako.

Hiriaren zabalkunderako eman zituen ideiak eta laguntzagarriak, Jabier Ugarte Hiriko Semetzako izendatu zen eta lehengoaren bere oroitzapenean da.

Haurrak jolaskor erabiltzen duten lehoia, apaingarri soila

omen. Ez da gauza ziurra nork egin zuen baina uste da Sagar-tzazu bera ote zen egile, Kofradiako etxeak arku gainean duen San Pedro irudia bezala.

Artzapezpiku plazan Kristobal Rojas y Sandoval (1502-1580) zenaren irudia, 1927an alkate haren proposatu omen zuen, baina urte asko iraun zuen asmo hura burutzera arte. K. Rojas y Sandoval, Bernardo Denia-ko markesaren eta Dominga Altzega hondarribiarraren seme naturala zen. Pertsonaia honen xehetasunak eman nituen 1991. urtean, *Hondarribia* aldizkariaren 44. zenbakian 16-17. orrialdeetan, Lerman Pompeo Leonik brontzez eraiki zion monumentu eder haren buruaren argazkiz.

Etxenagusia, bertako seme eta pintore aipatuak busto eder bat du murraren gainekaldean. Gipuzkoako Diputazioak eta bereziki Bizkaikoak gortzen dituzte bere obretarik zenbait. Hondarribian parroko sakristian murala du, ez era onean bertako hezetasunagatik galzoriaren arrisku delako, hor ikusi genezake 63. orrialdean mural horren argazkia.

San Juan de Dios, kondairak dionez Hondarribiko hesian zalditik erori eta mirakulu bategatik salbatu omen zen. Horren oroitzaz eraiki zuten J. Díaz Buenoren eskultura. Eta beste istorio bategatik, Portu auzoaren sarrean, San Kristobalen irudia, hain

gogoko ez dudana, zeren badi-rudi haurra lepoan duela triki-tria dantzan ari dela.

Pedro Muguruza elgoibartar arkitektoaren proiektuetatik ireki ziren lorategietan daude mitologiako Leda, Hondarribiko baleazaleak Ternuara joaten zirenaren oroitza eta Madrileko heraldikan oinarritzen den hartza eta kaudana. Muguruza berak ere beste oroigarri bat du harrizko irudi zahar bat aprobeztaturik.

Jaizkibel mendian Joakin Mendizabal Gortazar, XV. Peñafiorida kondeari Aranzadi Zientzia Elkarteak 1955ean oroitzapezeraiki zion menhirra ere hor dator. Meategietako ingeniaria izatez gainera Elkarte horren sortzaileetarikoa eta buru zen istripu batean ezbeharrez hil zenean.

Bazirudien menhir horrekin artea abstraktura pasa behar zela, baina bai zera, berriz ere hor dator Berueteko murala J. Díaz Buenoren eskutik italiar faszisten handinahiaren erak jarraituz. Eta Hondarribiko olerkariari eskainia ere bide beretik joan zen, arrano inperialaren erara. Ez zen hori Satarka eta Bordariri tokatzen zitzaien.

Urteak igaroko ziren Mendiburu herriko semearena nonbait agertzeko. Izenburua ere, artista konformagaitza izanarren, hala

ekarri zuen: "Herrien Batasuna", Jaizkibel mendiko Artola gainean. Garai berean, Guadalupeko Amaren irudi bat Udalera-ko, "Talua" Jabier Ugarte kalera-ko eta "Txalaparta" Guadalupeko zelairako, ordurarteko ikuspegia aldatuz eta sorketaren bide berriak irekiz. Izan ere, zer da artea bera sorkuntza berririk gabe?

Bukatzeko aipatzen ditu F. Sagartzazuri J. Díaz Buenok egin zion bustoa, Udalean dagoena. Eta espigoia eta kai berriaren proiektuak egin zituen Ramon Iribarren ingeniaria Hiriko Semeztako izendatuari brontzesko bustoa hondartza aldean, Pere-sejok sinatua.

Guzti horren harian XX. mendeko historia bera kontatzen da liburuaren orrialdeak zehar. Hortarako, bibliografia ez ezik heme-roteka eta Udaleko artxibategia ongi arakatu ditu egileak, 171-175. orrialdeetan agertzen duen dokumentu erreferentziak era-kusten digutenez. Batez ere honek ematen dio indarra gure ga-raiko historiaren ezagugarri.

Liburua argazkiz ongi hornitua denez, irakurketaz gainera irudiak lagungarri, etendurarik gabe eta aspertzerik gabe azke-nerarte bultzaz eramaten zaitue-netakoa da.

J. San Martin

Denok kantuan, kitarra batekin. Kilometroak 96. Ikastolen Elkarteak. Elgoibarko San Bartolome Ikastolaren babespean argitaratua. 15 x 10 zm., 176 orr. Elgoibar-Oñati, 1996.

Diseinu, konposaketa eta perez txukun azaldutako liburu-txoa. Bere egitekoa ere ezin hobe, ikastoleri diruz laguntzea. Baian bere itxura ederrari barrutiko edukiaren mamiz bestelakoa deritzat.

Nik esan beharrik ez da Ikastolen Elkarteak, bere egitekoan, beti ere kontutan izan behar duela didaktika eta, liburutxo horrek, ez du horrelakorik betetzen. Kantak heurak ez daude iturri jatorretik jasoan, hutsak eta aldakuntzak nabari dira; bestetik, kanta horietako asko egile ezagunenak izanik, ez diote jabetasunik ematen.

Haurrei zein gaztetxoei egoki zitzaioen, ahal den guzian behintzat, sortzailearena zuzen ematea eta egile nortasuna adieraztea. Bestela, nola ikasiko dute euskal literatura?

Orainarte ere eginak dira kantategirik aski eta horietako batzuk eredu hartzea nahikoa zen. Inori irakurketarako ziorik sarrarazi behar bazaio, aldi berean euskal literaturaren bideak irekiz, horren ardura begiratu behar dutenek, haur eta gaztetxoei erakutsi beharra dute.

Behar bada gehiegi eskatzea litzake "Ikastoletako ereskia", Etxeparek 1545ean euskeraz

idatziriko lehen liburu inprimatu agertzen den Kontrapas deritzaionean oinarritua dela, hura bezain ona ez bada ere. Letra jarri zioenak jakin behar zuen "eresia" (ereskia) hitza, gaztelerazko *endecha* dela, hau da, hileta kanta. XIV. mendean Mondragoeko kanta haiei eman ziotena. Hori ere asko eskatzea izaki, kitarraz arin-arin ibili nahi dutenei; baina ez haur eta gaztadoxen heziketaren ardura dutenentzat.

Gure kantari asko ere axolabakaeak dira horretan. Hama bosten bat urte izango dira Oskorri eta Zumarraga aldeko trititulariek auzietara eraman zutela "Menditar baten kantua", batak heurak armonizatua zela eta besteek herri-kanta zela eta plazarik-plaza aspalditik erabiltzen zutela. Baina, kanta hura Karmelo Etxegaraiak sortua zen, bai letraz eta bai musikaz. Gainera 1886ko Euskal Jaietan saritua. Urte berean, lehenik Baionan eta gero *Euskal Erria* aldizkarian argitaratua. Oskorriko bati aditzera eman nion, baina ez zidan sinesten eta horregatik eman nituen behar ziren argitasunak *EGAN* aldizkari honen 1983ko 1-6 alearen 198. orrialdean.

Oskorrikoek ba ote dakite beraien hainbeste aldiz kantatu izan

duten eta orain liburu honetan datorren "Aita semeak", Mogelen *Peru Abarka* liburutik jaso denik? Ez eta beste askok ere "Aitorren hizkuntza zaharra", Ziriako Andonegi mutrikuarrak prestatua, lztuetaren kanta baten egituran eta letran oinarritzen denik.

"Atarratzeko Gazteluko kanta" ordea, Sallaberrik *Chants populaires du Pays Basque* (1870) bilduman agertu zuena da, "Atharratze jauregian" deritzana, noski orain liburutxo honetan baino zuzenago argitaratu zela. Iturrietara ez joateak sortzen ditu holako aldaketak eta nahasketak. Eta ez dira gure kulturaren onerako.

Kanta askoren gurasoak hor daude eta ez beti egileak jarritako bezala. Liburuari begiratzea aski da gure literaturaz zerbait dakien edonor konturatzeko hor agertzen direla, besteak beste, Etxepare, Etxahun Barkoxekoa, Iztueta, Iparragirre, Elizanburu, Bilintx, Zaldubi, Etxahun Iruriko, N. Etxaniz, T. Monzon, M. Labegegi, G. Aresti eta abar, bizi diren autoreak aipatzeke.

Herri-kanten biltzaileak ere aipatzea merezi zuen, Sallaberri, Azkue, A. Donostia eta beste. Zeren hoiiek non jaso zituztenaren berri ematen bai zuten. Hori geitxo eskatzea baldin bada, egile ezagunen jabetasunik ez ematea parka ezinezkoa da. BILDUMA eredugarriak hor daude, A. Riezuren *Flor de canciones vascas* (1948) delakoaren bidea gehitxo bada, urte bereko *Kantikak* ere hor dago, eta Etxemendi Lafittek osaturiko errazagoak ere bai. *Kantuz, Errepikan* edo *Kantu kanta, kantore*.

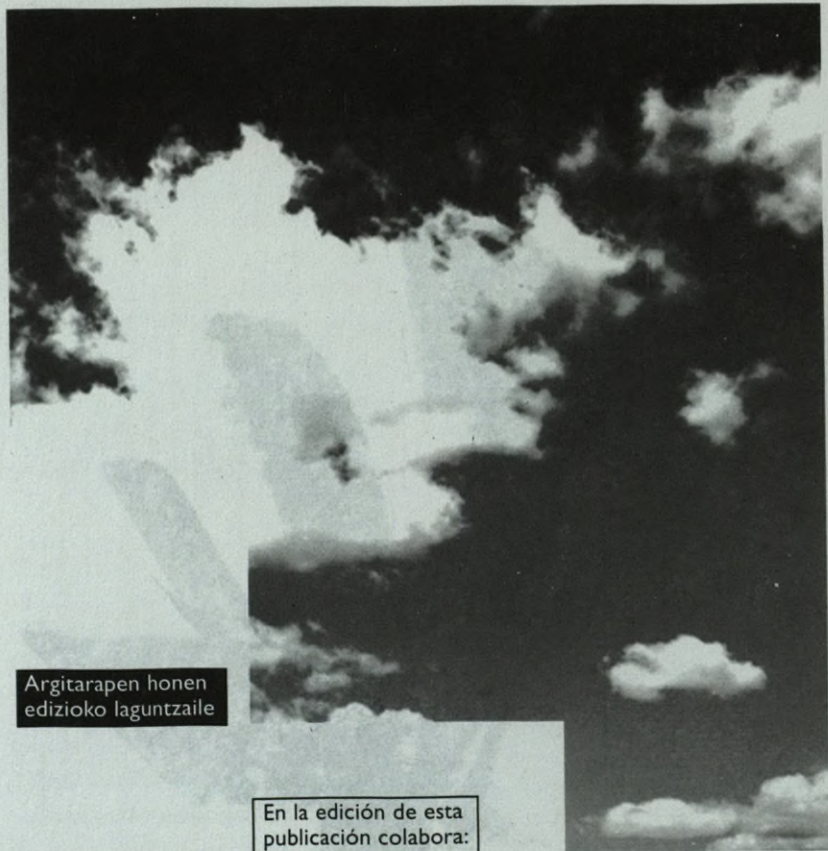
Baina oso ondo egin dute Azkuek Elgoibarren bertan bildu zuen "Ai au gabaren" Eguberri kanta polita etxeratzeaz. Hor bertan ikus, biltzailearen erreferentzia zuzena eman bazuten, haren iturri jatorrean aurkituko dutela musika pentagrama ere.

Lanok beharrezko ditugu, baina seriotxoago landu beharrezkoak, noski. Bestela gure herria bere kulturaz behar bezala hornitzerik ez dugu.

J. San Martin

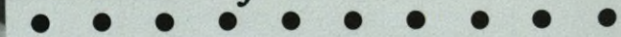

Argitarapen honen
edizioko laguntzaile

En la edición de esta
publicación colabora:

fundazioa
fundación

Elhuyar

ZIENTZIA ETA TEKNIKA

natura

teknologia

Zientzia eta teknologiaz
informazio zuzen, zehatz eta
txukuna, edonork ulertzeko
moduan gure
kolaboratzaileen eta
erredaktoreen eskutik.

zientzia

Elhuyar. Zientzia eta Teknika aldizkaria jaso nahi dut. Urtean honen hamaika ale jasoko ditut eta gainera doan **Elhuyar** aldizkariaren bi ale.

Izen-deiturak _____

Helbidea _____ Tel. _____

Hiria _____ P.K. _____

Ordainketa:

Kontu korrontearen zenbakia: _____

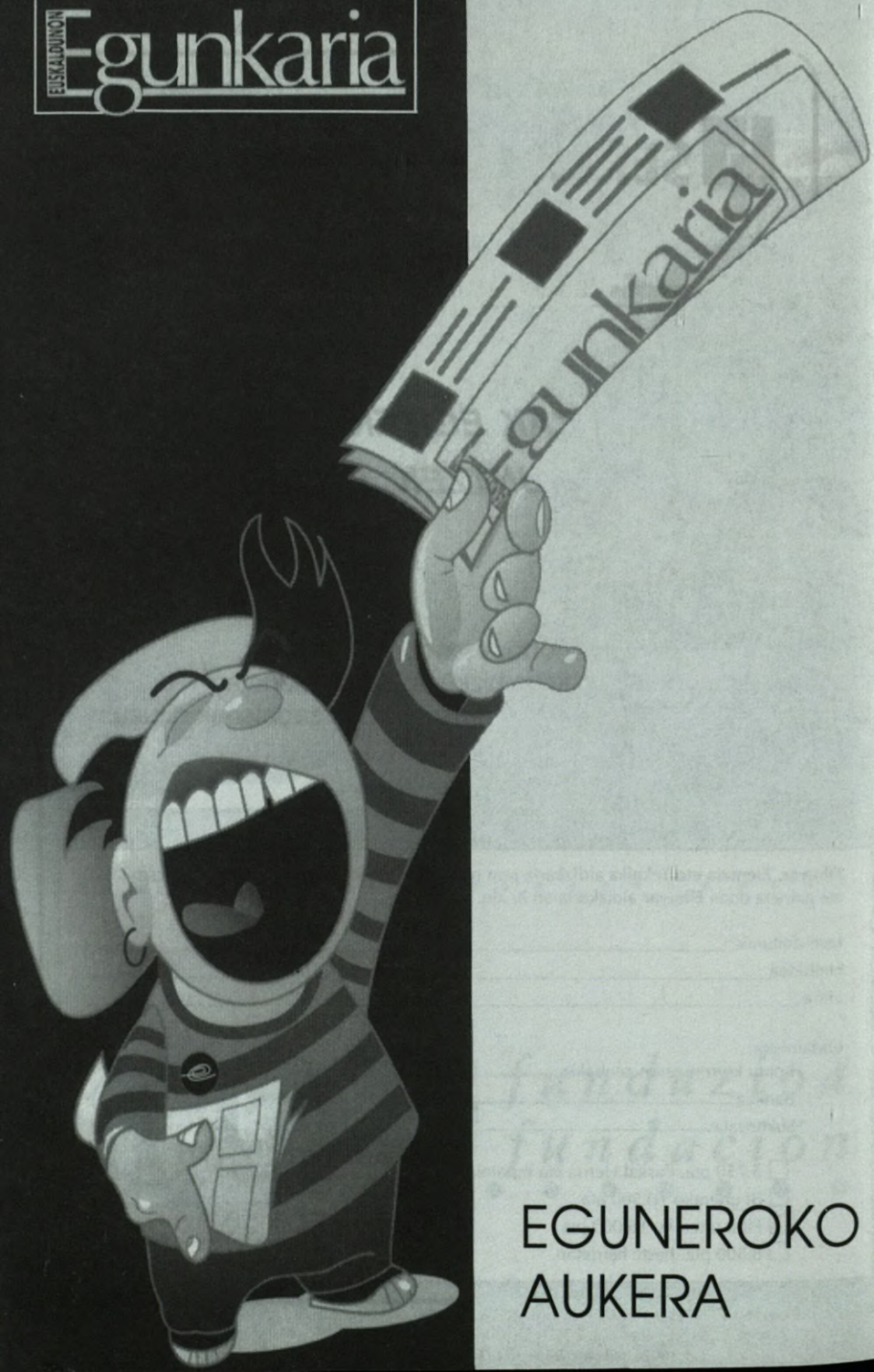
Bankua: _____

Sukurtsala: _____

- 5.750 pta. Euskal Herria eta Espainia.
- Bi urterako 10.500 pta.
- Hiru urterako 16.000 pta.
- 8.500 pta. beste herrietan.

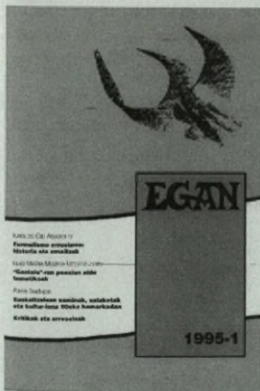
hilero zure eskutan

EGUNKARIAN
Egunkaria

EGUNEROKO
AUKERA

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko **BO-LETIN**-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetu zaitez:	Urteko harpidetza:	2.000 pezta.
	Atzerrian:.....	2.500 pezta.
	Dendan ale bakoitza:	1.800 pezta.
	Ale atzeratuak:	2.500 pezta.

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: **EGAN**

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea

Peña y Goñi, 5-2º izda.

Postakutxatilla 992 - 20080 - DONOSTIA

✂

HARPIDETXARTELA

Izen deiturak _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____

Banku edo Kutxa _____

Kontu zkia.: _____

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

OTEIZA, JORGE. <i>Filología vasca de nuestro indoeuropeo</i> . (L.M. Mujika)	255
IZTUETA, JUAN IGNAZIO. <i>Vocabulario de vascuence</i> . (L.M. Mujika).....	259
IRIGARAY, J. A. <i>Urdinkara</i> . (L. M. Mujika)	262
ARANA LUZURIAGA, AITOR. <i>Ipuin ilunak</i> (Nerea M. Aranda).....	265
SAIZARBITORIA, RAMON. <i>Hamaika pauso</i> (Leticia Grandes).....	267
SUSPERREGI, J. M. <i>Hondarribiko monumentuak. XX. mendeko kronika</i> . (J. San Martin)	269
<i>Denok kantuan, kitarra batekin</i> . Kilometroak 96. Ikastolen Elkartea. (J. San Martin).....	272

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

Urteko harpidetza	2.000 pta.
Atzerrian	2.500 pta.
Dendan ale bakoitza	1.800 pta.
Ale atzeratuak	2.500 pta.

BOLETIN

De la Real Sociedad Bascongada
de los Amigos del País

Suscripción anual	3.000 ptas.
Número suelto.....	2.000 ptas.
Número atrasado	2.200 ptas.

**EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA**

Idazkaritza: Euzkalerriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
992 Postakutxatila — DONOSTIA